

**İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI**

Doktora tezi

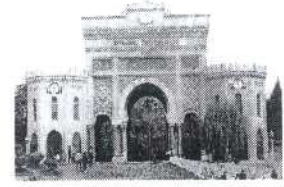
**KIRIM SAVAŞI'NIN OSMANLI
İMPARATORLUĞU'NA EKONOMİK ETKİLERİ
VE İAŞE SORUNU**

Figen TAŞKIN

2502411253

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Toktamış ATEŞ

İstanbul, 2007

TEZ ONAYI

Enstitümüz **ULUSLARARASI İLİŞKİLER** Anabilim Dalında **2502411253** numaralı **FİGEN TAŞKIN'** ın hazırladığı **"KIRIM SAVAŞI'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA EKONOMİK ETKİLERİ VE İAŞE SORUNU"** konulu **DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35.maddesi uyarınca **24.12.2007 PAZARTESİ** günü saat: **11.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **.....kabul.....**'ne* **OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAATİ (*)	İMZASI
PROF. DR. TOKTAMIŞ ATEŞ	Kabul	Toktamış Ateş
PROF. DR. ŞEVKET PAMUK	Kabul	Şevket Pamuk
DOÇ. DR. BİRSEN ÖRS	Kabul	Birsen Örs
DOÇ. DR. SERPİL ÇAKIR	Kabul	Serpil Çakır
DOÇ. DR. LEVENT ÜRER	Kabul	Levent Ürer

KIRIM SAVAŞI'NIN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA EKONOMİK ETKİLERİ VE İAŞE SORUNU

FİGEN TAŞKIN

ÖZ

Tezimin konusu, Kırım Savaşı'nın (1853-1856) Osmanlı İmparatorluğu'na ekonomik etkileri ve savaş dolayısıyla ortaya çıkan iaşe sorunudur. Kırım Savaşı'nın, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletlerinin 19. yüzyıl tarihinde önemli bir yeri olan bir savaőtır. Konuyu, arşiv belgeleri ile savaş süresince çıkan gazetelerdeki haberler çerçevesinde hazırladım.

Birinci bölümde, Kırım Savaşı'nın siyasi yönüne baktım. Öncelikle savaşın esas nedeni olan Doğu Sorununu ele aldım. Savaş sonunda yapılan Paris Barış Antlaşması ve Islahat Fermanı, imparatorluğu Avrupa devletlerinin müdahalesine daha açık hale getirdi. Savaştan sonra imparatorluğun birlik ve bütünlüğünü bozan olaylarda Avrupa devletlerinin koruması görölmedi.

Savaşın ekonomik etkilerini ikinci bölümde ele aldım. Savaşın genel olarak devletlerin ekonomik ve mali yapısını olumsuz etkilediği bir gerçektir. 19. yüzyılın başından imparatorluğun kötü olan ekonomik ve mali durumu, Kırım Savaşı sırasında daha da bozuldu.

Üçüncü bölümde imparatorluğun iaşe sorununu inceledim. 1838 Ticaret Antlaşması'ndan Osmanlı İmparatorluğu, ekmek iaşesi işinden kendini çekti. Savaş sırasında piyasa kuralları çerçevesinde ekmek yapımına ve hububat alımına karışmazken İstanbul halkının ihtiyat hububatını almaya devam etti. Osmanlı idaresinin bütün önlemlerine rağmen halkın ve ordularının iaőesinde zorluklar ve darlıklar çıktı.

ECONOMIC IMPACTS of the CRIMEAN WAR on the OTTOMAN EMPIRE and the QUESTION of SUBSISTENCE

FİGEN TAŞKIN

ABSTRACT

The Crimean War had vital importance in the history of 19th century Ottoman Empire. This dissertation studies economic impacts of the Crimean War (1853-1856) on the Ottoman Empire and the question of subsistence aroused due to the war by analyzing Ottoman archival documents and newspapers of its time.

In the first chapter, the political impact of the Crimean War is analyzed in the context of the Eastern Question which was the main reason for the war. The Paris Peace Conference and the Reform Edict (Islahat Fermanı) left the Ottoman Empire vulnerable to the intervention of European states. After the war, the European protection of the Ottoman Empire ended in the events that ruined the Ottoman solidarity and territorial integrity.

The second chapter focused on economic impacts of the war. In general, wars affect economic and financial structure of states negatively. The economic and financial structure of the Empire which had already been bad since the beginning of 19th century worsened during the Crimean War.

In the third chapter, the question of subsistence in the Ottoman Empire is studied. The bread subsistence ended after the Treaty of Commerce in 1838. During the war years, while the Ottoman state did not interfere in food production and cereal purchase within the frame of market economy, she continued to buy reserve cereal for the residents of Istanbul. In spite of all precautions taken by the Ottoman administration, there were difficulties in the subsistence of Ottoman subjects and the army.

ÖNSÖZ

Çalışmanın amacı, Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ekonomik etkilerini ve bu dönemde ortaya çıkan iaşe sorununu incelemektir. Kırım Savaşı'nın diplomatik, siyasi, askeri, tıbbi, ekonomik ve diğer yönlerini ele alan ve İngilizce, Fransızca, Almanca gibi çeşitli dillerde yazılmış monografik çalışmalar, savaşın üzerinden yaklaşık 150 yıl geçmesine rağmen hâlâ yapılmaktadır. Kırım Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yarattığı etki ve sonuçlarıyla önemli bir olay olmasına rağmen savaş, Osmanlı İmparatorluğu tarafından anlatan çalışma çok fazla bulunmamaktadır. Ayrıca savaşın imparatorluk üzerindeki ekonomik etkisi ve bu dönemde ortaya çıkan iaşe sorunu üzerine monografik çalışma bulunmamaktadır. Çalışmamla bu eksiği tamamlamaya çalıştım.

Çalışmam, üç bölümden ibarettir. Birinci bölümde Kırım Savaşı'nın öncesi ve sonrasını ele alınarak Osmanlı İmparatorluğun siyasi durumu sergilenmeye çalışıldı. İkinci bölümde, savaşın Osmanlı ekonomisine etkilerini ele alındı. Üçüncü bölüm, savaş dönemindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun iaşe sorunu üzerinedir.

Birinci bölümde, Kırım Savaşı'nın öncesi ve sonrasındaki Osmanlı siyasi sorunlarını, Kırım Savaşı'nın nedenleri ve gelişimi ve sonrasındaki gelişimler ele alındı. Savaşın siyasi boyutunu, analitik olarak ele alma amacı güdülmeydi. Buna rağmen birinci bölümün, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ortamın nasıl olduğunu ortaya koymak için gerekli olduğu düşünüldü.

Çalışmanın ana amacı, Kırım Savaşı dönemindeki iaşe sorununu incelemektir. İaşe sorununu incelediğimiz üçüncü bölüm öncesinde, ikinci bölümde imparatorluğun ekonomik durumunu, savaşın daha da büyüttüğü ekonomik sorunları

üzerinde duruldu. İaşe sorunu, siyasal ve doğal nedenlerin yanında bazı ekonomik olguların sonucunda şiddetlenip kriz halini almaktadır.

Üçüncü bölümde ise siyasi ve ekonomik sorunlar altında bunalan Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtının halkının ve ordularının iaşesinin nasıl gerçekleştiği ele alındı. İaşe sorunu, devletin ciddiyle ele aldığı ekmek ihtiyacının karşılanması üzerinden anlaşılmaya çalışıldı.

Tezimde anlayış, sabır ve yol göstererek en büyük destekçim olan danışmanım Prof. Dr. Toktamış Ateş'e şükran borçluyum. Tezim sırasında verdiği destek nedeniyle Prof. Dr. Şevket Pamuk'a minnettarım. Doç Dr. Serpil Çakır, çalışmamın her aşamasında bana yol gösterdi. Dr. Yonca Köksal, çalışması daha basılmadan benimle paylaştı. Necdet Karaçar, Özlem Olgun Kıyıcı, Füsun Şeker Karagören ve Azize Avcıtuncer, çalışmamın çeşitli aşamalarında yardımlarını esirgemediler.

Çalışmamın önemli dayanağını oluşturan arşiv belgelerini sağladığım, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dolmabahçe Sarayı Müzesi Hazine-i Hassa Arşivi ve İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Başka teşekkür borçlu olduğum, dönem gazetelerine ulaşmamda yardımcı olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığı çalışanlarıdır.

Çalışmamı sürdürürken çektiğim sıkıntıları ve endişelerimi, ailemin anlayışı ve desteği sayesinde giderebildim. Aileme, benim yanımda oldukları için minnet duymaktayım. Çalışmamı sonlandırmamda bütün bu yardımlar ve destekler, çok önemliydi. Bu desteklerinden ötürü herkese teşekkür ederim. Bununla birlikte çalışmamdaki bütün hata ve eksikliklerin sorumluluğu, hiç şüphesiz ki bana aittir.

İÇİNDEKİLER

Öz	iii
Abstract	iv
Önsöz	v
İçindekiler	vii
Kısaltmalar Listesi	x
Giriş	1
BÖLÜM 1: Kırım Savaşı	6
1.1. Kırım Savaşı Öncesi Osmanlı İmparatorluğu	7
1.2. Kırım Savaşı'nın Nedeni ve Gelişimi	23
1.2.1. Kırım Savaşı'nın Nedeni	23
1.2.2. Kırım Savaşı'nın Gelişimi	28
1.3. Kırım Savaşı Sonrasındaki Siyasi Gelişmeler	48
1.3.1. Barışın Sağlanması	48
1.3.2. Islahat Fermanı	53
1.3.3. Paris Barış Antlaşması Sonrası	60
1.3.3.1. Eflak ve Buğdan'ın Bağımsızlık Mücadelesi	61
1.3.3.2. Sırbistan'ın Bağımsızlık Mücadelesi	67
1.3.3.3. Karadağ'ın Bağımsızlık Mücadelesi	68
1.3.3.4. Suriye ve Cidde'deki Olaylar	71
BÖLÜM 2: Kırım Savaşı'nın Ekonomik Etkileri	73
2.1. Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu	74
2.1.1. Osmanlı Ekonomi Sektörlerinin Durumu	77
2.1.1.1. Zanaatların Durumu	78
2.1.1.2. Tarım Sektörü	81
2.2. Tanzimat Döneminde Ekonominin Geliştirilmesine Yönelik Reformlar	84
2.2.1. Tarımın Geliştirilmesine Yönelik Reformlar	85

2.2.2. Yol Yapımı	86
2.3. Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi ve Maliyesi	92
2.3.1. Ekonomik Yapıyı Etkileyen Şartlar	93
2.3.1.1. Eşkıya Hareketleri ve Asayiş Durumu	93
2.3.1.2. Salgın Hastalıklar	95
2.3.1.3. Osmanlı İmparatorluğu'na Yönelik Göç Dalgası ve Göçmenler İçin Yapılan Çalışmalar	102
2.3.2. Savaşın Finansmanı ve Ekonomiye Etkisi	111
2.3.2.1. Esham İhracı veya İç Borçlanma	113
2.3.2.2. Dış Borç	115
2.3.2.3. Para Düzeni	119
2.3.2.4. Halkın Katkısı	127
2.4. Kırım Savaşı'nın Avrupa Ülkelerinin Ekonomisine Etkisi	130
BÖLÜM 3: Osmanlı İmparatorluğu'nun İaşe Sorunu	135
3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun İaşe Sorununa Genel Bakış	136
3.2. Kırım Savaşı Döneminde İaşeyi Zorlaştıran Şartlar	145
3.3. Hububat İhracının Yasaklanması	149
3.3.1. Balta Limanı Ticaret Antlaşması Sonrasında Hububat İhracı	152
3.3.2. Kırım Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Hububat İhracını Yasaklanması ve Yasağa Karşı Verilen Tepkiler	154
3.4. İstanbul Halkının Ekmek İaşesinin Sağlanması	164
3.4.1. Hububat Gelişi	165
3.4.2. Ekmek Yapımı	172
3.5. Ordu Ekmeği	184
3.5.1. Hububatın Sağlanması	186
3.5.2. Ordu Ekmeğinin Yapımı	199
Sonuç	202
Kaynakça	208
I. Arşiv Belgeleri	208
1.1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)	208

1.2. İstanbul Müftülüğü, Şeriye Sicilleri	209
1.3. Dolmabahçe Sarayı Müzesi, Hazine-i Hassa Arşivi	209
II- Basılı Yapıtlar	210
2.1. Kitap ve Makaleler	211
2.2. Gazeteler	225
Ekler	226
ÖZGEÇMİŞ	259

KISALTMALAR LİSTESİ

a.b.	Aynı belge
A.DVNS.TZEİ.d	Divan-ı Hümayun, Tevziat-ı Zehair, Esnaf ve İhtisâb Defterleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.e.	Aynı eser
A.MKT.UM	Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayât Evrakı
a.y.	Aynı yazı
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
CB	Cevdet, Belediye
CD	Cevdet, Dahiliye
CH	Cevdet, Hariciye
Cİ	Cevdet, İktisat
CM	Cevdet, Maliye
Çev.	Çeviren
DÜİT	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
H.	Hicri
İ.DH	İrade Dahiliye
İ.MV	İrade, Meclis-i Vela
İ.MM	İrade Mesail-i Mühimme
KK	Kamil Kepeci Defterleri
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
M	Miladi
MAD_d	Maliyeden Müdevver Defterler
vd	ve devamı

GİRİŞ

Savaş, Clausewitz'in ifadesiyle, "hasmı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet hareketidir".¹ Bir başka deyişle savaş, bir devletin diğer devletlerle arasındaki sorunları, diplomasi yoluyla halledemediği durumda kullandığı araçtır. Devletler, düşmanı kendi istekleri noktasına çekebilmek için yürüttükleri savaşı kazanabilme uğruna ellerinden geleni yapmaya çalışır. Savaşta, devletin bütün olanakları kullanıldığı gibi halkın da desteği alınır.

Savaş, siyasi olduğu kadar mali, ekonomik ve sosyal sonuçlar yaratan bir olaydır. Savaşlar, toplumun nüfus yapısı değiştirebilen, kullanılan savaş donanımının ve silahların maliyeti yüzünden devletin mali yapısını olumsuz etkileyen bir olaydır. Ama savaşın ekonomik yapı üzerindeki etkisi, 19. yüzyılda daha derinleşmiştir.

Savaşın ekonomik yapıyı etkilemesi, sanayileşme öncesinde kıyıların veya yiyecek ve eşya gönderen bölgeleri kuşatması halinde olurdu. 19. yüzyılda Avrupa'da savaş sanayii ve donanımının gelişmesi, ekonominin savaş açısından önemini artırdı.² Sanayileşme, silah teknolojisini önemli hale getirdiği ve mali yükü artırdığı için savaş ile ekonomi arasındaki etkileşim derinleşti.³

19. yüzyılda, savaş ile ekonomi arasındaki etkileşim artmasının yanı sıra dünyada savaş sayısı arttı. 18. yüzyılda dünyada savaş sayısı altmış sekiz ve ölü sayısı dört milyon iken 19. yüzyılda savaş iki yüz beş ve ölü sayısı sekiz milyona yükseldi.⁴

¹ Carl Von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: May Yayınları, 1975, s. 44.

² Bkz. Feridun Ergin, **Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi**, basılmamış doktora tezi, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1954, s. 9.

³ Bkz. Zafer Toprak, **İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik, 1914- 1918**, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, s. 2.

⁴ Bkz. Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 123.

19. yüzyılda artan savaşın ekonomik etkisi, insan gücünün dağıtımı, malzeme kullanımı, iaşe, ulaşım, kredi, tüketim, kontrol mekanizması ve fiyatlarda olumsuz değişimlere neden olmaktadır. Savaş döneminde, cepheye gönderilen üretken halkın bir kısmı, üretim alanlarından çekildiği için üretim hasılatı düşmektedir. Bununla birlikte üretici olmayan ve aksine tüketim ihtiyaçları savaşta daha artan ordunun taleplerinin karşılanması gerekmektedir. Hatta ordunun mal ve hizmet taleplerinin karşılanması için cephe gerisindeki halkın tüketim talepleri karşılanması dahi geri plana atılabilmektedir.

Savaş döneminde üretim hasılasının düşmesi ve artan tüketim talepleri, piyasada bazı malların azalması sonucunu doğurmaktadır. Savaş döneminde malların kıtlığı olağandır. Barış döneminde üretici, talebin artması karşısında piyasaya mal ve hizmet arzını artırmaktadır. Savaş ortamının getirdiği belirsizlik ortamında üretimi artırmaya çalışmamaktadır, üretici kesim. Üretici, savaşta özellikle zorunlu ihtiyaç mallarına karşı fiyat esnekliğinin olmamasını fırsat bilerek arzı artırmayıp ve hatta elindeki malı piyasaya sürmeyip malın fiyatının daha da artmasını beklemektedir. Üreticilerin veya malı elinde bulunduran satıcıların kâr ettiği bu durumda tüketici, mal azlığının yanında enflasyon karşısında ezilmektedir.

Savaşta, devletin diğer olanakları gibi ulaşım araçları da ordunun ihtiyacına verilmektedir. Bu durumdan en çok etkilenen kent halkıdır. Kente, çeşitli yerlerden eşya ve gıda maddelerinin gönderilmesinde ulaşım araçları bulunamamaktadır. Bu durum, kent halkının zorunlu ihtiyaç maddeleri ve özellikle yiyecek maddelerinin kıtlığı yaşamasının bir başka nedenidir.

Avrupa'da on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda ordular, büyümeye başlamıştır. Orduların büyümesine paralel olarak, devlet bütçeleri, vergiler ve borçlar da arttı.⁵ Devletin gelir kaynakları, savaş harcamalarına yetmediğinde ve gelir yaratma zorunluluğu karşılaştığında para basımı yöntemine başvurulmuştur.

⁵ Bkz. a.e., s.142.

İçerdeki şiddetin kontrolü ve küçülen sınırların savunulmasıyla ilgili gereksinimleri nedeniyle 18. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu, seferberlik ile maliyeyi düzenlemek zorunda kaldı.⁶ Savaşın tırmanması, daha büyük bir ordu, daha fazla vergi ve daha büyük bir bürokrasi gerektirdi.⁷

Savaşların artması ve savaş teknolojisinin yenilenmesi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun masrafını artırdı. Bunun karşılanması için vergilerin artırılması ve yeni gelir kaynakları bulma arayışına girildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik mali yapısı değiştiği gibi vergi veren halkın üretim faaliyetini etkileyen bir sürece girildi.

Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşların artan maliyetini karşılamakta zorlandı. Bununla birlikte imparatorluk ordusunun çağın gereklerine uygun hale getirilmesi için reform sürecine girildi. Yeni ordunun kurulması yanı sıra imparatorluk idaresinde merkezileşme politikası yürütüldü. 19. yüzyılda özellikle Tanzimat Fermanı ilanından sonraki imparatorluğun reform süreci, Rusya ile girişilen savaşlar yüzünden kesintiye uğradı.

Savaşlar, devleti mali açıdan zorlayan bir olay olmakla birlikte sıradan halkın yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemektedir. İnsanın yaşamsal gereksinimi olan barınma ve iâşesini bozabilmektedir. Özellikle kent halkının iâşesinde darlık krizi görülebilmektedir. Büyük tüketim merkezi olan kentlerinin iâşe dengesini devamlı olarak bozan nedenler, nüfus birikmesi, para kıymetinin düşüşü ve maliyet masrafları ağırlığıdır.⁸ Kent iâşesinde ideal istikrar şartlarının ancak ortaçağ şehirlerinin nüfus hareketleri durulmuş, çatısı kapanmış olan dar ve basit kadrolu şehirlerde rastlanabilmektedir. İdeal şartlardan sapma oldukça iâşe talebinin karşılanmasında dengesizliğin doğacağı açıktır.

⁶ Bkz. Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", **Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775- 1925)**, Der.: Erik Jan Zürcher, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 24.

⁷ Bkz. a.e.

⁸ Bkz. Sabri Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1951, s. 57.

Savaşta özellikle kent halkının iâşesinde darlık krizi görülmektedir. Ülgener'e göre 16. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerin iâşesini bozan ve darlık krizi görülmesini sağlayan etkenler, temelli ve uzun vadeli nedenler ile boşaltıcı ve hızlandırıcı etkenler olarak iki kategoride toplanmaktadır.⁹

Osmanlı kentlerinin iâşesini temelli ve uzun vadede bozan nedenler, nüfus tehacümü, para kıymeti sükutu ve maliyet masraflarıdır. 16. yüzyıldan itibaren özellikle İstanbul'un iâşesinde nüfus birikimi, iâşe darlığında önemli bir etken olarak görülmüş ve bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır.

16. ve 18. yüzyıllardaki Osmanlı İmparatorluğu'nda para kıymeti düşüşü, süreklilik arz etmektedir. Cevdet Paşa'nın da belirttiği gibi kıymeti düşük paraların, eşya ve hububat fiyatlarını yükselteceği açıktır.¹⁰

İmparatorluğun en büyük tüketim merkezi olan İstanbul'a yiyecek ve diğer eşyalar, çeşitli yerlerden nakil edilmektedir. Savaş ve siyasi karışıklıklar olduğunda belirli nakil yolları tıklandığında daha uzak yerlerden getirtilmek zorunda kalınırdı. Dolayısıyla nakil masrafları ve uğranılan her yerden alınan harç, gümrük vergisi, malın fiyatını da artırırdı.¹¹

Ülgener'e göre iâşe krizini yaratan boşaltıcı ve hızlandırıcı etkenler, kıtlık ve karaborsacılıktır. Ülgener, kıtlığı "mal ve hususile zahire istihsalinde veya naklinde külli bir inkıta"¹² olarak tanımlamıştır. Kıtlığın nasıl ortaya çıktığı ya da bir başka deyişle nedenlerini tabii ile siyasi, idari ve mali olmak üzere iki büyük grupta toplamıştır.

Kıtlığın tabii nedenleri olan kuraklık, fazla sert ve yağışlı kışlar, tarım üretimini doğrudan etkileyecek olaylardır. Tabii neden olarak gördüğü salgın

⁹ Bkz. Ülgener, a.e.

¹⁰ Bkz. a.e., s. 61.

¹¹ Bkz. a.e., s. 62.

¹² A.e., s. 64.

hastalıklar ise üretici kesimin sağlığını etkileyeceği için üretimden çekilmesini sağlamaktadır.

Siyasi, idari ve mali nedenler ise savaşlar, idari yolsuzluk ve mali zorluklardır. Savaşlar, geniş ekim alanlarının tahribine veya kaybına yol açmaktadır. Savaş döneminde üreticilerin önemli kısmının askere alınıp savaşa gönderilmesi, doğal olarak insan gücüne dayalı olan tarımsal üretimi olumsuz etkilemektedir. İhtiyaç maddelerini, kara ve deniz yollarından sağlayan tüketim merkezinin, yolların abluka altına alınması durumunda kıtlık ile karşılaşması doğaldır.

Köylülere yüklenen her yeni vergi ve her çeşit baskı, idari yolsuzluktur. Üretiminin önemli kısmının, vergi veya çeşitli mali ve idari yükümlülüklerle elinden alınması, köylülerin ya da çiftçilerin üretimini olumsuz etkilemektedir. Ülgener, idari yolsuzluğu, boşaltıcı ve hızlandırıcı etken olduğu kadar uzun ve sürekli bir tahrip nedeni olarak da görmektedir.¹³

Mali zorluk ise narh tayininde üreticiyi ve nakliyeciyi memnun edecek bir bedelin kesilemeyişi; ödeme güçlüğü ve nakit rayicindeki karışıklıklardır.¹⁴ Bu nedenler, iâşe krizi çıkartabilecek düzeydedir.

Önceki dönemlere göre gelişkin savaş teknolojisinin uygulandığı Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yüklediği maliyetinin yüksekliği kaçınılmazdır. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu, ekonomi ve mali politikalarını değiştirmişti. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile piyasaya müdahale politikasını bırakan Osmanlı İmparatorluğu ile serbest piyasa kurallarına göre işleyen ekonominin savaş sırasındaki ve sonrasındaki durumlarına bakıldı. Savaşın olumsuzluklarından olumsuz etkilenen İstanbul halkının ve orduların iâşesinin durumu ile hububatın sağlanma yöntemleri incelendi.

¹³ Bkz. Ülgener, a.e., s. 67.

¹⁴ Bkz. a.e., s. 67- 68.

BÖLÜM 1:

KIRIM SAVAŞI

1.1. KIRIM SAVAŞI ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞU

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa’da görülmeye başlayan ekonomik, sosyal ve siyasi değişim, yalnızca Avrupa’yı değil dünyayı da farklılaştırdı. Bu değişim, ilk önce 1780’li yıllarda İngiltere’de¹ ve sonra hemen hemen tüm Batı Avrupa ülkeleri ile Kuzey Amerika ve Japonya’da görülen Sanayi Devrimidir. Sanayi Devrimi, üreticilerin üretim için hammadde ve mallarını satabilecekleri pazar arayışını hızlandıran bir etki yarattı. “16. ve 17. yüzyılların sorunlarına cevap veren büyük monarşiler, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ihtiyaç duyduğu ve globalleşmenin ürünü olan ... güçlü hükümetleri ya kuramadılar ya da sürdüremediler.”²

1648 yılından beri Avrupa devletleri, klasik güç dengesi sistemi içinde idi. 1790 yılına kadar ise Avrupa devletler sisteminin en türdeş özelliklere sahip olduğu bir dönemdi. Yine aynı zamanda bu dönemde XIV. Louis Fransa’sı, sisteme hakim olma girişimleri, “... İngiltere’nin öncülüğündeki diğer Avrupa ülkeleri koalisyonunca önlenmiş ve 1713 Utrecht Antlaşması ile Avrupa devletler sistemi tahkim edilmiş, klasik güç dengesi mekanizması Fransız Devrimi’ne kadar bu istikrarı korumuştur”³ 1790- 1814 dönemi, Büyük Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları’nın Fransa ile bütün Avrupa’da etkilerinin görüldüğü dönemdir.⁴ 1815 yılından 1870 yılına kadar klasik güç dengesi mekanizması, istikrarlı bir şekilde

¹ Sanayi Devrimi’nin İngiltere’de başlama tarihi, tartışmalı konudur. Eski tarihçiler, 1760’li yıllar derken son yapılan araştırmalar, 1780’li yılların milat olarak alınmasının daha doğru olduğunu gösterdi (Bkz. Eric J. Hobsbawm, **Devrim Çağı: 1789- 1848**, Çev. Jülide Ergüder- Alâeddin Şenel, Ankara: V Yayınları, 1989, s. 58).

² Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan- 1918’e**, 3. bs., Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s. 105- 106.

³ Fahri Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989, s. 577.

⁴ Bkz. a.e.

işlemektedir. Bunun nedeni ise Avusturyalı Prens Metternich'in diplomatik önderliğinde Avrupa devletlerinin kurduğu Avrupa Ahengi sistemidir.⁵

Avrupa'da yaşanan bütün değişim sürecinde ve Kırım Savaşı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Doğu Sorunu ile uğraşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, birlik ve bütünlüğünü tehdit eden bu soruna karşı ayakta durabilmek için reformu çare olarak görmüştü.

Doğu Sorunu, 18. yüzyılın üçüncü çeyreğinden Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar sürmüştür. Bu süreç, Avrupa devletlerinin, imparatorluğun dağılmaya başlamasıyla birlikte toprakları üzerinde giriştikleri üstünlük ve pay alma yarışıdır.⁶ Bu sorun, Avrupa devletlerinin, dünya üzerinde hakimiyet kurma çabasının bir parçasıdır.

Doğu Sorunu'nun miladı olarak, 1768–1774 yılları arasında Rusya ile yapılan savaşı sonlandıran 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması genel kabul görmüştür. Rusya, bu antlaşma ile yalnız Azof, Kerç, Yeni Kale, Genboran'ı almıştır.⁷ Osmanlı İmparatorluğu, arazi açısından çok büyük kaybı olmamasına rağmen Kırım'ın bağımsızlığını ilan etmek ve Rusya'nın Karadeniz'de serbestçe dolaşımı hakkını vermek zorunda kalmıştır.⁸ Rusya'nın en önemli kazancı ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks tebaasının hamiliğini üstlenmek ve istediği yerde konsolosluk ve ibadethane açabilmek hakkını almak olmuştur. Bu haklar, Rusya'nın irredentist politikasını uygulayabilmesini kolaylaştıran önemli araçlardır. Bu antlaşmanın önemini, antlaşmanın imzalandığı dönemde İstanbul Avusturya elçisi

⁵ Bkz.a.e., s. 578.

⁶ Bkz. Haluk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dış Politika ve Doğu Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 272.

Raif Karadağ, Doğu Sorunu'nun Hristiyan Avrupa tarafından yürütülen siyasetin en önemli unsurunun Mukaddes Topraklar ve bu toprakların İslâm'ın eline geçmesi olduğunu ve sorunun Türklerin İslâm'a yardımcı ve sonraları lider olmaları ile başladığını belirtmektedir. Ona göre sorunun ikinci aşaması ise Osmanlı Devleti'nin doğuşu ile başlamaktadır (Bkz. **Şark Meselesi**, İstanbul: Turan Yayıncılık, ty.,s. 22).

⁷ Bkz., Edouard de Driault, **Şark Mes'lesi Bidayet-i Zuhûrundan Zamanımıza Kadar**, Çev: Nafiz, Yayına Haz.: Emine Erdoğan, Ankara: Betikan, 2003, s. 106

⁸ Bkz. a.e.

Thugut, bu antlaşmanın imzalanmasından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus eyaletlerinden biri haline geldiği şeklinde belirtmiştir.⁹

18. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren gücü azalan ve çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avusturya'nın lehine olmak üzere toprak kaybetmeye devam etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1787 yılında Rusya ile Avusturya'ya karşı açtığı savaş, çok zorlu geçti. Savaşın gerektirdiği giderleri karşılayabilmek için olağanüstü tedbirlere başvuruldu.¹⁰ İmparatorluğun mali yapısı sarsıldığı için bu dönemde ilk kez dış borç alınması dahi gündeme geldi.¹¹ 1792 yılında biten savaş, gene Avusturya ile Rusya'ya birtakım topraklar vererek sonuçlandı. Bu savaşın en önemli sonucu, Osmanlı ordusu ile donanmasının savaşa uygun olmadığına ortaya çıkmasıdır.¹²

1789 yılında yaşanan devrimden sonra Avrupa ülkeleri, Fransa'da yeni kurulan rejimi kuşku ile karşıladı. "Fransız monarşisinin düşüşü ve 1792-1793 döneminde Avrupa'nın önemli ülkelerinin büyük bir bölümü ile başlayan savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ile görece iyi ilişkileri olan tek devlet olarak kalmasına yol açacaktı."¹³ Hatta 1796 yılında Fransa ile gizli bir antlaşma imzalanıp Osmanlı Ordusu'nun düzenlenmesi, Fransız subaylara ve öğretmenlere bırakılmıştı.¹⁴ Ama 1798 yılında Fransa, tavrını değiştirdi. Fransa Hükümeti'nin tavrını değiştirmesinde etkili olan, İtalyan Başkumandanlığı'na atanan Napoléon Bonapart'tı. Bonapart, Avusturya orduları üzerine bir seri zafer kazandıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu üzerine olan düşüncesini değiştirdi.¹⁵ "Ona göre 'Osmanlı İmparatorluğu yıkılmak üzere idi.' 'Türkiye'yi düşünmek beyhude idi'."¹⁶

⁹ Bkz. a.e.

¹⁰ Bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C. 5: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 6. bs., 1994, s. 15.

¹¹ Bkz. Abdurrahman Şeref, "Ecanibden İlk İstikraz Teşebbüsümüze Ait Birkaç Vesika", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, Sayı 30, 1 Şubat 1330, s. 321.

¹² Bkz. Karal, a.e., s. 20.

¹³ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 41.

¹⁴ Bkz. Reşad Hikmet, "Bonapart'ın Mısır Seferinin Esbab-ı Hakikiyesi", **Darülfunun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı 4, Eylül 1332, s. 339.

¹⁵ Bkz. Karal, a.e., s. 26.

¹⁶ Karal, a.e.

Bonapart'ın Fransa'nın Mısır'a yerleşme düşüncesine Dışişleri Bakanı Talleyran da onay verdi. İki devlet adamı Direktuvara düşüncelerini kabul ettirdiler. Mısır seferinin amacı, Fransa'nın, adasında ve denizlerde başarılı bir şekilde uğraşmadığı İngiltere'yi, Mısır'ı işgal ederek ve Hint yolunu keserek tehdit etmek olduğunu belirttiler.¹⁷

“Napolyon Bonapart, 280 parçadan kurulan bir donanma ve 38.000 kişilik¹⁸ bir ordu ile 19 Mayıs 1798'de Fransa'dan Doğu Akdeniz istikametine hareket etti.”¹⁹ 12 Haziran'da St. Jean şövalyelerinden Malta'yı aldı ve 2 Temmuzda İskenderiye'ye vardı. Hazırlıksız yakalanan Mısır, Fransa tarafından fethedildi.

1797 de Campo Formio Antlaşması ile Yunan adaları ile Arnavutluk'u elde eden Fransa'nın fetih planı, Osmanlı İmparatorluğu tarafından merakla beklenmekteydi. Osmanlı, kendisine komşu olan Fransa'nın fetih planından endişe duymaktaydı. Endişesini haklı çıkaracak bilgileri, Rusya elçisinden aldı. Uzun zamandır düşmanı olan Rusya, elçisi aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'na Fransa'nın Mora adasını fetih için hazırlık yaptığından ve alınması gereken tedbirlerden söz etti.²⁰ Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmesinin gerisinde yatan neden, kendisinin Yunan adalarına yerleşme ve Mora'da Yunan milliyetçiliğini körükleme planıdır ki Fransa da bunu uygulamaktadır. Rusya, Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının tehlikeye düşmesini istememektedir. Ayrıca, çöküşe yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu'na yakın bir sahada, “...Fransa gibi kudretli bir devletin yerleşmeğe başlaması Rus Çarı nazarında ‘Karadeniz sahillerinin dahi tehdit edilmesine yol açacaktı.’”²¹

Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'ya karşı savaş açmadan önce bu ülkeye düşman olan İngiltere ve Rusya ile anlaşmanın faydalı olacağını düşündü. İngiltere ve Rusya antlaşma teklif etti. 23 Kasım 1798 tarihinde imzalanan Osmanlı-Rus

¹⁷ Reşad Hikmet, a.g.y., s. 341.

¹⁸ Ordunun asker sayısını bazı yazarlar, 60.000 olarak belirtirken Reşad Hikmet, 40.000 kişi diye söylemektedir. (Bkz. a.g.y., s. 340).

¹⁹ Karal, a.g.e.

²⁰ Bkz. a.e., s. 28.

²¹ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 41.

Antlaşması, savunma amaçlıdır. İki devletten birine veya her ikisine de hücum olduğunda, asker veya para ile yardım etmeyi kabul ettiler.²² Diğer maddeleri için ittifak antlaşmasının açık hükümlerinden başka hususi ve gizli maddeleri içeren bir kısmı daha vardı. Bu kısımdaki maddelere göre Rus savaş gemileri, Boğazlardan serbestçe geçebilecek ve aynı şekilde Karadeniz'deki Rus limanlarına dönebilecekti. Rusya, bu durumun gelecek uygulamalar için bir örnek oluşturmayacaklarını kabul etti.²³ Antlaşmanın bir gizli maddesi, Avusturya sınırının korunması ile ilgilidir. Rusya, gerektiğinde “...seksen bin kişilik bir orduyu, Osmanlı kumandanlığının emrine verilmek için Turla (Dnestr) nehrinin güneyine geçirecekti.”²⁴

Bu ittifak antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde bir ilk olması açısından büyük önem taşımaktadır. “Babîâli, bu ittifaka gelinceye kadar, devletlerarası münasebetlerde ittifaklar sistemine girmemiş ve yalnız kalmak prensibine bağlı kalmıştır.”²⁵ Bu ittifak antlaşması gösteriyor ki, Osmanlı İmparatorluğu yetersizliklerinin farkında olduğu gibi denge politikasını da uygulamaya başlamıştır.

Rusya ile yapılan ittifak antlaşmasına benzer bir antlaşma, İngiltere ile 5 Ocak 1799 tarihinde imzalandı.²⁶ Bu antlaşma, Rusya ile yapılan ittifak antlaşmasının maddelerine benzer maddeler, içermektedir. Yalnız tek farklılığı, iki devletin yapmayı taahhüt ettikleridir. Osmanlı İmparatorluğu, “...Fransa'ya Akdeniz'deki bütün limanlarını kapamayı ve Fransızları Mısır'dan çıkarmak için 13.000 kişilik bir kuvvet toplamayı üzerine almaktadır. Karşılık olarak İngiltere donanmasıyla ve askerleriyle Babîâli'ye Napoleon Bonapart'ı Mısır'dan çıkarmak için yardım edecektir.”²⁷ İngiltere, bu antlaşmayı Hindistan'ın emniyetinin Mısır ile yakından ilgili olması ve Fransa'nın kendi ticaretine engel oluşturmaması için yaptı. İngiltere, bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumaya yönelik politika uygulamaktadır.

²² A.e., s. 46-47.

²³ Bkz. Kurat, a.e., s. 47.

²⁴ A.e., s. 47-48.

²⁵ Karal, a.e., s. 33-34.

²⁶ Bkz. a.e., s. 35.

²⁷ A.e., s. 35-36.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ve İngiltere'den sonra Sicilya Krallığı ile antlaşma imzalaması sonucunda Fransa'ya karşı bir ittifak oluştu. Bu ittifak, Fransızları Mısır'dan çıkarmayı başardı. 30 Ağustos 1801 tarihinde imzalanan mütareke ile Fransızlar çekilmeyi kabul etti ve Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar katıldı.²⁸

Osmanlı İmparatorluğu, denge politikasını 19. yüzyıl başlarında sürdürmeye devam etti. 1803 yılının ilk aylarında Moskova'ya giden haberler, 1801 den itibaren kurulan Rus-Fransız barışını olumsuz etkiledi. Çünkü Rusya'nın önem verdiği Balkanlar'da Fransız ajanlarının artan faaliyetleri ve Osmanlılara karşı Yunan ayaklanmasında kullanılmak üzere Mora yarımadasında Fransız silahları depolandığı hakkında raporlar, Rusya'ya gönderilmekteydi.²⁹ İngiltere de bu durumdan rahatsızdı. 1805 yılında İngiltere-Rusya ve Rusya-Osmanlı antlaşmaları yapılarak ittifak yenilendi. Ama bu ittifak, kısa sürdü. Napoli'ye çıkan Rus kuvvetler, Fransız ordusu karşısında yenildi. Avusturya, Dalmaçya eyaletini Fransa'ya verdi. Osmanlı Hükümeti'nde Fransızların zaferlerini duyunca, kaybeden tarafı tuttuğu düşüncesi, ağır bastı.³⁰ Nitekim, Rusya ile 23 Eylül 1805 tarihinde imzaladığı antlaşmayı onaylamadı ve Fransa ile anlaşma yoluna girdi.

Hatta Rusya ile bozuşmak pahasına da olsa Napoleon'un imparatorluk unvanının tanınmasına karar verildi. İki ülke birbirine özel elçiler gönderdi. İngiltere ve Rusya, Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir ittifak kurulmasından rahatsız oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun da Fransa'ya yaranmak için Eflak ve Buğdan voyvodalarını, Rus yanlısı olduğu için azletmesi ve Boğazları Ruslara kapatması, mevcut antlaşmaları bozan hareketlerdi.³¹ Bunun üzerine Rusya, ultimatoom ile bu hareketleri protesto etti. İngiltere de Rusya'nın tarafını tutarak Osmanlı'nın gözlerini açmasını tavsiye etti.³²

²⁸ Bkz. a.e., s. 42.

²⁹ Bkz. Anderson, a.e., s. 53.

³⁰ Bkz., Anderson, a.e., s. 54.

³¹ Bkz., Karal, a.e., s. 50.

³² Bkz., a.e., s. 51.

İngiltere ve Rusya'nın gözdağı ve protestoları, Osmanlı İmparatorluğu'nun hareketlerini geriye çekmesine neden oldu. Azledilen Eflak ve Buğdan voyvodaları³³, görevlerine geri döndürüldü.³⁴ Ama Rusya, Osmanlıların geri adım atmasını beklemeden 23 Kasım'da Buğdan'a girdi ve işgal etti.³⁵ Osmanlı İmparatorluğu, "... 16 Aralık tarihinde Fransızların Jena'da Prusya'yı yendiği haberini alıp,..."³⁶ İngiltere ve Rusya'ya savaş ilan etti.

İngiltere'nin teklif ve tehditleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu etkilemedi. İngiltere elçisi, 27 Ocak 1807 tarihinde İstanbul'u terk edip Bozcaada önünde bekleyen İngiliz filosuna gitti.³⁷ İngiliz donanması, Çanakkale'den içeriye girdi. Fransızlar tarafından gayrete getirilen Osmanlılar, Haliç'i savaşa hazırladı. "...Karadeniz ve Kal'a-i Sultaniyye boğazlarında topçu neferatı saf-ı harb teşkil eylediler."³⁸ Martın ilk günü İngiliz gemileri, Kal'a-i Sultaniyye boğazına doğru açıldılar; fakat boğazdan girişte toplanla karşılandı. Sonuçta iki fırkateyn battı ve 600 nefer öldü.³⁹

İngilizler, İstanbul önünde uğradığı başarısız girişimden 15 gün sonra Mısır kıyılarına vardı. 17 Mart 1807 tarihinde İskenderiye'ye asker çıkartarak zaptetti.⁴⁰ Mehmet Ali Paşa, İngilizleri Mısır'dan çıkartmayı başardı.⁴¹

1806 yılında başlayan Rusya-Osmanlı İmparatorluğu savaşında Rusların Tuna boyuna inmeleri durdurulmak istendi. Fakat Osmanlılar, gene yenildi. "Mamafih tam o sıralarda Napoleon ile Aleksandr I.'ın arası artık epeyce açılmış ve Fransız-Rus çatışması muhakkak sayıldığından, İngiltere'nin de Rusya ile anlaşması üzerine,

³³ Eflak Voyvodası İpsilanti ile Buğdan Voyvodası Morovzi'nin azledilme nedeni, Rusya'ya sadık olmaları ve azledilmeleri için Fransız özel elçisinin gayret göstermesidir (Bkz. Driault, a.g.e., s. 148).

³⁴ Bkz., a.e.

³⁵ Bkz., Driault, a.e., s. 148.

³⁶ Anderson, a.e., s. 56.

³⁷ Bkz. Karal, a.e., s. 52.

³⁸ Driault, a.e., s. 149.

³⁹ Bkz. a.e.

⁴⁰ Bkz. Karal, a.e., s. 54.

⁴¹ Bkz. Driault, a.e., s. 150.

Türkiye ile Rusya arasında barış akdi için müzakerelere girişilmişti.”⁴² 28 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalandı.⁴³ Bükreş Antlaşması gereğince Eflak ve Buğdan, Osmanlı İmparatorluğu’na geri verildi. Rusya, yalnızca Besarabya’yı aldı.

“Osmanlı-Rus İmparatorlukları arasında yeniden barış yapılması, Dalmaçya ve Ege adalarındaki Fransız gücünün zayıflamaya başlaması ile birlikte Yakındoğu dış ilişkiler görece sakin bir döneme giriyordu.”⁴⁴ Ekim 1814 tarihinde Avusturya Başbakanı Metternich, Avrupa’nın sınırlarını yeniden çizmek ve kalıcı Avrupa barışını sağlamak için Viyana’da Avrupa devlet adamlarını topladı. **Viyana Kongresi**, Napoleon’un Rusya karşısında yenilmesi sonrasında Fransa’nın dağıttığı Avrupa haritasını düzene koymak için yapıldı. Viyana düzenlemelerinin başarısı, İngiliz Dışişleri Bakanı “...Castlereagh ile Metternich’in ‘cezalandırma’ yerine denge, ‘intikam’ yerine meşrutiyet yönünde hareket etmelerinde ve kısır çıkar çatışmalarını bir kenara itmelerinde yatar.”⁴⁵ Viyana düzenlemelerindeki meşrutiyet iddiası, hali hazırda var olan devletlerin sınırlarına dokunulmayacağını ve devletin sınırları içinde istediği gibi hareket etmesine ve istediği rejimi kurmasına karıştılamayacağıdır.⁴⁶ Viyana Kongresi’nde Yakındoğu’ya ilişkin konuların konuşulmasına sıra gelmedi. “Viyana’daki İngiliz baş temsilcisi Lord Castlereagh, 1815 başında, kongre sonunda çıkan ve Avrupa’daki statükoyu garantiye alan genel antlaşmada Osmanlı İmparatorluğu’nun da yer almasını istedi.”⁴⁷ Ne yazık ki bu öneri, Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndan aralarındaki sınır problemlerini çözen nihai bir barış antlaşmasının olması talebinin Osmanlı tarafından ret edilmesi üzerine yerine getirilmedi.⁴⁸

⁴² Kurat, a.e., s. 50.

⁴³ Bkz. Driault, a.e., s. 167.

⁴⁴ Anderson, a.e., s. 65.

⁴⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih, C. 1: İlkçağlardan 1918’e**, 3. bs., Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s. 129-130.

⁴⁶ Bkz. a.e., s. 131.

⁴⁷ Anderson, a.e., s. 65.

⁴⁸ Bkz. a.e., s. 65.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli bölgesinde (Balkanlar) Hıristiyan nüfusu arasında milliyetçilik akımı etkisini gösterdi. Avrupa'nın tarihini etkileyecek bu gelişim, Avrupa devletleri tarafından göz ardı edilmişti. 1804 yılında yeniçerilerin baskısından bunalan Sırbistan'ın isyanı, 1805 yılında Babıâli'ye yönelik harekete döndü. Rusya, Sırbistan ile "1807 Temmuz'unda isyancılara para ve silah temini,...Sırp garnizonlarını tahkim etmesi, Çar'ın özgürlüğünü kazanan bölgelere yönetim konusunda yardımcı olması ve vali ataması gibi konuları ele alan..."⁴⁹ bir antlaşma imzaladı. Diğer yandan Rusya, 1808 yılının başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması konusunda Fransa ile görüşürken Sırbistan'ın Avusturya Arşidükü'ne verilmesini önerebilmektedir.⁵⁰

Sırp isyanı, 1813 yılında başarısızlığa uğramasına rağmen 1815 yılında yeni liderin eşliğinde isyan yeniden canlandı. "1817 yılına gelindiğinde çok zayıf ve ilkel bir düzeyde de olsa, bir Sırp devleti ortaya çıkmaya başlamıştı."⁵¹

Sırp isyanından daha güçlü ve daha organize olan Yunan isyanı, 1821 yılında patlak verdi. Bu isyan öncesinde Rumlar, bağımsızlık fikirlerinin doğrultusunda örgütlenip isyana kalkışmıştı. 1770 yılından itibaren isyan için çalışmalar sürdürüldü.⁵² 1821 Mart'ında küçük bir askeri kuvvet, Prut nehrini geçerek Tuna Prenslikleri'ni işgal etti. İşgal, Tuna Prensliklerinin Osmanlı hakimiyetine karşı isyan hareketi başlatması umuduyla yapılmıştı.⁵³ Eflak ve Buğdan halkı, Yunanlıların hareketine katılmadı. Yaş'a giren Yunan kuvveti, kısa zamanda bastırıldı.⁵⁴

1821 yılında Mora'da yeniden başlayan Yunan isyanı, gelişme imkanı buldu. Mora'da yaşayan bütün halk, isyana katıldı.⁵⁵ Mora'daki isyanda sadece Osmanlı ile Yunanlılar çarpışmaktadır. Avrupa devletleri, 1815 Viyana Kongresi ilkeleri gereğince tarafsız davrandılar. Ama Rusya, isyan patladığında, güçler arasında

⁴⁹ A.e., s. 66.

⁵⁰ Bkz. a.e.

⁵¹ A.e., s. 67.

⁵² Yunanlıların örgütlenme çalışmaları için bkz. Anderson, a.e., s. 68-69; Karal, a.e., s. 109-110.

⁵³ Bkz. Anderson, a.e., s. 69.

⁵⁴ Bkz. Karal, a.e., s. 112.

⁵⁵ Bkz. a.e.

işbirliği sağlamaya kalkıştı. “1821 Temmuz’unda XVIII. Louis hükümetine, Mora Yarımadası’nın Fransız himayesine girmesi olanağını sunarak, Rus-Fransız ittifakı önerdi.”⁵⁶ Fransa, bu öneriyi dikkate almadı.

Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması’nın kendisine tanıdığı hakkı, Mora’daki halk için kullanmak istedi. Osmanlı’nın isyanı bastırırken Hristiyanlara zarar verdiğini iddia ederek korumaya çalıştı.⁵⁷ Babıâli, Mora’daki isyan eden halka kötü davranılmaması konusunda Rusya’nın istediği teminatı vermedi. Rusya, bunun üzerine Osmanlı ile savaş çıkması durumunda Avrupa devletlerinin nasıl tutum takınacağını sordu. “İngiltere ile Avusturya, Yunan asilerine yardım etmenin ihtilal prensiplerini tanımak demek olacağını Rusya’ya ihbar ettiler.”⁵⁸ Metternich’in görüşüne göre Osmanlı- Rus çatışması, Yunanistan’daki isyandan ayrılmalı ve Yunanistan’daki isyan, Osmanlılar tarafından mümkün olduğunca hızla bastırılmalıydı.⁵⁹ Rusya, tam bağımsızlık isteyen Yunanistan’ın kendi çıkarlarına uygun olmadığını görünce asilere yardım etmedi.

Avrupa devletlerinden ilgi görmemesine rağmen Yunanlı asilerin hareketi, Avrupa kamuoyu tarafından desteklendi. Avrupa’nın büyük kentlerinde Yunanlılara yardım amaçlı dernekler kuruldu. Hatta Avrupa’dan gönüllü olarak askerler gitti, Mora’ya.⁶⁰ Gönüllülerin içinde servetinin büyük bir kısmını bu uğurda harcayan Lord Byron da vardı.⁶¹ Osmanlı İmparatorluğu, Yunanlıların isyanını bastırmada başarılı olamadığından 1824 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istedi. 1827 yılında Mora, asilerden temizlendi.⁶²

Rusya, 1826 yılında Bükreş Antlaşması’nın yürütülme şekline itiraz etti. “Babıâli, Yunan isyanlarının yatışmak üzere olduğu bir sırada yabancı bir müdahaleye vesile yaratmak istemediğinden itiraz konusu üzerinde görüşmeler

⁵⁶ Anderson, a.e., s. 77.

⁵⁷ Bkz. Karal, a.e., s. 114.

⁵⁸ Karal, a.e.

⁵⁹ Bkz. Anderson, a.e., s. 78

⁶⁰ Bkz. Karal, a.e., s. 114.

⁶¹ Bkz. Driault, a.g.e., s. 198.

⁶² Bkz. a.e., s. 115.

yapılmasını kabul etti.”⁶³ 7 Ekim 1826 tarihinde görüşmeler, Akkerman Antlaşması ile sonuçlandı.⁶⁴

Rusya, Yunanistan’daki isyana karışma konusunda İngiltere’yi razı etti. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünün korunması politikasını sürdürmekteydi. Ama Mora ve Girit’te Mehmet Ali Paşa’nın güçlü bir şekilde yerleşmesi, İngiltere’nin Doğu Akdeniz’deki çıkarlarına uygun değildi. Rusya ile İngiltere, 4 Nisan 1827 tarihinde yaptıkları görüşmenin sonucunda imzaladıkları St. Petersburg protokolü ile Yunanistan’ın Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı özerk bir devlet olması için uğraşılmasına karar verdiler.⁶⁵ İngiltere ile Rusya’nın imza koymasını istedikleri protokolü, Avusturya ile Prusya, imzalamayı ret etti. Fransa ise İngiltere ile ilişkilerini geliştirmek için protokolü imzalamayı kabul etti. Protokol, 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra Antlaşması’na dönüştürüldü.⁶⁶ Bu antlaşma ile üç devlet, Yunan asilerine yardım edeceklerini ve Osmanlı Hükümeti’ni yola getirmek için baskı altında tutacaklarını kabul ettiler.

Osmanlı İmparatorluğu Padişahı “II. Mahmud ‘yabancı güçlerin, kendi tebası ile olan ilişkisine müdahalesine hiçbir zaman izin vermeyeceğini’ ilan etti...”⁶⁷ Bu gelişme üzerine müttefikler, Eylül başında Osmanlı kuvvetlerine ikmal akışını kesti. 20 Kasım 1827 tarihinde müttefik filoları, Navarin’e girip Osmanlı savaş gemilerini batırdı.⁶⁸

Rusya, Navarin felaketinden sonra Yunanlı asilere karşı tutumunda hiçbir değişme olmayan Osmanlı İmparatorluğu’na savaş açtı. Navarin’de batan savaş gemilerinin zararının tazmin edilmemesi ve içişlerine karışılması, Osmanlı’nın Akkerman Antlaşması hükümlerine uymama kararı almasına neden oldu.⁶⁹ Osmanlı Hükümeti’nin bu kararı, Rusya’nın tutumunu daha da sertleştirdi.

⁶³ A.e., s. 116.

⁶⁴ Bkz. Anderson, a.e., s. 84.

⁶⁵ Bkz. a.e.

⁶⁶ Bkz. a.e., s. 85.

⁶⁷ Anderson, a.e., s. 86.

⁶⁸ Bkz. Karal, a.e., s. 118.

⁶⁹ Bkz. Anderson, a.e., s. 87.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusların saldırısı ile başladı. Savaş, Anadolu ve Rumeli cephelerinde geçti. Savaşta başarılı olan Rus kuvvetleri, Osmanlı'nın barış istemesini sağladı. 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalandı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak kazandı. Ama "Avrupa ülkeleri için toprak değişiminden de önemli olan konu, Balkanlar'da antlaşmanın kapsamına giren bölgelerde Rusya'nın etkinliğinin artmış olmasıydı."⁷⁰ Osmanlı İmparatorluğu açısından ise bu antlaşmanın ağırlık noktası, bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasıdır.⁷¹ Bunun arkasından Fransa Akdeniz'deki gücünü korumak için 1830 yılında Cezayir'i aldı.

Mora'daki Yunanlıların isyanını bastırması karşılığında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya Girit, Suriye ve Trablus-Şam paşalığı vaat edilmişti.⁷² İsyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun istediği gibi sonuçlanmadı. Edirne Antlaşması'ndan sonra Mehmet Ali Paşa, Padişahın üç yerin valiliklerini hak etmediğini düşündüğü yerleri istedi.⁷³ Rusya ile yapılan savaşta destek kuvvet göndermeyen Mısır Valisi'ne II. Mahmut, sadece Girit Valiliği'ni verdi. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa'yı Akka üzerine gönderdi, Aralık 1831 de.⁷⁴ Akka kalesini mayısta; Şam'ı ise 13 Haziran'da ele geçirdiler.⁷⁵

Babıâli ise nisan ayının sonunda Mehmet Ali'yi asi ilan edip yerine Edirne Valisi'ni Mısır Valisi ilan etti.⁷⁶ "27 Aralık'ta Konya'da İbrahim Paşa en büyük zaferlerinden birini kazandı."⁷⁷ Anadolu'da ilerleyen Mısır ordusuna Büyük Güçlerin tepki göstermesi normaldi. Ama İngiltere, bu olaya karşı kayıtsızlık göstermekteydi. İngiltere, Osmanlı Hükümeti'nin talep ettiği donanma yardımını ret etti.⁷⁸ Fransa ise Mısır Valisi yanlıydı. II. Mahmud, 1832 yazında Rusya'dan yardım istedi.

⁷⁰ A.e., s. 91.

⁷¹ Bkz. Karal, a.e., s. 121.

⁷² Bkz. a.e., s. 128.

⁷³ Bkz. Karal, a.e., s. 129.

⁷⁴ Bkz. a.e.

⁷⁵ Bkz. Anderson, a.e., s. 96.

⁷⁶ Bkz. Karal, a.e.

⁷⁷ Anderson, a.e., s. 97.

⁷⁸ Bkz. a.e., s. 99.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, İstanbul'u korumak amacıyla Rusya'dan resmen kuvvet istediği 2 Şubat 1833 tarihinden iki gün sonra, Fransa, İstanbul'a yeni bir büyükelçi atadı.⁷⁹ Yeni Fransız elçi, Osmanlı- Rus birliğini yıkmak için Mehmet Ali ile Osmanlı İmparatorluğu arasında arabuluculuk yapmaya kalkıştı. Ne yazık ki Mehmet Ali, Fransa'nın teklifini beğenmedi.

Anadolu'da ilerlemesini durdurmayan İbrahim Paşa komutasındaki kuvvetlerine rağmen Mehmet Ali ile İstanbul arasında diplomasi faaliyetleri durmadı. "...30 Mart tarihinde babasına üç Suriye Paşalığını vermek üzere bir Osmanlı heyeti, İbrahim'in kampına..."⁸⁰ gönderildi.

İstanbul'u korumak için 5.000 kişilik bir Rus kuvveti, 5 Nisan'da kente geldi.⁸¹ Padişah, Fransız elçinin ısrarı ile Mısır Valisi'nin şartlarını kabul etti. 14 Mayıs 1833 tarihinde Kütahya Antlaşması yapıldı. Buna göre "...Mehmet Ali Paşa'ya Mısır ve Girit Valiliklerine ek olarak Şam, İbrahim Paşa'ya da Cidde Valiliği'ne ek olarak, Adana Valiliği ..." ⁸² verilerek barış sağlanabildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır ile anlaşmasından memnun kalmayan ve Osmanlı'nın İngiltere ile Fransa etkisinden çıkmasını isteyen Rusya, antlaşma için ısrar etti. 8 Temmuz 1833 tarihinde yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın en önemli ve gizli maddesi, Rusya talep ettiğinde Osmanlı'nın Kal'a-ı Sultaniyye boğazlarını, yabancı gemilere kapatmayı kabul ettiği maddedir.⁸³ İngiltere ile Fransa, bu antlaşmanın imzalanmasından dolayı memnun olmadılar. Avusturya ile Prusya ise aralarında yaptıkları Münchengrätz Antlaşması ile Rusya ve Osmanlı arasındaki yapılan antlaşmaya hiçbir imparatorluğun karışmaya hakkı olmadığını kabul ettiler.⁸⁴

⁷⁹ Bkz. a.e.

⁸⁰ A.e., s. 101.

⁸¹ Bkz. a.e. Gönderilen kuvvetin 15.000 kişi olduğu da belirtilmektedir (Bkz. Karal, a.e., s. 135).

⁸² Karal, a.g.e., s. 136.

⁸³ Bkz. Driault, a.g.e., s. 231.

⁸⁴ Bkz. Anderson, a.g.e., s. 103.

Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır arasındaki ikinci anlaşmazlık, 1839 yılında savaşa dönüştü. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, her yıl Babıâli'ye göndermekle yükümlü olduğu vergiyi ödemediği gibi bağımsızlığını da ilan etti. 21 Nisan 1839 tarihinde “Mahmut II, Rusya’nın da düşüncesini sorduktan sonra, Mehmet Ali Paşa’ya karşı savaşa girişilmesi için emir verdi.”⁸⁵ 29 Haziran’da başlayan Mısırlıların saldırısı, Osmanlı ordusunun yenilmesiyle sonuçlandı. Mısır ordusu, Toros üzerine yürürken II. Mahmut’un ölüm haberi alındı.⁸⁶

II. Mahmut’un ölümünden sonra 30 Haziran 1839 tarihinde padişahlığa geçen Abdülmecit, Mehmet Ali Paşa ile savaşmak yerine anlaşmak yolunu seçti. Mehmet Ali Paşa’ya Mısır Valiliği’ni babadan oğluna geçecek bir şekilde verdiğini Hatt-ı Hümayun ile bildirdi. Ama Mehmet Ali Paşa, bu vaadi beğenmedi. Mısır’daki yabancı devlet konsolosları, paşayı ihtiyatlı ve anlayışlı olmasını ve Osmanlı donanmasını geri vermesini nasihat etti.⁸⁷ Osmanlı Hükümeti, Suriye’yi vermeyi kararlaştırdı.

Mehmet Ali Paşa’nın Mısır’dan başka Suriye’yi istemesi Avrupa devletlerini telaşa düşürdü. “İngiltere ve Fransa en çok Rusya’nın Hünkar İskelesi muahedesinden faydalanmak isteyeceğini düşünerek kuşkulanıyorlardı.”⁸⁸ Büyük Güçler, bu sorunu Doğu Sorunu haline getirip çözmeye kalkıştılar. Avusturya Başbakanı Metternich’in kaleme aldığı ve Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Prusya’nın imzalarının bulunduğu 27 Temmuz 1839 tarihli nota, Osmanlı İmparatorluğu’na, Mısır Valisi’nin tekliflerinin kendi katılımları olmadıkça kesin karar almamasını bildirmektedir.⁸⁹ Osmanlı Hükümeti notayı kabul etti; sadrazam Mehmet Ali Paşa ile doğrudan doğruya görüşme yapılmayacağını bildirdi.⁹⁰ Ayrıca Osmanlı Hükümeti, Suriye’nin kendilerine bırakılmasını istedi.

⁸⁵ Karal, a.g.e., s. 140.

⁸⁶ Bkz. Driault, a.g.e., s. 235.

⁸⁷ Bkz. Karal, a.g.e., s. 196-197.

⁸⁸ Karal, a.e., s. 197.

⁸⁹ Bkz. Driault, a.e., s. 237; Cemil Bilsel, “Tanzimatın Harici Siyaseti”, **Tanzimat**, C. 2, 2.bs., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 669.

⁹⁰ Bkz. Karal, a.e.

Fransa, Mehmet Ali Paşa'ya Avrupa devletlerinin tekliflerini kabul etmediği takdirde üzerine kuvvet gönderilmesi şartı koşulmasına itiraz etti. Fransa Hükümeti, Mehmet Ali Paşa'ya güç kullanılırsa onun yanında yer alacağını bildirdi.⁹¹ İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya devletleri, 15 Temmuz'da dördlü bir antlaşma imzaladı.⁹² Yapılan teklifleri, öngörülen sürelerde kabul etmediği takdirde Mısır Valiliği'nin kendisinden zorla alınacağını hükme bağladılar.

Mehmet Ali Paşa, yapılan antlaşmaya rağmen Fransa'nın kendisinin yanında olduğunu biliyordu. Fransa'nın güvencesi yüzünden, dördlü antlaşmayı yapan devletlerin tekliflerini kabul etmedi. 11 Ağustos 1840 tarihinde Osmanlı, İngiliz ve Avusturyalı savaş gemilerinden kurulu filo, Beyrut'a çıktı.⁹³ Beyrut ve Akka ele geçirildi. Sonunda Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim, bölgede hakim olduğu son kale olan Gazze'yi de boşalttı ve 18 Şubat 1841'de Mısır'a döndü.⁹⁴

6 Eylül 1840 tarihinde ise Mehmet Ali Paşa, Sultan'a temsilci gönderdi ve sadece Mısır'ın kalıtsal yönetim hakkının verilmesini kabul edeceğini bildirdi.⁹⁵ 27 Kasım 1840 tarihinde İngiltere, Mehmet Ali Paşa ile antlaşma imzaladı.⁹⁶ 10 Haziran 1841 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu, Mısır Valiliği'nin Mehmet Ali Paşa'nın ailesinde kalmasını kabul eden fermanı yayımladı.⁹⁷

Mısır sorunu halledilmesine rağmen, İstanbul ve Boğazların nasıl korunacağı konusunda bir çözüm getirilmemişti. Beş büyük devlet, bu soruna çözüm getirebilmek için Londra'daki konferansta toplandı. 13 Haziran 1841 tarihinde Boğazlar hakkında olan antlaşmayı Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya imzaladı. "Özü itibarıyla antlaşma, 15 Temmuz 1840 tarihli antlaşma ile dört ülkenin Boğazlar konusunda uzlaştıkları koşulları tekrarlıyordu."⁹⁸ Osmanlı Padişahı ise

⁹¹ Bkz. a.e., s. 198.

⁹² Bkz. a.e.

⁹³ Bkz. a.e., s. 200.

⁹⁴ Bkz. Anderson, a.e., s. 121.

⁹⁵ Bkz. a.e.

⁹⁶ Bkz.a.e., s. 122.

⁹⁷ Bkz. a.e.

⁹⁸ Bkz. a.e., s. 123.

barış halinde bulunduğu yabancı devletlerin savaş gemilerine Boğazları kapamak konusunda imparatorlukça öteden beri kural olarak kabul edilmiş olan prensibin gelecekte uygulanacağına karar verdiğini bildirdi.⁹⁹

Rusya ile İngiltere arasında Boğazlar sorunu kapandığı için gerginlik de bitti. Hatta iki devlet, 1844 yılında gizli bir antlaşma dahi imzaladılar. Rus Çarı Nicholas, İngiltere'nin yaptığı çağrı üzerine, İngiltere'ye gitti. 1844 yazında Rus Çarı, İngiltere Başbakanı Sir Robert Peel ve Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen ile görüştü. Yapılan görüşmeler sonucunda İngiltere ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nu korumayı deneyecek; eğer "...ayakta tutulamayacağı açık hale gelmişse alınacak tavır konusunda da anlaşmaya ..." ¹⁰⁰ çalışacakları konusunda anlaşmaya vardılar. Sözlü ve kayda değer olmayan biçimde muğlak olan antlaşmayı özetleyen bir memorandum hazırladı, Rus Dışişleri Bakanı. Ama İngiltere'nin dış politika konusundaki öncelikleri değişti. Fransa'ya karşı Rusya'nın desteğini almak pek o kadar önemli olmamaya başlamıştı. 21 Ocak 1845 tarihinde Aberdeen, memorandumdaki bilgileri teyit ettikten sonra Yakınoğlu ile ilgili bütün müzakereler göz önüne alınacağını umut ettiğini ifade etmekteydi.¹⁰¹

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve paylaşılması konusundaki planlarını 1843 Eylül'ünde Avusturya'ya da açmıştı. Avusturya Başbakanı Metternich, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki düzenlemeler ile uğraşmadığını belirtti. İngiltere ve Avusturya'dan olumlu cevap almamasına rağmen Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiyle ilgili planlarından vazgeçmedi.

Osmanlı İmparatorluğu, 1774 tarihinden Kırım Savaşı'na kadar olan süreçte birlik ve bütünlüğünü sağlam tutabilmek için uğraş verdi. Güç politikasından denge politikasına yöneldi. Avrupa devletleri, kendi yayılma ve güç sağlama politikaları doğrultusunda hareket etti. Bu süreçte Avrupa devletleri, politik amaçlarını maksimum kılmak için her sorunda farklı davranabildi. Bir başka deyişle Avrupa

⁹⁹ Bkz. Karal, a.e., s. 209.

¹⁰⁰ Anderson, a.g.e., s. 131.

¹⁰¹ Bkz. a.e.

devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında olup destek verdiği gibi karşısında olduğu dönemler oldu.

1.2. KIRIM SAVAŞI'NIN NEDENİ VE GELİŞİMİ

1.2.1.KIRIM SAVAŞI'NIN NEDENİ

Kırım Savaşı'nın çıkış nedeni, **Kutsal Yerler** sorununun diplomatik yollardan çözülememesi ya da çözme isteği duyulmamasıdır.¹⁰² Bu sorun ise esas itibarıyla Fransa ile Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde bulunan Kudüs ve çevresindeki Hristiyanlık için kutsal yerlerin korunması, yönetilmesi ve onarılması konularındaki rekabetinden dolayı çıktı. Uzun süren diplomasi sürecinde çözilemeyen Kutsal Yerler Sorununun hal çaresi cephelerde arandı.

Kutsal Yerler, Hz. İsa'nın kabri olmak üzere Kamame Kilisesi, Beytül Lahim'deki büyük kilise, Meryem'in türbesi ve bitişiğindeki bahçe, Tahun ül Atik isimli alan ve oradaki mahzenler, Mağarat ül Reate ve etrafındaki arazi, Mağarat ül Mehd ve Hacer-i Mugtesil gibi yerlerdir. Bu yerlerin üzerinde, hem Ortodoksların hem de Latinlerle Ermenilerin hak ve imtiyazları vardı. Bu hak ve imtiyazlar, Osmanlı Devleti tarafından fermanlarla tanınmıştır. 1455 yılında Kudüs Rum Patriği'nin İstanbul'a gelerek Halife Ömer'in kutsal yerler hakkında Ortodokslara

¹⁰² Brison D. Gooch, Kırım Savaşı'ndan yaklaşık yüz yıl sonra savaşın çıkış nedenlerini ele alan çalışmaları değerlendirmektedir (bkz. "A Century of Historiography on the Origins of the Crimean War", **American Historical Review**, vol. 62, no. 1-2, 1956-1957, pp. 33-58.)

hak tanıyan bir yazısını Fatih Sultan Mehmed'e gösterdiği andan itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Kutsal Yerler problemiyle uğraşmak zorunda kaldı¹⁰³.

Hiz. İsa'nın doğduğu yer olan Beytüllahm, "...Mevlid-i İsa mağarasında, üzerinde *hic de Virgine Maria Jesus Christus natus est* yazıtı bulunan ve efsaneye göre üç kralı temsil eden bir yıldız vardı. 1 Kasım 1847 günü ortodoksların bir ayini sırasında bu yıldız birdenbire ortadan kayboldu."¹⁰⁴ Ortodokslarla Katolikler birbirlerini bu yıldızı çalmakla suçladılar. İki taraf arasında çatışma başladı. Osmanlı İmparatorluğu, iki tarafı uzlaştırmak için kendisi bir yıldız yaptırıp yerleştirmek istedi. Ama bu girişim, heyecanları ve tartışmayı önleyemedi.

Ortodoksların hamiliğini 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile üstlenmiş olan Rusya¹⁰⁵, kutsal yerlerin bakımı, korunması ve geliştirilmesi gibi konularda hak ve yetki talep eden Fransa'yı karşısında buldu. Fransa'da 1848 devrimi sonunda cumhurbaşkanlığına seçilen Louis Napoléon, Mayıs 1850'de kutsal yerler üzerindeki haklarının ve yetkilerinin kabulünü istedi.¹⁰⁶ Osmanlı İmparatorluğu'na başvuran Fransa, 1740 tarihli Kapitülasyonlar Antlaşması'nın kendisine tanıdığı hakların yeniden ilan edilmesini ve uygulanmasını talep etti. Bu antlaşma, Rumlar tarafından gasp edildiği iddia edilen ve tamamıyla tayin de edilemeyen bazı kutsal yerleri, Katoliklere geri vermekteydi.¹⁰⁷

1789 Fransız Devrimi'nden sonra Fransa, Kutsal Yerler ile ilgili haklarını ve görevlerini kullanmadı. Devrimin laik yapısı nedeniyle dinsel konulardan uzak duruldu. 1848 yılında Katoliklerin Fransız Hükümeti'ne şikayetlerini sunması üzerine bu konu ile ilgilenme gereği duydu.¹⁰⁸

¹⁰³ Karal, a.e., s. 223.

¹⁰⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi", **Belleten**, C. XXIII, sayı 89, Ocak 1959, s. 244.

¹⁰⁵ Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşmasının 7. maddesine dayanarak Ortodoksların hamisi rolünü üstlenmektedir. (Bkz. Baykal, a.y.)

¹⁰⁶ Bekir Sıtkı Baykal, "Paris Kongresi ve Andlaşması (30 Mart 1856)", **Aylık Ansiklopedi**, C.2, sayı 23, 1946, s. 726.

¹⁰⁷ Bkz. S. Adolphus Slade, **Türkiye ve Kırım Harbi**, Çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul: İstanbul Askeri Matbaa, 1943, s. 47.

¹⁰⁸ Bkz. Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi", s. 244-245.

Fransa'nın Kutsal Yerler üzerindeki haklarının tanınması uğraşısı, Rusya'nın güçlü tepkisi ve karşı talepleriyle karşılaştı.¹⁰⁹ Rusya da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümlerine uyulmasını yani var olan statükonun devamını, imparatorluktan istedi. Osmanlı İmparatorluğu, iki devleti, memnun etmek gibi zor bir konu ile karşı karşıya kaldı.

Osmanlı Hükümeti, Mayıs 1851 de her iki tarafı memnun etmek için Ortodoks ve Katolik taraflarının kutsal yerlerdeki hak ve imtiyazlarını inceleyip açıklama görevi ile yükümlü bir komisyon kurdu. Komisyon, Müslümanların temsilcisi baş tercüman, Rum Patriği'nin temsilcisi ve Fransa'nın ise Kudüs konsolosu ile İstanbul elçilik tercümanından ibaretti.¹¹⁰ Komisyon, elde bulunan vesikaları incelediğinde Fransız iddialarının haklı olduğu sonucuna varmak üzere idi. Fakat Fransız sefiri, karma komisyonun işi bitmeden sırf Ortodokslara ait olan üç kutsal yerin tamamının ortak kullanıma açılmasını teklif etti.¹¹¹ Osmanlı hükümeti ile Fransa arasında bu konu üzerinde görüşme sürer iken Rus Çarı, komisyonun çalışmaları ilerlemesine rağmen Ortodoksların lehine olan statükonun herhangi bir şekilde bozulmasını protesto etti.¹¹²

Rus Çarı'nın itirazı üzerine komisyon dağıtıldı. Osmanlı Hükümeti, konunun incelenip karara varılması için yalnızca "... yüksek Türk şahsiyetlerinden mürekkep yeni bir komisyon kurdu."¹¹³ Bu komisyon, her iki tarafın iddialarının dayanağı olan berat, nişan, menşur, emr-i ali ve senet şeklinde olan vesikaları inceledi. Ayrıca Rusya'nın kutsal yerler hakkında herhangi bir müdahalede bulunmasının ahden hakkı olup olmadığını anlamak için bu devletle yapılan antlaşmaları da inceledi. 1774 Kaynarca Antlaşması ile 1782 tarihli Ticaret Antlaşması, müdahale hakkı vermemektedir. Her iki tarafın elinde bulunan resmi belgeleri inceledi. Komisyon

¹⁰⁹ Anderson, a.e., s. 135.

¹¹⁰ Bkz. Iorga, a.g.e., s. 450

¹¹¹ Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi", s. 247.

¹¹² Bkz. Iorga, a.e., s. 450

¹¹³ Baykal, a.y., s. 249.

“...Hazret-i Meryem’in kabrinde müşterek ibadet edilmesini ve Beytullahm Kilisesi kapusunun bir anahtarının da katoliklere ...”¹¹⁴ verilmesi yönünde karar aldı.

Rusya, ikinci komisyonun aldığı kararı yine statükonun bozulduğu şeklindeki itirazıyla kabul etmedi. Osmanlı Hükümeti, “...Hazret-i Meryem’in kabrinde müşterek ibadetten başka hiçbir şeyin değişmediğini teyid eden bir ferman çıkardı.”¹¹⁵ Fransız elçi, bundan rahatsız olmakla birlikte sonunda ılımlı davranıp bu fermanı kabul etti. Sorun genel olarak 15 Aralık 1852 tarihinde Rusya’nın isteklerine uygun bir şekilde sonuçlandırıldı.¹¹⁶

Rusya, getirilen çözümü beğenmeyerek gerilimi tırmandırdı. Rusya’nın izlediği politika, her ne pahasına olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama ve bir an önce yıkarak toprakları üzerinde yerleşme politikasıdır. Rusya, bu politikayı izlerken Avrupa devletlerinin durumunun da buna müsait olduğunu düşünüyordu. Rusya, dost olarak gördüğü Prusya ile Avusturya’dan bir muhalefet beklememekteydi.¹¹⁷ “Rus hükümdarının akrabası olan Prusya Kralı, Çarın adeta himayesinde bir devletin başkanı gibi idi”¹¹⁸ Avusturya ise kendisine 1848 ihtilallerinde yardım eden Rusya’ya o günden bu yana dostluk göstermektedir. Hatta 1833 yılında Avusturya, Osmanlı’nın olası bir paylaşımı için Rusya ile bir sözleşme imzalamıştı.¹¹⁹

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdürmekteydi. İngiltere’nin bu politikayı sürdürmesinin geçerli nedenleri vardı. Osmanlı var oldukça Rusya, Boğazlardan çıkıp Akdeniz’e inemeyecekti. Bununla birlikte İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu ile 1827 yılından itibaren gelişen ekonomik ilişkisi vardı. 1827 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan’a satılan miktar, Rusya’ya satılan 7,5 milyon doların üçte biri kadardır. 1849 yılına gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu’na ihraç olunan mal, 12 milyon

¹¹⁴ A.y., s. 250.

¹¹⁵ A.y.

¹¹⁶ Baykal, “Paris Kongresi ve Andlaşması”.

¹¹⁷ Bkz. Karal, a.g.e., s. 227.

¹¹⁸ Iorga, a.e., s. 453.

¹¹⁹ Bkz. a.e.

değerine yükselmiştir.¹²⁰ İngiltere’de ticaret ile politika arasındaki bağılılık fazlasıyla güçlenmiş ve İngiliz ticaretini korumak ve genişletmek için gerekirse savaş yapılması politikası yürütölmeye başlanmıştı.¹²¹

Rusya, kutsal yerler konusunda çekişme yaşadığı Fransa’nın, İngiltere ile birlikte kendisine karşı ittifak kuramayacağını düşünmekteydi. Çünkü, 1839 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Mehmet Ali Paşa savaşıa tutuştuğunda Fransa ile İngiltere farklı saflaşmalara girmişti. Fransa, Mısır’ın bağımsızlığını desteklemeyi Ortadoğu’ya yerleşmenin en uygun yolu olarak görmeye başlamıştı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’ndan yana destek koymuştu. Bununla birlikte, İngiltere Fransa’nın başına Napoléon ailesinin geçmesinden memnun kalmadı. İşte bu sebeplerle Rusya, İngiltere ile Fransa’nın kendisine karşı birleşemeyeceğini ve İngiltere ile anlaşırda Fransa’nın itirazının hiçbir etkisi ve sonucu olmayacağını düşünmekteydi.

Rus Çarı I. Nikola, 9 Ocak 1853 tarihinde Petersburg’daki İngiltere büyükelçisi Seymour’a **hasta adam** olarak nitelendirdiği Osmanlı İmparatorluğu karşısında gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini ve İngiltere ile anlaşmanın mümkün olup olmadığını konuştu.¹²² Bu görüşmeyi 14 ve 20 Ocak ile 21 Şubat günlerindeki görüşmeler izledi.¹²³ Bu görüşmelerde İngiltere’ye Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşılması konusunda teklif de sunuldu. Bu teklife göre Rusya’nın payına Eflak ve Buğdan, Sırbistan ve Bulgaristan, İngiltere’nin payına ise Girit, Mısır gibi memleketler düşecek; İstanbul, serbest liman olacaktır.¹²⁴ İngiltere, Rusya’nın teklifine olumlu cevap vermedi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Russell, Osmanlı İmparatorluğu’nun hızla çöküşünü gerektirecek hiçbir neden olmadığını ve bu konuda herhangi bir antlaşmaya girmeye niyeti olmadığını açıkladı. Ayrıca

¹²⁰ Bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, ”Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Ticaret Siyaseti”, **Tanzimat I**, İstanbul: Maarif, 1940, s. 298.

¹²¹ Bkz. a.y.

¹²² Bkz. Vladimir Potyemkin, **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi**, C. 1, İstanbul: May Yayınları, 1977, s. 551.

¹²³ Bkz. a.e., s. 552.

¹²⁴ Bkz. Iorga, **Osmanlı Tarihi, cilt: 5 (1774-1912)**, Çev. B. Sıtkı Baykal, Ankara: Ankara Üniversitesi yayını, 1948, s. 454.

İstanbul'un geçici bir şekilde olsa bile Rusya'nın eline geçmesinin kesinlikle kabul edilemeyeceğini belirtti.¹²⁵

1.2.2. KIRIM SAVAŞI'NIN GELİŞİMİ

Uzun süren diplomatik süreç sonunda Kutsal Yerler konusunda verilen karar, Fransa'yı ikna ederken Rusya'yı hoşnut etmedi. Rusya'nın memnuniyetsizliğinin altında Osmanlı İmparatorluğu'nu ya savaş yaparak ya da savaş yapmadan tam teslim alma isteği vardı. Rusya, Avrupa devletlerinin kendisine fazla muhalefet etmeyeceğini düşündüğünden Kutsal Yerler sorununun üzerine yeniden ve daha fazla düşmeye karar verdi.

Kutsal Yerler meselesini görüşmek üzere Rusya tarafından gönderilen özel elçilik heyeti, 28 Şubat 1853 tarihinde İstanbul'a geldi.¹²⁶ Heyetin başında Rus deniz işleri bakanı olan Prens Mençikov vardı. Ceride-i Havadis gazetesi, Mençikov'dan sadece geçici elçilik görevi ile geldiğini bahseder.¹²⁷ Mençikov'un üç görevi:

“Fransız yanlısı Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat'ın uzaklaştırılmasını sağlayacak, Filistin'de 'Rum' Ortodokslara imtiyazlarını yeniden kazandıran bir antlaşma imzalayacak, tüm Osmanlı topraklarında Ortodoks Hristiyanların haklarını Rusya'nın koruyacağı konusunda da resmi bir onay alacaktı. Bir iyi niyet jesti olarak da Sultan Abdülmecit'e, Fransızlara verilen her ödünü geri aldığı takdirde, imparatorluğunu ve tahtını koruyacak gizli bir savunma antlaşmasının imzalanabileceğini ...”¹²⁸ söylemek şeklindeydi.

Mençikov'un İstanbul'a gelişi, şehri hareketlendirdi. Kentteki Rumlar, sabahdan akşama kadar Beyoğlu caddesini doldurarak Rusya sefarethanenin önüne

¹²⁵ Bkz. Potyemkin, a.e., s. 553.

¹²⁶ Bkz. Slade, s. 51.

¹²⁷ Bkz. Ceride-i Havadis, no. 614, 9 Mart 1853.

¹²⁸ Alan Palmer, *Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s. 129.

yığılıp kurtarıcılarını görmeğe çalışmaktaydı.¹²⁹ Buna karşılık İngiltere ve Fransa maslahatgüzarları, müzakerelerde bulunarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tehlikede bulunduğu sonucuna vardı. İngiliz maslahatgüzarı, "...Malta'da bulunan İngiliz donanmasının Şark sularına gelmesi için devletine yazdığı gibi öteki de Paris'ten Tulon'daki Fransız donanmasının (Urla)ya gönderilmesini istedi".¹³⁰ Ama bu girişim, Petersburg'tan gelen telkinler sonucu Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanmadı. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti, gizli olarak ve sadece donanmayı hazırlayarak savaş hazırlığına girişti.

Mençikov, İstanbul'daki ilk resmi görüşmesini Sadrazam Mehmet Ali Paşa ile yaptı. Görüşmede Dışişleri Bakanı Fuat Paşa'nın aldatıcı bir nazır "**ministre fallacieux**" olduğu şeklinde beyanatta bulundu.¹³¹ Fuat Paşa, görevinden istifa etti ve yerine Rıfat Paşa geçti. Böylece Rus elçisi, ilk görevini başarıyla yerine getirdi.

Mençikov, 8 Mart 1853 tarihinde padişahın yanına çıktı. Ama 19 Mart'ta isteklerini açığa vurdu.¹³² Mençikov, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks tebaasına imtiyaz tanınması ve Rusya'nın Ortodoks tebaanın doğal bir savunucusu olduğunun kabul edilmesini istemektedir. Ayrıca Kudüs'te Rus milleti için bir kilise inşası ve Rum Patriği'nin kaydı hayat şartı ile atanması gibi maddeleri içeren bir senet imzalatmayı düşünmektedir. Buna karşılık Rusya'nın ordusu ile Osmanlı'yı Batı devletlerine karşı korunmasını teklif etmektedir.

¹²⁹ Bkz. Slade, a.g.e., s. 51.

¹³⁰ Slade, a.e.

¹³¹ Bkz. Iorga, a.g.e., s. 455. Ayaşlı Hayri Efendi, Fuat Paşa'nın istifasını **Hayrabad** adlı manzum eserinde

"Mençikof geldi akibinde anın

Sebebi çünkü odur arbedenin

Girüb İstanbul'a bir dehşet ile

Bab-ı Âliye gelüb bipevra

Etmedi resme riayet asla

Hariciye tarafın bilmedi hiç

İşi etmek idi gûya tervic

Nazır-ı asr Fuad-ı ekrem

Hıfz-ı namusunu görmüşdü ehem

Derakab etmiş idi istifa..." şeklinde ifade etmiştir. (Fuat Andıç ve Süphan Andıç, **Kırım Savaşı Ali Paşa ve Paris Antlaşması**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002, s. 20.)

¹³² Bkz. a.e., s. 456.

Babıali, Rusya elçisinin istekleri ile zorlaşan sorunu çözmekte acelecilik göstermemektedir. İngiltere ve Fransa ise olayları yakından takip etmektedir. Mençikov, 19 Nisan'da bir nota ile Rusya'ya garanti verilmesini istedi. Elçinin istediği Kutsal Yerlerde bulunan Ortodoks mezhebine ilişkin imtiyazlar için bir ferman yazıldı. Ama Osmanlı İmparatorluğu, Rus elçinin istediği senedi imzalamaya yanaşmadı.

Mençikov, hâlâ kabul ettiremediği senet için 7 Mayıs 1853 tarihinde nota verdi. Nota ile sunulan Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan istekleri, Kutsal Yerler Sorununun ivedilikle çözümü ile Rum kilisesi hakkında padişah tarafından verilmiş olan ayrıcalıkların sürdürülmesi ve pekiştirilmesine dair senet veya başka bir şekilde garanti verilmesidir.¹³³ Ayrıca Osmanlı hükümetinin 10 Mayıs'a kadar değerlendirip karar vermesini de istedi.

Mençikov'un müzakerelerin gizli tutulması isteğine rağmen Osmanlı İmparatorluğu, Ortodoks Kilisesi'nin imtiyazlarının teyidi ile bunun gelecekteki varlığı için teminat verilmesi gibi isteklere nasıl cevap verileceğini İngiltere ile Fransa'ya sordu. İngiltere ve Fransa'dan kabul edilmesi şeklinde cevap gelince istek olumlu karşılandı. Ama Rusya'nın istekleri bitmedi; Osmanlı İmparatorluğu ile daimi bir ittifak anlaşması imzalamak istedi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "...Yunan kilisesinin ...ve haklarının büyük devletlerden sadece Rusya'ya emanet edilmesi ve bunun antlaşma haline getirilişi, Çara Babıali'nin uyuğu olan 12.000-13.000 Yunan kilisesi üyesiyle ilgili meselelerde müdahale hakkı ..." ¹³⁴ sağlayacaktı. İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lord Stratford Canning, bu isteklerin Doğu Sorunu'nun toptan iflası olduğunu anlayarak Osmanlı Sadrazamı ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'ya Rusya'nın tekliflerinin kabul edilmemesini ve baştan beri tutulan yolun doğru olduğunu söyledi.¹³⁵

¹³³ Slade, a.g.e., s. 54.

¹³⁴ Stanley Lee Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, Çev: Can Yücel, 2. bs., Ankara: Yurt Yayınları, 1988, s. 118.

¹³⁵ A.e.

Bu olaylar yaşanırken Hariciye Nazırlığı'na getirilen Reşit Paşa, 17 Mayıs 1853 tarihinde vezirlerden ve ulemadan oluşan 46 kişilik olağanüstü Meşveret Meclisi'ni kurdu. Mecliste Rus istekleri tekrar görüşüldü. Askeri bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaşacağı askeri güçlükler tartışılırken Sadrazam Mehmet Ali Paşa, konuşmasında her şeyden evvel Osmanlı haklarının savunmasının icap ettiğini ve Ruslara verilecek herhangi bir tavizin imparatorluğun bağımsızlığını ve haysiyetini kıracağını söyledi.¹³⁶ Meclis oy çokluğuyla Rus isteklerinin kabul edilmemesi yönünde karar aldı.¹³⁷ Osmanlı halkı da hükümete Rusya'ya karşı savaş açılma zamanının geldiğini belirterek destekte bulunmaktaydı.¹³⁸

Mençikov, 15 Mayıs 1853 tarihinde Sadrazam Reşit Paşa'ya gönderdiği notada, Osmanlı Meclisi'nin aldığı karardan dolayı ilişkilerin kesildiğini bildirdi.¹³⁹ Bunun üzerine 19 Mayıs 1853 tarihinde Rusya ile ilişkilerin kesildiği Osmanlı halkına duyuruldu.¹⁴⁰ İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford, Mençikov'un gönderdiği bu son notayı öğrendiğinde Avusturya, Fransa ve Prusya devletlerinin temsilcilerini görüşmeye çağırdı. İngiltere Büyükelçisi, Doğu Sorununu "...Avrupa kontrolü altına, yani sağlam ve emin bir plana aktardı."¹⁴¹ Dört Avrupa devlet temsilcilerinin Prens Mençikov ile görüşmesinden olumlu bir sonuç çıkmadı. Prens Mençikov, Babıali'nin isteklerini kayıtsız şartsız kabul etmediği takdirde 20 Mayıs gecesi İstanbul'dan ayrılacağını söyledi.¹⁴² Bunun üzerine İngiliz Büyükelçiliği'nde yeniden toplanan dört devlet temsilcisi, "... Babıaliye bir yazı yollayarak, 'Sultanın egemenliği ve hareket serbestisiyle bu derece yakından ilgili bir meselede'..."¹⁴³ Osmanlı notasını onayladılar. Mençikov, İstanbul'dan ayrılmadan önce, 15 Mayıs'ta sadrazama

¹³⁶ Bkz. Andıç ve Andıç, a.g.e, s. 22.

¹³⁷ Slade, a.g.e., s. 57.

¹³⁸ İstanbul'un bazı yerlerinde asılan yaftalarda "...Kâffe-i tebea'nız uğur-ı şâhanenizde can ve mal ve evladlarını feda etmeğe hazır ve amadedirler. Siz de ecdad ve eslâfinız gibi Eyyub-i Ensari hazretlerinde kuşandığınız seyfi muhammediyi kınından çıkarmak üzerinize vacib oldu..." (Cevdet Paşa, **Tezakir 1-12**, Yayınlayan Cavid Baysun, Ankara: TTK, 1953, s. 24.) şeklinde ifadelerle halk, savaşı desteklediğini göstermektedir.

¹³⁹ Bkz. Andıç ve Andıç, a.g.e. s. 23.

¹⁴⁰ Bkz. Slade, a.g.e., s. 57.

¹⁴¹ Poole, a.ge., s. 123.

¹⁴² A.e.

¹⁴³ A.e.

gönderdiği mektupta Babıâli ile ilişkilerin kesildiğini belirtip tehditte bulundu. Mektubunu şöyle bitiriyordu:

“...Bu münasebetlerin kesilmesinin yaratacağı feci neticeleri ve sayısız âfetleri Ekselansların arifane takdirine bırakıyorum. Bütün mesuliyet Haşmetli Sultanın vezirlerinin omuzlarındadır.”¹⁴⁴

Mençikov’un İstanbul’dan ayrıldığı 21 Mayıs günü, Rus elçiliğinin kapısındaki arma söküldü. 27 Mayıs 1853 tarihinde Rusya’nın İstanbul elçisi ve elçilik memurları ülkelerine döndü, sadece baş katip, kançılara ve posta memurları kaldı.¹⁴⁵

Mençikov’un İstanbul’dan ayrılışından on beş gün sonra yani 31 Mayıs 1853 tarihinde Rusya’dan gelen diplomasi memuru, Rusya Başbakanı Nesselrode’un Osmanlı hükümetine yazılmış notasını getirdi.¹⁴⁶ Nota, Prens Mençikov’un hareketini onaylamakta ve Bab-ı Âli’nin ültimatının reddi sorununu bir kere daha düşünmesi bildirilmekteydi. Ayrıca bu isteklerin ret edilmesi durumunda Rus kuvvetlerinin birkaç hafta içinde sınırı geçecekleri de belirtilmektedir.¹⁴⁷ Tehdide rağmen Rusların istekleri reddedildi;¹⁴⁸ mektubu getiren memur da Haziran’ın 17. günü Babıâli’nin ikinci ret cevabını alarak İstanbul’dan Odesa’ya gitti.¹⁴⁹

Nesselrode’un notası İstanbul’a varmadan Rus Çarı, savaş halinde Avusturya’yı yanına çekmek için 20 Mayıs’ta İmparator Franz Josef’e bir mektup gönderdi. Osmanlı İmparatorluğu’na karşı bir üç aşamalı hareket planı önerdi. Avusturya’nın yanaşmadığı plana göre:

“Birinci safhada Nesselrode’un göndereceği nota kabul edilmezse Rusya, Eflak-Buğdan’ın işgaline girişecekti. Osmanlı İmparatorluğu direnmeye devam ederse Rus donanması İstanbul Boğazı’nı bloke edecek ve Avusturya Sırbistan’ı ve Bosna- Hersek’i işgal edecekti. Bunun sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu çökecek, Avusturya ve Rusya Osmanlı topraklarını aralarında bölüşeceklerdi.”¹⁵⁰

¹⁴⁴ Andıç ve Andıç a.g.e.

¹⁴⁵ Bkz. **Ceride-i Havadis**, no. 625.

¹⁴⁶ Bkz. Poole,a.ge., s. 123.

¹⁴⁷ Bkz. Iorga, s. 462; Andıç ve Andıç, a.e.

¹⁴⁸ Slade, Slade, a.g.e., s. 58.

¹⁴⁹ Bkz. a.e.

¹⁵⁰ Andıç ve Andıç, a.e., s. 24.

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile ilişkilerin kesilme noktasına gelmesine rağmen bir gün sorunların halledileceğini düşünüyordu. Bundan dolayı devlet, halkın Rusya tebaasından olan kişilere ve tüccarlara karşı kötü harekette bulunmamasını; Rusya konsolos ve diğer memurlarına karşı hürmette kusur yapmamasını sağlamak için bazı eyaletlere emirnameler gönderdi. Bu eyaletler, İzmir, Halep, Adana, Sivas, Konya, Selanik, Üsküp ve Tırhala'dır.¹⁵¹ Valiler, bu konuda gerekli özenin gösterileceğini Babıali'ye bildirdiler.¹⁵²

Osmanlı İmparatorluğu, savaş hali kesinleşmemesine rağmen olası savaş için hazırlıkları başlattı. Seferberlik, 1853 yılı baharından itibaren başlatıldı.¹⁵³ Serasker Paşa, tertip olunan askeri kuvvetin bulunduğu yerlerde gerekli olan hububat stoku yapılması için hazırladığı tezkireyi 30 Mayıs 1853 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus'da sundu.¹⁵⁴ Varna, Silistre, Rusçuk ve Vidin kaleleri ile Şumnu, Edirne ve Erzurum'da bulunan asker için ihtiyati olarak hububat satın alınıp biriktirildi.¹⁵⁵ 31 Mayıs 1853 tarihinde Tophane-i Âmire müşiri ve Şehriyarî Fethi Paşa, Karadeniz Boğazı'nın asker ve gemilerle kuvvetlendirilmesi yönünde çalışmayı başlattı.¹⁵⁶ Rusların olası hareket tarzları düşünülerek eskimiş olan ve birçok eksikliği bulunan Boğaz mevzileri tahkim edildi.¹⁵⁷ Doğu Anadolu'da önemli olan Kars, Erzurum ve Batum kaleleri, tamir edildi ve takviyesi için top gönderildi.¹⁵⁸ Silistre, Vidin ve Rusçuk kalelerinde tahkimatı ilerletmek için askeri mühendisler gönderildi. İstanbul'daki Tophane ve Baruthane fabrikaları, yirmi dört saat devamlı olarak çalışmaya başladı. Birinci sınıf redif erlerinin toplanması için vilayetlere emir verildi.¹⁵⁹

¹⁵¹ BOA, İDH 17118, dahiliye lefi 8, 28 Mayıs 1853.

¹⁵² BOA, İDH 17118, dahiliye lefi 1, Selanik Vali ve Kaymakamının tahrirâtı, 14 Haziran 1853.

¹⁵³ Bkz. Saim Besbelli, **1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1977, s. 32.

¹⁵⁴ BOA, İDH 17028, Askeriye lefi 1, 6 Haziran 1853.

¹⁵⁵ BOA, İDH 17028, askeriye lefi 2, 6 Haziran 1853.

¹⁵⁶ BOA, İDH 17028, askeriye lefi 2, zehair miktar pusulası, 6 Haziran 1853.

¹⁵⁷ Bkz. **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)**, Ankara: T.C. Genelkurmay Bşkliği, 1986, s. 67.

¹⁵⁸ Slade, a.e., s. 62.

¹⁵⁹ Bkz., a.e. Batum'un korunması için taburların toplanması gerekliliğine dair hazırlanan seraskerlik tezkeresi için bkz. BOA, İDH 17482, Askeriye lefi 1, 19 Eylül 1853.

Mart 1853 tarihinden itibaren Haliç'teki donanmanın donatımına başlandı; işi bitirilen gemiler, birbiri ardından Beşiktaş önüne çıkarıldı.¹⁶⁰ Böylece Rusya'nın "...1835- 1853 yapısı 19 kalyon, yedi firkateyn, beş korvet, 12 brik, 9 uskuna, 7 kotra, 2 yat ve 31 vapurdan..."¹⁶¹ oluşan Karadeniz filosuna karşı İstanbul Boğazı'nın savunması tamamlandı. Akdeniz'de bulunan vapurlar ile Karadağ ayaklanmasına gönderilen filo da donanmaya katıldı.¹⁶²

29 Mayıs 1853 tarihinde, Şumnu ve Erzurum tarafında bir ordu kurulması ve bu bölgelerin İstanbul ile haberleşmenin sağlanması gündeme geldi.¹⁶³ Ağustos ayında Şumnu'da bulunan orduya 1500 kadar süvari, İstanbul'dan gönderildi.¹⁶⁴ Fransa posta vapuru, 25 Ağustos 1853 tarihinde Beyrut tarafından bir miktar askeri İstanbul'a getirdi.¹⁶⁵

Rusya, 2 Temmuz 1853 günü 25.000 asker ile Prut'u geçip Buğdan'a girdi.¹⁶⁶ Rusya'nın Buğdan'daki askeri gücü, aynı ayın ortalarında 40.000 askeri buldu.¹⁶⁷ 8 Temmuz akşamı Karadeniz Boğazı'nda bir Rus firkateyni ile vapuru görüldü. 11 Temmuz günü Rusların Prut suyunu geçmesi meselesinin görüşülmesi için meclis kuruldu.¹⁶⁸ Meclis, bu hareketin antlaşmaları bozan bir hareket olduğunu ama savaş nedeni sayılmayacağını karara bağladı. Babiâli, Rusların hareketini dost sefirlerin tavsiyesiyle zaman kazanmak için savaş nedeni saymak yerine işgal olarak gördü. 23 Temmuz 1853 tarihinde Reşit Paşa, yabancı sefirlere bir nota sundu. **Türk Ültimatomu** diye tarihe geçen bu nota, imparatorluk "... fermanlarının Hristiyan tebaaya tanıdığı hakların değişmez olduğunu bildiriyor, Bab-ı Âli'nin hükümlerinin mukaddes bir hak olduğunu teyit ediyor, daha fazla taviz verilemeyeceğini ilave ediyor, Rusya'nın bunu uygun görmesi icap ettiği üzerinde

¹⁶⁰ Bkz. **Kırım Savaşı Deniz Harekatı**, s. 32.

¹⁶¹ A.e., s. 27.

¹⁶² Bkz., a.e.

¹⁶³ Bkz. **BOA**, CN 2009.

¹⁶⁴ **Ceride-i Havadis**, no. 640, 28 Ağustos 1853.

¹⁶⁵ A.e.

¹⁶⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 631, 15 Temmuz 1853. Ayrıca bkz. Andıç ve Andıç, a.ge., s. 24. Bu tarih konusunda literatürde bir belirsizlik bulunmaktadır. Poole (a.ge., s. 126), Rusların Prut'u geçişini 3 Temmuz olarak belirtirken Slade (a.ge., s. 66) ise bu tarihi 5 Temmuz 1853 olarak düşmüştür.

¹⁶⁷ **Ceride-i Havadis**, no. 632, 23 Temmuz 1853.

¹⁶⁸ Slade, a.ge., s. 67.

ısrar ediyor ve kimsenin Bab-ı Âli'ye fermanları dikte edemeyeceğini söylüyordu.”¹⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun ultiatomundan sonra Fransa ve İngiltere, imparatorluğun 1841 Antlaşması'na göre Avrupa devletlerinin ortak garantisi altında olduğunu hatırlatıp donanmalarını Çanakkale'ye gönderdi.¹⁷⁰ Bu tarihten önce Fransa ile İngiltere, donanmalarından bazı gemilerini Akdeniz boğazına göndermeye başlamıştı. 12 Haziran 1853 tarihinde İngiltere donanmasından yedi adet büyük savaş gemisi ve yedi adet vapur, Akdeniz boğazı haricinde Beşike körfezine geldi. Fransa da 16 Haziran günü üç adet üç ambarlıyı, dört adet kapak gemisini ve dört adet vapuru, aynı yere gönderdi. İngiliz ve Fransız beylik vapurları da İstanbul'a demirledi.¹⁷¹ İngiliz donanmasından yirmi sekiz toplu vapur, 28 Haziran günü Tarabya'daki elçilik önüne demirledi.¹⁷²

Rusya Başkomutanı Gorçikof, istila edilen Memleketeyn* halkına hitaben ilan kaleme almıştı. Bu ilanda, ülkelerine girmenin kendisine imparatoru tarafından emredildiğini; ülkenin kanun ve düzeni bozma amacı taşımadıklarını belirtmişti.¹⁷³ Gorçikof, bölgenin istilasına halkın korunması ve kuvvetinin sağlanması amacı ile kalkışıldığını ifade ederek işgali haklı kılmaya çalışmıştı. İşgale esas neden ise Edirne Antlaşması'ndan itibaren Rusya'nın anlaşmaya uymasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun uymaması gösterilmiştir. Bu yüzden Rusya, bölge halkını korumaya mecbur kalmıştır. Bölge halkının iyi korunduğu anlaşıldığında Rusya askerinin, bölgeden çıkacağını da temin etmiştir. Rusya askerinin bölgede bulunmasının halka hiçbir vergi yükü getirmeyeceği ve alınacak hububat tutarının, bölge hükümetiyle konuşulacak fiyat üzerinden olacağı ve bu tutarın vaktinde ödeneceği de belirtilmiştir. Halkın işine gücüne bakması durumunda Rusya İmparatorunun şefkatini ve himayesini sağlamış olacaklarını da ilanın sonunda ifade

¹⁶⁹ Andıç ve Andıç, a.g.e., s. 25.

¹⁷⁰ Bkz. Iorga, a.e., s. 464.

¹⁷¹ **Ceride-i Havadis** no. 628, 22 Haziran 1853.

¹⁷² **Ceride-i Havadis**, no. 629, 30 Haziran 1853.

* Eflak ve Buğdan bölgelerinin ortak adı.

¹⁷³ **Ceride-i Havadis**, no. 632, 23 Temmuz 1853.

etmiştir. Rusya Başkomutanı, bu ilan ile bölge halkının desteğini Osmanlı'dan yana değil de kendilerine vermelerini sağlamaya çalışmıştır.

Rusya'nın Buğdan'a girdiği haberi, anında Avrupa'ya yayılmıştı. Bu olaydan önce Avrupa'da basılan bir çok gazete, Osmanlı İmparatorluğu taraftarı iken bir kaç Rusya'nın yanında idi. Rusya'nın Buğdan'a girmesi ile bu gazeteler de Osmanlı tarafına geçmiştir.¹⁷⁴ Fransa Dışişleri Bakanı, elçilerine gönderdiği evrakta Rusya Devleti'nin Osmanlı İmparatorluğu ile olan sorunu üzerine olan görüşünü belirtmişti.¹⁷⁵ Rusya'yı haksız bulurken Osmanlı İmparatorluğu'nu haklı bulmaktadır. Bu evrak, gazetelere de konu olmuştur.¹⁷⁶ Fransa basını da Osmanlı İmparatorluğu yanlısı bir tavır içindeydi. Fransa'da nahif sözler yazan Şarbovari isimli gazete, Kasım 1853 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'yı bu savaş nedeniyle medeniyet açısından kıyaslayan bir yazı yayınlamıştır.¹⁷⁷

Avusturya, Rusya'nın bu işgal hareketinden oldukça rahatsız olmuştu. Aşağı Tuna, savaş alanı olduğu takdirde ticareti zarar görecek. "Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol, İngiliz, Fransız ve Rus diplomatların katılımıyla Viyana'da alelacele bir konferans düzenledi".¹⁷⁸ Bu konferans ile Avrupa'da genel bir savaş tehlikesinin uzaklaşması ümit ediliyordu. Toplantıda, çatışmanın bir tarafı olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun temsil edilmesi istenmedi. 10 Ağustos 1853 tarihinde İstanbul'a gönderilen notaya göre "... Babiâli, Küçük Kaynarca ve Edirne Antlaşmalarındaki hükümlere uyararak, Ortodoks Kilisesi'nin bütün imtiyazlarına bundan sonra da riayet edeceğine dair taahhüde girecek ve bunları son zamanlarda başka mezheplere vermiş olduğu haklarla tamamlayacaktı."¹⁷⁹ Babiâli, notayı kabul

¹⁷⁴ Bkz. a.g.

¹⁷⁵ Bu evrak için bkz. **Vaka'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, c. 9, yayımlayan: M. Münir Aktepe İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, 1984, s. 203-205.

¹⁷⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 632, 23 Temmuz 1853.

¹⁷⁷ **Ceride-i Havadis**, no. 658, 29 Kasım 1853.

¹⁷⁸ Alan Palmer, **1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Çev. Meral Gaspıralı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999, s. 28.

¹⁷⁹ Iorga, a.g.e., s. 465-466.

etmedi.¹⁸⁰ Metinde bazı değişmeler yapılmadan notanın kabul edilemeyeceği kararı alındı. Bab-ı Âli'nin değişmesini istediği bölümlerden en başta geleni şu idi:

“Rusya İmparatorları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum Ortodoks kilisesinin imtiyaz ve masunluğunun korunması için ne zaman tasavvutta bulunmuşlarsa, padişahlar bu imtiyaz ve masunluğu yeni ve resmi vesikalarla yenilemekten asla çekinmemişlerdir”.¹⁸¹

Notanın Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmemesi, Avrupa devletlerinde şaşkınlık yarattı. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun notada değişiklikler talep etmesinden dolayı hakarete uğradığını bildirdi ve barış tasarısından imzasını geri çekti. Bu gelişmelere rağmen Avrupa devletleri, barışı korumak için çaba göstermeye devam etti. “... Avusturya hükümeti, beş devlet adına olmak üzere Babıâli'ye son bir ihtarname gönderdi. Bunda Viyana kabinesi, Osmanlı tebaasını meşru' hükümdarına karşı olan vazifelerinden ayırmayı aklından geçirmemekte olan Rusya'nın tam manasıyla barışçı niyetler beslediği belirtiliyordu.”¹⁸² İstanbul'da öğrenciler, sonu gelmeyen devletler arası görüşmelere son verilip savaşa karar verilmesi yönünde gösterilerde bulundu. 25 Eylül 1853 tarihinde, 172 Osmanlı ileri geleninin bir araya geldiği büyük bir meclis, toplandı. Görüşmeler, iki gün sürdü. Çıkardıkları 4 Ekim tarihli beyanname ile Rusların 15 gün içinde Memleketeyn Prensliklerini boşaltmasını ve boşaltmadığı takdirde Ömer Paşa'nın ordusuyla Tuna'yı geçeceği belirtildi.¹⁸³ Rusya'ya resmen savaş ilan edildi.¹⁸⁴ Aynı zamanda Rus ve dost devletlerin ticaret gemilerine ilişilmeyeceği ve eskisi gibi Boğazlardan geçişlerine izin verileceği de karara bağlandı.¹⁸⁵

Babıâli, Tuna Ordusu Komutanlığı'na gönderdiği talimatta, Rus Ordusu Komutanı Prens Gorkakof'a, Eflak- Boğdan'dan on beş gün içinde çekilmesini ve çekilmediği takdirde sürenin bitiminde Osmanlı Ordusunun harekete geçeceğini bir mektupla bildirmesini emretti. Anadolu Ordusu için de takviye kuvvetleri yola

¹⁸⁰ Notanın kabul edilmemesini sağlayan İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Canning'dir (Bkz. Potyemkin, a.g.e., s. 564.)

¹⁸¹ Karal, a.g.e., s. 233.

¹⁸² Iorga, s. 467.

¹⁸³ Bkz., Iorga, a.g.e., s. 467.

¹⁸⁴ Bkz., Slade, a.g.e., s. 78.

¹⁸⁵ Bkz. a.e.

çıkarıldı.¹⁸⁶ 8 Ekim’de Tuna Ordusu Komutanı Ömer Paşa, Gorçakof’a “...Tuna prensliklerinin boşaltılması veya savaş şıklarından birini tercih etmesini ihtar etti.”¹⁸⁷ Tuna Prenslikleri’nin boşaltılmadığı, aksine Rusların bu bölgeye asker yığıldığı haberi geliyordu, İstanbul’a.¹⁸⁸ Bunun üzerine “...23 Ekim 1853 günü İsakçı önlerinden geçmekte olan bir Rus filosuna ateş açılmak suretiyle muharebe fiilen başlamış oldu.”¹⁸⁹

Padişah Abdülmecit’in sadrazamına yönelik yazdığı ve 16 Kasım 1853 tarihli Takvim-i Vekayi’de yayınlanan Hatt-ı Humâyûn’da, Rusya devleti ile yapılan görüşmelerin bir işe yaramadığı ve savaşın kaçınılmaz olduğu belirtilmektedir. Padişah, savaşın esas amacının “...devlet-i âliyemizin hukuk-ı mukaddsesini ve istikbal-i âlisini muhafaza...”¹⁹⁰ olduğunu belirterek halkından bu amaca varmalarında gereken gayreti göstermesini istemektedir.

Savaş ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğu, Eflak ve Buğdan’da savunma durumunda kalacağını Avrupa’ya ilan eden Rusya’nın bir süre sonra saldırıya geçeceğini düşünmekteydi. Eflak’ı işgal eden Rus Ordusu kıtaları, hırpalandı. Rusların Sırlarla temas kurabileceği bir mevki olan Kalafat alındı. Tuna’nın sağ kıyısında kuvvetlerini çekti. Rusya’nın saldırısı önlenmiş oldu.

Anadolu tarafında da bazı başarılar kazanıldı. Batum yakınlarındaki St. Nikolaus Kalesi işgal edildi. Ama işgal eden Osmanlı Ordusu, bir süre sonra Kars’a çekilmek zorunda kaldı. İngiliz ve Fransız gemileri, Osmanlı “...başkentini korumak ve kışı geçirmek üzere, daha ekim başında İstanbul önüne geldi.”¹⁹¹

Savaşın ufak çatışmalarla sınırlı kalacağını düşünen bazı İngiliz devlet adamları yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu’na hemen destek gelmedi. 30 Kasım

¹⁸⁶ Bkz. Slade, a.e., s. 78.

¹⁸⁷ Iorga, a.e., s. 468.

¹⁸⁸ BOA, A.MKT.UM 144/48, lef 2, 19 Ekim 1853.

¹⁸⁹ Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 69.

¹⁹⁰ No. 495, 16 Kasım 1853; ayrıca bkz. Hazine-i Hassa Arşivi, 1871 nolu defter, V 29 b, 31 Ekim 1853.

¹⁹¹ Yorga, a.ge., s. 470.

1853 tarihinde Sinop limanına demirlenmiş ve yedi fregat, üç korvet ve iki buharla işleyen vapurdan oluşan bir Osmanlı filosu, Rus filosu tarafından yok edildi. Rus filosunun ateşi, Sinop'un Müslüman kısmını yaktığı gibi savunmasız birçok kişinin ölmesine sebebiyet verdi. "Türk hafif filosunun 4200 kişiyi bulan mevcudundan 2700 kişinin can vermesine..."¹⁹² neden olan Sinop baskınından yalnız Taif vapuru kurtuldu. Taif vapuru, muharebe başlamadan önce beliren felaketi bildirmek üzere İstanbul'a gönderilmişti.

Sinop'ta Osmanlı donanmasının batırılması ve o zaman yeni icat edilen hedefte patlayan mermilerin Ruslar tarafından kullanılması, Londra ve Paris'te de büyük yankı buldu. "İngiliz Basını Rusların katliam yaptıklarını, Türklerin büyük haksızlığa uğradıklarını, bu yapılan hücumun insanlığa sığmadığını, İngiliz hükümetinin hâlâ uyuduğunu, Hindistan yolunun tehlikede olduğunu hemen her gün yazıyordu."¹⁹³ Artık İngiltere ve Fransa, harekete geçmek zorunluluğunu duydu. 11 Ocak 1854 tarihinde Rusya'ya bir nota göndererek Rus savaş gemilerinin Sıvastopol'a çekilmesini ve çekilmediği takdirde kuvvete başvurulacağını bildirdiler.¹⁹⁴ Nitekim Sinop felaketi, İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in arzu ettiği gibi İngiltere ile Fransa'nın Rusya'ya karşı savaşa girmesini sağladı. İngiliz ve Fransız filoları, 30 Ocak'ta Karadeniz'e girdiler. Ancak 28 Mart'ta savaş kararı alındı. Çünkü bu tarihe kadar müttefiklerin Rusya ile barış için diplomasi faaliyetleri devam etti.¹⁹⁵

İngiltere ile Fransa Karadeniz'e girmeden önce Rusya İmparatoru, parası ile ilgili bir karar aldı. 28 Aralık 1853 tarihli gazete, Rusya İmparatoru'nun İngiltere ve Fransa bankalarından parasını çektiğini haber veriyor.¹⁹⁶

Osmanlı halkı, askerlerin yanında savaşa katılıp imparatorluğa destek vermek istedi. Tımarlı emekliler, savaşa katılmak için devlete başvurdu. Halkın desteği, bu

¹⁹² Slade, a.g.e., s. 89.

¹⁹³ Andıç ve Andıç, a.g.e., s. 29.

¹⁹⁴ Bkz. a.e., s. 30.

¹⁹⁵ Bkz. Poole, a.g.e., s. 136-142; Yorga, a.e., s. 471-473.

¹⁹⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 663, 28 Aralık 1853.

savaşta diğer savaşlardan daha fazla destek verdiği “sunuf-i teba-ı saltanat-ı seniye’nin velinimet hakikileri olan padişahımız efendimizin ağır-i şahanelerinde bu kere ibraz eylemekde oldukları sadakat ve mala ve bedene ızhâr hizmetleri hiçbir vakitte görülmuş ve işidilmiş şey olmadığından..”¹⁹⁷ şeklinde ifade edildi. Osmanlı idaresi de tımarlı emeklilerin toplanması için her tarafa emirler gönderdi. Köstendil sancağında bulunan emeklilerin Rumili ordusuna gönderilmesi emredildi.¹⁹⁸

Savaşa katılma kararı alan İngiltere ve Fransa, savaşa katılma amaçlarını belirleyen antlaşma imzaladılar. Böylece Ubucini’nin savaş öncesi söylediği “Eğer Abdülmecid’in modernleştirilmiş Osmanlı Devleti, günün birinde kendini müdafaa etmek için yeni bir istilaya karşı savaşmak zorunda kalırsa, ‘harp sahnelerinde tek başına kalmıyacaktır’”¹⁹⁹ öngörüsü gerçekleşti. 12 Mart 1854 tarihinde imzalanan Bab-ı Âli’ye Askeri Yardım Antlaşması ya da **İstanbul Antlaşması** olarak anılan antlaşma, İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa katkılarının neler olacağını ortaya koydu.²⁰⁰ 10 Nisan’da ise İngiltere ve Fransa, kendi aralarında askeri bir ittifak imzaladılar. “Londra Antlaşması’na göre, iki hükümet, Rusya’yla Babiâli arasında sağlam ve kalıcı temellere dayanan bir barışın gerçekleştirilmesi için kendilerine düşen her şeyi yapmayı taahhüt ediyordu.”²⁰¹ Ayrıca antlaşmanın 5. maddesi Avrupa’nın bütün diğer büyük devletlerini, müttefik deniz ve kara kuvvetlerine katılmaya davet etmekteydi. Ayrıca İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu, barış prensiplerini 15 Nisan Protestosu ile kararlaştırdılar. Bu prensipler, Osmanlı topraklarının tamlığı, Eflak ve Buğdan’ın boşaltılması ve padişahın tebaasına haklar veren yeni bir ferman çıkarmasıdır.²⁰²

¹⁹⁷ **Ceride-i Havadis**, no. 669, 29 Ocak 1854.

¹⁹⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 667, 20 Ocak 1854.

¹⁹⁹ Yorga, a.g.e., s. 447.

²⁰⁰ Antlaşma metni için bkz. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914**, V. 1, Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Company Inc., 1956, p. 144-145. Ayrıca bu antlaşma, Osmanlı halkına Takvim-i Vekayi ile duyuruldu (No. 506, 3 Temmuz 1854).

²⁰¹ Palmer, a.e., s. 54.

²⁰² Karal, a.g.e., s. 237.

İngiltere ile Fransa'nın savaşa katılmakta gösterdiği kararsızlığı, Yunanistan tamamen kaldırdı. Savaş durumu ortaya çıkmasından bu yana Yunanlı halkı, Rusya'nın tahriki ile Osmanlı devleti sınırındaki askerin çekilmesiyle sınırı geçme, yol kesme gibi harekette bulundu. Mart 1853 tarihinde Atina'daki Osmanlı İmparatorluğu elçiliği önünde birtakım Yunanlılar bağırıp çağırarak gösteride bulunuyor. Bunun üzerine Osmanlı diplomatları, Atina'dan ayrıldı.²⁰³ Yunanistan, Osmanlı topraklarında isyan çıkarmak için uğraşmaktadır. Nisan 1854 tarihinde Tırhala ve Epir halkı, bakaya vergilerinin istenilmesine kızarak ayaklandılar. Bu ayaklanmanın ateşini "Eteryia (Haéteria) ihtilal teşkilatı da"²⁰⁴ körüklüyordu. Yunan hükümeti, isyana destek verdiği için müttefik devletler ile Osmanlı İmparatorluğu tarafından uyarıldı. Ama uyarının ciddiye alınmadığı görülünce "...Fransızlar, Pire'yi işgal etti ve müttefikler Yunanistan'ın abluka altına alındığını ilan ettiler."²⁰⁵ Bunun üzerine Yunanistan, tarafsız kalacağını belirtti.

Ruslar, Osmanlı kuvvetleri tarafından Ekim 1853 den beri başarı ile savunulan Tuna'yı Ocak 1854 de geçtiler. Silistre'yi kuşattılar. Ruslar, Tuna'nın güneyine adamakıllı hakim olmuşlardı.²⁰⁶ Avusturya, Tuna'dan aşağı inmesinden hoşlanmadığını Rusya'ya açıkça bildirdi.²⁰⁷ Mayıs ayında Silistre'nin Rumların eline geçmesinden sonra "...Avusturya 3 Haziran 1854 de Rusya'ya sert bir ultimatoma vererek ...Prut'un ötesine çekilmesini ve Eflak ve Buğdan'ı boşaltmasını istedi".²⁰⁸ Rusya, Avusturya ile savaşı göze alamadığı için askerlerini Prut'un ötesine çekti. 30 Eylül'de Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında yapılan antlaşmaya göre

²⁰³ **Ceride-i Havadis**, no. 680, 31 Mart 1854.

²⁰⁴ Slade, a.g.e., s. 113.

²⁰⁵ Karal, a.e., s. 238.

²⁰⁶ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, 2.bs., Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1973, s. 142.

²⁰⁷ Avusturya'nın Rusya'nın Tuna üzerindeki hakimiyetine karşı gösterdiği hassasiyeti, en iyi General Ficquelmont'un "Tuna'nın içinde bir tek damla Rus suyu bulunmadığı" sözü anlatmaktadır (Bkz. Iorga, a.g.e., s. 475).

²⁰⁸ A. e.

“...Avusturya...harbin sonuna kadar bölgeyi işgal ederek onu her saldırıya karşı koruyacaktı.”²⁰⁹

Müttefikler, Rusya’yı Tuna’nın ötesine itmenin önemli olmadığını; Karadeniz’deki gücünü kırmanın daha önemli iş olduğunu düşünmekteydiler. Kırım, Rusya’nın Karadeniz’deki en önemli limanı, deniz ve kara kuvvetlerinin tersanesi ve deposu idi. Kırım yarımadasının en büyük askeri limanı olan Sıvastopol’un Ruslara Karadeniz hakimiyetini sağlaması ve Osmanlılar için daimi bir tehdit oluşturması, bu yarımada’ya çıkartma yapılmasının en önemli nedenidir.²¹⁰ Kırım yarımadasına yapılacak seferin başarılı olması, Rusya’yı Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerinden vazgeçireceği düşünüldü. Rumeli ve Kafkas cepheleri, Osmanlı için daha önemli iken müttefiklere uyararak kuvvetini Kırım’a kaydırmak zorunda kaldı.

Kırım’a yapılacak seferde ortak kumandanlık kurulamadı. İngiliz kuvvetlerinin başında Lord Raglan, Fransız kuvvetlerinin başında Saint Arnaud ve Osmanlı kuvvetlerinin başında Ömer Paşa bulunmaktaydı. Ayrıca seferin uzun ve kış aylarına kadar süreceği tahmin edilemediğinden müttefik kuvvetleri oldukça zorluk yaşadı.

Uzun müzakerelerden sonra kuvvetleri çıkartmak için “...nispeten ıssız bir yer oluşunu, kara içindeki büyük bir gölün sağladığı korumayı ve bir dış liman ve üs olarak kolay zaptetme umudu nedeniyle ...”²¹¹ küçük Eupatoria kenti seçildi. Çıkartma 14 Eylül akşamına kadar sürdü. Çıkan kuvvetler ise “...1200 süvari, 60 topla beraber 26.000 İngiliz ve 200 kadar sipahi, 66 topla beraber 25000 Fransızla 7000 Türktü.”²¹²

Çıkartma yapan kuvvetlerin hedefi, Sıvastopol’u almak idi. Kent, “... kuramsal olarak, bir hendek sistemiyle birbirine bağlı bulunan sekiz toprak tabyadan

²⁰⁹ Karal, a.g.e., s. 238.

²¹⁰ Bkz. Yorga, a.e., s. 481.

²¹¹ Palmer, a.g.e., s. 89.

²¹² Slade, a.e., s. 178.

oluşmuş bir dış halka ve mazgallı bir duvar tarafından korunmaktaydı.”²¹³ Ama bunda birtakım sorunlar olmakla birlikte 32 savaş gemisi tarafından koruma altındaydı. Sıvastopol’un alınmasının önünde duran ve yolu kapayan Rus ordusu, Alma’da yenildi. Rus kuvvetleri, Eupatoria yolunda ilerleyen müttefik kuvvetlerini bozguna uğratacağından oldukça emindi. Sıvastopol’un ileri gelen sivillerinden bir grubun, 20 Eylül günü sabahtan gelip Rus askerlerinin müttefik askerlerini bozguna uğratışını seyretmesini kabul etti. “Ayrıcalıklı seyirciler, bir geçit resmini izlemeye gelmiş gibi, yanlarında piknik yemekleri getirmişlerdi...Seyirciler tamamlanmış semafor istasyonunun yakınındaki derme çatma tribünlere yerleştirilmişlerdi. Orada opera dürbünleri sayesinde bir tek bozgunu dahi kaçırmayabileceklerdi.”²¹⁴ Müttefik kuvvetlerin başlattıkları yürüyüş ve Kazakların yakındaki köyü ateşe vermesiyle çarpışma izleyicilerin bulunduğu yere çok yaklaştı. Bunun üzerine Sıvastopol’un ileri gelenleri, tribünleri alelacele boşalttı. “...O kadar çabuk kaçmışlardı ki, bir İngiliz avcı eri ertesi gün yamaçta içinde yenilmeye hazır altı tavuk ve bir iki şişe şampanya bulunan bir piknik sepetine rastladı. Biraz ötede ise şık garnitürlü bir bayan başlığı vardı.”²¹⁵

Müttefiklerin Alma zaferinden sonra Sıvastopol’un alınması hemen gerçekleşmedi. Ruslar, Sıvastopol’un deniz tarafından güvenliğini sağlamak için savaş gemilerinin bir kısmını batırdı. Müttefik ordusu, şehrin devamlı ve metotlu bir şekilde kuşatılmasına karar verdi. Kentin savunması zor durumdaydı. Ruslar, müttefik çemberini yarmak için sık saldırıda bulundu. 25 Ekim’de Balaklava, 5 Aralık’ta Inkerman saldırıları en önemlilerindendir.²¹⁶ İngilizler, bu muharebelerde kuvvetlerinin ve en çok süvarilerinin önemli kısmını kaybetti.²¹⁷ Kış geldiğinde ise normal ateşkes dönemi başladı.

İngiltere ve Fransa, Avusturya’nın savaşa katılmasını sağlayamadı; ama Piyemonte’yi müttefik olarak kazandılar. Piyemonte, “...koşulsuz olarak, İngiltere-

²¹³ Palmer, a.g.e., s. 93.

²¹⁴ A.e., s. 98.

²¹⁵ A.e., s. 99.

²¹⁶ Karal, a.g.e., s. 240.

²¹⁷ Sadece 25 Ekim Balaklava saldırısında 673 kişiden 478’i ölmüştür. (Bkz. Palmer, a.g.e., s. 129).

Fransa ittifakına dahil oldu ve 26 Ocak 1855 tarihinde yeni müttefikleriyle askeri bir antlaşma imzaladı.”²¹⁸ Bu antlaşmaya göre 15.000 kişilik keşif gücünü Kırım’daki cepheye gönderecekti. Piyemonte’nin gönderdiği kuvvetin, Fransa’nın Kırım’daki askeri hakimiyetini sulandırmaya katkıda bulunması beklenmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu ile 1855 Martı’nda ittifak imza edildi.²¹⁹

Müttefikler, Sıvastopol’u almak için 1855 yılının baharına kadar ordularını takviyeye çalıştılar. “1855 Nisan’ında Fransız ve İngiliz ordusunun kuvveti 145.000 kişiyi bulmuştu.”²²⁰ Top sayısı 500 olup her bir top için 800 atım mermi vardı. Mühimmatın cepheye gönderilmesindeki sıkıntıyı ortadan kaldırmak için Balaklava’dan ordugaha kadar demiryolu döşendi.²²¹

Sıvastopol’un müttefikler tarafından ikinci kez bombalanması, 9 Nisan 1855 tarihinde başlatıldı. 17 Nisan akşamına kadar sürdü. Uzun sürmesine rağmen bir başarı elde edilemedi.²²² Başarı elde edilemeyince müttefikler, kullanılan hücum tarzının doğruluğu konusunda tereddüde düştü. Sıvastopol kentinin düşmesini hızlandırmak için erzak geliş yolunun kesmenin iyi yol olduğuna karar verildi. Azak denizinden kente erzak geldiği zannedilerek denize giden yol kesildi. Buna rağmen kente erzak gelişinde bir azalma olmadı. Rusya, Kırım’a erzak ve mühimmat gelecek yolları karadan teşkilatlandırmıştı.²²³

Malakof ile Redan üzerine İngiliz ve Fransız hatları, 17 Haziran sabahı top ateşi açtılar. Redan üzerine yapılan saldırı başarısızlıkla sonuçlandı. Ama Malakof üzerine yapılan saldırı, Fransızların iki aylık siper ilerletme çabası sonucu 1 Eylül günü başarı kazandı.

²¹⁸ Anderson, a.e., s. 155.

²¹⁹ Bkz., Armaoğlu, a.g.e., s. 143.

²²⁰ Slade, a.g.e., s. 230.

²²¹ Bkz. Slade, a.e., s. 230.

²²² Bkz. a.e., s. 231.

²²³ Bkz., Slade, a.e., s. 233.

5 Eylül günü Sivastopol'un son bombardımanına başlandı. Üç gün süren bombardıman sonucu Sivastopol alınmıştı; ama müttefikler şehre tam hakim değildi.²²⁴ Kentteki tersane, liman ve doklar tahrip edildi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri, savaş alanını Kırım Yarımadası ile sınırladığından Osmanlı ordusu, Anadolu'da Rus ordusunun taarruzuna karşı tek başına bırakıldı. Anadolu Ordusu'nun merkezi Kars idi. Ruslar şehri almaktan ziyade orduyu almak istiyordu.²²⁵ Haziran 1854 tarihinde Bayazıt'ın Ruslar tarafından zaptı, Kars'ın alınması olasılığını daha da artırdı. 1855 yılının Mayıs ayı sonunda Erzurum, Köprüköy ve Hasankale'de bulunan yaklaşık on bin kişilik kuvvet, Şark (Anadolu) Ordusu, Kars'ta toplandı. Kuvvet, "...15000 piyade, 2530 süvari ve atları iyi on dört batarya toptan mürekkep ..." ²²⁶ idi. Kars halkı da 3.000 kişilik bir gönüllü ordusu çıkardı. "Soğanlıdağ geçitleri tutulmamış, yol üzerindeki levazım ve erzak depoları muhafaza altına alınmamış, Erzurum ile muvasala eminleştirilmemişti... o saatten itibaren Anadolu ordusu sırf kendi kaynaklarına dayanmış bulunuyordu..." ²²⁷

Rus ordusu komutanı, müstahkem kenti zapt etmek için aç bıraktırma yolunu seçti. "Rus ordusunun yarısı Kars garnizonunu istihkamlardan dışarı çıkarmıyor, öteki yarısı da Kars ile Erzurum arasındaki bölgede istediği gibi hakim oluyordu." ²²⁸

Kars, Rus Ordusu tarafından sarıldığı sırada 14 Temmuz 1855 tarihinde Kırım'da müttefik devletlerin deniz ve kara komutanları, savaş meclisinde bir araya geldiler.²²⁹ Ömer Paşa, Anadolu'daki Rus kuvvetleriyle bu kuvvetlerin Kars çevresindeki girişimleri hakkında ayrıntılı bir konuşma yaptı.²³⁰ "Bu mecliste Ömer Paşa, Anadolu ordusunun takviyesi için Kırım'daki Türk kuvvetlerinin bir kısmının ayrılmasına müsaade edilmesini teklif etti." ²³¹ Ne yazık ki Sivastopol'un düşmesi

²²⁴ A.e., 240.

²²⁵ Bkz. Slade, a.e., s. 247.

²²⁶ A.e.

²²⁷ A.e., s. 248.

²²⁸ A.e., s. 250.

²²⁹ Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Ankara: Sol Yayınları, 1977, s. 714.

²³⁰ Bkz. a.e.

²³¹ Slade, a.e., s. 251.

için her erin gerekli olduğu ileri sürülerek, teklif ret olundu. Buna rağmen Ömer Paşa, müttefik devletler generalleri yanında tali bir rol oynadığından Kırım'dan ayrıldı. 17 Temmuz 1855 tarihinde İstanbul'a geldi.²³² Padişaha Kırım'daki gelişmelerden ve Osmanlı'nın en iyi ordusunu Kırım'da tutmanın pek yarar getirmeyip aksine imparatorluğu felakete sürükleyeceğini anlattı. Padişah tarafından Kars'ı kurtarmak için görevlendirildi. Görevi için kendisine levazım verildi.²³³

Rus Ordusu Komutanı, 21 Eylül'de Karadeniz'in doğu kıyısına Ömer Paşa komutasındaki ordunun geldiğini ve Sıvastopol'un da bir süre sonra düşeceğini duyunca kararını vermek zorunda kaldı. Kars'ı hemen zapt etmeğe karar verdi. 28 eylül gününün gece yarısında Kars'a yürüdüler. 29 Eylül'de ise Ruslar, gerilerinde 6.000 ölü ve birkaç yüz yaralı bırakarak kaçtı. General Muravief, 36 saat sonra ne Ömer Paşa kuvvetlerinin Gürcistan yolunda olmasından ne de Erzurum'daki kuvvetleri önemsemeyerek şehri tekrar sardı. Kars'daki kuvvetlerin, Rus Ordusu'nun kuşatmasına dayanacak gücü kalmadığı için 7 Kasım 1855 tarihinde kent, teslim oldu.²³⁴

1855 Mart'ında Çar I. Nikola'nın ölmesi ile çarlık II. Aleksandr'a geçti. II. Aleksandr, Kırım'da başarılı olunamadığını gördüğü için Viyana'da saptanan barış esaslarını müzakereye yanaştı. Barış görüşmeleri 1855 Mart'ından Haziran ayına kadar sürdü. Rusya'nın Karadeniz'in tamamen gayri askeri bir hale getirilmesi prensibini kabul etmemesi nedeniyle müzakereler sonuçsuz kaldı.²³⁵ Eylül ayında Sıvastopol'da başarılı sonuç alınınca "...Avusturya 1855 Aralık ayında Rusya'ya bir ultimatom vererek, 1855 yazında Viyana'da müttefikler tarafından ileri sürülen barış esasları üzerinden barışı kabul etmesini istedi."²³⁶ Rusya bazı küçük itirazlarla barışa razı oldu. "1 Şubat 1856 Viyana Protokolü ile sulhun ana hatları kabul ..."²³⁷

²³² A.e.

²³³ A.e.

²³⁴ Bkz., **Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 141.

²³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 144.

²³⁶ A.e.

²³⁷ Besim Özcan, "Kırım Savaşı (1853-1856), **Osmanlı**, C. 2, Editörler: Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yayın Kurulu Bşk.: Halil İnalcık, Ankara: Semih Ofset, 1999, s. 106.

edildikten sonra savaş sona erdi. Barışın ana hatları olarak öne sürülen dört nokta şunlardır:

- 1- Tuna beylikleri büyük devletlerin himayeleri altına konulacak. Bunların iç teşkilatı, gene bu devletlerin kefaleti altında olacak. Osmanlı İmparatorluğu, bu beylikleri himayesinde bulunduran devletlerin önceden rızasını almadan müdahalede bulunamayacak, Besarabya tarafında sınır düzeltmesi yapılacaktır;
- 2- Antlaşma devletlerinin kontrolü altında olmak üzere, Tuna üzerinde seyrüsefer, serbest hale getirilecek;
- 3- Karadeniz, tarafsız hale getirilecek. Bu konuda Babıâli ile Rusya, bu konudaki bir antlaşma imzalayacak. Bu antlaşma, asıl antlaşmaya eklenip büyük devletlerin kefaleti altına konulacak. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletler düzenine kabul edilecek; büyük altı devletten biriyle olacak her ihtilaf, diğer dört devlete bildirilecek ve Boğazlar'da kapalı tutulma usulü ilan olunacak;
- 4- Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Hristiyan reayanın hukuku, imparatorluğun bağımsızlık ve hakimiyetine asla dokunulmamak şartıyla tasdik olunacak. Osmanlı hükümdarı, bu konuda Rusya'nın rızasını alabilecek şekilde bir taahhütte bulunacaktır.²³⁸

²³⁸ Bkz. Ahmed Rasim, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, C. 4, Konstantiniye: Matbaa-ı Ebülziya, 1328-1330, s. 2042-2044; Ayrıca bkz. Andıç ve Andıç, a.e., s. 43; Marriott, **The Eastern Question A Study in European Diplomacy**, Oxford: Oxford University Press, 1917, s. 241.

1.3. KIRIM SAVAŞI SONRASINDAKİ SİYASİ GELİŞMELER

1.3.1. BARIŞIN SAĞLANMASI

Rusya'nın Avusturya'nın ultiatomundaki barış esaslarını kabul etmesinden sonra barış antlaşmasının yazımı için kongre hazırlıklarına başlandı. III. Napoléon, barış antlaşmasının yazılması için yapılacak toplantılardan yalnızca "...bitmek tükenmek bilmez Doğu Sorunu'na en yeni çözümü bulmakla yetinmeyip bütün Avrupa'nın işlerini düzene koymak istiyordu."²³⁹ Bu nedenle imparatorluğunun başkenti olan Paris'te dışişleri bakanlarıyla diplomatların katıldığı bir kongre düzenledi.

Kongreye öngöröldüğü gibi savaşan devletlerin dışişleri bakanları ile diplomatları katıldı. Avusturya-Macaristan ve Prusya, savaşmamalarına rağmen kongreye katıldılar. Avusturya-Macaristan, savaşan tarafların diplomasi faaliyetinde aracı olması nedeniyle çağrıldı. Prusya'nın çağrılma nedeni ise Boğazlar problemi hakkında 1841 yılında Londra Antlaşması'nı imzalayan taraf olmasıdır.

²³⁹ Palmer, a.e., s. 228.

Paris Kongresi'ne giden Osmanlı heyeti, Sadrazam Ali Paşa, Paris elçisi Mehmet Cemil Bey²⁴⁰, Yelkenci Afif, divan tercümanı Nurettin ve katiplerden oluştu. "...İngiltere'yi Lord Clarendon ile Lord Comley, Fransa'yı Kont Walewski ile Baron de Bourqueney, Avusturya'yı Kont Buol ile Von Hübner, Sardunya'yı (Piyemonte) Kont Cavour ile Marquis de Villamarina, Rusya'yı ise Prens Orloff ile Baron de Brunnow temsil etmişlerdi"²⁴¹.

25 Şubat 1856 tarihinde yapılan ilk genel toplantıda, protokol kararları alındı. Toplantıların, öğleden sonra saat bir ile üç arasında ve haftada üç veya dört defa yapılması ve delegelerin masa etrafında ülkelerinin baş harflerine göre oturmaları gibi kurallar saptandı.²⁴² 1 Şubat 1856 tarihinde Viyana Konferansında alınan kararların görüşülmesi, delegeler tarafından kabul edildi.²⁴³ Protokol dışında alınan karar ise 31 Mart'a kadar geçerli olan ateşkesin ilanıdır.²⁴⁴

Sonraki toplantılarda Viyana Ültimatomundaki barış esasları olarak belirtilen konuların görüşülmesine geçildi. Viyana Ültimatomundaki konular bir başka deyişle "...barış koşulları iki konu etrafında yoğunlaşmıştı: Rusya Karadeniz'in tarafsız hale getirilmesini kabul etmeli ve dolayısıyla buradaki kalelerini ve filosunu terk etmeliydi; ve Tuna'nın ağzındaki bölgeyi (bir başka deyişle Güney Besarabya'nın bir bölümünü) Boğdan'a bırakılmalıydı"²⁴⁵

Saptanan barış koşulları üzerinden görüşmeler başlatıldı. Her devletin barış antlaşması ile sağlamaya çalıştığı hedefleri vardı. Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere, Rusya'yı stratejik açıdan mümkün olduğu kadar zayıflatmak istiyordu. Ültimatomun yazılmasında İngiltere'nin katılımını aramayıp Avusturya ile birlikte hareket eden Fransa ise Rusya'ya yumuşak davranma yanlısı idi. III. Napoleon, ne İngiltere'nin aşırı bir şekilde güç kazanmasını ne de Rusya'nın aşırı bir şekilde

²⁴⁰ Mehmet Cemil Bey, Mustafa Reşid Paşa'nın oğludur (Bkz. Andıç ve Andıç, a.g.e., s. 67.)

²⁴¹ Bekir Sıtkı Baykal, "Paris Kongresi ve Andlaşması (30 Mart 1856), **Aylık Ansiklopedi**, C. 2, sayı 23, 1946, s. 728.

²⁴² Bkz. Andıç ve Andıç, a.e., s. 68.

²⁴³ Bkz.a.e.

²⁴⁴ Bkz. Palmer, a.e., s. 227.

²⁴⁵ Palmer, a.e., s. 156.

güçsüz kalmasını istememektedir.²⁴⁶ Çünkü İngiliz etkisini dengeleyebilecek bir güç olarak Rusya'yı elinin altında bulundurmaya tasarlamaktadır. Bu nedenle savaş sırasında açıklanan Palmerston'un Rusya'yı bölüşme planı rafa kaldırıldı. Palmerston'un Rusya'yı bölüşme planı,

“Aland adaları ve Finlandiya, İsveç'e geri verilmeliydi. Polonya krallığı, Rusya ile Almanya (Prusya değil, Almanya) arasında bir tampon devlet olmak üzere yeniden kurulmalıydı. Eflak ve Boğdan, Avusturya'ya verilecek; Lombardiya ile Venedik de gene Sardinya Kralının otoritesi altında Avusturya egemenliği altına geçecekti. Kırım ve Kafkasya Rusya'dan koparılıp Osmanlı İmparatorluğu'na eklenecek; gene Kafkasya'nın ...'Çerkezistan' diye belirtilen bir kesimi de, tâbîlik bağlarıyla Osmanlı padişahına bağlı ayrı bir devlet meydana ...”²⁴⁷ getirmek şeklindeydi.

“1 Mart'ta Ruslar, İngiltere ve Fransa ile Aland adalarının tarafsız olması şartını getiren özel bir antlaşmaya razı olmak durumunda kaldılar.”²⁴⁸ İngiltere'nin Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında tampon devletler kurma girişimi sonuçsuz kaldı. Rusya'nın elde ettiği Kars kalesi, Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi. Rusya'nın ödün vermek istemediği Güney Besarabya konusunda üzerine gidilmedi.

Paris Kongresi'nin “... dokuzuncu oturumunda (14 Mart 1856) müzakereler bir andlaşma, metni kaleme alınabilecek kadar ilerlemiş ve bunu yapmak için Ali Paşa ile İngiltere, Fransa, Avusturya, Sardinya ve Rus ikinci temsilcilerinden teşekkül eden bir komisyonun seçilmesi mümkün olmuştu.”²⁴⁹ Prusya'nın kongreye Boğazlar Sözleşmesi'ne imza koyan devlet sıfatıyla katılması, 18 Mart'ta mümkün oldu. 30 Mart 1856 tarihinde ise **Paris Barış Antlaşması**, imzalandı.²⁵⁰

Paris Barış Antlaşması'na imza koyan Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa genel hukuk ve birliği avantajlarından faydalanabileceğini ilan eder. Yine bu devletler, “...Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye söz vermesi ve bu sözün yerine

²⁴⁶ Bkz. Potyemkin, a.e., s. 571.

²⁴⁷ Bkz. a.e., s. 570.

²⁴⁸ A.e., s. 157.

²⁴⁹ Baykal, a.y.”, s. 728.

²⁵⁰ Marriott, a.e., s. 245.

getirilmesi için ortak garanti vermesi konusunda ...”²⁵¹ taahhüt altına girer. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmazlığa düşen devletler, sorunlarını öncelikle üçüncü ülkenin arabuluculuğuyla çözecektir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, “...18 Şubat’ta okunan ve bütün imparatorlukta dini eşitliği savunan Hatt-ı Hümayun’u...”²⁵² ile devletlerin imparatorluğun içişlerine ve tebaasıyla ilişkilerine karışma hakkını ortadan kaldırmaktadır.

Antlaşmanın en önemli sonuçlarından biri Karadeniz’in tarafsız hale getirilmesidir. Bunun anlamı Karadeniz’e kıyısı olan hiçbir devletin, bundan böyle bu denizde savaş gemisi, cephanelik ve tersanesi olmayacağıdır. Bununla beraber bütün devletlerin ticari gemilerine de açık olacaktır.²⁵³ 1841 Boğazlar Sözleşmesi, bu şekilde değiştirilmiş oldu. Böylece Karadeniz’in Rus gölü olma olasılığı ortadan kaldırıldı. Karadeniz’de bulundurulacak hafif savaş gemilerinin adedinin Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya’nın kendi aralarında yapacakları ayrı antlaşma ile belirlenmesine karar verildi. Sonradan bu özel antlaşma, Paris Antlaşması’na eklenip bir bölümü oldu.²⁵⁴

Rusya, savaş sırasında eline geçirdiği Kars şehri ile kalesini ve diğer yerleri Osmanlı İmparatorluğu’na iade etti. Buna karşılık müttefiklerin Kırım yarımadasında zapt ettikleri yerler, Rusya’ya bırakıldı.²⁵⁵

Eflak ve Buğdan Prenslikleri, Rus himayesinden çıkarıldı. Artık Osmanlı İmparatorluğu “...egemenliği altında ayrıcalıklarının ve Büyük Güçlerin ...”²⁵⁶ garantisinde idi. Eflak ve Buğdan’ın iç yönetimine Babıâli karışmayacak; milli asker kuvveti bulundurabilecek ve her biri ayrı idare meclisi kurabilecek. Avrupa devletleri tarafından kurulacak komisyon “...Bükreş’teki Türk komiserinin yanında kalarak Memleketeyn’in durumunu inceleyecek ve gelecek için alınacak tedbirleri

²⁵¹ Anderson, a.e., s. 159.

²⁵² A.e.

²⁵³ Bkz., Marriott, a.e., s. 245-246.

²⁵⁴ Karal, a.g.e, s. 244.

²⁵⁵ Bkz. Baykal, a.y., s. 728.

²⁵⁶ Anderson, a.e.

kararlaştıracaktır.”²⁵⁷ Sırbistan Beyliği’nin Eflak ve Buğdan’da olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu tabiiyeti altında bağımsız ve milli esaslar çerçevesinde yönetilmesine karar verildi. Bu bölgeye Babıâli, bundan sonra ancak Avrupa devletleriyle önceden anlaşarak müdahale edebilecektir.²⁵⁸

Paris Barış Antlaşması, bütün olarak “...otuz dört madde ile bir ek ve geçici maddeden; Boęazlara, Karadeniz’de bulundurulacak savaş gemilerine ve Aland adalarına aid olmak üzere ayrı ayrı üç uzlaşma (convention)dan; bir de savaş sırasında tarafsızların haklarına dair bir beyanname (déclaration)dan ibarettir.”²⁵⁹ Karadeniz’deki savaş gemilerine ait uzlaşma Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yapıldı. Aland adalarına ilişkin uzlaşma ise Fransa, İngiltere ve Rusya arasında oldu.²⁶⁰ Paris Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki dört hafta içinde taraflarca onaylandı.²⁶¹

Tanzimat Dönemi’nden önce Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa’da geçerli olan devletler genel hukukundan yararlanmak istemedi. Ama Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı hariciye nazırları, devletlerle olan anlaşmazlıklarda Avrupa’daki devletler genel hukukundan yararlanmanın kendi lehlerine olacağını düşündüler. Antlaşmaya imza koyan bütün devletler, imparatorluğun Avrupa genel hukukundan yararlanabileceğini ve toprak bütünlüğü ile bağımsızlığına saygı göstermeyi kabul ettiler.²⁶² İmparatorluğun Avrupa genel hukukundan yararlanması, Rusya ile 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan 1853 yılına kadar yapılan ve Osmanlı hükümranlığını zedeleyen bütün antlaşmaların hükümsüz kılması sonucunu getireceği düşünöldü.²⁶³

²⁵⁷ Baykal, a.e., s. 729.

²⁵⁸ Bkz. Anderson, a.e., s. 160.

²⁵⁹ Baykal, a.e., s. 728.

²⁶⁰ Bkz. Marriot, a.e., s. 246.

²⁶¹ Bkz., Baykal, a.e., s. 729.

²⁶² A.e.

²⁶³ Bkz. Andıç ve Andıç, a.e., s. 76.

1.3.2. ISLAHAT FERMANI

Kırım Savaşı'nın sonuna doğru barış umudu belirince Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri, Rusya'nın ileride yayılmacı politikasını sürdürmesini önlemek istedi. Nitekim 1 Şubat 1855 tarihinde Avusturya, İngiltere ve Fransa arasında Viyana'da saptadıkları barış prensiplerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan tebaasının imtiyazlarını açıklamasıdır.²⁶⁴

Babıâli, Hristiyan tebaanın imtiyazlarının saptanması için komisyon topladı. Bu komisyonda Osmanlı bakanlarının yanı sıra yabancı devletlerin sefirleri de bulunmaktadır. Osmanlı ile müttefikler ve Rusya arasında Hristiyan tebaanın imtiyazlarının nasıl düzenleneceği konusunda bir fikir birliği bulunmamaktaydı.

Babıâli, imparatorluğun "...Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile İslam ve Hristiyan teb'a arasında eşitlik ..." ²⁶⁵ prensibi kabul edildiği için buna benzer imtiyaz tanınmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Ama din konusundaki hak ve imtiyazlarının yenilenebileceği tezini savunmaktadır. Ruslar ise Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hristiyanların haklarına yönelik düzenlemenin Paris Antlaşması'nın bir maddesi olmasını ve Avrupa devletlerinin garantisi altında bulunmasını istemektedir. İngilizler, tam ölçüde bir din serbestliği ve hukuk eşitliğinin sağlanmasını beklemektedir, Osmanlılardan. Fransızlar, Müslüman tebaa ile Hristiyan tebaa arasında toplum, haklar, vergiler, askerlik, milli eğitim ve devlet memurluklarına giriş gibi hususlardaki farkların bir ferman ile kaldırılmasının daha

²⁶⁴ Bkz. Marriott, a.g.e., s. 241.

²⁶⁵ Karal,a.g.e., s. 249.

iyi olacağını belirtmektedir.²⁶⁶ Osmanlılar bu yaklaşımın daha uygun olduğunu belirtti. İngiltere ve Avusturya da bu yöntemi kabul etmesiyle ferman yazımına başlandı.

18 Şubat 1856 tarihinde resmiyet kazanan Islahat Fermanı, “... Sultan Abdülmecid’in sadrazamı Âli Paşa’ya hitaben kaleme aldığı, imparatorlukla ilgili bir örgütlenme reformu...”²⁶⁷ ile ilgili yirmi maddelik bir metindir. Islahat Fermanı, düzenlenme yapılması istenen konular bakımından Tanzimat Fermanı’na benzeyen bir belgedir. Bu durum, Islahat Fermanı’nın giriş kısmında “...Gülhane’de kıraat olunan Hatt-ı Hümayunum ile Tanzimat-ı Hayriyye mucebince her din ve her mezhebe bulunan kâffe-i tebaa-i şâhânem hakkında bilâistisna emniyet, can ve mal ve mahfuziyet-i namus için taraf-ı eşref-i padişâhanemden vaad ve ihsan olunmuş olan teminat bu kere dahi tekid ve teyid kılındığından bunun kamilen fiile çıkarılması için tedabir-i müessirenin ittihaz olunması ...”²⁶⁸ ifadesiyle vurgulanmaktadır.

Islahat Fermanı, can, mal ve namus emniyetinin sağlanmasının yanında kanun önünde eşitlik, şahsın ve topluluğun tasarruf hukukuna saygı, vergilerin eşit olarak dağıtılması, mahkemelerde şahitlik konusunda eşitlik gibi prensipler doğrultusunda düzenlemelerin yapılması emredilmektedir.²⁶⁹

Gayrimüslimlere tanınan eşitlik, önemli bir gelişmedir. Bu zamana kadar gayrimüslim tebaa, hukuk bakımından eşit değildi.²⁷⁰ Gayrimüslimlerin giyim kuşamı dahi Müslümanlardan farklı olması zorunluluğu vardı. Gayrimüslimlerin, Müslümanların giysisi olan “...sof ve rengamiz çuka biniş ve hindkari şal kuşak ve al çuka çakşır ve islama mahsus kakum ve su samuru ve envai saireden libas ...”²⁷¹

²⁶⁶ Bkz., Karal, a.e., s. 250.

²⁶⁷ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856- 1876**, C. 1, Çev. Osman Akınhay, Ankara: Papirüs Yayınevi, 1997, s. 13.

²⁶⁸ **Düstur**, C. 1, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 8.

²⁶⁹ Bkz. Karal, a.e., s. 250.

²⁷⁰ Bkz. Ahmed Refik (Altınay), “Türkiye’de Islahat Fermanı”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 14/81, 1 Temmuz 1340, s. 193.

²⁷¹ Ahmed Refik Altınay, **Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1785)**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s. 182.

giymesi yasaktı. Bu tür yasaklamaların, Islahat Fermanı öncesinde sık tekrarlandığı görülmektedir.

Eşitlik prensibi doğrultusunda askerlik ve devlet hizmetine personel alımında kişinin sadece göreve uygunluğu temel kriter olacaktır. Gene Osmanlı İmparatorluğu tebaasından olan bir kişi, gerekli şartları yerine getirdiğinde, dinine bakılmaksızın askeri ve mülki okullara girebilecektir.

Her cemaat, eğitim, sanat ve sanayi okulları açmağa yetkili kılındı. Ancak bu okulların eğitim usulü ve öğretmen alımı Maarif Meclisi'nin kontrol ve teftişinde olacaktır.²⁷²

Adalet alanında ise yapılacak işler, tebaanın mahkeme huzurunda hüküm giymesinden sonra idam veya af kararının padişahın yetkisinden olması, mahkemelerin açık olması ve ilamların yayınlanması, suçlu mülklerinin müsaderesi usulünün kaldırılması ve işkencenin kaldırılmasıdır. Ayrıca karma ticaret, ceza ve cinayet davaları için karma mahkeme kurulması ve bu mahkemede yürütülecek haklar ve ceza kanunuyla mahkeme usullerinin düzenlenmesi de fermanda dile getirildi.²⁷³

Gayrimüslim tebaaya önceden verilmiş imtiyazlara dokunulmaması şartıyla yeni imtiyazlar verilmesinde gayrimüslim tebaaya da söz hakkı verildi. Yeni imtiyazların neler olacağının, patrikhanelerde, kurulacak meclislerde yapılacak tartışmalar sonucunda ortaya çıkması öngörüldü. Meclisin verdiği kararın, Babîâli'ye sunulması gerekmektedir.

Gayrimüslim din adamları, eskiden olduğu gibi ömür boyu görevde kalacak; ama göreve başlamaları sırasında yemin töreni düzenlenecektir. Din adamlarının, eskiden aldıkları caize ve aidat yerine rütbelerinin önem sırasına göre düzenli bir

²⁷² Bkz. **Dustur**, s. 11.

²⁷³ Bkz. Karal, a.g.e., s. 250.

maaş alması kabul edildi. Bununla birlikte Hristiyan rahiplerinin taşınır ve taşınmaz mallarına dokunulmayacağı da karara bağlandı.

Gayrimüslim cemaatlerin ibadethane, okul, hastane, mezarlık gibi yerlerin tamirleri ve inşası gibi işler, her cemaatin din adamları ve halkı arasından seçilmiş bir meclis aracılığıyla yürütülecektir. Ayrıca bir yerleşim yerinde bir mezhebe tabi olanların sayısı ne olursa olsun serbest olmaları için gerekli tedbirler alınacaktır. Resmi yazılarda gayrimüslim tebaayı aşağılayan ifadelerin kullanımından kaçınılacak. “Fermana eklenen bir notla, İslam dininden ayrılanların ölümle cezalandırılmayacağını bildiren 1844 yılındaki teminat yinelenmiştir.”²⁷⁴

Devletin reformu çerçevesinde ise iltizamın ve rüşvetin yasaklanacağı vaadi tekrarlandı. Ayrıca yabancılara, yabancı devletlerle yapılacak düzenlemeden sonra, emlak tasarrufu izni verilmesi kabul edildi.²⁷⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nun mali dengesinin sağlanması için ise yıllık gelir ve gider defterinin düzenlenmesi konusunda özel bir sistem getirilmesi ve buna uyulması reform hedeflerindendir.

Islahat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu’nun mali yapısı ve ekonomik durumu ile ilgili düzenlemelerin gerekliliğini ve bunun nasıl yapılacağı yönünde ifadelere sahiptir. İmparatorluğun para düzeni ve mali yapının itibarı için bankanın kurulması gerekmektedir. İmparatorluğun ürünün taşınması için yol ve su kanallarının yapılması ve tarım ve ticaretin gelişmesine engel olan sebeplerin ortadan kaldırılması şarttır. Bunun için Avrupa’nın eğitim, ilim ve sermayesinden yararlanılması konusunun etraflı bir şekilde değerlendirilmesinin yapıp uygulanmaya konması amaçlanmaktadır.²⁷⁶

²⁷⁴ Davison, a.g.e., s. 70. İngiliz Büyükelçisi Canning’in, İslamiyet’i kabul etmiş bir Hristiyan’ın yeniden eski dinine dönmesi durumunda idam ile cezalandırılmaması için verdiği çaba ve Sultan’dan aldığı teminat için bkz. Poole, a.g.e., s. 87-88.

²⁷⁵ Yabancılara, imparatorluk içinde emlak ve arazi alıp satma ve tasarrufuna izin veren kanun, 1867 yılında çıkarılabildi (Bkz. Engelhardt, **Türkiye ve Tanzimat 1826-1882**, Çev. Ali Reşad, İstanbul: Merteb-i Osmaniye Matbaası, 1328, s. 182).

²⁷⁶ Bkz. Dustur, s. 13.

Islahat Fermanı, ilan edilmesinden itibaren imparatorluğun değişik kesimlerinden büyük tepki aldı. Fermana en fazla muhalefet gösteren kesim ise Müslüman Türkler oldu. Gayrimüslim tebaanın imtiyazı sorunu, barış şartı iken Müslümanlarla eşit kabul edildi. Müslümanlardan bir çoğu “Âba ve ecdadımızın kanıyla kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyyemizi bugün ga’ib ettik. Millet-i islamiyye millet-i hakime iken böyle mukaddes bir haktan mahrum kaldı. Ehl-i islama bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür”²⁷⁷ diyerek tepkilerini gösterdi. Bununla birlikte Müslüman tebaadan alafranga görünüşlü genç efendiler, gayrimüslimlerle iç içe geçmelerinin emlak fiyatlarının artıracığını zannettiklerinden dolayı mutluydular.²⁷⁸

Başkentteki insanlar, Islahat Fermanı’nın “...ilan edilmesine yol açan dış baskılara karşı öfkeliydiler.”²⁷⁹ Şeyhülislâm Efendi, fermanın ancak müttefik donanmalarından başka İstanbul’da İngiliz ve Fransız ordularının da bulunduğu bir ortamda ilan edilebildiğine dikkat çeker.²⁸⁰ Tanzimat Dönemi’nin en önemli adamı olan Mustafa Reşid Paşa ise fermanın taviz belgesi olduğunu söyleyerek açık bir şekilde eleştirdi. İmparatorluğun gayrimüslim tebaasına yönelik düzenlemelerin, barış şartı olarak ele alındığı Viyana Protokolü’nde Osmanlı maslahatgüzarının bulunmayışı, baştan verilen bir tavizdir. Bundan başka yapılacak düzenlemeler için elçiler ile konferans yapılmasını ve bu konferanslarda görüşmelerin mazbatasının tutturulmasını, “...Devlet-i aliyyenin istiklal-i âlisini ve hukuk-ı hükûmet-i seniyyesini tehlukeye bırakacak surette politikaca pek büyük hatalar olarak...”²⁸¹ eleştirmektedir, yazdığı lâhiyasında. Yapılmasına karar verilen reformların, Osmanlı İmparatorluğu’nun rengini tamamıyla değiştirmekle birlikte Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışmayı doğurabilecek kuvvette değişim olduğunu özellikle belirtmektedir. Bazı bölgelerde fermanın dolayısıyla doğabilecek çatışmaları önlemeye

²⁷⁷ Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, Yay. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953, s. 68.

²⁷⁸ Bkz., a.e.

²⁷⁹ Davison, a.e., s. 72.

²⁸⁰ Şeyhülislâm Efendi’nin, Mustafa Reşid Paşa’nın eleştirilerine karşılık gönderdiği cevap tam olarak şöyledir: “Bunlar hep fena şeylerdir. Lakin ne çare mukaddema on iki sene evvel mürted maddesine karar verildikde Frenk donanması burda yok idi. Şimdi donanmalarından başka İngiliz ordusu Üsküdar’da ve Fransız ordusu Maslak’dadır.” (Cevdet Paşa, a.e.)

²⁸¹ Cevdet Paşa, a.e., s. 78.

yönelik önlemlerin, hükümet tarafından alınmadığı için eleştirmektedir.²⁸² Mustafa Reşid Paşa'nın son olarak eleştirisi ise, fermanın sadece imparatorluk tarafından verilen bazı müsaadeler olarak görünemeyeceğini ve bu fermanın Paris Antlaşması'na eklenmesiyle antlaşma hükmüne girdiğini belirtmektedir.²⁸³

Fermandan en çok mutlu olması beklenen fermanın ilan edildiği gün, raiyyet kimliğinden çıkıp “millet-i hakime” sınıfına geçen gayrimüslim tebaa idi. Ama bu kesimden mutlu olmayanlar da bulunmaktaydı. Bunlar, fermanda görevlendirmeleri ve maaşları bir sisteme oturtulan patrikler ve diğer dini görevliler idi.²⁸⁴ Hatta fermanın okunma töreninde hazır bulunan İzmit Metropolit, okunması biten fermanın keseye girdiğini gördüğünde fermanın bu atlas keseden bir daha dışarı çıkmamasını dua ettiği rivayet olunur.²⁸⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda millet hiyerarşisinin tepe noktasında bulunan Müslümanlardan sonra sırasıyla Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler gelmektedir. Rumlar, diğer milletlerle eşit olacağı için ayrıcalıklı durumunun bozulacağını ve birtakım olanakların elinden gideceğini düşünerek fermandan hiç memnun kalmadı. Gayrimüslim kesimin tamamının memnun kalmadığı konu ise fermanın bu kesime verdiği askerlik hakkıdır. Ferman öncesinde imparatorlukta sadece Müslümanlar, askerlik yapmaktadır. Gayrimüslim tebaa ise askerlik yapmamanın karşılığında devlete cizye denen bir vergi ödemekteydi.

Rumeli'deki Ortodokslar, askerlik yapmamak için dağlara kaçacaklarını ve civar devletlere iltica edeceklerini ilan ederek büyük tepki verdi.²⁸⁶ Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslim tebaanın askerlik hakkı ile ilgili düzenleme üzerinde değişiklik yapmak zorunda kaldı. Önce sınırdaki vilayetlerde yaşayan halkı,

²⁸² Bkz. a.e., s. 79. Nitekim 1858 yılında Cidde'de ve 1860 yılında ise Suriye, Şam'da Müslümanlarla Hristiyanlar arasında din temelinde çatışmalar çıktı (Bkz.Karal, **Osmanlı Tarihi, C. 6: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, 5. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 32-35).

²⁸³ Bkz.a.e., s. 74.

²⁸⁴ Bkz., Cevdet Paşa, a.g.e., s. 68.

²⁸⁵ Bkz. Engelhardt, a.g.e., s. 125.

²⁸⁶ Bkz. a.e., s. 114.

askerlikten muaf tuttu. Askerliğe almayı planladığı gayrimüslim erkek sayısını 10.000 den 7.000 e indirdi. Daha sonra bu 7.000 kişiden de vazgeçti.²⁸⁷

Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Eflak-Buğdan'ın birleşmesi, Cidde'deki olaylar ve Suriye'deki isyanlar gibi sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu nedenle de imparatorluk, Islahat Fermanı'nı uygulamakta geri kaldı. İmparatorluk halkı, artık daha iyi yaşamak istediği için idarenin geçiş dönemindeki sıkıntılarını anlayamıyordu. Sosyal düzenlemelerde genelde görülen, halkın eski kötülüklerden kurtulduğu oranda yeni iyilikler için sabırsızlık göstermesidir.²⁸⁸

Halbuki Osmanlı Hükümeti, savaş sürerken 8 Eylül 1854 tarihinde Tanzimat reformlarının tekrar hızlandırılması için Meclis-i Tanzimat'ın kurulmasına karar verdi.²⁸⁹ 26 Eylül'de de Tanzimat reformlarının yavaşladığı düşüncesiyle 5-6 kişilik Meclis-i Âli-i Tanzimat kuruldu.²⁹⁰

Osmanlı halkının yanı sıra Avrupa devletleri de fermanın uygulanması konusunda Osmanlı Hükümeti'nin ağır davrandığını düşünüp sıkıntılarını yansıtabilmektedir. Fransa, İngiltere, Rusya ve Avusturya, imparatorluk halkı için önemli olanın parlak vaatlerden daha çok fermanın uygulanması olduğu fikrini paylaşmaktaydı. 5 Ekim 1859 tarihinde bu devletlerin elçileri tarafından Sadrazama tebliğ olan memorandumda “Türkiye'nin kendi kendine yardım etmemesinden, ıslahatın tedrici ve daimi bir surette tatbikine teşebbüs eylememesinden, 1856 fermanıyla tayin eden maksada vusul için kafi derecede”²⁹¹ ilgi göstermemesinden dolayı devletler, üzüntülerini bildirdiler. Bu hareketin arkasından Paris Antlaşması'na taraf olan devletlerin benzer çıkışları, görülmeye devam edecektir.

²⁸⁷ Bkz. a.e.

²⁸⁸ Bkz. Engelhardt, a.g.e., s. 137.

²⁸⁹ Bkz. Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836- 1856**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 187.

²⁹⁰ Bkz. a.e., s. 212. Meclisin kuruluş nizamnamesi için bkz. **Ceride-i Havadis**, no. 731, 10 Mart 1855.

²⁹¹ Engelhardt, a.e., s. 142.

1.3.3. PARİS BARIŞ ANTLAŞMASI SONRASI

Paris Barış Antlaşması ve dolayısıyla Islahat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak birlik ve bütünlüğünün bozulması engellenemedi. Antlaşmayı imzalayan heyetin başında olan Sadrazam Ali Paşa, 1869 yılında gelindiğinde hüsrana kapıldığını belirtir.²⁹² Barış Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ülke bütünlüğünün büyük devletlerin güvencesi altında olacağına olan inancı yıkılmıştı. Çünkü Fransa ve Rusya'nın, savaştan sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki bağımsızlık hareketlerine karşı müsamaha göstermesi ve hatta destek vermesi, antlaşma şartlarının dışına çıkıldığını gösteren hareketlerdir.

Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Journal de Constantinople'de çıkan bir makale, Doğu Sorunu'nun nasıl bir çizgide gelişeceğini göstermekteydi.²⁹³ Brüksel'de basılan ve bir yılı aşkın bir süredir yayın hayatında olan **Le Nord** gazetesi, bir Rus gazetesinde yayınlanan bir makaleyi sütunlarına taşımıştı. Le Nord'un, kendi sütunlarında Şark meselesini çözme üzerine diyalog geliştiren iki tane okuru var: birisi Aix-la Chapelle'li, diğer ise Trieste'li. Birinci okur Rus, ikinci okur ise Yunanistan görüşlerini yansıtıyor. İki okurun görüşlerine bakıldığında Paris Kongresi'nin verdiği kararın iğrenç bulunduğu ve taraflarca yapılan kişisel ve parasal bütün fedakarlıkların tamamen heba olduğunu savundukları görülmektedir. Ayrıca

²⁹² Bkz. Engin Deniz Akarlı, **Belgelerle Tanzimat. Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 9.

²⁹³ **Journal de Constantinople**, 5 Temmuz 1856.

Buğdan, Eflak, Sırbistan, Bosna, Bulgaristan, Arnavutluk ve Karadağ bölgelerinde sorunun ortaya çıkacağına dair ipuçları bulunmaktadır.

Eflak-Buğdan Prenslikleri, Sırbistan, Karadağ, Suriye ve Girit'te çıkan sorunlarda Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun zararına çalıştı. Fransa'nın ortaya attığı "Her millet istediği hükümdar ve hükümeti seçmek gerekir. Bir milletin istemediği bir başka yabancı milletin hükümet etmeye hakkı..."²⁹⁴ olamayacağı görüşü, Osmanlı İmparatorluğundaki çeşitli milletleri ve özellikle Hristiyanları kışkırttı.

Rusya'nın imparatorluğun parçalanmasından yana çıkarı bulunmaktadır. Kırım Savaşı'ndan sonra açık bir şekilde savaş açmak yerine Hristiyanların çıkarını kollamak üzere imparatorluğun içişlerine karışarak sorunları büyütüyordu.²⁹⁵ Bu bölgeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinden çıkıp bağımsız bir devlet kurma arayışına girdi. Bölgelerin bağımsızlık mücadelesi, Paris Barış Antlaşması'nın kısıtlayıcı maddelerine rağmen diğer Avrupa devletleri tarafından da destek gördü.

1.3.3.1. EFLAK VE BUĞDAN'IN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Osmanlı İmparatorluğu, Eflak ve Buğdan Prenslikleri'ni Rusya'nın işgalinden kurtardıktan sonra 30 Eylül 1854 tarihinde Avusturya ile antlaşma yaptı. Bu antlaşma gereğince Avusturya, bu prenslikleri savaş bitinceye kadar işgal altında tutup her saldırıya karşı koruyacaktı. Savaş bittiğinde bu iki prensliğin gelecekteki durumu, Osmanlı topraklarının bütünlüğü tartışması sırasında gündeme geldi.

²⁹⁴ A.e., s. 10.

²⁹⁵ Bkz. a.e., s. 11.

Paris Barış Kongresi'nde bütün devletler, Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı duyduklarını ifade etmelerine rağmen bir noktada Osmanlı görüşünden ayrılmaktaydı. Osmanlı topraklarının sınırlarına duyulan saygının ve devletlerin vereceği garantinin tam olarak neyi kapsadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, toprakların sınırının antlaşma ile çizilmesi bir şart haline gelmişti. Çünkü Rusya, Osmanlı topraklarının sınırları içine giren bölgelerin nereleri olduğunu öğrenmek istedi.²⁹⁶ Osmanlı topraklarına girip girmeyeceği tartışmalı olan bölgeler ise Eflak-Buğdan, Sırbistan, Karadağ, Osmanlı Devleti'nin doğuda Rusya ile olan hududu, Besarabya ve Kars'tı.²⁹⁷

Eflak ve Buğdan Prenslikleri'nin Viyana Anlaşması'na göre himaye edilen bölge statüsünde bulunmasına Rusya delegesi, itiraz etti. Rusya delegesi Brunnow, bölgenin garanti altında bulundurulmasını ve dolayısıyla Rusya'nın bu prenslikler üzerinde söz hakkı olması gerektiğini dile getirdi. Osmanlı delegesi "Âli Paşa, bütün diplomatik yazışmalarda ve Eflak-Buğdan'ın iç işleri statüsünde daima himaye kelimesi kullanıldığını, bu eyaletlerin Osmanlı himayesinde olduğunu ve 'garanti'nin bu mevzuda hiçbir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun istiklâli ile bağdaşamayacağını şiddetle müdafaa etti."²⁹⁸

Paris Kongresi'nde Eflak ve Buğdan Prenslikleri'nin durumunun ne olacağının saptanması için bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, bu iki prensliğin iç işlerinin nasıl düzenleneceğini belirleyecekti; arkasından kurulacak ikinci komisyon, ana hatlarının ayrıntılarını tespit edecekti. Eflak ve Buğdan, bir sınır tayini konusu olmasına rağmen başka bir sorun altında tekrar gündeme geldi. Fransa delegesi, imparatorundan aldığı emirle, Fransa'nın bu prensliklerin tek bir eyalet olarak birleştirilmesi taraftarı olduğunu belirtti. Bu fikrini ise Eflak ve Buğdanlıların aynı ırktan, aynı dili konuşan ve aynı siyasi ve sosyal yapıya sahip olduklarını söyleyerek

²⁹⁶ Bkz. Andıç ve Andıç, a.g.e., s. 70.

²⁹⁷ Bkz. a.e.

²⁹⁸ A.e.

savundu.²⁹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunan İngiltere, bu konuda farklı davrandı. Waleski'nin düşüncesini, bu iki prenslikte yaşayan halkın bir eyalet altında birleşmelerini destekledi.

Ali Paşa, toplantılarda ilk olarak İngiltere delegesi Clarendon'ı ikna etti. Babiâli'nin iki prensliğin birleşmesine karşı olduğunu; iki eyalete dışardan tayin olunacak ve voyvodalık veya prensliğin bir hanedanın eline bırakılmasının eninde sonunda birleşmeye neden olacağını; bunun da mutlaka Rusya'nın Balkanlara doğru yayılma emellerine bir araç olacağını ifade etti. Ayrıca Ali Paşa, toplantıların Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü ve sınırlarının tespit edilmesi amacıyla yapıldığını ve Eflak ve Buğdan prensliklerinin birleşmesinin görüşülmesinin söz konusu olamayacağını dile getirdi.³⁰⁰

Napoléon III, Avusturya'yı kendi tarafına çekmek için Eflak ve Buğdan'ı işgal etmesini teklif etti. Buna karşılık Avusturya'nın Lombardiya'yı Piyemonte krallığına bırakmasını istedi. Bu teklif, İtalya'nın birleşmesi için oldukça önemli bir adım olacaktı. Avusturya bu teklifi ret etti.³⁰¹ Böylece Osmanlı'nın görüşü doğrultusunda Eflak ve Buğdan Prenslikleri'nin düzenlemesi yapılabildi. Antlaşmanın 21. maddesine göre Eflak ve Buğdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun tabiiyeti ve antlaşmayı imzalayan devletlerin kefaleti altında sahip oldukları imtiyaz ve muafiyetlerden yararlanmaya devam edeceklerdir.³⁰² Gene bu madde gereğince garantiyi veren devletlerin hiçbirisi, bu prenslikleri himaye altına alamayacak ve iç işlerine müdahale edemeyeceklerdir.

Bununla birlikte antlaşmanın 23. maddesi, eyaletlerin milli ve hür idareleri olacağını ve Babiâli'nin din, hukuk ve kara ve deniz ticaretlerine müdahale hakkının olmadığını düzenlemektedir.³⁰³ Aynı maddeye göre “Elyevm cari olan kavanin ve

²⁹⁹ Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 54.

³⁰⁰ Bkz. Andıç, a.e., s. 71.

³⁰¹ Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6.

³⁰² Bkz. Ahmet Rasim, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, C. 4, Konstantiniye: Matbaa-ı Ebûlziya, 1328-1330, s. 1969-1970.

³⁰³ Bkz. a.e., s. 1970-1971.

nizamat-ı memleket yeniden rüyet kılınacaktır.”³⁰⁴ Kanunların gözden geçirilmesi için bir komisyonun oluşturulması; bu komisyonun süratle Bükreş’te toplanması ve Babiâli’nin bir temsilcisinin de katılması kabul edildi.

Osmanlı Padişahı, antlaşmanın 24. maddesi gereğince “...memleketinin her sınıf-ı ahalisinin menafını gayet sıhhat ve hakikati üzere arz ve beyan etmeğe muktedir olacak surette memleketinin her birinde birer divan-ı mahsus teşkilini ve vaad ...”³⁰⁵ etmektedir. Bu maddenin uygulamaya sokulması, Eflak ve Buğdan’ın sınırlarının tayin edilmesi³⁰⁶ ve Avusturya kuvvetlerinin bu bölgeleri boşaltmaları üzerine prensip kararının alınması sonrasında gündeme gelebildi. Babiâli, 13 Ocak 1857 tarihinde sözü edilen divanların kurulması için ferman yayımladı.³⁰⁷ Ferman, Eflak ve Buğdanlıların divanlara üye seçiminin nasıl olacağını da düzenlemektedir.

Napoléon III, Eflak ve Buğdan’ın birleşmesi için hem bölge halkları hem de Babiâli ile Paris Antlaşması’na imza koyan devletler üzerinde baskı yapmaya devam etti. Hatta Fransız resmi yayın organı Moniteur’da yayımladığı bir nota ile “...birliğin gerçekleşmesiyle Babiâli’nin Eflak ve Buğdan üzerindeki hakimiyetine halel gelmiyeceğini, böyle bir birliğin Eflak ve Buğdanlıların güven ve refahlarını sağlayacağını...”³⁰⁸ bildirdi. Bu nota ile seçimler üzerinde etkili olmak istedi. Fransa gibi iki eyaletin birleşmesine sıcak bakan ve bunu destekleyen devletler, Rusya, Prusya ve Piyemonte idi. İki eyaletin birleşmesini istemeyen Osmanlı İmparatorluğu’na İngiltere ve Avusturya destek vermektedir.

Haziran 1857 tarihinde yapılan divan seçimleri, iki eyaletin birleşmesini istemeyenlerin lehine sonuçlandı. Fransa, Rusya, Prusya ve Piyemonte, seçim sonucuna itiraz etti. Buğdan Kaymakamı’nın sahte evraklar düzenleyerek birlik taraftarlarını seçime dahil etmediğini, dolayısıyla seçimin iptalini istediler. Babiâli,

³⁰⁴ A.e., s. 1971.

³⁰⁵ A.e., s. 1972-1973.

³⁰⁶ 6 Ocak 1857 tarihinde sınırların tayini için Paris’te bir Avrupa konferansı toplanabildi. Konferans sonucunda varılan kararlar için bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 55.

³⁰⁷ Bkz. a.e.

³⁰⁸ A.e., s. 56.

bu isteği seçimlerin doğru ve düzgün olduğunu savunarak seçimlerin yenilenmesi isteğini kabul etmedi.³⁰⁹

Napoléon III, Fransa'nın İstanbul elçisini Babıâli düzeyinde teşebbüste bulunması için görevlendirdi. 5 Ağustos 1857 tarihinde Fransa İstanbul elçisi Thouvenel seçimlerin hükümsüz ilan edilmesini istedi.³¹⁰ Bu girişim elçinin istediği gibi sonuçlanmadığı için Fransa hükümeti, elçiliğin bayrağını indirmesini emretti. Fransa'nın bu hareketine Rusya, Prusya ve Piyemonte hükümetleri de katılıp elçilik bayraklarını indirdiler.³¹¹

Napoléon III, İngiltere'ye gidip İngiliz hükümeti ile Eflak ve Buğdan divan seçimlerinin durumu hakkında görüştü.³¹² “Hindistan'da Siyahilerin kıyâmıyla meşgûl bulunan İngiltere hükümeti, zâten Türkistan'da sâhib-i kuvvet ve miknet olan Rusya'yı...”³¹³ kızdırmak istemeyip Eflak ve Buğdan sorunun çözülmesi için çaba harcayacağını vaat etti.

İngiltere'nin İstanbul elçisi, seçimlerin iptaline aleyhtar olmakla beraber hükümetinden Fransız elçisine destek olması için emir aldı. Babıâli, bu konuda yalnız kaldığı için hareket hattında ısrar etmesine imkan kalmadı. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa istifa etti. Yerine Giritli Mustafa Paşa geçti. Osmanlı hükümetindeki bu değişiklik Fransa'nın diplomatik başarısı olarak kabul edildi.³¹⁴ En sonunda Buğdan seçimi iptal edilip Paris Antlaşması'na imza koyan devletler arasındaki uyum korundu.³¹⁵

Yeni seçimler, Buğdan'da 19 Eylül'de; Eflak'ta ise 26 Eylül 1857 tarihinde yapıldı.³¹⁶ Nitekim bu seçimleri, birliği kabul edenler kazandı. 8 Ekim 1857 tarihinde

³⁰⁹ Bkz. a.e.

³¹⁰ Bkz. a.e.

³¹¹ Bkz. Engelhardt, a.g.e., s. 135.

³¹² Bkz. Driault, a.g.e., s. 301.

³¹³ A.e.

³¹⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 58.

³¹⁵ Bkz. Engelhardt, a.e.

³¹⁶ Bkz. Karal, a.e.

“...toplanan divanlarda Eflak ve Buğdan’ın Romanya ismi altında birleşmesini, Avrupa hükümdarları hanedanlarından bir Prens’in Romanya başına getirilmesini, Veliahdın Ortodoks mezhebinde yetiştirilmesini, Romanya’nın muhtar bir idareye, meşruti bir hükümete sahip olmasını ve Paris Antlaşması devletlerinin kefilliği altında bulunmasını istediler.”³¹⁷

Divanların bu istekleri, hem Paris Antlaşması’na hem de divanların toplanış amaçlarına aykırıydı. Dolayısıyla Babiâli, divanları kapattı. Bu gelişme üzerine Paris Antlaşması’na imza koyan devletler, bu konuda gene iki taraf olarak ne yapılacağını tartıştı. Fransa, Rusya, Prusya ve Piyemonte bir taraf oluştururken Osmanlı’nın yanında İngiltere ve Avusturya bulunmaktaydı. En sonunda divanların istekleri ile devletlerin görüşlerinin tartışılıp bir karara varılabilmesi için Paris’te bir konferans tertip edildi.³¹⁸ Paris Konferansı, 22 Mayıs 1858 tarihinde başlayıp 19 Ağustos 1858 tarihine kadar devam etti.³¹⁹

Paris Konferansı’nın başlangıç noktası, Eflak ve Buğdan seçimleri sırasında Bükreş’te bulunan Avrupa Komisyonu’nun iki eyaletin durumu ve divanların istekleri üzerine hazırladığı raporu oldu. Fransız delegesi, divanların isteği olan iki eyaletin birleştirilmesi ve yabancı bir prensin idaresi altında yönetilmesini savundu. Buna karşılık Osmanlı delegesi Fuad Paşa, iki eyaletin birleşmemesini istemesine karşılık halkın refahını yükseltmeye yarayacak fikirleri dikkate alacaklarını belirtti.³²⁰ Uzun tartışmalardan sonra sorunun halledilmesi için verdiği karar şöyledir: “Osmanlı devletinin hakimiyetinde kalmak şartıyla, Eflak ve Buğdan bundan böyle ‘Eflak ve Buğdan Birleşik Memleketleri’ ismini taşıyacak; Eflak iki milyon beş yüz bin, Buğdan da bir milyon beş yüz bin kuruş tutarında Babiâli’ye senevi maktu vergi verecekler.”³²¹

³¹⁷ Karal, a.e.

³¹⁸ Bkz. Karal, a.e., s. 59.

³¹⁹ Bkz. a.e., s. 60.

³²⁰ Bkz. a.e.

³²¹ A.e.

Paris Konferansı'nın verdiği karara rağmen Memleketeyn'de başlayan milli uyanış, durmadı. "5 Şubat 1859'da Besarabya'nın üç vilayetinin yönetimi de dahil olmak üzere Buğdan Prenslığıne seçilen Alexandru Ion Cuza 24 Şubat günü Eflak'ta da seçilmiş, böylece her memlekete bir prens seçilmesini öngören, fakat aynı şahsın her iki memlekette seçilmesine engel teşkil etmeyen Paris Antlaşması'na ters düşmeden iki prenslik birleştirilmiş oldu."³²² Sultan Abdülmecit, bu kararı onaylamak zorunda kaldı.³²³ 1877-1878 Savaşı'nda Rusya'nın isteği üzerine savaşa giren Romanya, bunu fırsat bilerek bağımsızlığını da ilan etti.³²⁴

1.3.3.2. SİRBİSTAN'IN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Paris Barış Kongresi'nde Eflak ve Buğdan konusunda istediği sonucu çıkaramayan Rusya, Sırbistan'ın ayrı bir madde olarak ele alınması gerektiğini savundu. Ali Paşa, Sırbistan meselesinin ayrı görüşülmesini kabul etmekle birlikte Osmanlı topraklarının garantisini ihlal edecek hiçbir karar alınamayacağını belirtti.³²⁵

Kongrede yapılan tartışmalar sonunda Sırbistan bölgesi, bütün devletlerin garantisi altına alındı. Osmanlı İmparatorluğu da garantör devletlerin arasındaydı. Ama Osmanlı, tek söz sahibi olmaktan çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu tabiiyeti altında bulunacak Sırbistan, din, hukuk ve ticaret işlerinde serbesttir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun asker bulundurma hakkı, "...bundan evvelki nizamnamelerde meşrut bulunduğu vechle..."³²⁶ korunmuştur. Bununla beraber,

³²² Abdülkadir Özcan, "Boğdan" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 271.

³²³ Bkz. Kemal Karpat, "Eflak", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s. 469.

³²⁴ Bkz. A. Özcan, a.y.

³²⁵ Bkz. Andıç ve Andıç, a.e., s. 74.

³²⁶ A.e., s. 1976.

Osmanlı İmparatorluğu, antlaşma devletleri ile bir ittifak kurulmadan Sırbistan'da askeri müdahale yapamayacaktır.³²⁷

Sırbistan halkı, Paris Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra imtiyazlarını genişletmek ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamıyla ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmek için uğraş vermeye başladılar. Gerçi Rusya'nın Panslavizm ideali için yaptığı propagandalar ve 19. yüzyılın ilk yarısındaki milliyetçi isyanlar, Sırbistan halkında milliyet bilincinin oluşmasına yardımcı olmuştur.³²⁸ Sırp Beyi Aleksandr Karayorki, Osmanlıların etkisi altında kalmak ve bağımsızlık uğrunda çalışmamakla suçlu tutularak 1858 yılında toplanan Millet Meclis tarafından istifaya zorlandı.³²⁹ Yerine geçen Miloş Obrenoviç de görevinde pek az kalabildi. 1860 yılında Obrenoviç'in ölümü ile yerine oğlu Mişel geçti.³³⁰ Mişel, 1867 yılında beylik dahilinde Osmanlı askeri tarafından korunan son istihkâmâtın tahliyesi edilmesini sağladı.³³¹ Hatta Mişel, bir vergi ödenmesi karşılığında bu yılın idaresini ele geçirdi ve büyük Sırbistan'ı oluşturdu.³³²

1.3.3.3. KARADAĞ'IN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

Karadağ bölgesi, Kırım Savaşı'ndan önce bağımsızlığını kazanmak isteyen bir bölgedir. 19. yüzyılın ilk yarısında Rusya'nın ve Sırpıların Osmanlı ile mücadelelerinden başarı kazanmaları, Karadağlıları, imparatorluğa karşı harekete geçmeye teşvik eden faktörlerdi. 1852 yılında Vladika'nın veliahdı, ve yeğeni

³²⁷ Bkz. a.e.

³²⁸ Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 68.

³²⁹ Bkz. a.e.

³³⁰ Bkz. Driault, a.e., s. 302.

³³¹ Bkz. a.e.

³³² Bkz. a.e.

Danilo, Vladika unvanını bırakıp Karadağ'ın büyükleriyle Rusya ve Avusturya'nın onayıyla Karadağ prensleri ailesini kurdu.³³³

Osmanlı İmparatorluğu, Karadağ'ın teokratik hükümet şeklinin değişmesini istemediği için yeni hükümeti tanımadı. Çünkü yeni hükümetin kurulmasından önce Karadağ'da milliyetçi partinin kurulduğunu, tam istiklal istediğini ve Osmanlı toprakları aleyhinde fetihler yapmak düşüncesinde olduğunu biliyordu. Babiâli'nin bu bilgisi, 1852 yılının sonbaharında Karadağlıların komşu köylere saldırması ile doğru çıktı. Karadağlıların İşkodra'nın yakınında bulunan Zobliak kalesini zapt etmesi karşısında Babiâli, Karadağ'a karşı savaş açtı.³³⁴ Osmanlı kuvvetleri, Karadağ üzerine yürüyüşe geçti. Karadağ ise bir yandan kendini korurken diğer yandan Avusturya ile Rusya'nın desteğini almak için temsilciler gönderdi.³³⁵ Rusya ile Avusturya, üç ay süren çatışmaları durdurmak için girişimde bulundu. Avusturya, İstanbul'a temsilci göndererek savaş hareketlerinin durması için Babiâli'yi ikna etmeye çalıştı. Rusya ise Kutsal Yerler problemini çıkarmaya çalışıyordu. Babiâli, bu problemde Avusturya'nın desteğini almak için Karadağ probleminde barışçıl bir çözüm bulmaya taraftar oldu. 3 Mart 1853 tarihinde Karadağ ile savaştan önceki duruma dönmek için anlaşıldı.³³⁶

Karadağ Prensi, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa giren Rusya'nın yanında savaşmak istedi. Bu istek, Knezler'den de gelmekteydi. Ama Prens, Avusturya'nın savaşa girmemeleri yolundaki öğütlerini dinledi. Ama Karadağ çeteleri, Osmanlı topraklarına yönelik talan ve saldırıda bulundu. Babiâli'nin protestosu, Karadağ Prensi tarafından bunları engelleyemediği yönünde bir cevapla karşılandı. Prense karşı çıkan bir isyan bastırıldı.

1855 yılında Fransa, Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzuna sahip çıkmaya çalıştığı için, Karadağ'ın başkenti olan Çetine'de bir vis konsolosluk açtı.³³⁷ Paris

³³³ Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 71-72.

³³⁴ Bkz. a.e., s. 72.

³³⁵ Bkz. a.e.

³³⁶ Bkz. a.e., s. 73.

³³⁷ Bkz. a.e.

Barış Kongresi'nde de Karadağ'ın durumu, Avusturya tarafından gündeme getirildi. Avusturya delegesi, "...Rusya'nın muhtelif hallerde, Karadağ üzerinde bir himaye durumu takınmış gibi görüldüğünü ifade ederek Rus delegelerinin bu hususta yapacakları bir beyanat ile bu gibi şüphelerin ortadan kaldırılacağını ..." ³³⁸ belirtti. "Ali Paşa, Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduğunu, *status quo*'nun hiçbir şekilde değiştirilemeyeceğini, Viyana Konferansı'nda Karadağ'ın bahis mevzuu olmadığını ve bu hususta bir karar alınmadığını kati bir lisanla ifade etti." ³³⁹ Nitekim kongre, Ali Paşa'ya hak vererek antlaşmaya bu konu ile ilgili bir madde koymadı. Bu şekilde Rusların Karadağ üzerinden Balkanlara sarkması ve Adriyatik denizine çıkması engellenmiş oldu. ³⁴⁰

Ama Karadağ Prensi, Ali Paşa'nın beyanatını Antlaşma devletleri nezdinde protesto etti. Prens, Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadağ'ı bir eyalet gibi saymasının doğru olmadığını ve Arnavutluk'un yarısı ile Hersek'in tamamı üzerinde hak sahibi olduğunu ileri sürdü. ³⁴¹ Sonradan gönderdiği nota ile bölgenin bağımsızlığının diplomatik usuller dairesinde tanınmasını istedi.

Karadağ Prensi'nin istekleri ve protestosu, Osmanlı İmparatorluğu ile Karadağ arasındaki ilişkilerin, tekrar soğumasına neden oldu. Fransa İmparatoru Napoléon III, Karadağ'ın bağımsızlığına destek verdi. Babiâli, Karadağ'ın hami aramasını önlemek için prence bir anlaşma önerdi. Karadağ Prensi, Fransa ile Rusya'nın yardımlarına güvendiğinden anlaşmaya yanaşmadı. 4 Mart 1858 tarihinde Osmanlı ile Karadağ savaşı başladı. ³⁴²

Osmanlı İmparatorluğu kuvvetleri, Karadağ üzerine kararlı bir şekilde yürüdü. Diğer yandan da eyalette asilerin yönetimden yana şikayetlerini dinlemek ve incelemek için bölgeye iki memur gönderdi. ³⁴³ Antlaşma devletleri, Osmanlı'nın kararlı tutumu karşısında müdahale etmeye kalkıştı. Devlet adamları tarafından bu

³³⁸ A.e.

³³⁹ Andıç ve Andıç, a.g.e., s. 74.

³⁴⁰ Bkz. a.e.

³⁴¹ Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 74.

³⁴² Bkz. a.e.

³⁴³ Bkz., a.e., s. 75.

müdahale hoş karşılanmadı. Bununla birlikte Babîâli, Fransa, Rusya ve İngiltere'nin müdahalesini kabul etmek zorundaydı. Aralık 1858 tarihinde yapılan konferansta "...Karadağ ile Hersek arasında kesin bir hudut tespitini, Zupa, Grakova ve Rudina'nın Karadağ'a bırakılmasını kararlaştırarak diğer hususlarda ..."344 savaştan önceki durumun kabulüne karar verildi.

1.3.3.4. SURİYE VE CİDDE'DEKİ OLAYLAR

Suriye'nin Cebel-i Lübnan bölgesinde yaşayan etnik gruplar olan Dürziler ile Maruniler arasındaki sorunların büyümesi isyanı getirdi. Esas itibariyle Müslüman olan Dürziler ile Hristiyan olan Maruniler, çeşitli nedenlerden dolayı birbirleriyle anlaşamamaktadır. Bu yüzden her iki gruptan nüfus barındıran Cebel-i Lübnan, 1844 yılında olası geçimsizliklerin önlenmesi için iki ayrı kaymakamlığa ayrıldı.³⁴⁵ Kaymakamlıklardan birine Müslüman, diğerine Hristiyan kaymakam atandı. Ancak 1854 yılında "...ölen Maruni kaymakamı yerine Şihap ailesinden Beşir Ahmet'in tayin edilmesi hristiyanlar arasında kötü tepki uyandırdı."³⁴⁶ Ortodoks olan halk, Babîâli'den Katoliklerden ayrılarak başlarına ya Müslüman bir kaymakam ya da içlerinden birinin getirilmesini istedi.³⁴⁷ Dürziler ile Marunilerin birlikte yaşadıkları köylerde başlayan karışıklıklar, bastırıldı.

Fuat Paşa'nın işaret ettiği gibi Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Dürzilere karşı kendilerini zayıf hisseden Maruniler, hızlı bir şekilde örgütlendiler.³⁴⁸ Dürziler, de Marunilere karşı hazırlanmaya başladılar. Suriye'deki Dürziler ile Marunilerin çekişmesini ateşleyecek Cidde olaylarıdır. Cidde'deki olaylar, 15 Temmuz 1858 tarihinde büyük bir halk kalabalığının Hristiyan halk üzerine yürümesi sonucu

³⁴⁴ A.e., s. 76.

³⁴⁵ Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 31.

³⁴⁶ A.e.

³⁴⁷ Bkz. a.e.

³⁴⁸ Bkz. a.e., s. 32.

çıktı.³⁴⁹ Din kökenli bu kavgada Fransız konsolosu ile İngiltere konsolosu, bu kavgada kendi tebaalarından insanları korumak isterken öldürüldü. Hükümet yetkilileri, bu olayları önlemekte aciz kaldı. Nitekim İngiltere ile Fransa, bu olayda birlikte hareket ederek Cidde Limanı önüne savaş gemileri gönderdi. Bu gemiler, Cidde'yi bombaladı. Gemi komutanları, cinayet olaylarının failleri olan on kişiyi idam etti.³⁵⁰ İngiltere ve Fransa'nın bu davranışlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve hakimiyetlerine karşı duydukları saygının bir göstergesi olarak sayılamayacağı ortadadır.

³⁴⁹ Bkz. Karal, a.e.

³⁵⁰ Bkz. a.e.

2. BÖLÜM:
KIRIM SAVAŞININ EKONOMİK
ETKİLERİ

2.1. TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN EKONOMİK DURUMU

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi, Avrupa'nın yaşadığı **Sanayi Devrimi** ve kapitalist ekonomik düzeninin çevre ülkelerine yayılması çerçevesinde şekillenmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Sanayi Devrimi önce İngiltere'yi daha sonra da Batı Avrupa'nın diğer ülkelerini düşük maliyetlerle ve büyük miktarlarda mamul mallar üretebilen ekonomilere dönüştürmüştü.¹ 19. yüzyılın ikinci çeyreğine girildiğinde, Avrupa ülkeleri, mamullerine yeni pazarlar bulmanın yanı sıra kendilerine bol ve ucuz gıda maddeleri ve hammadde kaynakları bulmaya çalışıyordu.² Sanayi Devrimi sonrasında Batı Avrupa ülkeleriyle çevre ülkeleri arasındaki mamul mallar- tarımsal mallar ticareti, daha önce görülmemiş boyutlarda ve hızla genişledi.³

Sanayi Devrimi ile “... dünya ticareti genişlerken, dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısı güçlenmektedir. Hiyerarşinin üst basamaklarında kapitalist üretim tarzının egemen olduğu sanayileşmiş Avrupa devletleriyle Amerika Birleşik Devletleri vardır. Hiyerarşinin alt basamaklarında ise kapitalizm öncesi üretim tarzlarının egemen olduğu Üçüncü Dünya ya da çevre ülkeleri görülmektedir.”⁴

Avrupa devletlerinin yaşadığı sanayileşme ve kapitalistleşme, çevre ülkelerini ekonomik, sosyal ve siyasal olarak dönüştürmektedir. Kapitalizmin çevre ülkelere girişinde ve üretim kalıplarının değişmesinde ticaret kadar ticaret sermayesi önemli rol oynamıştır.⁵

¹ Bkz. Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988, s. 186.

² Bkz. a.e.

³ Bkz. a.e.

⁴ A.e, s. 186- 187.

⁵ Bkz. a.e., s. 187.

Çevre ülkelerinin ekonomik ve siyasi yapıları, ülkelere çeşitli yollarla giren kapitalizm kadar kapitalizm karşısında gösterdikleri farklı tepkiler sonucunda birbirinden farklılaşmıştır. 19. yüzyılın çevre ülkeleri, iç yapıları ve bu yapıların dünya kapitalizmiyle karşılıklı etkileşimi açısından üç ayrı kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar, “... resmi sömürgeler; siyasal bağımsızlığını sürdürmekle birlikte bir emperyalist devletin ‘gayri resmi’ imparatorluğuna dahil olan ülkeler; ve Osmanlı İmparatorluğu’nu da içine yerleştireceğimiz siyasal bağımsızlığını emperyalistler arası rekabet koşullarında sürdüren ülkeler ...”⁶ dir.

Üçüncü kategori olan “... emperyalistler arası rekabet koşullarında çevreleşme, 19. yüzyılda Çin, İran ve Osmanlı İmparatorluğu’nun durumlarına, gayri resmi imparatorluk kategorisinden çok daha fazla uymaktadır.”⁷ Osmanlı İmparatorluğu’nun üçüncü kategoride olmasını sağlayan ve aynı zamanda üçüncü kategoriyi ikinciden ayıran en büyük özellik, emperyalistler arası rekabet koşulları ile görece güçlü merkezi devletin bir arada bulunmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1820’li yıllardan beri İngiltere ile ticareti büyümekteydi. Ama “... İngiliz tüccarlar, Osmanlı yönetiminin müdahalelerinden ve koyduğu engellerden şikayet ediyor, ticareti uzun dönemli bir yasal çerçeveye bağlamak istiyorlardı.”⁸ 1831 yılında başlayıp 1841 yılına kadar süren Mısır sorunu,⁹ Osmanlı İmparatorluğu’nu siyasal, askeri ve mali açıdan güçsüz durumda bırakmıştı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nu ticaret antlaşmasını imzalamaya Mısır Valisi Mehmet Paşa’nın merkeze karşı isyanı sırasında ikna etti.

1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu’nun dışı açılmasını sağlayan bir belgedir. 16 Ağustos 1838 de imzalanan ve 1 Mart 1839 dan itibaren uygulamaya giren Balta Limanı Ticaret Antlaşması’nın bir benzeri Fransa ile

⁶ A.e., s. 189- 190.

⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820- 1913)**, gözden geçirilmiş 2. bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 9.

⁸ A.e., s. 19.

⁹ Mısır Sorununun gelişimi için bkz. Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayını, 2004, s. 304- 319.

25 Kasım 1838 tarihinde imzalandı.¹⁰ 18 Mayıs 1839 da Hansa şehirleriyle, 2 Eylül 1839 da Sardunya ile ticaret antlaşması yapıldı.¹¹ Avusturya ile yeni bir antlaşma yapmak yerine İngiltere ve Fransa ile yapılan antlaşma hükümlerinin uygulanması üzerinde anlaşıldı.¹² Bu devletlerden sonra sırasıyla İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Zollverein hükümetleri, Danimarka, Portekiz ile aynı hükümleri içeren antlaşmalar imzalandı.¹³ 1838 ticaret antlaşmalarının sonuncusu Rusya ile 18-30 Nisan 1846 tarihinde yapıldı.¹⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısına gelinmeden Osmanlı İmparatorluğu, ekonomisini hiçbir koruma olmaksızın Avrupa devletlerinin tamamına açmıştı.

Mısır da dahil olmak üzere bütün imparatorluk topraklarında uygulanacak 1838 Ticaret Antlaşması, var olan kapitülasyonlar ve antlaşmalardaki hakları ve ayrıcalıkları süresiz olarak teyit etti.¹⁵ Tarımsal ürünlerdeki bütün tekel veya yed-i vahit uygulamadan kaldırıldı.¹⁶ İngiliz tüccarları, ortakları ve adamlarının, Osmanlı idaresinin hiçbir sınırlaması olmadan her türlü malı iç ve dış ticaret amacıyla alabilmesi mümkün oldu.

İngiltere ve sömürgelerinde üretilen ya da İngiliz tüccarlarının malları, imparatorluğa girerken değeri üzerinden %3 oranında gümrük vergisi ödemek zorundadır. Buna karşın İngiliz tüccar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir mal satın aldığı anda tüm iç gümrüklerin karşılığı olarak malın değeri üzerinden %9 oranında vergi ödemekle yükümlü kılınmıştır. Eğer mal ihraç edilirse %3 oranında ek bir vergi alınacaktır.¹⁷

¹⁰ Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara 1974, s. 115.

¹¹ Bkz. Kütükoğlu, a.e., s. 115-116.

¹² Bkz. a.e., s. 116.

¹³ Bkz.a.e., s. 116-117.

¹⁴ Bkz. a.e., s. 117.

¹⁵ Bkz. Hurewitz, J.C., **Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914**, V. 1, Princeton, New Jersey 1956, p. 110.

¹⁶ Bkz. a.e.

¹⁷ Bkz.Hurewitz, a.e., p. 111.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ticaret anlaşmasının savunucuları, Osmanlı halkını küçük çaptaki zanaat üretiminden vazgeçirip tarım üretimine yöneltmeye çalışmanın önemli olduğunu düşünmekteydi.¹⁸ Bunun için İngiltere'nin fiyatları, Osmanlı halkını kendi el zanaatlarından vazgeçmeye kandıracak ölçüde düşük bir düzeyde tutulması da savunulmuştu.¹⁹ İngiltere'nin, 1838 Ticaret Antlaşması ile kabul ettirdiği ithalattan alınan düşük gümrük vergisi oranı ve malların imparatorluğa giriş ve çıkışında sınırlamanın olmaması gibi maddeler, Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı dış ticareti, kendi lehine değiştirdi.

Osmanlı İmparatorluğu, 1830 yıllardan itibaren İngiltere'nin başlıca alıcısı olmuştur. 1825 yılında Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'den 490.413 İngiliz liralık pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ithal ederken, 1855 yılında bu rakam 3.722.983 İngiliz lirasına yükseldi.²⁰ İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal ettikleri ise hammadde ve yarı mamul mallardır. İngiltere'nin ithalat miktarı, 1830-32 yılları arasında 505.400 sterlin iken 1850-52 yılları arasında 1.768.800 sterline yükseldi.²¹

2.1.1. OSMANLI EKONOMİ SEKTÖRLERİNİN DURUMU

19. yüzyılda Avrupa'nın kapitalizminin Osmanlı ekonomi sektörlerine etkisi oldu. Sektörler, kapitalizm karşısında ayakta durmak ya da eklemelenmek için değiştiler. Bu sektörlerin değişimini aşağıda ele aldık.

¹⁸ Bkz. Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan 1971'e**, 3. bs., İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 348.

¹⁹ Bkz. a.e.

²⁰ Bkz. a.e., s. 349.

²¹ Bkz. Şevket Pamuk, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995, s. 61.

2.1.1.1. ZANAATLERİN DURUMU

1838 Ticaret Antlaşması ve bunu izleyen diğer ticaret antlaşmaları, en çok imparatorluktaki zanaatları etkiledi. Zanaatların yıkılması sürecinin en fazla hız kazandığı dönem, 1840- 1870 tarih aralığıdır.²² Ticaret antlaşmaları, yabancı malların rahatlıkla ve düşük vergi ile ülkeye girişini sağlarken zanaatların ayakta durmasını zorlaştırmaktaydı. 19. yüzyıl Avrupalı diplomat ve gezginler, tüccar ve sanayiciler, Osmanlı zanaatlarının çöküşünü yazmışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda zanaatlarla uğraşanlar, lonca örgütlenmesi çerçevesinde üretimini yürütmektedir. Lonca, zanaat ve ticaretle uğraşanların birliğidir. Bu esnaf birlikleri, "... fütüvvet ve ahilik ilkesine dayalı İslâm ve Selçuklu esnaf birliklerinin bir devamıdır."²³ Zanaatla uğraşmak isteyenler, esnaf birliğine girmek ve esnaf birliğine katılmanın gereği ise "... şerbet içmek, şedd kuşanma ve şalvar giyme ..." gibi zorunlu törenleri uygulamak zorundadır.²⁴

Loncaya katılan kişi, ilk önce ustasının yanında çıraklık yaparak mesleği öğrenmek zorundaydı. Çıraklıktan kalfalığa; kalfalıktan ustalığa geçiş, kişinin zanaatta ilerlemesini bir sınavda göstermesi sonunda olmaktadır.

Esnaf birlikleri veya loncalar, "...rekabete değil, işbirliği, karşılıklı kontrol, imtiyaz ve tahsis ilkelerine dayanmaktadır."²⁵ İş hayatını disipline eden bu lonca örgütlenmesi, herkesin istediği mesleği, istediği yerde ve istediği şekilde yapmasına olanak tanımamaktadır.²⁶ Bir başka deyişle zanaatlar veya ticaret erbabına alım-satımda verilen tekel ve imtiyazdan ibaret olan gediktir. Gedik, "... sahiplerinin

²² Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820- 1913)**, Ankara: Yurt Yayınları, 1984, s. 115.

²³ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1986, s. 404.

²⁴ A.e.

²⁵ A.e., s. 409.

²⁶ Bkz. Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-i Belediye**, C. 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 627.

işleyeceği işi başkaları işleyememek ve satacağı şeyi başkaları satamamak şartıyla taraf-ı hükümetten verilen senedin icrâ-yı ahkâmıdır.”²⁷

19. yüzyılın başında Anadolu kentlerinde imalathaneler çevresinde üretim yapan ve bir ölçüde loncalara bağlı olan zanaatlar, Avrupa’da yaşandığı gibi kapitalist biçime doğru evrim geçiremedi. Avrupa devletleri ile 1838- 1840 yılları arasında imzalanan ticaret antlaşmaları, canlılık ve gelişme içinde olmayan zanaatları daha fazla zorlayan bir etkendi. Osmanlı zanaat ürünü olan mallar, Avrupa sanayi ürünü olan mallardan daha yüksek maliyete mal olmaktadır. Ayrıca ülke içinde Osmanlı zanaat ürününe, iç ticaretten alınan gümrük vergisi, ek bir maliyet yüklemektedir.

Fiyatların düşüklüğü yanında mal kalitesi, değişik malların olması, Avrupa’dan ihracatı artıran diğer unsurlardır. Abdülmecit döneminde alafranga elbise ve gösterişe rağbetin artması, esnaf takımını zengin ederken ithalat- ihracat dengesini bozdu.²⁸

Osmanlı zanaat üretimini, rekabetçi ortama açan ve laissez-faire kurallarına terk eden olay, II. Mahmut’un 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmasıdır. Yeniçeri Ocağı, “... kent loncalarının çıkarlarını devletin ve elitlerin tecavüzlerine karşı koruyan bir gücü”.²⁹ 1826 yılında ocağın kaldırılması ile lonca ayrıcalığını koruyan gücün olmadığı ortamda laissez- faire politikalarını uygulama olanağı doğdu. Osmanlı ekonomik ve sosyal hayat sarsılacak boyuta ulaştığında devlet, 1860lı yıllarda **Islah-ı Sanayi Komisyonu** kurarak esnaf örgütlerine desteğini artırdı.³⁰ Komisyon, esnaf örgütlerini kooperatif şirketler halinde yeniden örgütleyip ayakta tutmaya çalıştı.

²⁷ Süleyman Sûdi, **Defter-i Muktesid**, C. 1, 2. bs., İstanbul, 1307, s. 96.

²⁸ Bkz. Süleyman Kâni İrtem, **Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2007, s. 235.

²⁹ Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çev: Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 22.

³⁰ Bkz. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 304.

Diplomat ve gezginler, tüccar ve sanayiciler, 1800- 1914 yıllarındaki Ortadoğu zanaatlar ve sanayi kaderi gibi Osmanlı zanaatlarının vefiyat cetvelini yazdılar.³¹ Başka bir deyişle Osmanlı zanaatları ve sanayi sektörü, dönem boyunca sabit olarak küçüldü; işsizlik tırmandı ve yoksulluk arttı. 1820- 1870 yılları arasında Osmanlı pamuklu tekstil dalının iplik eğirme ve dokuma aşamalarında ortaya çıkan tam günlük istihdam kaybı 147.250 ile 205.750 kişi olduğu tahmin edilmektedir.³² Bu iş kaybı, imparatorluğun 1911 sınırları içindeki 16 milyon olan nüfusunun yüzde ikisi ile yüzde üçüne karşılık gelmektedir.³³ Bu süreçte epey yara alan tekstil atölyelerine paralel olmak üzere zanaat loncalarının sayısı azaldı.

Zanaat üretiminin Batı Avrupa'dan ihracat karşısında direnemeyip tamamıyla çöktüğü de söylenemez. Buna en iyi örnek, kentlerde bulunan "... ve daha ucuz ve daha dayanıklı olan ithal malı ipliği kullanarak İngiliz sanayisinin üretmediği kumaşları üreterek ve bu tür kumaşlara var olan talebi"³⁴ yaratmaya çalışan dokumacılarıdır. Bunlar, "... ileri teknolojiyi, yüksek emek verimliliğini sağlayan makineleri kullanan Avrupa sanayisi karşısında ..."³⁵ daha düşük ücret ve kârları kabullenerek ayakta durmuşlardır.

Osmanlı zanaatlarının sarsıldığı dönemde imparatorlukta sanayi tesisleri kurulmaya çalışıldı. Bu, "... eski zanaat merkezlerinden ve loncaların etkisinden uzak yerlerde tümüyle yeni fabrikalar ..."³⁶ kurularak yapıldı. II. Mahmut döneminde kurulan yeni ordu için üniforma ve başlık üretimi için devlet tarafından fabrikalar yaptırıldı.³⁷

Abdülmecit döneminde de teknisyen ve makineler, Fransa'dan getirtilerek bir dizi fabrika kuruldu. Bu fabrikalar, giyim eşyası, bez, top ve tüfek, ayakkabı, çizme,

³¹ Bkz. Donald Quataert, "Ottoman Handicrafts and Industry in the Age of European Industrial Hegemony, 1800-1914", *Review*, V. XI, number: 2, Spring 1988, p. 169.

³² Bkz. Pamuk, **Bağımlılık ve Büyüme**, s. 141.

³³ Bkz. a.e.

³⁴ A.e., s. 21.

³⁵ A.e.

³⁶ Stanford ve Ezer Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 160.

³⁷ Bkz. a.e.

kütüklük ve cam üretmekteydi.³⁸ Bunların hepsi, kötü bir yönetim altında yetersiz kaldığı için ordu ve devletin gereksinimini karşılayamadı.

Devletin yanı sıra Osmanlı ve yabancı girişimciler, imparatorluğun çeşitli yerlerinde fabrika kurdu. Özel fabrikaların ilk önce nüfuz ettiği ve önemli rol oynadığı alan ipek ipliği üretimidir. Bursa’da bu üretim için 1845 yılında “... Falkeisen isminde bir İsviçreli, buhar motörüyle işleyen bir fabrika ...”³⁹ kurdu. Önceleri büyük zorlukla karşılaşan fabrika hızla genişledi ve kısa bir zaman içinde Bursa’da ipek fabrikaları çoğaldı.⁴⁰ Bir gezgine göre 1855 yılında Bursa’da Fransız fabrikaları tarzında 8-10 ipek ipliği fabrikası bulunmaktadır.⁴¹ İpek sanayiinin dışındaki alanlarda, özel kesime ait fabrikalar kuruldu. Ama bu fabrikalar da devlet fabrikaları gibi uzun ömürlü olmadı.

Yeni çalışmalar, makine ile üretimin dışında kırsal ve fabrika dışı imalat olduğunu göstermektedir.⁴² 19. yüzyıl Osmanlı imalatının çoğu, evlerde ve atölyelerde yapılmaktadır. Elle dokuma, dönem boyunca artış gösterdi. Selanik’in Mayadağ kasabasında evlerde yapılan üretim, Kırım Savaşı döneminde Osmanlı ve İngiliz ordularına kumaş sağladı.⁴³

2.1.1.2. TARIM SEKTÖRÜNÜN DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu’nda tarımsal faaliyet, çoğunlukla tımar rejimi içerisindeki miri topraklarda yapılmaktaydı. **Tımar**, “Osmanlı İmparatorluğu’nda

³⁸ Bkz. a.e.

³⁹ Ömer Celâl Sarc, “Tanzimat ve Sanayimiz”, **Tanzimat 1**, 2.bs., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 437.

⁴⁰ Bkz. a.y.

⁴¹ Bkz. Viguensel, **Voyage dans la Turquie**, Paris, 1868, s.295 den aktaran Celal Sarç, a.y.

⁴² Bkz. Quataert, **Osmanlı İmalat Sektörü**, s. 283.

⁴³ Bkz. a.e., s. 94.

geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili selâhiyetiyle birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına⁴⁴ denilmektedir.

Miri topraklar, tımar, zeamet ve has olarak üçe ayrılarak, dirlik sahiplerine verilmektedir. Tımar, “ ... bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir.”⁴⁵ Bunlar, sipahi denen eyalet askerlerine verilmekteydi. Tımar geliri 20.000 akçeden 49.999 akçeye kadar olanlara **zeamet**, 50.000 akçeden çok olanlara **has** denilmektedir.⁴⁶ Zeamet ve has, yüksek rütbeli sipahilere ve yüksek devlet memurlarına verilen dirliklerdir.

Tımar düzeni veya miri topraklar rejiminin gereği olarak imparatorluk arazisinin büyük bir kısmı, “... müstakil bir köylü işletmesine yetecek büyüklükte olmak üzere, her yerin hususiyetine göre ayrıca hesap edilerek, reaya çiftlikleri ... halinde, birtakım parçalara bölünür ve bu çiftlikler, onları işleyebilecek durumda olan çiftçilere tapu bedeli denilen bir peşin kira alınıp, daimi ve irsi bir nevi kiracılık mukavelesiyle, bütün olarak terkedilirdi.”⁴⁷ Üzerine kayıtlı bulunan çiftliği köylü, işlemediği takdirde çiftlik, geri alınarak başka birisine verilebilmektedir. Bunun yanı sıra çiftliği işlememesinin karşılığında çiftçi, çift bozan resmi veya levendlik akçesi adıyla, toprakların boş bırakılmasından doğan zararı tazmin etmekle yükümlü tutulabilirdi.⁴⁸

Tımar düzeni, 16. yüzyılın sonlarına doğru çözülmeye başladı. Tımarlarını terk eden sipahilerin dirliklerden vergi gelirini toplama işini devlet, mültezimlere verdi. Tımar ve zeametlerin mukataa haline getirilip iltizama verilmesi işi, 18. yüzyılda beğlerbeği ve sancakbeği haslarının katılması ile hız kazandı.⁴⁹ Yerleşik

⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, **Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler**, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 805.

⁴⁵ A.e.

⁴⁶ bkz. Yerasimos, a.g.e., s. 139.

⁴⁷ Barkan, a.g.e., s. 789.

⁴⁸ Bkz a.e.

⁴⁹ Bkz. Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunahım ve Değişim Dönemi (XVIII. yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih)**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, s. 35.

tarımla uğraşan köylüler, “... vergi toplayanların baskılarına ümeranın çevresinde toplanan sekban bölüklerinin talepleri ve yaygınlaşan eşkıyalık hareketleri eklenince, ... reaya çiftliği olarak adlandırılan topraklarını ...”⁵⁰ bırakmaya başladı.

Köylüler, çiftliklerini bıraktıktan sonra daha güvenli buldukları ama tarıma daha az elverişli toprakları işlemeye başladı. 16. yüzyılın sonunda terk edilen verimli toprakların pek çoğu ancak 19. yüzyılda, Anadolu’nun nüfusu artmaya başladıktan sonra, yeniden tarım için kullanılabilirdi. 1835 den 1839 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda bulunan Moltke, “...kasabaların duvarları kenarında bile bir çok arazinin metruk kaldığı, birçok sermayelerin köyler içinde çürüdüğü görülür”⁵¹ tespitinde bulunmuştu.

19. yüzyıl boyunca kent nüfusunun artması ve demiryolu yapımının etkisiyle iç pazarlar için tarım üretimi genişledi.⁵² Aynı dönemde Anadolu’dan dış pazarlara tarımsal mallar ihracatı da büyük oranda arttı. Bunlar, Anadolu tarımının pazara yönelmesini sağlayan etkenlerdi.

18. yüzyılda Anadolu’da büyük ölçekli tarımsal işletmeleri sınırlı kaldığı gibi çiftlik topraklarının büyük bölümü, ortakçılık yapan köylü haneleri tarafından işletildi.⁵³ 19. yüzyılda Anadolu tarımında küçük ve orta mülkiyetin yanında büyük toprak mülkiyeti de görülmektedir. Bu dönemde de “... büyük toprak sahipleri, topraklarını ücretli işçiler kullanan kapitalist işletmeler biçiminde değil, ortakçılık yoluyla köylü hanelerine kiralayarak işletmeyi tercih...”⁵⁴ etti.

⁵⁰ Pamuk, **100 Soruda**, s. 166.

⁵¹ A.e.

⁵² Bkz. Pamuk, **100 Soruda**, s. 215.

⁵³ Bu konunun geniş anlatımı için bkz. a.e., s. 167- 170.

⁵⁴ Bkz. a.e., s. 217.

2.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE EKONOMİNİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK REFORMLAR

Tanzimat döneminden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun zanaat ve ticaretin gelişmesi için belirli bir politikası yoktu. Bununla birlikte imparatorluk, halkın yiyeceksiz kalmaması için tarımsal üretimin yapılmasını teşvik etmekteydi. Çiftçinin, kıtlık dönemlerinde ya da hububat ürününü yüksek fiyatla satma olanağı bulduğunda, bir sonraki yıla tohumluk dahi ayıramadığı görülmüştü. Devlet, halkın erzakının çoğalması için tohum dağıtımında bulunurdu.⁵⁵ Aynı zamanda devlet, hububatın çoğalması için kaza ve köylerdeki tarla ve arazi sahiplerinin, topraklarını vaktinde ekip biçmelerini sağlamak üzere bölgedeki görevlilerine talimat gönderirdi.⁵⁶

Tanzimat Fermanı'nda asker alımı usulünün değişmesinden söz edilmektedir. Askere almada kişilerin yaşadığı eyaletlerin nüfus durumu dikkate alınmadığı gibi belirli bir süre konmadan istihdam edilmesinin uygun olmadığı görüşü dile getirildi. Bu usulün imparatorluğun bazı kısımlarında "... nizamsızlığı, ticaret ve ziraat işlerinin sekteye uğramasını davet etmekte ve diğer yandan askere alınanları usandırıp fütura düşürmektedir."⁵⁷

Tanzimat Fermanı, imparatorluğun geleceğini biçimlendirirken ekonominin düzelmesi için belirli ilkeler getirdi. Öncelikle iltizam usulü ile vergilerin alınmasını değiştirmek istedi. İltizam usulünde " ... mültezim ve muhassılların halka zulüm etmelerini, keyfi tahsilat yaparak memleketi soymalarını mucip olmakta; bu suretle de iktisadi ve zirai hayatı felce uğratmaktadır."⁵⁸ Vergilerin toplanması için belirli ve düzgün işleyen bir sistem getirmek mümkün olmadı. İltizam usulü, kaldırılamadığı gibi aşarın toplanması da ihaleye çıkarıldı. 1856 yılına ait Hüdavendigâr sancağının

⁵⁵ BOA, Cİ 292, 31 Ocak 1793.

⁵⁶ BOA, Cİ 832, 30 Ocak 1793.

⁵⁷ Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat* 1, 2. bs., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1999, s. 55.

⁵⁸ A.e.

aşar geliri ile İzmit ve Karahisar sancakları kazalarının varidat-ı resmiyesi, Hazine-i Celile’de 11 Mart 1856 tarihinde ihaleye açıldı. Taliplerin müzayedede bulunması ilan olundu.⁵⁹ Bu ihale öncesi Meclis-i Âli-i Tanzimat, İstanbul ve taşradan aşar ve diğer vergilerin ihalesinin yapılma şekline dair bir nizamname yaptı.⁶⁰

Kırım Savaşı’ndan yaklaşık yedi yıl önce imparatorluğun ilerlemesi ve halkın refahının artması için ne yapılması gerektiği konusunda layiha hazırlandı.⁶¹ Layihada imparatorluğun ilerlemesi için iki şeyin olması gerektiği görüşü savunulmaktadır. Bunlardan biri tarım ve ticaret, diğeri ise zanaatın ilerlemesidir. Verimli arazilerin olduğu ve halkın da tarıma alışkın olması nedeniyle tarımın geliştirilmesine önem verilmesi görüşü savunulmaktadır. Sanayiın ilerlemesi ve her çeşit iç ürüne itibar olunması pek yararlı bir tedbirdir. Bunun için bayındırlık işlerine özen gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

2.2.1. TARIMIN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK REFORMLAR

1847 yılında İstanbul yakınında bir basma fabrikasının kurulması için girişimi oldu. Ama önce fabrikanın işleyeceği pamuğun yetiştirilmesi ve yetişenlerin islâhı için fabrikalar müdürü Hüsnü Efendi, pamuk tarımı hakkında ihtisası olan Barutçubaşı Ohannes ile görüştüğünde pamuk tarımının pratik olarak öğretilmesi için okul açılmasına karar verildi.⁶²

⁵⁹ **Ceride-i Havadis**, no. 780, 12 Mart 1856.

⁶⁰ **Ceride-i Havadis**, no. 775, 4 Şubat 1856.

⁶¹ **BOA, İ, Mesail-i Mühimme** 135, lef 1, 26 Aralık 1846.

⁶² Bkz. Seval Arıpınar, “XIX. Yüzyılda Ülkenin Tarım Sorunlarına Eğilme Hareketleri ve ‘Halkalı Ziraat Okulu’nun Açılışı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, no. 36, Eylül 1970, s. 53.

1850 yılında İstanbul çevresinde ilk Ziraat Ameliyat Mektebi kuruldu. Bunun yanında “... hayvanların otlatılması ve bağ ve bahçelerin muhafazası hakkında bir de nizamname hazırlanarak yürürlüğe kondu.”⁶³

İmparatorlukta tarımın iyileştirilmesi ve imparatorluk topraklarında çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine çalışıldı.⁶⁴ 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Musul’da ipek böceği yetiştirilmeye başlandı. Musul sakini, 1852 yılında Amasya’dan ipek üretim sanatı ustası adamlardan alıp kendi bahçesine diktiği dut ağaçları yetiştirdi. Musul’a bağlı Mezuri kazasında, vergiden ve masraftan kaçarak yetiştirdiği dut ağaçlarından hayli ipek böceği elde edildi.⁶⁵ Aynı üretici, Musul Valisi’nin yardımıyla yaptığı pirinç ekiminden, diğer üreticilerden daha fazla ürün aldı.⁶⁶ Musul’da verimli ipek yetiştirilmesi diğer yerleri de etkiledi. 1854 yılında da Kudüs Rum milleti Manastırı yazıcısının dut fidanları dikip iyi ipek ürettiği haberi alındı.⁶⁷

İpek yetiştiriciliği, devlete yararlı görüldüğü için vergi konusunda da destek verildi. Bütün kaza ve köy halkının ipek yetiştirdiği Harput eyaletindeki ipek üretiminden üç yıl boyunca vergi alınmamasına karar verildi. Yalnız, uzun süreden beri ipek işlenen Malatya kazası, bu karardan hariç tutulmuştur.⁶⁸

2.2.2. YOL YAPIMI

Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle başkent İstanbul’un iâşesi, ana yolların azlığı ve münakale yollarının hiç olmayışından etkilenmiştir. İaşe maddeleri, ancak

⁶³ Karal, **Osmanlı Tarihi C. 6**, s. 223.

⁶⁴ **Ceride-i Havadis**, no. 706, 15 Eylül 1854.

⁶⁵ **Ceride-i Havadis**, no. 654, 10 Kasım 1853.

⁶⁶ A.e.

⁶⁷ **Ceride-i Havadis**, no. 706.

⁶⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 797, 25 Temmuz 1856.

deniz yolu ile gelmektedir. İstanbul'a deniz yolu ile hububat gönderen bölgelerde kıtlık olduğunda Anadolu'nun içlerinden kara yolu ile hububatın nakli çok zordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kara ulaşımında kullanılan ana yollar mevcuttu. Ana yollar, Anadolu ve Rumeli'de üçer kol halinde bulunmaktaydı. Bunlar, sağ, orta ve sol kol olarak isimlendirilmişti. Anadolu'da sağ kolu, Üsküdar'dan başlayarak Gebze- Eskişehir- Akşehir- Konya- Adana- Antakya istikameti ile Halep ve Şam güzergahını takip eden Hac Yolu oluşturmaktaydı. Orta kol, Üsküdar-Gebze-İznik-Bolu- Tosya- Merzifon- Tokat- Sivas- Hasan Çelebi- Malatya- Harput- Diyarbakır- Nusaybin- Musul- Kerkük güzergahını takip eden Bağdat-Basra yoludur. Sol kol ise Üsküdar- Gebze- İznik- Bolu- Tosya- Merzifon- Ladik- Niksar- Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar)- Kelkit- Aşkale- Erzurum üzerinden Kars'a ve müteakiben Tebriz'e ulaşan yol oluşturmaktaydı.⁶⁹ Anadolu'dan üç kol halinde gelerek İstanbul'da birleşen ana yollar, yine üç kol halinde İstanbul'dan Rumeli istikametine uzanmaktadır. Bunlardan sağ kol İstanbul'dan Vize- Kırkkilise (Kırklareli)- Prevadi- Karasu-Babadağı- İsakçı- Akkırman yolu ile Özi ve Kırım'a; orta kol İstanbul- Silivri- Edirne- Filibe- Sofya- Niş- Yagodina üzerinden Belgrad'a; sol kol ise İstanbul-Tekfurdağı (Tekirdağ)- Malkara- Firecik- Dimetoka- Gümülcine- Pravişte- Lanzaka- Yenişehir (Larissa)- İzdin yolu ile İstefe (Tebai)ye ulaşmaktadır.⁷⁰ Bu ana yolları birbirine bağlayan bir çok tali yol da vardı.

Tanzimat'tan önce Osmanlı İmparatorluğu'na hizmette bulunan Molteke'nin imparatorluktan yazdığı mektupların birinde Sivas'tan Keban madenine gidişini "...kar üzerinden işleye işleye hayvanlar ayaklarıyla bir yol açmışlar. Lakin yol değil sırat köprüsü, kıldan ince kılıçtan keskin. Hayvanlar sıralanmış bu yolun üzerinden ihtiyat ile yürüyorlardır. Karşıdan bir süvari gelecek olsa mutlaka atından inmeğe mecbur olacaktı"⁷¹ şeklinde anlatır.

⁶⁹ Bkz. Vahdettin Engin, **Rumeli Demiryolları**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 21.

⁷⁰ Bkz. a.e, s. 23.

⁷¹ **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Kalkınma Kongresi yayını, İst.: Devlet Basımevi, 1938, s. 75.

1847-1858 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda araştırmada bulunan ve 19. yüzyılın önde gelen jeologlarından Tchihatchef ise II. Mahmut devrinde Anadolu'da yol olmadığını şu şekilde anlatır: "...ziraat mahsulleri ile madenlerinin istediği nakil kolaylıklarını temin için Anadolu'ya ne yapıldı? Yapılmış yollara orada hemen hiç tesadüf edilmez ve güya bazı yerlerde yolculara kolaylık olsun diye yol yapmak için şuraya buraya dizilen taşlar, oradan geçmeğe o kadar büyük bir engel olurlar ki yayalarla atlılar oradan geçmemeyi tercih ederler.. Bununla beraber bu işe de pek nadir olarak baş vurulmaktadır. Çünkü büyük posta yolları ve tabiatın gösterdiği kervan yolları müstesna olmak üzere Anadolu'da yolcuların geçe geçe vücuda getirdiği patika yollarından başka yol yoktu. Yol mühendislerine gelince bunlar Anadolu'da hemen hemen hiç bilinmeyen memurlardır.”⁷²

Tanzimat Dönemine gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bir yol politikası yoktu. Ancak devlet, iki durumda yol yapımını üstlenirdi. Birincisi sefer zamanında ordunun geçeceği yolların açılmasını sağlardı. İkincisi barış zamanında İstanbul'un önemli yerlerini üstlenirdi. Devletin harcama kalemleri içinde yol yapımı gözükmeydi. Yol yapımını üstlenen kurum, vakıflardı. Vakıflar, bulunduğu bölgenin çevresindeki yolları yaptırdı. Bunların dışında yerel yolların yapımı ise mültezimler ve tımar sahipleri tarafından bölgede yaşayan çiftçilerin yükümlülüğüne verilirdi.⁷³ Yol yapımı ve bakımı, "... fütihat devrinin sona ermesi ile hazine gelirleri kısıtlanınca, hazinede belli başlı yolların yapım ve onarımına ayıracak para ..."⁷⁴ kalmaması ve tımar düzeninin bozulması yüzünden sekteye uğradı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli alanlarda reformların görüldüğü Tanzimat döneminde karayollarının yetersizliği ve kötü halinin düzeltilmesi yönündeki adım, ülke çapında yapılan bir anket sonucunda atıldı. Ziraat Meclisi, Haziran 1843 tarihinde ülkenin tarım ve zanaat alanında kalkınması için neye gereksinim duyulduğunu eyaletlere soruldu. Eyaletlere gönderilen tahriratta "...Anadolu ve

⁷² A.e.

⁷³ Bkz. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, s. 136.

⁷⁴ A.e.

Rumeli'nin her bir mahallinde envai zehair ve hububat ve kaffe-i mezruat ve eşcarı saireden ne makule mahsulat husulü memul ve ahalisi ne ile meluftur..." diye sorduğu gibi "...her bir kaza ve nahiyenin ziyade yakın iskelesi hangisi ve kaç saat mesafededir ... sevhile tenzil olunan eşya ne ile naklolunur ve sabul murur olan mahaller turuk ve meabirinin tesviyesi..."⁷⁵ nin ne surette olabileceğinin cevabını vermelerini istedi. Ardından 1845 yılında, imparatorluğun tarım ve zanaat alanında kalkınabilmesi için gerekli olanların saptanabilmesi için murahhaslardan görüş alındı. Çağrılan murahhasların özellikleri "... evvel be evvel her memlekette ahval ve keyfiyeti ve şartı mamuriyeti layıkıyla bilinmek ve ona göre icrayı icabatına bakılmak dahi ehem ve elzem olduğuna ve bu cihetle iktiza eden mahallerden dirayetli ve ahvale vakıf ve hubbu vatan kaziyesinin arif, muteber ve mülkü milletin gayretini çeker esdikayı vücut ve rüesayı reayadan..."⁷⁶ şeklinde açıklanır.

Murahhaslardan alınan cevap, vergilerin azaltılması, tarım ve zanaat erbabından muhtaç olanlara yardım edilmesi, nehirlerin düzenlenmesi ve temizlenmesi ile yolların yapılması, tarım erbabından alınan vergilerin ürün alındığı zaman alınması ve ülkenin imarı hakkında tedbirlerin alınması noktasındaydı.⁷⁷

Murahhasların Meclis-i Vala üyeleri huzurunda vilayetlerin ihtiyaçlarını belirtmesinden sonra seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıflarından üç kişilik on kadar İmar Meclisi kuruldu. Meclisler, gerekli imar tedbirlerini araştırmak üzere Anadolu ve Rumeli'de Konya, Hüdavendigâr ile Bolu, Sivas-Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Vidin-Niş, Çermen-Silistre, Üsküp Rumili, Selanik-Tırhala ve elviye-i selase vilayetlerine gönderildi.⁷⁸ Murahhaslardan alınan açıklamalar ile imar meclislerinin raporları, ülkenin en büyük sorunlarından birinin yol sorunu olduğunu gösterdi. Mayıs 1846 tarihinde, yol yapımı hakkında bir layiha hazırlandı.⁷⁹

⁷⁵ A.g.e., s. 82.

⁷⁶ A.e., s. 84-85.

⁷⁷ Bkz. a.e., s. 86.

⁷⁸ Bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", **A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı 3, 1992, s. 328.

⁷⁹ Bkz. a.y.

Tanzimat Döneminde imar sorununun merkezi olarak planlanıp yürütülmesi gereğinin farkına varıldı. 1845 yılında Rumeli ve Anadolu halkına borç suretiyle bir önceki yıl verilen meblağdan tahsil olunmayan ve bütçeye dahil edilmeyen 22.000 kûsur kesenin (yaklaşık 11.000.000 kuruş) tahsil edildikçe biriktirmek ve nafi'a giderlerine harcanmak üzere Meclis-i Vala'ya bağlı bir **Nafi'a Hazinesi** oluşturuldu.⁸⁰ Ayrıca mali bütçe gelirlerinin dışında kalan **evrak-ı sahiha varidatı** da bu yeni hazineye katıldı. Böylece ülkenin imar edilmesi için küçük de olsa bir fon oluşturuldu. Hazinenin gelir ve yazışmaları, önem kazanıp çoğaldı. 1847 yılında, başına bir müdür atanan hazinenin, gelir- gider dengesini gözeterek harcama yapması için bütçesinin düzenlenmesine karar verildi.⁸¹ Kasım 1848 tarihinde bina, yol, köprü inşası, koruların muhafazası gibi işlere bakmak için **Umur-i Nafi'a Nezareti** kuruldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun imarı ve halkın refahı ve servetinin artması için tarım ve zanaatin ilerlemesi gerekmektedir.⁸² Osmanlı idaresi, tarım ve san'atin gelişmesinde ürünlerin dağıtımının kolaylıkla yapılmasının çok önemli olduğunun farkındaydı. 1846 yılında gerekli olan yolların yapılmasında iki seçenek tartışması yapıldı. Seçenekler, Avrupa'da inşa edilmekte olan demir yolları ile geçişi sorunlu olan yolların yapılmasında şose denilen usuldür. Demir yolu yapımının pahalı oluşu ve bunun için yabancılara gereksinim duyulması nedeniyle şose tercih edildi.⁸³ Şosenin tercih edilmesinin bir diğer nedeni, "Tanzimat döneminde kara taşımacılığındaki hedef, doğrudan hayvanlarla gerçekleştirilen taşımacılıktan arabalarla yapılan taşımacılığa geçmektir."⁸⁴

1848 yılında, Karadeniz'i Anadolu üzerinden Arabistan'a bağlamak için Trabzon ile Bağdat arasında bir şosenin yaptırılması düşünüldü. Söz konusu yolun

⁸⁰ Bkz. Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform 1836-1856**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 140.

⁸¹ **BOA, A.MKT**, 148/46, 15 Eylül 1848.

⁸² **BOA, İ.MM 135**, lef 1, 26 Aralık 1846.

⁸³ A.b.

⁸⁴ Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı" **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı 3, 1992, s. 368.

inşasına başlanamadı.⁸⁵ Bunun yerine Trabzon-Erzurum ile Bursa-Gemlik yollarının yapımına karar verildi. Bu yol projeleri, II. Abdülhamit dönemine kadar bitirilemedi.⁸⁶

1853 yılında Şumnu ve Erzurum tarafında bir ordu kurulması ile bu bölgeler ile İstanbul iletişimin sağlanması da önem kazandı. Şumnu'dan tatarlar ve memurlar, Kırkkilise ve Ahyolu üzerinden İstanbul'a gelmektedir. Devlet görevlileri, Erzurum tarafındaki ordunun iletişimi, Trabzon ve Samsun yollarından olduğundan bu yollardaki menzil beygirleri miktarının yeterli olmasına çalıştı.⁸⁷ Ayrıca Trabzon-Erzurum yolunun düzgün olması önem kazandı. 1854 yılında Trabzon- Erzurum kış yolunun tamirinin Trabzon Valisinin yardımıyla Zigana Dağı'na kadar yapıldığı rapor edildi.⁸⁸

Gemlik yolunun, kışın çamur ve bataklık olmasından dolayı geçiş güçtür. Yolun düzeltilmesine, Aralık 1853 den önce başlandı. Düzeltme işine, Bursa'ya yarım saatte kain İnciler sahrasından başlandı ve yarım saatlik şose kaldırım ile ahşap olarak ikisi büyük ve biri küçük üç köprü yapıldı. Bir eski kargir köprü, tamir edildi. Gemlik'e iki saat yakın Fortal Boğazı isimli yerde kemerleri kargir ve üzeri ahşap bir köprü ile iki tarafında 2.000 ziralık yol tamir edilip yolun zorluğu giderildi.⁸⁹

Savaşın sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun yol yapımı konusundaki tercihi değişti. Savaşın önce başlayan Erzurum- Trabzon ve Bursa- Gemlik karayolları projelerine devam edilmesine rağmen demiryolu yapımına da başlandı. 1830'lu yıllarda Chesney adlı bir İngiliz subayının Hindistan'a Basra Körfezi üzerinden ulaşma çabası çerçevesinde bir demiryolu projesi vardı.⁹⁰ İngilizlere İskenderiye-Kahire demiryolunun imtiyazı, Mısır Valisi Abbas Paşa tarafından verildi.

⁸⁵ Bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. 6, s. 263.

⁸⁶ Bkz. Ahmed Lütfü, **Tarih-i Lütfi**, c. 8, Dersaadet: Sabah Matbaası, 1328, s. 17.

⁸⁷ **BOA**, CN 2009, 29 Mayıs 1853.

⁸⁸ Bkz. **Ceride-i Havadis**, no. 684, 19 Nisan 1854.

⁸⁹ **Ceride-i Havadis**, no. 664, 31 Aralık 1853.

⁹⁰ Bkz. Murat Özyüksel, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 9.

“...İngiltere’nin diplomatik baskıları sonunda Bâbıâli, hattın yapımına göz yummak zorunda kalmıştı.”⁹¹

Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu ve Rumeli topraklarındaki demiryolu yapımı ise Eylül 1856 tarihinde İzmir- Aydın demiryolu inşaatına karar verilmesiyle başladı. Demiryolunun imtiyazı, bir İngiliz grubunun mümessili olan E. Price adında bir girişimciye verildi.⁹²

Osmanlı yöneticilerinin, demiryolu yapımına yönelmesinin ardında sadece Avrupa devletlerinin telkinleri yoktu. Ali Paşa’nın vasiyetnamesinde belirtildiği gibi Tanzimat yöneticileri, imparatorluğun Avrupa Topluluğu ile birleşmesi için demiryolları gerekli görüldü.⁹³

2.3. KIRIM SAVAŞI’NDA OSMANLI İMPARATORLUĞU EKONOMİSİ VE MALİYESİ

1861 yılında Sadrazam Fuat Paşa, Sultan Abdülaziz’e imparatorluğun ekonomik durumuna dair rapor sundu.⁹⁴ Bu raporda, imparatorluğun geçmişteki ve hali hazırdaki mali durumu açık ve net bir şekilde sunulurken Kırım Savaşı’nın çok pahalı bir savaş olmasından dem vurularak dış borç alınma zorunluluğu duyulduğu belirtilmiştir.

⁹¹ A.e.

⁹² Bkz. Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 96.

⁹³ Bkz. Engin Deniz Akarlı, **Belgelerle Tanzimat. Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 25.

⁹⁴ Bkz. Lewis Farley, **The Resources of Turkey, considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire**, London: Longman, Green, Longman and Roberts, 1862, s. 21-29.

İngiltere ile süre giden ekonomik ilişkiler, siyasi ilişkileri de etkilemektedir. Lord Palmerston mecliste bir milletvekilinin Rusya'yı tutan sözlerine karşılık verdiğinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerin sürmesi gerekliliğinden bahsediyor. "...devletimiz ile Devlet-i Âliye beynlerinde tanzim olunan ticaret tarifesinin İngiltereluya kemal-i menfaati derkar ve sene be sene teksir ve tezayid etmekde olduğu ... aşikar iken İngilterelunun Rusya Devletiyle olan ticaretinden bahis etmesi ve Devlet-i Âliye'nin memaliği hakkında bazı guna lakırdı söylemesi mevad-ı garbiyedendir."⁹⁵

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğuna ihraç ettiği malların yekununun 1840 yılından 1851 yılına gelinceye kadar artması, Londra gazetelerinde haber oldu. 1840 yılında 1.440.592 Lira iken 1851 yılında 3.948.959 Liradır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan ihracat, Rusya ve Avusturya'ya yapılan ihracat hacminden daha fazladır. 1851 yılında İngiltere, Rusya'ya 1.375.000 Liralık eşya ihraç etti. Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ihracatın üçte biridir. Avusturya'ya ise satılan eşya tutarı, altı yüz, yedi yüz binden yukarıya çıkmamaktadır.⁹⁶ Savaş başladıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiltere'ye eşya satışı, sekteye uğramamakla birlikte bir durgunluk oldu.⁹⁷

2.3.1. EKONOMİK YAPIYI ETKİLEYEN ŞARTLAR

2.3.1.1. EŞKİYA HAREKETLERİ VE ASAYİŞ DURUMU

⁹⁵ Ceride-i Havadis, no. 644, 14 Eylül 1853.

⁹⁶ Ceride-i Havadis, no. 621, 1 Mayıs 1853.

⁹⁷ Ceride-i Havadis, no. 632, 23 Temmuz 1853.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, halkın huzurunu bozan ve ekonomik üretimini olumsuz etkileyen eşkiyâ hareketleri vardı. Eşkiyâlar, ticaret hayatını da olumsuz etkileyen unsurlardı. Savaş dönemi boyunca imparatorluğun çeşitli yerlerinden eşkiyâların, tüccarların ve halkın çeşitli kesimlerinin mallarını ele geçirmek üzere zora başvurduğuna dair haberler, Ceride-i Havadis'in nüshalarında sık yer bulmaktadır. İmparatorluğun savaş içerisinde bulunmasının, eşkiyâların halkın malına ve canına kastetmesini kolaylaştırıcı bir ortam olduğu görülmektedir.

Sivas eyaletindeki Zile kazasında her yıl kasım başında kurulan panayıra her taraftan tüccar gelmekteydi. Aralık 1853 tarihinde Amasya ve Çorum'dan gelen tüccarlar, yolda eşkiyâyâ rastladı. Bu haydutlar yakalanarak yolun emniyeti sağlanması önemlidir.⁹⁸

Asayiş etkileyen olaylar arasında korsanlık da var. Korsanlık, ticari hayatı doğrudan etkileyen bir olay. Aralık 1853 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan Avusturya ve Flemenk tekneleri, İstanbul'dan büyük miktarda hububat yükleyip Akdeniz'e giden bir Fransız tüccar gemisine yolda rast geldi. Yunan kıyılarında bulunan Fransız tüccar gemisinde kimse olmadığı anlaşıldığında gemi araştırıldı. İçinde hiç adam olmamakla birlikte yerde kan ve mevcut eşyanın da bırakıldığı görüldü. Korsanların, gemiyi ele geçirdiği ve gemi mürettebatını öldürdükten sonra eşyayı almaya vakit bulamadığı için korkularından kaçtıkları açıktır.⁹⁹

1852 yılında Beyrut'tan Akka'ya hububat ve hazine gönderilmesinde kara yolu kullanılamadı. Akka sancağında Taberiye taraflarındaki eşkiyanın üzerine 3 alay süvari, 18 tabur piyade ve 5.000 muvazzafa askeri gönderildi. Bu yüzden asakir-i muntazama-i şahanenin yemeği için Beyrut'tan hububat ve hazinenin deniz yoluyla gönderilmesine karar verildi.¹⁰⁰

⁹⁸ Ceride-i Havadis, no. 662, 21 Aralık 1853.

⁹⁹ Ceride-i Havadis, no. 664, 31 Aralık 1853.

¹⁰⁰ BOA, İDH. 16169, lef 2, 27 Ekim 1852.

Asayişî sağlamak için İzmir’de silah taşıyanların cezalandırılmasına karar verildi. Silahlı kişi, ilk görüldüğünde bir ay, ikincisinde iki ay ve üçüncüsünde ele geçerse özel süre ile prangaya konulacağı üç gün boyunca ilan edildi.¹⁰¹ Ayrıca İzmir valisi, İzmir çevresinde çalıp çarpan yol kesip çalan kimselerin yakalanmasına çaba harcanmasını buyurdu. Köylere gelen zararlı kişilere yiyecek ve içecek verilmemesi, zaptiyeye haber verilmesi ve zaptiye çağrılıp teslim kılınmasını istedi.¹⁰²

Selanik çevresinde dolaşan ve adam öldüren, hırsızlık yapan yol kesen kısmından bazı eşkıyanın yakalanması için bölge memuru uğraşmakta. Bunun sonucunda 8, 10 kişi yakalanıp haklarında düzenlenecek kanuni işlemin icrası İstanbul’a bildirildi.¹⁰³

2.3.1.2. SALGIN HASTALIKLAR

Kırım Savaşı’nda askerler, cephede aldıkları yaralardan başka ve hatta daha çok salgın hastalıklarla uğraştı ve can verdi. 19. yüzyılın en önemli hastalığı olan ve dünyada kısa zamanda yayılabilen kolera, Kırım Savaşı yıllarında da görüldü.

Mahşerin Dördüncü Atlısı¹⁰⁴ olarak da isimlendirilen ve dünyanın dengesini bozabilen bir unsur olan salgın hastalıklar, savaş yıllarında kendisini ilk önce kolera olarak gösterdi. Arkasından tifüs, humma ve iskorbit salgınları görüldü.

1852 yılında İran’da ortaya çıkan kolera, bütün Avrupa’ya yayıldı. Marsilya’da hüküm süren **kolera**, bu sefer cephedeki Fransızların üzerinde kendini gösterdi. 1854 yılında Fransız ordusu içinde görüldü. Fransız kuvvet komutanı

¹⁰¹ Ceride-i Havadis, no. 616, 25 Mart 1853.

¹⁰² Ceride-i Havadis, no. 618, 8 Nisan 1853.

¹⁰³ Ceride-i Havadis, no. 622, 8 Mayıs 1853.

¹⁰⁴ Bkz. Andrew Nikiforuk, **Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.14-15.

Saint-Arnaud, 13 Temmuz 1854 tarihli mektubunda orduda birkaç kolera olayının görüldüğünden bahsetmektedir.¹⁰⁵ Bu mektubu takip eden günlerde Fransız sahra hastaneleri, koleralı hastalarla dolup taşmaktaydı. “Fransızların Dobruca’ya doğru yola çıkardıkları 3 tümendenden 7.000 kişinin kolerayla tifodan ölmüş olmaları inanılır gibi değildir.”¹⁰⁶ Halbuki 23 Aralık 1853 tarihinde İsakçı ve Tulca taraflarında kolera görüldüğü haberi söylenti olarak yayıldı. Bu haberi, Rumeli ordusu hümayun müşiri tarafından doğruladı.¹⁰⁷ Osmanlı basını, halkı koleraya karşı uyarmakta ve korunma yöntemini anlatmaktadır.¹⁰⁸

İngiliz askerleri de Fransız askerler gibi asker ile çarpışmak yerine salgın hastalıklarla uğraşmaktaydı. 18 Ağustos 1854 tarihli The Times’da yayımlanan Varna’dan yayınlanan savaş muhabirinin telgrafı, hastaların sayısını ve isimlerini vererek asker yakınlarını korkutmak yerine İngilizlerin sağlık açısından yetersizliğini anlatmaktadır.¹⁰⁹ Gene aynı savaş muhabiri, koleradan ölümün nasıl olduğunu şu cümlelerle tarif ediyor:

“Kolera bazen hiç acı vermiyor...İshal ya hiç yok ya da pek az, ama hasta şiddetli mide kramplarıyla kıvranıyor, sonra bunların şiddetlenmesini tüm vücudun çöküşü izliyor, arkasından da hasta hemen hiç ya da pek az can çekişerek ölüyor”¹¹⁰

İngiliz Ordusu, 9 Ağustos 1854 tarihine kadar 260 kişiyi koleradan kaybetti. Kasım 1854 ile Şubat 1855 arasında İngiliz ordusundan sıtma, dizanteri ve koleradan dolayı ölen sayısı, cephede ölen sayısından çok daha fazladır. Kolera 1855 yazına kadar devam etti.¹¹¹

¹⁰⁵ Bkz. Palmer, **Kırım Savaşı**, s. 83.

¹⁰⁶ Palmer, a.e.

¹⁰⁷ **BOA, İDH** 18031, lef 1.

¹⁰⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 706, 15 Eylül 1854.

¹⁰⁹ Bkz. Palmer, a.e., s. 84.

¹¹⁰ A.e.

¹¹¹ Bkz. Oya Dağlar, “Kırım Savaşı’nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, sayı 12, 2004, s. 51.

Ordular için bir başka büyük tehlike **tifüs** salgınıdır. Tifüs, Kırım Savaşı'nda bilhassa kış aylarında ve Doğu'daki ordularda etkisini gösterdi.¹¹² Bu savaşa kadar tifüsün bir çok savaşta orduları tahrip ettiği biliniyordu ama henüz hastalığın sebebi bulunmamıştı. Dolayısıyla da hastalananların %70'i ölüyordu.¹¹³

Salgın 1854 yılının Aralık ayında ortaya çıktı; en şiddetli olarak görüldüğü Şubat ayında Kırım'da 19.648 tifüs vakası görüldü. Bunların 2.400'ü öldü; 8.738'i ise İstanbul'daki hastanelere gönderildi.¹¹⁴ İstanbul'da ölen 50.000 Fransız, şehirde 14 mezarlığa gömüldü.¹¹⁵ Fransızlardan ölenlerin sayısı 75.000 buldu. Benzer durum Türk ve Rus ordusunda da vardı.¹¹⁶ Tifüslü Fransız askerlerinin bulundukları yerde tedavi edilmek yerine Fransa'ya gönderilmeleri, ölümleri artıran bir etken oldu. Hastaların naklinde kullanılan gemilerdeki denizcilere de tifüs bulaştı ve hastalık Marsilya'ya kadar yayıldı.¹¹⁷ Hastalarla uğraşan 450 Fransız doktorundan 46 sı tifüsten öldü. Diğer bulaşıcı hastalıklardan ölen Fransız doktorunun sayısı, 36 oldu.¹¹⁸

Askerler arasında büyük tahribat yapan diğer salgın hastalık **İskorbüt** oldu. Kırım Savaşı boyunca Osmanlılar, her ay yüzlerce iskorbütlü hastayı Varna'ya gönderdi. Taze meyvenin olduğu bu şehirde, hastalar çabuk toparlanmaktaydı.¹¹⁹ Fransız askerlerinin böyle bir tedavi şeklinden yararlanması için Fransa elçisi M. Thovenel, öncelikle bu iş için uygun yerin araştırılmasını yaptırdı. Midilli adasının uygun olduğuna karar verildikten sonra Sultan Abdülmecit'ten onay alındı.¹²⁰ Ama uygulamasında gecikme oldu; Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ise uygulanamadı.¹²¹

¹¹² Bkz. Durand De Fontmagne, **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, Çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul: Tercüman yayını, 1977, s. 66.

¹¹³ Dağlar, a.y., s. 52.

¹¹⁴ Bkz. Durand De Fontmagne, a.e.

¹¹⁵ Bkz. a.e.

¹¹⁶ Dağlar, a.y.

¹¹⁷ Bkz. De Fontmagne, a.g.e., s. 67.

¹¹⁸ Bkz. a.e.

¹¹⁹ Bkz. a.e., s. 65.

¹²⁰ Bk., a.e.

¹²¹ Bkz. a.e., s. 66.

Osmanlı ordusunun salgın hastalıklardaki kayıpları hakkında net bilgimiz bulunmamaktadır. Ama Osmanlılar, İngiliz ve Fransızlardan tıp konusunda yardım alamadığı için kaybının bu iki devletten büyük olduğu tahmin edilmektedir.¹²²

Osmanlı İmparatorluğu, hastanelerin modernleşmesi için ve yeniden organize edilmesi için 1842 yılında Viyana'dan getirilen doktorlar, Maltepe Askeri Hastanesi'ni yeniden organize ettiler. 1843'den 1846'a kadar altı yeni askeri hastanenin planlanması ve organizasyonunu da yaptılar.¹²³ Gelen doktorlardan "Dr. Lorenz Rigler'in 1852'de Viyana'da yayınlanan 'Die Türkei und deren Bewohner' isimli kitabında İstanbul'da yeni 10 Türk hastanesi bulunduğunu ...belirtmektedir".¹²⁴ Kırım Savaşı'ndan önce reorganize edilmiş en az on hastane, toplam 4550 yatakla hizmete açıldı.

Ama Kırım Savaşı patlak verdiğinde hastanelerin kapasitesi yetmedi. Daha Mayıs 1854 ayında Fransız ve İngiliz orduları Çanakkale ve Gelibolu üzerinden Varna'ya harekete başladığında "...Gelibolu yakınında 300 yataklı barakalardan oluşan bir askeri hastane tesis edildi".¹²⁵

Osmanlı halkı, uygulanan çok katı korunma önlemleriyle bir süre korunabildi. Osmanlı halkının, kolera ve diğer salgın hastalıklardan korunabilmesi için alınması gereken birinci tedbir, temizliktir.¹²⁶ Memurların bulundukları bölgelerde küllerin rüzgarla dağılmaması için toplanmasına dikkat etmesi gerekmektedir.¹²⁷ Salgın hastalıklardan imparatorluk halkının korunabilmesi için en önemli tedbir karantina uygulamasıdır. İlk önce 1831 yılında İstanbul Boğazı'nda uygulamaya kondu.¹²⁸ 1838 yılında da bütün imparatorlukta uygulanması için karantina meclisi kuruldu.¹²⁹

¹²² Dağlar, a.y., s. 53.

¹²³ Arslan Terzioğlu, "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri", **Tarih ve Toplum**, sayı 85, Ocak 1991, s. 39.

¹²⁴ A.e.

¹²⁵ A.e., s. 40

¹²⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 706, 15 Eylül 1854.

¹²⁷ A.e.

¹²⁸ Bkz. Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 5.

¹²⁹ Bkz. a.e., s. 7.

Alınan sıkı önlemlere rağmen Marsilya’da hüküm süren kolera, Fransız askerleri tarafından Osmanlı topraklarına da taşındı. İlk kolera vakaları, Fransız askerleri için Gelibolu’da inşa edilmiş olan karantina mevkii hastanesinde, Fransız askerleri arasında görüldü.¹³⁰ Kolera salgınının yayılması sonucunda “...28 Haziran 1854 tarihinde Varna’daki iki askeri hastane dışında çadırlarda tesis edilen üç hastane de kifayet etmeyince Varna sahilinde bekleyen donanmaya ait 3 gemiden 2’si yüzer hastane olarak kullanıldı”.¹³¹

Kırım’da Fransızların Taş ocağı ve Çan kulesi denilen bölgelerde hastaneleri, İngilizlerin Balaklava’da dört tane hastanesi ve Osmanlıların da Kaniesch’te bir tane hastanesi olmasına rağmen çok sayıda yaralının İstanbul, Renköyü ve İzmir’deki hastanelere taşınması zorunluluğu duyuldu. “Kırım’dan İstanbul’da, Çanakkale’de Renköyü’ndeki ve Aydos’daki hastanelere taşınan İngiliz hastalarının sayısı ...33.086 olup bunlardan 1311’i yolda ölmüştü. Hasta taşınmasında Fransız ve İngiliz gemilerinin yanı sıra Kırım’da Kamiesch’e yük getiren Amerikan ticaret gemileri kullanıldı”.¹³²

Kırım Savaşı sırasında Fransız ordusundan 85.375 kişinin, İngiliz ordusundan ise 19.427 kişinin hastanelerde ölmesi, gerek Kırım gerekse yaralıların tedavisinde merkez olan İstanbul’daki hastanelerle, Çanakkale ve İzmir’deki İngiliz baraka hastanelerine büyük iş düştüğünü göstermektedir. Ayrıca savaş sırasında ortaya çıkan tifüs, kolera, humma, iskorbüt salgınları, cephedeki yaralılarından on misli daha fazla hastalık ve ölümlere neden oldu. Bu yüzden Fransızlar, İstanbul’da 13 hastaneden başka Varna, Gelibolu, Çanakkale, Nagara ve Edirne’de hastanelere gereksinim duydu.¹³³

¹³⁰ Gülden Sarıyıldız, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”, **Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, Bildiriler**, 2. bs., İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2002, s. 312.

¹³¹ Terzioğlu, a.e., s. 41.

¹³² A.e.

¹³³ A.e.,s. 42.

Kırım Savaşı'nın en kızıştığı ve yaralı askerlerin İngiliz ordusunda fazla görüldüğü Ekim 1854 ayında İngiliz basınında hasta bakımının yetersizliği söz konusu edildi. "The Times ...ekimin ikinci haftasında İstanbul'daki hastanelerin yetersizliğini belirten raporlar ..." ¹³⁴ bastı. Ayrıca Üsküdar'daki İngiliz hastanelerinde hemşirelerin olmayışının ne kadar büyük bir eksiklik doğurduğu da rapor edildi. İşte bu dönemde Florence Nightingale, küçük bir hemşire grubunu İstanbul'a getirmeyi talep etti. İngiltere Savaş Bakanı Sidney Herbert, "...Türkiye'de bir hemşirelik servisi düzenlemeye ve müdireliğini yapmaya davet etti" ¹³⁵. Nightingale'e kırk hemşireyi donatmak ve İstanbul'a kadar olan seyahat masraflarını karşılama için bir fondan para çekme yetkisi verildi. ¹³⁶

Nightingale, emrindeki rahibe ve hemşireler ile 5 Kasım 1854 tarihinde İngilizlerin hastanesi olan Selimiye Kışlası'na yerleşti. ¹³⁷ Selimiye Kışlası, anti-hijyenik unsurlar nedeniyle mikrop yuvası idi. "Hastaların çoğu, getirildikleri hastalık veya yaralanmadan çok, hastanede karşılaştıkları enfeksiyondan ölüyorlardı". ¹³⁸

Nightingale, öncelikle hasta askerlerin beslenmesini sağlamaya çalıştı. Hemşireler, hasta bakımı dışında yatak dikme işi ile de uğraştı. Buna rağmen hastaların tamamını yatıracak yatak bulmada zorluk çekiliyordu. Ameliyathane olmadığı için ortalık yerde yapılan ameliyatlar, hastalar tarafından izlenmekteydi. Nightingale, bunu engellemek için paravana koydu. Hastanede eksiklerin giderilmesi için çalıştı.

"Hastaların, Kırım'daki savaş alanlarından Türkiye'deki hastanelere getirilmelerinde izlediği kötü sahneler, işin kaynağından, Kırım'daki organizasyon

¹³⁴ Palmer, a.g.e., s. 132.

¹³⁵ A.e., s. 133-134.

¹³⁶ A.e., s. 134.

¹³⁷ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Kırım Harbinde İstanbul Hastaneleri", **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 10, Kasım 1965, s. 22.

¹³⁸ Gül Yüksel, **Florence Nightingale'in Kırım Harbi Esnasında Hasta Bakımı ve Hastaneciliğe Getirdiği Yenilikler**, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1998, s. 19.

bozukluğundan kaynaklandığını düşündürüyordu.”¹³⁹ Bu yüzden Kırım’daki hastaneleri kontrol etmeye gitti. Nightingale’in en çok istediği şey olan askerlerin aileleriyle bağlantı kurabilmesi için İstanbul, Balaklava ve Sivastopol’da havale işi yapacak postaneler kuruldu.

Nightingale’in en önemli tarafı, hijyenik çevre ve hasta bakımı hakkında yeni fikirleri ve bunları kabul ettirmek için uğraş vermesidir. Bu fikirler, hastanelerde 18. yüzyıl koridor planının tamamen reddi anlamına geliyordu. “Nightingale Ward olarak bilinen hastane birimi, Miss Nightingale ile başlayan bir görüş olmaktan ziyade, 19. ve daha erken asırların hijyenik görüşleriydi. Nightingale, her iki tarafı pencereli, boyu eninden uzun koğuş modelini onayladı.”¹⁴⁰ Öngördüğü koğuş modelinde olması gerekenler, koğuşun girişinde başhemşire odası, karşısında bulaşık hane, koğuşun uçlarında banyo ve tuvalettir. Yemek odası ve küçük hasta odaları, olmaması gerekenlerdi.

Havalandırma bakımından kötü olmaması için koğuşun ideal genişliği dokuz metredir. Hijyenik koşullar ve bir başhemşirenin bakabilmesi için bir koğuşta en fazla 30-32 hasta bulunmalıdır. İdeal koğuşun diğer özellikleri olarak aydın olması, iyi ısınması ve havalanması, çam ağacı döşeme ve saf beyaz boyalı olmasıdır.¹⁴¹

Kırım Savaşı sırasında İstanbul, Çanakkale’de Renköyü ve İzmir’de tesis edilen Pavillion sistemi hastaneler, Florence Nightingale, Dr. Scriver ve Dr. Levy’nin geliştirdikleri fikirler, hastanecilik alanında Rönesans’ın başlamasını sağladı. Daha savaş esnasında inşa edilen Pavillion sistemi hastanelerin etkilerinin beş altı ay gibi kısa zamanda Kuzey Amerika’da yapılan hastanelerde uygulandığı görüldü.

Miss Nightingale’in sağlık hizmetlerindeki başarıları, Kırım Savaşı’nın bütün gerçeğini yansıtmamaktadır. Osmanlı idaresi, İstanbul’daki bütün hastaneleri İngiliz ve Fransızların kullanımına bıraktı. Hatta var olan hastaneleri bıraktığı yetmezmiş

¹³⁹ Yüksel, a.e., s. 22.

¹⁴⁰ A.e., s. 28.

¹⁴¹ Yüksel, a.e., s. 29.

gibi yeni yaptığı hastaneleri de onların kullanımına verdi. Bunu yapmasının nedeni Fransız ve İngilizlerin bunları istemesidir. Osmanlıya kendi askerini tedavi edecek hastane kalmadı.

2.3.1.3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA YÖNELİK GÖÇ DALGASI ve GÖÇMENLER İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı'nın sonrasında Kırım ve Kafkasya'dan olan göçler ve bu göçlerin yarattığı idari, sosyal ve ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Savaşın sonuna doğru Kırımlıların; 1858 yılında da Kafkasyalıların başlayan göçleri, 1860 yılından sonra hızını artırmış ve sorunları daha da büyümüştür.

Kırım ve Kafkasya'dan olan göçler, Rusya'nın bu bölgelerde yürüttüğü tehcir politikasının sonucudur. Rusya'nın tehcir politikasının temelinde de Rusya'yı 1762-1796 yılları arasında yöneten II. Katerina'nın gerçekleştirmek istediği hedef vardır. II. Katerina, Rusya'yı Avrupa'nın zahire ambarı ve hububat ticareti merkezi haline getirerek ekonomisini geliştirmek istiyordu.¹⁴² Bunu gerçekleştirebilmek için hububat ürünü açısından en verimli olan ve büyük bir kısmı sınırlarının dışında bulunan Kara Topraklarını, kazanmak zorundaydı. “Şitomir-Kazan hattının güneyinden Azak ve Karadeniz kıyılarına ve batıda eski Podolya eyaletinden Polonya'nın doğu bölgelerini çevresine alan bu zengin ve verimli toprakların önemli bir kısmı (Kuban, Taman, Kırım, Özi) Osmanlı İmparatorluğu'na ve bir kısmı da,

¹⁴² Bkz. Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966, s. 30.

Polonya Krallığına ait idiler.”¹⁴³ Bu hedefin gerçekleşebilmesi için 18. ve 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’ndan toprak kazanılmaya çalışıldı.

Rusya, Kırım yarımadasını alacağı 1768-1774 savaşı öncesi ve sırasında Kazan, Güney Volga, Kuzey Kafkasya ve Don çevresinde yaşayan Türk, Tatar ve Moğollara karşı ıslahat projesi adı altında tehcir politikasına girişti.¹⁴⁴ Kırımlıların ya da Tatarların Osmanlı İmparatorluğu’na göçü ise Kırım’ın 1783 yılında Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonra başladı.¹⁴⁵ 1783/84 yılında yaklaşık 80.000 Tatarın Besarabya ve Dobruca’ya yerleştiği bilinmektedir.¹⁴⁶ Bunun nedeni Kırım’ı alan General Potemkin’in yürüttüğü bölgedeki Tatarları sürüp yerlerine Rus ya da Ruslara dost unsurlar yerleştirme politikasıdır.¹⁴⁷ “Kırımlıların Rus hakimiyeti sırasında yeni yönetime karşı gösterdikleri uyuma rağmen halka yapılan baskı acımasız idi.”¹⁴⁸ 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu, Kırım’dan 1810, 1812, 1816, 1819, 1822 ve 1827 yıllarında göçmen aldı.¹⁴⁹

Kırım’dan olan en büyük göç dalgası, Kırım Savaşı’nın son aylarında başladı. Osmanlı İmparatorluğu’nun “...Kırım’ı dahi elinde tutamayacağının ve savaş sonunda burayı terk edeceğinin anlaşılması öncelikle Kırım Müslümanlarında panik meydana getirdi.”¹⁵⁰ Kırımlıların tedirginliklerinin artmasının nedeni savaş sırasında müttefik ordularına rehberlik etmeleri ve erzak sağlamaları nedeniyle Rusya tarafından cezalandırılma telaşıdır. Gerçi savaş başlamadan Kırımlıların Rusya’nın içlerine göç ettirilmesi, Tavrida Vilayeti Hazine Toprakları Müdürü’nün

¹⁴³ A.e.

¹⁴⁴ Bkz., a.e., s.31.

¹⁴⁵ Bkz. Kemal Karpat **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 15. Abdullah Saydam, göçün başlama tarihini 1772 olarak belirtmektedir (Bkz. “Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876), **Osmanlı**, C. 4, Editörler: Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yayın Kurulu Bşk.: Halil İnalcık, Ankara: Semih Ofset, 1999, s. 677); Ayrıca bkz. Eren, a.e., s. 32.

¹⁴⁶ Bkz. Kemal Karpat, a.e., s. 108.

¹⁴⁷ Bkz. Mark Pinson, “Russian Policy and The Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı 1, 1972, s. 37.

¹⁴⁸ A.y.

¹⁴⁹ Bkz. Pinson, a.y., s. 39.

¹⁵⁰ Saydam, a.y.

başkumandana yazdığı bir müracaatta teklif edilmektedir.¹⁵¹ Ama bu sırada Sıvastopol Muharebesi başladığı için uygulanamadı. Muharebe sürdükçe Kazak Bölükleri'nin bölgede asayişini sağlama amacı ile teftişleri sırasında yakaladıkları Tatarlar, hain diye divan-ı harbe verildiler. Bu kişiler ya ölüm ile ya da “...Rusya'nın içeri taraflarına Kerson, Poltava, Orlov ve Kursk gibi uzak vilayetlere...”¹⁵² sürülerek cezalandırılırdı. Rusya'nın içlerine sürülen Tatarların bir daha Kırım'a dönmeleri yasaklandığı gibi toprakları da bölgeye getirilen Ruslara verilmektedir.¹⁵³

27 Nisan 1856 tarihinde Evpatorya'dan Dobruca'ya gitmek üzere büyük miktarda Tatar göçmen bulunmaktadır.¹⁵⁴ Gene Nisan 1856 tarihinde 4.500 Tatar, Balaklava'dan ve diğer bir grup ise Feodosia'dan göç etti.¹⁵⁵ Savaş sırasında ve sonrasında göçmenlerin miktarı 30.000 olarak tahmin edilmektedir.¹⁵⁶

Kırım'dan “1860 yılına gelindiğinde 100.000 kadar ... ‘vergilendirilebilir kişi’ ve 46.000 ila 50.000 kadar Nogay Tatarı, ağır vergiler ve pasaport bedeli ödemek zorunda kalmış olmalarına karşın ...”¹⁵⁷ Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti. “...1854 senesi hicret akını gittikçe büyüyerek 1860, 1861 ve 1862 seneleri arasında resmen verilen 260.956 pasaport mucibi erkek ve kadın olarak 1.920.660 Tatarı daha sevgili yurtlarından ayırmıştır.”¹⁵⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nu görmeden yolda 60.000 Tatar öldü.¹⁵⁹ Adana'ya yerleşen Nogay Tatarları da malaryadan öldü.¹⁶⁰

Kırım'dan sonra Rusya'nın ikinci hedefi, Kafkasya'daki halkın göç ettirilmesidir. Kafkasya sakinlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na göç ettirilmesi, 19.

¹⁵¹ Bkz. Ethem Feyzi Gözaydın, **Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, Coğrafi, Tarihi, Harsi, İktisadi ve Siyasi**, İstanbul: Vakit Matbaası, 1948, s. 80.

¹⁵² A.e.

¹⁵³ Bkz. Özenbaşı, a.g.e., s. 74-81.

¹⁵⁴ Bkz. **Journal de Contantinople**, 1 Mai 1856.

¹⁵⁵ Bkz., Pinson, a.y., s. 44.

¹⁵⁶ Bkz. a.y.

¹⁵⁷ Karpat, a.e.; Pinson, a.y., s. 47.

¹⁵⁸ Özenbaşı, a.e., s. 81.

¹⁵⁹ Bkz. Gözaydın, a.g.e., s. 84.

¹⁶⁰ Bkz. Donald Quataert, “The Age of Reforms, 1812-1914”, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, Ed. Halil İnalcık and Donald Quataert, Cambridge University Press, 1994, s. 794.

yüzyılın başında İran ile yaşanan savaşta Azerbaycan'ın işgali ile başladı.¹⁶¹ 1827 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na 9.000 kişiye yaklaşan Azerbaycan Türk'ü (1.500 aile) ve 3.000 Kürt (500 aile) göç etmiştir.¹⁶² 1829 yılından beri Kafkasya'da Rus istilalarına karşı memleketlerini savunan Türk ve Çerkes kabilelerinin mücadelesi, 1859 yılında Rusların gönderdiği büyük askeri kuvvetler karşısında gittikçe zayıfladı. 5 Aralık 1859 tarihinde hürriyet mücadelesinin kahramanı Şeyh Şamil'in esir düşmesi, Kafkasya'dan göçü tetikleyen olay olmuştur.¹⁶³ Osmanlı İmparatorluğu, Kafkasya'dan gelen "...Dağlıları kabul etse de, onların göç etmesine hiçbir vakit doğrudan doğruya razı değildi."¹⁶⁴ Babiâli, Rusya'ya göçün bir defada kitlesel olması yerine ufak gruplar halinde gönderilmesinin iyi olacağını belirtti. 1860 yılında ise, Kafkasya Dağlılarının göçünü durdurmak zorunda kaldı.¹⁶⁵ Rusya, Dağlılar üzerindeki baskıyı artırarak 1862 yılında Kafkasya'daki nüfusun resmi tehcirini başlattı.

Kırım Savaşı sırasında Kafkasya göçmenleri, "... çoğunlukla deniz yoluyla İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop ve Rize limanlarına çıkmakta, buradan muhtelif iskan mahallerine nakledilmektedir."¹⁶⁶ Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Kafkasya göçmenlerinin sayısı net olarak bilinmemektedir. "Aralık 1858'de 1.060 kişilik Çerkes ve Nogay'ın İstanbul'a geldiği,..., Mart 1860'da sadece İstanbul'da 14.000 Çerkes ve Nogay muhacirinin bulunduğu..."¹⁶⁷ şeklinde belgelerde bilgi bulunmaktadır. Ayrıca Rus resmi belgelerine dayanılarak yapılmış çalışmaya göre 1858-1865 yılları arasında Kafkasya göçmenlerinin sayısı, 493.194 kişidir.¹⁶⁸ Bu sayı, Rusya tarafından verilen pasaport sayısına dayandığı için güvenilir değildir. Pasaport almadan göçenler oldu. Başka bir tahmine göre ise Osmanlı

¹⁶¹ Bkz. Safarov Rafik Firuzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler", **Osmanlı**, C. 4, Editörler: Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yayın Kurulu Bşk.: Halil İnalcık, Ankara: Semih Ofset, 1999, s. 688.

¹⁶² Bkz. a.y., s. 689.

¹⁶³ Bkz. Eren, a.g.e., s. 68.

¹⁶⁴ Firuzoğlu, a.g.y., s. 690.

¹⁶⁵ Bkz., a.y.

¹⁶⁶ Saydam, a.y., s. 680.

¹⁶⁷ Saydam, a.y.

¹⁶⁸ Bkz. Firuzoğlu, a.g.y.

İmparatorlğu'na göç eden Kafkasların sayısı, 647.044 kişi olduğu sanılmaktadır.¹⁶⁹ Bu sayının daha doğruya yakın olduğu düşünülmektedir. Çünkü “Ubucini ve Kurteil’e göre, 1855 yılında başlayıp aralıksız biçimde 1863 yılına kadar süren göç harekâtı sonucunda göçmenlerin sayısı 300 bine kadar ulaşmıştı. 1864 yılı sonunda bu rakam 700 bine ulaştı.”¹⁷⁰

Osmanlı İmparatorluğu’nun göçmenlere yönelik izlediği politika, göçmenlerin din ve mezhep ayrımı olmaksızın hepsinin ülkeye kabulü ve gerekli insani yardımın yapılmasıdır. Göçmenlere yapılan yardımların ana hatları, Kırım Savaşı öncesinde belirlenmiştir. Çerkezistan’dan 47 kişilik grubun gelişi nedeniyle hazırlanan 28 Ekim 1852 tarihli mazbata ile ülkesine göç etmek zorunda kalan göçmenlere miri araziden yer verilmesi, ev ve araç-gerecin sağlanmasında uygun ölçüde yardımda bulunulması, 4-5 yıl kadar bütün vergilerden muaf tutulması kabul edilmiştir.¹⁷¹

1856 yılı ve sonrasındaki göçlerde de göçmenlerin iskan ve iş-meslek sahibi olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. 3 Mayıs 1856 tarihinde Silistre Valiliği’ne gönderilen ve Kırım göçmenlerinin iskan ve geçimlerinin sağlanmasına yönelik politikasının esaslarını belirleyen talimat, belli başlı şu noktaları içermektedir. Bunlar,

- 1- Balçık iskelesine gelenlerin gereğine göre çadırlara yerleştirilmesi veya geçici olarak civardaki köy ve kazalarda yerleştirilmesi ki bu iş için 2.000 kese akçe tahsis olundu.
- 2- İltica edenlerin, din ayrımı yapılmaksızın ekonomik durumları düzelinceye kadar 10 yıl vergi ödemekten; 25 yıl ise askerlikten muaf tutulması.
- 3- Tertip olunacak köylerde yerleştirilecek göçmenlerden zengin olanların evlerinin kendileri tarafından olmayanın ise devlet tarafından yaptırılması.

¹⁶⁹ Bkz. a.y., s. 691.

¹⁷⁰ Firuzoğlu, a.y., s. 692.

¹⁷¹ Bkz. Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 96.

- 4- Tarımla uğraşacak göçmenlere, tarlalarını ekebilmeleri için öküz ve araba tahsis edilmesi.
- 5- Tarımla uğraşacak mali gücü olmayan göçmenlere yemeklik ve tohumluk hububat (zahire) verilmesi.¹⁷²

Kırım göçmenlerine yapılan yardım, 1856 yılındaki talimat ile sınırlı kalmamıştır. Göçmenlerin İstanbul’da eğitim görmeleri için gereken masrafin karşılanması¹⁷³, Kırım’dan göçüp Varna’da Mecidiye mahallesine yerleşen fakir ve kimsesiz hanımlara maaş bağlanması¹⁷⁴ devletin diğer yardımlardandır.

1856 yılından 1877 yılı Tuna muharebesine kadar Kırım Türkleri, Dobruca’ya yerleştirildi. Dobruca, bereketli ve boş olması nedeniyle, göçmenlerin yerleşimi için uygundu.¹⁷⁵ Göçmenler, Dobruca’nın kuzey ve batısında bulunan Köstence, Mangalya, Balçık, Varna ve Burgaz şehirlerine yayıldı.¹⁷⁶ Devlet, bir süre sonra göçmenlerin istedikleri yerde yerleşmelerine izin verdi.

Osmanlı İmparatorluğu, 3 Mayıs 1856 tarihli talimatına uygun olarak belirli bölgelere gönderilen göçmenlerin iskanı için çok uğraştı. Bu uğraşısı gelen göçmenlerin sayısı arttıkça daha da güçleşti. Devlet, göçmenleri, kalıcı konutlara geçirmeden önce misafirhaneler ile çadırlarda barındırdı. 1857 yılında Varna’da misafirhaneler, göçmenlere yetmediği için İstanbul’dan çadır, çeşitli inşaat malzemesi ve para gönderildi. Ama bütün göçmenler, kısa bir zamanda uygun bir şekilde yerleştirelemedi. Yerleştirilecek yerler hazır olmadığı için İstanbul, göçmenlerle doldu. Bu yüzden devlet, şehirdeki bazı evleri kiraladı ve buralara ranzalar yaptırıldı. “Yenibahçe’de barakalar inşa ettirildi ve göçmenler yerleştirildi ve hatta bizzat bu sırada Darülfünun olarak inşası tamamlanmış bulunan bina ... iki bin muhacir için misafirhane olarak kullanıldı.”¹⁷⁷

¹⁷² Bkz. Eren, a.g.e., s. 42-49.

¹⁷³ Bkz. Yonca Köksal, Davut Erkan, **Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa’nın Rumeli Teftişi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007, s. 259.

¹⁷⁴ Bkz. a.e.

¹⁷⁵ Eren, a.g.e., s. 44.

¹⁷⁶ Gözaydın, a.g.e., s. 96.

¹⁷⁷ Eren, a.g.e., s. 67.

Devlet, gelen göçmenleri yerleştirmek amacıyla Mecidiye adını verdiği kenti kurma projesini, 1856 yılında başlattı. Kurulması düşünülen kent ile “Osmanlı yetkililerinin “hali ve vasatlı (büyük ve boş) olarak tanımladığı ...”¹⁷⁸ Dobruca bölgesini canlandırması da hedeflenmekteydi. Kırımlı göçmenlerin yerleşeceği eski Karasu kasabasının bulunduğu yere kurulacak köylerden oluşacak bir merkez olarak tasarlandı, kent. Kurulması öngörülen kentin önemli bir tarafı vardı. Boğazköy-Köstence demiryolu hattında bir bakım atölyesine ihtiyaç duyulması, kentin kurulmasının önemini artırdığı gibi kurulmasını da hızlandıran bir faktördür.¹⁷⁹ Mecidiye kenti, Tanzimat’ın ilanından sonra Osmanlı idaresinin mevcut kentlerin modernleştirilmesi ve Avrupa’daki kentsel merkezlerin örnek alınarak yenilerinin inşa edilmesi politikasının bir uzantısıdır.¹⁸⁰

Osmanlı idaresi, Mecidiye’ye yerleşmek, ev ve bina inşa etmek isteyen kişilere, kent planına uygun olduğu sürece gerekli iznin gecikmeden çıkarılması için yetkililere talimat verdi. Osmanlı idaresi, Mecidiye’nin ticaret merkezi haline gelebilmesi için panayırın yılda iki kez düzenlenmesi kararını aldı ve uyguladı.¹⁸¹ Ayrıca depo olarak kullanılabilecek dükkan ve binaların inşaatını teşvik etmek için bunları yapacaklara bedava toprak tahsisi yaptı. Osmanlı İmparatorluğu, halkın eğitim ve dini ihtiyaçlarını karşılamak için okul ve cami de inşa etti.¹⁸²

Kırım göçmenleri için Mecidiye ve komşu köylerde 1856 yılının sonbaharında 3.300 tane konut inşasına karar verildi. Konutlardan 1.500 ünün Vidin, Tırnova ve İslimiye sancaklarında inşa edileceği öngörüldü. Bu konutlar, 1857 yılında tamamlandı. Göçmen konutlarının maliyeti 2.800 kuruştı. Devlet ise inşaat sırasında ev başına 500 kuruş ödedi ki geriye kalanının daha sonra ödeneceğini

¹⁷⁸ Karpat, a.g.e., s. 264.

¹⁷⁹ Bkz., a.e., s.267.

¹⁸⁰ Kent merkezinin nasıl olması gerektiği konusunda kıstaslar getiren ilk yasal düzenleme, 1839 tarihinde çıkarıldı (Bkz. İlhan Tekeli, “19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. Paul Dumont, François Georçeon, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 23).

¹⁸¹ Karpat, a.e., s. 267.

¹⁸² Bkz. Köksal, a.g.e., s. 57-58.

belirtti. Bu ödeme programı, hazineye büyük yük getirdiği için yerel idarenin katılımı sağlandı.¹⁸³ Kazalara düşen pay çerçevesinde her haneden 500 kuruş bedel alınarak halkın katkısı da sağlanmış oldu.¹⁸⁴ “1856 yılının Eylül ayında, yani göçmenlerin gelişinden beş ay sonra, sadece 140 Kırımlı, bina izni için kendi adına başvuruda bulunmuştu.”¹⁸⁵

Kırım Savaşı’ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu, gelen göçmenlerin daha sistematik yerleştirilmesi ve onlarla iyi şekilde ilgilenilmesi için ayrı birim kurabildi. Bu birim, 1860 yılında ilk olarak İstanbul’da kurulan **Muhaceret Komisyonu**’dur.¹⁸⁶ Vilayetlerde bu komisyonun şubeleri açılmasına rağmen göçmen akınına yetişememekteydi. Nitekim, 1864 yılında Kafkasya’dan 600.000 kadar göçmenin gelmesi tahmin edilmediği için güçlük çekildi. Kafkasya’nın batı kıyılarında bekleyen göçmenler, her türlü yardım alınarak gönderilen gemilerle “...Trabzon, Samsun, Varna ve Köstence limanlarına nakl olundular ve bir kısmı da İstanbul’dan deniz yolu ile Akdeniz limanlarına, yahut kara yolu ile Anadolu’nun muhtelif bölgelerine gönderildiler.”¹⁸⁷

Göç edenlerin geçimlerini sağlayabilmeleri için imparatorluk, elinden geleni yaptı. Kırım ahalisinden olup da hangi milletten (dinden) olursa olsun mesken, tarımsal üretim yapabilmesi için uygun yerlerde gerekli olduğu kadar arazi ve levazım verilmesi yönünde ferman çıkarıldı.¹⁸⁸ Çünkü Kırım’dan yalnızca Müslümanlar değil, Yahudiler de Ruslar tarafından göç ettirildi. Osmanlı idaresi, Yahudileri kabul ettiği gibi Müslümanlara yapılan yardımın aynısını yapacağı yönünde karar aldı.¹⁸⁹ Babıâli, Silistre, Şumnu ve Rusçuk kazalarının bir yıllık aşar karşılığı olan buğday ve arpayı almayıp göçmenlerin iâşesine tahsis etti.¹⁹⁰

¹⁸³ Bkz. Karpat, a.g.e., s. 268.

¹⁸⁴ BOA, CD 5662, 16 Ocak 1857.

¹⁸⁵ Karpat, a.g.e.

¹⁸⁶ Bkz. Eren, a.g.e., s. 70.

¹⁸⁷ A.e., s. 71.

¹⁸⁸ BOA, CD 9733, 1856/57.

¹⁸⁹ BOA, İDH 23899, 19 Mart 1857.

¹⁹⁰ BOA, CD 9733, 1856/57.

1856-1876 tarih aralığında Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmen sayısı, 1.2-1.4 milyon arasındadır.¹⁹¹ Yaklaşık yirmi yıllık süreçte gelen göçmen sayısının büyüklüğünü ancak nüfusu hakkında bilgi sahibi olduğumuz İstanbul kenti ile kıyaslayabiliriz. İstanbul'un erkek nüfusu, 1857 yılında yapılan sayıma göre 238.234'dür.¹⁹² Shaw, 1857 yılının İstanbul'un toplam nüfusunu, 430.174 olarak tahmin etmektedir.¹⁹³ Savaşın sonundan 1876 yılına kadar olan süreçte göçmen miktarı, İstanbul'un nüfusunun yuvarlak olarak beş katıdır.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka ülkeler de göç ve göçmen sorunları ile uğraşmak zorunda kaldı. 1846 ile 1875 yılları arasında 9 milyonu aşkın insan -büyük bölümü Birleşik Devletlere gitmek üzere- Avrupa'dan ayrıldı.¹⁹⁴ Göç edenlerin miktarı, 1851 yılındaki Londra nüfusunun dört katıdır. Bir yılda ortalama 300.000 Avrupalı göç ederken Osmanlı'ya 1 yılda ortalama gelen göçmen 75.000'dir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun göçmenler için yaptığı bütün yardımların parasal değeri tam olarak saptanamamaktadır. Arazi, tohumluk, elbise gibi aynı olarak yapılan yardımların parasal değerini devlet, belgelere dökmemiştir. 1856 yılından 1860 yılına kadar Hazine, Maliyeden ve Şehremaneti'nden toplam 3.522.618,19 kuruş harcadığı ortaya çıkarılabilmektedir.¹⁹⁵ 1860-1865 yılları arasında Muhacirin Komisyonu marifetiyle yapılan harcamanın toplamı 12.662.758,27 kuruştur.¹⁹⁶ 1856-1865 yılları arasında devlet bütçesi, 403.135.204 kuruş açık verirken göçmenlere harcanan toplam miktar ise 16.185.376,46 kuruştur.¹⁹⁷

¹⁹¹ Bkz. Saydam, "Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler", s. 680.

¹⁹² BOA, İDH 24402, 17 Şubat 1857.

¹⁹³ Bkz. Shaw, a.g.e., s. 296. Shaw, 1886 yılı sayımındaki kadın ve erkek oranlarını kullanarak 1857 yılının tahmini kadın sayısını bularak erkek sayısına eklemiştir.

¹⁹⁴ Eric Hobsbawm, **Sermaye Çağı 1848-1875**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Yayınları, 1998, s. 213.

¹⁹⁵ Bkz. Saydam, **Kırım ve Kafkasya Göçleri**, s. 199.

¹⁹⁶ Bkz. a.e., s. 200.

¹⁹⁷ Bkz. Tevfik Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 19

Göçler, Osmanlı İmparatorluğu'nu mali ve idari açıdan zorlayan bir sorun olmakla birlikte 19. yüzyılın başında nüfusu az olan devlet için nüfus kazanımı oldu. Devlet, büyük nüfusun ülke çıkarları açısından önemli olduğuna karar verip 9 Mart 1857 tarihinde göç ve iskana ilişkin bir kararnameyi yürürlüğe sokmuştu. Buna göre “..sultana bağlılık yemini ederek onun tebaasından olmaya ve ülke kanunlarına saygı göstermeye hazır olan herkese Osmanlı Devleti'nin kapısının açık olduğu ilan ediliyordu.”¹⁹⁸ Nitekim bu yasanın çıkışından sonra Osmanlı İmparatorluğu'na başvuran oldu ve bazılarının başvuruları kabul edildi. Ama 1860 yılından sonra yaşanan göçmen akını, bu kanunun uygulanmasına gerek bırakmadı.

2.3.2. SAVAŞIN FİNANSMANI VE

EKONOMİYE ETKİSİ

Kırım Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olmayan mali yapısını daha da zorlayan bir etken oldu. Osmanlı İmparatorluğu, kendi ordusunun savaş harcamalarının yanı sıra müttefik kuvvetlerinin iâşe¹⁹⁹ ve lojistik hizmetlerini karşılamakla yükümlüydü.²⁰⁰ İngiltere'nin İstanbul elçisi Lord Stratford Canning'in ifadesiyle “birlikler Türkiye'ye akıyordu ama en ufak ihtiyaçları için bile Türklerin eline bakıyorlardı.”²⁰¹ Fransa elçisi, 1854 yılında Gelibolu ve çevresine çıkacak Fransa ordusuna gereken hububatın ve diğer eşyanın sağlanmasını dahi Paris'e rapor

¹⁹⁸ Karpat, a.g.e., s. 104.

¹⁹⁹ **BOA, A.MKT.UM** 152/44, 24 Mart 1854. Gelibolu'da konaklayan Fransız askerinin kahve ve şeker ihtiyacının Osmanlı İmparatorluğu kaynaklarından nasıl karşılandığı için bkz. **BOA, MAD_d** 10568, s. 335, 28 Ağustos 1855.

²⁰⁰ İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ittifak antlaşması gereğince Osmanlı İmparatorluğu, müttefik ordularının ihtiyaçlarını görmekle yükümlüydü (Bkz. Hurewitz, a.e., s.144-145).

²⁰¹ Stanley Lee Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, Çev. Can Yücel, 2. bs., Ankara: Yurt Yayınları, 1988, s.145.

olarak bildirmektedir.²⁰² “Düvel-i Muavene kara askerleri için imal ettirilmiş olan çadırların imal masrafı olarak 31.160.082 kuruş harcanması, bu kuvvetlerin Osmanlı maliyesi üzerinde ne derecede yük teşkil ettiğine sadece bir örnektir.”²⁰³

Osmanlı İmparatorluğu’nun Kırım Savaşı için yaptığı harcamalarının toplamı yaklaşık 11,2 milyon sterlindir.²⁰⁴ Bu miktar, 27 Ağustos 1853-27 Eylül 1855 arasındaki dönemin harcamaların toplamıdır. 28 Şubat 1856 tarihinde ateşkes ilan edilinceye kadar olan dönemdeki harcamaların miktarı bilinmemektedir. 11,2 milyon sterlin bile Osmanlı İmparatorluğu’nun iki yıllık bütçe gelirleri toplamını fazlasıyla aşmaktadır. Savaş döneminin 1270 (M. 1854/1855) ve 1271 (M. 1855/ 1856) mali yılı bütçelerinin gelir miktarı 2.022.190.629 kuruştur.²⁰⁵ Porter ise savaş öncesinde imparatorluğun olağan gelirinin, birkaç yıl süresince 650.000.000 ile 700.000.000 kuruş arasında olduğunu söylemektedir.²⁰⁶

Savaş harcamaları, iki mali yılın bütçe gelirlerinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır.²⁰⁷ Savaştan sonra Osmanlı maliyesinin geldiği nokta çok kötü idi. Engelhardt’ın deyişiyle, “Hazine-i devletin menab’ı adeta kurumuştı; maaşdan mahrum kalan ordu şikayet ediyordu; İstanbul halkının fakr ü sefaleti müslümanlarla Avrupalılarla arasındaki nefret ve husumeti o derece teşdid eyliyordu ki Beyoğlu’nda mukim Frenkler bir aralık aç kalmış mutaassıbların hucumundan korkmuşlardı”²⁰⁸

Savaştan sonra, önemli gelir kaynaklarından biri olan aşar gelirinin iltizama verilmesinde sorun yaşandığı görüldü. Tırnova sancağı aşarına 1272 (M. 1855/ 1856)

²⁰² BOA, HR.SYS 1192/I, lef 20, 14 Mart 1854.

²⁰³ Besim Özcan, **Kırım Savaşı’nda Mali Durum ve Teb’anın Harb Siyaseti (1853-1856)**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1997, s. 28.

²⁰⁴ Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Der.: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1978, s. 82.

²⁰⁵ Bkz. Güran, a.g.e., s.30.

²⁰⁶ Bkz. James Porter, **Turkey: Its History and Progress**, London: Hurst and Blackett Publishers, 1854, s. 207.

²⁰⁷ 11,2 milyon sterlin=10.181.818 Osmanlı altın lirası= 1.018.181.800 kuruştur.

²⁰⁸ Engelhardt, **Türkiye ve Tanzimat 1826-1882**, Çev. Ali Reşad, İstanbul: Merteb-i Osmaniye Matbaası, 1328, s. 144.

yılı aşar gelirinin iltizamına bölgeden yeteri talep bulunamadı.²⁰⁹ Hazine-i Celile’de defalarca müzayede edilen bu bölgenin aşar geliri için bulunan talibin iltizam bedeli, düşük bulundu. Talibin iltizam bedelini, önceki dönem bedelinden daha düşük tuttuğu için kabul edilmeyip gelirin emaneten idare edilmesine karar verildi.²¹⁰

Savaş öncesi dahi bütçesi açık veren Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük miktarda olan savaş harcamalarının normal bütçe gelir kalemlerinden karşılanması mümkün değildi. Bu giderin karşılığını bulabilmek için çeşitli yöntemlere başvuruldu. Bu yöntemler, dış borç alımı, emisyon, esham ihracı, tüccar ve sarraf kesimi ile eytam sandığından borçlanmadır.²¹¹

2.3.2.1. ESHAM İHRACI VE İÇ BORÇLANMA

Esham, 1775 yılında ilk kez uygulamaya konulan ve 1860’lı yıllara kadar içeriğini değiştirmeden devam eden belirli bir iç borçlanma sistemidir.²¹² Bu sistem, **mukataa** denilen vergi kalemlerinin bazılarına ait yıllık nakdi gelirlerin veya faiz denilen belirli bölümlerin, sehimler halinde dilimlenerek özel şahıslara **muaccele** adı verilen bir peşin meblağ karşılığında, kaydı hayat şartı ile satılmasıdır. Esham mülkiyeti, varislere geçmemesine rağmen kişiler arası esham alışverişi, serbesttir. Bu da eshamın, devletin eline tekrar geçmesini güçleştiren bir durumdur. Devletin esham sisteminden uzun vadede kârlı çıkmasını engellemektedir.²¹³

²⁰⁹ BOA, İ.DH 23736, Şehremaneti lefi 1, Sadaretin Ticaret Nezareti ile muharebe tezkeresi, 27 Ekim 1856.

²¹⁰ A.b.

²¹¹ Bkz. Güran, a.g.e., s. 31.

²¹² Bkz. Genç, a.g.e., s. 186.

²¹³ Esham uygulamasının içerdiği ve var olan sistemi bunalıma sürükleyecek aksak noktalar için bkz. Cezar, a.g.e., s. 84- 87.

Devlet, Kırım Savaşı'nda da esham çıkartarak gelir elde etmeye çalıştı. Mart 1854 de savaştan dolayı artan devlet harcamalarına gelir olması amacıyla eski eshamdan ayrı esham çıkarıldı. İstanbul emtia gümrüğü malından bir çeşit esham oluşturuldu.²¹⁴ İstekliler, muaccele bedelini Hazineye teslim ettikten sonra berat almaktadır. Beratların alınıp verilmesi sırasında, vergi ödenmeyeceği kabul edildi. Yapılan düzenleme ile eshamın üzerine alanların isim ve şöhretlerinin yazılmaması; İstanbul ve imparatorluğun her tarafında tedavül etmesi ve kişinin ölümünde eshamın varisine geçmesi gibi hususlar kabul edildi. Bunlar, yeni çıkartılan eshamı, kişinin gözünde cazip kıldıran önemli şartlardır.

Yeni çıkartılan esham kavaiminin muacceleli, yüz, elli, yirmi beş ve on iki buçuk kisedir. Kişiy e shamı karşılığında, verdiği muaccele bedelinin %10u kadar faizin, her yıl Mart ayında bir taksit olarak ödenmesine karar verildi. Esham sahibi, eshamını, şubat ayı içinde hazineye götürüp faizi mart ayı içinde alabilecektir. Bu eshamların geçerlilik süresi, 1854 yılının mart ayından itibaren üç yıldır. Bu sürenin sonunda muaccele bedeli, sahibine verilerek toplanacaktır.²¹⁵

Savaş sırasında esham, devlet ve kişi ile devlet organları arasında borç ödeme aracı oldu. Esham sahibi, devlet ile borç ilişkisinde eshamını borcuna mahsuben verebilecektir. Devlet de kişiye olan borcunu, tutarı kadar esham vererek ödeyebilecektir. Eshamın, devletin iki ayrı kurumu olan Hazine ile Maliye Hazinesi arasındaki borç ödeme ilişkisinde kullanabilecektir.²¹⁶

1854 yılında çıkarılan eshamın, tüccarlar arasında alınıp satılması da kabul edildi. Müzayede yeri, borsadır. Devlet, önceki esham deneyimlerinde olduğu gibi tüccarlar arası bu alışverişten vergi almayacaktır.²¹⁷

²¹⁴ **Ceride-i Havadis**, no. 682, 10 Nisan 1854.

²¹⁵ Bkz. a.e.

²¹⁶ Bkz. a.e.

²¹⁷ Bkz. a.e.

Devlet, 1270 (M.1854/ 1855) mali yılında 25.050.000 kuruşluk, 1271 (M. 1855/ 1856) mali yılında 68.389.000 kuruşluk esham çıkarttı. Savaş döneminde çıkartılan esham toplamı 93.439.000 kuruşluktur.²¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu, savaş döneminde öncesinde de olduğu gibi tüccar ve sarraftan borç alarak bütçe açığı kapamaya çalıştı. 1269 (M. 1853/1854) mali yılında 22.643.000 kuruş, 1270 (M. 1854/ 1855) mali yılında 5.467.000 kuruş ve 1271 (M. 1855/ 1856) mali yılında ise 77.307.000 kuruş borç alındı. Tüccar ve sarraftan alınan toplam borç tutarı, 105.417.000 kuruştur.²¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş için başvurduğu kaynak arama çabası, devletin bir kurumundan hazineye fon aktarma olarak şekillendi. Fon aktardığı veya borç aldığı kurum, **Eytam Sandığı**'dır. Eytam Sandığı, 1851 yılında “..para vakıflarının yanında yetim, deli, yaşlı, kayıp ve bunak gibi kişilerin mal ve paralarını korumak ve değerlendirmek amacıyla “Yetim Malları İdari Meclisi'nin denetimi altında ... her kazada birer ...”²²⁰ tane olmak üzere kuruldu. 1269 (M. 1853/ 1854) mali yılında 3.500.000 kuruş, 1270 (M. 1854/ 1855) mali yılında 2.550.000 kuruş ve 1271 (M. 1855/ 1856) mali yılında ise 250.000 kuruş borç alındı. Toplam tutarı ise 6.300.000 kuruştur.²²¹ Bütün bu kaynak arayışları, hazineye üç yılda toplam 205.156.000 kuruş tutarında gelir sağladı.

2.3.2.2. DIŞ BORÇ

²¹⁸ Bkz. Güran, “Tanzimat Döneminde ...”, **Belgeler**, s. 31.

²¹⁹ Bkz. a.e.

²²⁰ Mehmet Çanlı, “Eytam İdaresi Sandıkları ve Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, Editörler: Emine Gürsoy ve Aylin Koç, İstanbul: Umut Kağıtçılık, 2003, s. 75.

²²¹ Bkz. Güran,a.e.

Osmanlı İmparatorluğu, ilk kez 1787-1792 savaşı döneminde dış borç almaya kalkıştı. Borç alma girişimleri sonuçsuz kaldı ve o dönemde borç alınamadı.²²² Dış borç alma konusu, Kırım Savaşı'nın ilk yılında tekrar gündeme geldi. Mali sıkıntılar, devletin kendi kaynaklarıyla ve iç borç ile aşılabilecek gibi görünmemekteydi.

1840'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu, para ihtiyacı olduğu zaman Galata bankerleri aracılığıyla ve kısa vadeli olarak dışarıdan borç almaktadır. Ama Osmanlı devlet adamları, uzun vadeli dışarıdan borç alımına karşı idi.²²³ 1854 yılına gelindiğinde, uzun vadeli dış borç almaktan başka çare kalmadı. Savaş için yapılan harcamaların gelir karşılığının olmaması, devleti uygulamaktan kaçındığı uzun vadeli dış borcu almaya mecbur etti.

4 Ağustos 1854 tarihinde Abdülmecit, beş milyon İngiliz liralık bir borç sözleşmesine onay verdi. "...24 Ağustos 1854 tarihinde Londra'da Palmer ve şürekası ve Paris'te Goldschmid ve şürekası ile Hükümet arasında bir istikraz mukavelesi yapıldı."²²⁴ Bu sözleşme ile Osmanlı Hükümeti'ne alınacak borcun iki milyon İngiliz liralık kısmından vazgeçme hakkı tanındı. Devlet, bu hakkını kullanarak yalnızca üç milyonluk miktarı aldı. Bu borcun ihraç fiyatı %80, faizi %6 ve itfa bedeli yılda %1'dir. Yıllık mürettebatının, 10 Nisan ve 10 Ekimde olmak üzere yılda iki taksitte ödenme şartı getirildi. Borcun karşılığı olarak yılda 3000.000 Osmanlı lirası getirisi olan Mısır vergisi, teminat gösterilmiştir.²²⁵ Bu borç sözleşmesi ile Osmanlı hazinesine giren miktar, 2.290.000 İngiliz lirasıdır.²²⁶ Bu demektir ki Osmanlı İmparatorluğu, borçlandığı miktarın %23,6'sını alamadı.

²²² Bkz. Cezar, **Osmanlı Maliyesinde**, s. 137-138; Abdurrahman Şeref, "Ecanibden İlk İstikraz Teşebbüsümüze Ait Birkaç Vesika", **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, Sayı 30, 1 Şubat 1330, s. 321-337.

²²³ Pamuk, **Bağımlılık ve Büyüme**, s. 64.

²²⁴ İbrahim Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1936, s. 9.

²²⁵ 1 İngiliz lirası=1,1 Osmanlı lirası. 300.000 Osmanlı liralık teminat, 272.727,27 İngiliz lirası etmektedir.

²²⁶ Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 205.

1854 borçlanması ile elde edilen borç miktarının harcandığı yerler ile miktarları, şöyledir: “...altı yüz elli dokuz bin beş yüz yirmi sterlini emisyon ve komisyon, kırk dört bin dokuz yüz on dört lirası ilk taksit bedeli olduğu gibi, iki yüz altı bin altı yüz üç lirası evvelce alınan iki yüz bin liraya faiziyle beraber verilmiş, yüz yetmiş beş bin otuz yedi lirası Zeytinburnu fabrikasındaki makinelere sarfedilmiş, on dokuz bin beş yüz seksen beş lirası Malik adında birinden alınan yalı bedeline verilmiş, üst tarafı da Kırım muharebesi için sarfolunmuş idi.”²²⁷ Savaş masraflarına örnek olarak, 1855 ilkbaharında, Bulgaristan’da bulunan Osmanlı Ordusu’nun Kırım’a götürülmesi, 250 İngiliz lirası tutarında oldu.²²⁸

Devlet, 1854 borçlanması ile elde ettiği miktarın savaş harcamalarına yetmediğini görünce 1855 yılında, ikinci kez dış borçlanmaya gitti. 1855 yılındaki borçlanmanın aracı kuruluşu Rothschilds’tir. Faiz ödemeleri Fransız ve İngiliz Hükümetleri’nin güvencesi altına olan bu borçlanmaya konu olan miktar, beş milyon İngiliz lirası idi. Fransa ile İngiltere’nin güvenceleri olduğu için ihraç fiyatı %102,6 olarak tutulabildi. Faiz %4, itfa bedeli yıllık %1. Her yıl 25 Haziran ve 25 Aralıkta İngiliz bankasına altı aylık taksit ödenecek. Bu borca karşılık Mısır vergisinden arta kalan para ile devletin genel geliri ve özellikle İzmir ve Suriye gümrük hasılatı gösterilmiştir.²²⁹

1855 yılında anlaşması yapılan borcun, “...kırk dokuz bin iki yüz altmış üç lirası gelecek ilk taksit mukabili ve iki bin beş yüz lirası komisyon olarak bırakıldıktan sonra üst tarafı harp masraflarına ...”²³⁰ ayrıldı. Ama borcun, Osmanlı hükümetine verilmesinde bazı sorunlar çıktı. Borcun verilmesini onaylayan İngiliz Parlamentosu kararının Ağustos 1855 tarihinde yayınlanmasına rağmen 29 Ocak 1856 tarihine kadar Babiâli’ye sadece iki milyondan da az bir bölümü ödendi. Gene İngiliz parlamentosuna sunulan bir belgeden ödenen bu miktarın, yüz biner İngiliz

²²⁷ Ziya Karamursal, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, 2. bs., Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1989, s. 92. Haydar Kazgan, borç verenlerin şartının borç alınan parayı onlardan silah ve mühimmat almada kullanılması olduğunu belirtmektedir (Bkz. **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995, s. 132).

²²⁸ Bkz. Slade, a.g.e., s. 226.

²²⁹ Yeniay, a.e., s. 12.

²³⁰ Karamursal, a.e., s. 93.

Lirası şeklinde Babiâli'ye verildiği anlaşılmaktadır.²³¹ Borcun ödenmesindeki sıkıntılara rağmen Babiâli borcun onaylandığını 24 Kasım 1855 tarihinde ilan etti.²³² Bu gecikme, Kars seferine çıkmak üzere olan Serasker Ömer Paşa'nın hazırlıklarını etkilemekteydi. Ömer Paşa, muhatabı olan General Mansfield'a ordu için satın alınan bir milyon kilo hububatın, parası ödenemediği için orduya verilemediğini anlatmıştır.²³³

Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı bittikten sonra da dış borç almaya devam etti. 1876 yılında tamamıyla iflas ettiğini açıklayınca kadar on beş kez dış borç alındı. 1854 ve 1855 yıllarından sonra ve birer kez dış borç alınan yıllar, borç 1858, 1860, 1862, 1863, 1869, 1870, 1871 ve 1872'dir. 1865 yılında, ağnam²³⁴ ve esham-ı umumiye²³⁵ ile 1873 yılında biri ikinci tertip esham-ı umumiye borcu²³⁶ olmak üzere iki kez dış borç sözleşmesi yapıldı.

1854, 1855 ve 1858 yılında alınan dış borçlar, Kırım Savaşı'nın yaralarını sarmak için kullanıldı. 1870 yılı borçlanması ise bayındırlık işleri yapılan yegane dış borçlanmadır. 1876 yılına kadar 1860, 1862, 1863 ve 1865 yılı dış borçlanmaları, kağıt paranın ve gayr-ı muntazam iç borçların ödenmesine ve "...kısmen de masarif-i adiyenin kapatılmasına sarf edilmiştir."²³⁷ Dış borçların, imparatorluğun kalkınması yerine haddinden fazla israf için kullanılması, 1868 yılında Yeni Osmanlıların yayın organı olan Hürriyet'te eleştiri konusu oldu. 26 Kasım 1868 tarihli Hürriyet'te yeni bir dış borç anlaşmasının yapılmaması için İstanbul'dan yüz iki imza ile protesto yayınlandı.²³⁸ Alınan dış borçların, yatırım harcamalarında kullanılamaması; borcun geri ödenmesi için üretim faaliyetlerinde bulunulmaması; devletin tek gelir kaynağı olan verginin, vergi mükellefi olan

²³¹ Bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels, **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Ankara: Sol Yayınları, 1977, s. 735.

²³² Bkz. a.e.

²³³ Bkz. a.e., s. 736.

²³⁴ Bkz. İbrahim Fazıl, "Osmanlı İstikrazları, Birinci kısım: Kırım Muharebesi'nden-Muharrem Kararnamesine" **Darülfunun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, sene 4, sayı 23, Mart 1926, s. 71- 72.

²³⁵ Bkz. a.e., s. 72- 73.

²³⁶ Bkz. a.e., s. 79- 80.

²³⁷ A.e., s. 82.

²³⁸ Bkz. İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", **Tanzimat 2**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 828.

herkesten düzenli bir şekilde alınamaması gibi nedenler, devletin iflas etmesini getirdi.

2.3.2.3. PARA DÜZENİ

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısında alım ve ödemelerde imparatorluk metal parasından başka para kullanılmamasını sağlamaya çalıştı. 17 Kasım 1852 tarihli elçiliklere verilen resmi takirde, alım ve ödemede yüksek fiyat ile alınıp verilen metal paraya, itina ve dikkat etmeleri istendi. Yabancı metal paraların imparatorlukta kullanılamayacağı kararı alındı. Bazı tüccar, satın aldıkları ürünün bedelini, gerçek değerinden fazla baha ile ayarı bozuk birtakım yabancı metal para ile ödeyerek hile yapmaktadır. Ticareti zedeleyen bu durumun, devam etmemesi için devlet, metal para ayarlamasında dünyada geçerli olan altın ve gümüş fiyatını baz alarak gerçek usulü, uygulamaya soktu.²³⁹

1852 yılında kabul edilen usul çerçevesinde padişahın ismi ile basılan metal para, İstanbul'da tedavülde olan kaime, Hüdavendigâr hazretleri zamanında basılan metal paradan yalnız beşlik, yüzlük, altılık, üçlük, altmışlık ile altın yirmilik, onluk ve beşlik gibi Osmanlı metal parası, alım ve ödemelerde kullanılacaktır. Bu paralardan da tağşiş edilenlerin tedavülü yasaklandı. Yasaklanan eski Osmanlı parası ile bütün yabancı metal paralara sahip olanlar, 10 gün içinde İstanbul'da Darbhane-i Âmire'ye ve taşrada ise Mal Sandıklarına götürmeye zorunlu tutuldu. Burada ellerindeki parayı gerçek değeri üzerinden yeni para ile değiştirmeleri kabul edildi.²⁴⁰

²³⁹ Ceride-i Havadis, no. 602, 28 Kasım 1852.

²⁴⁰ A.e.

Kullanılması yasak olan madeni paralar ile ticaret yapmaya kalkışanlar, cezalandırılırdı. Çarşıda dükkanı bulunan tüccarlar, esnafın sattığı mala karşılık verdiği tahvile süre yazarak poliçe haline sokmak zorundadır. Ticaret Kanunnamesinin usul ve kuralları gereğince poliçeleri elinde bulunduranlar, alacağını tahsil edebilirdi. Yasak madeni para ile alım- satımda bulunan Osmanlı tabiyetinden ya da yabancı teba'dan kişiler, isim ve namlarıyla hükümete haber verilirdi. Kabahatleri olanların bu antlaşmaları, geçersiz kılınırdı.²⁴¹

Osmanlı İmparatorluğu, bütçe açıkları olduğunda başvurduğu bir yöntem, metal paranın gümüş içeriğini azaltma veya tağşiştir. Bu yöntem, "...reformcu ve merkezîyetçi padişah II. Mahmud döneminde (1808-1839) ..." ²⁴² sık kullanıldı. II. Mahmud döneminde reform harcamalarının yüksek olması nedeniyle bütçe açıkları, büyüktü ve bu açıkların tağşişten gelecek gelirle kapatılma yolu seçildi. Tağşişin olumsuz yönü ise piyasadaki para hacmini artırarak enflasyonu yükseltmesidir.²⁴³

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'dan gelen güçlü para sistemini sağlama yönündeki baskısına uydu. Avrupa'da kullanılan bimetalist para düzenini, 1843 yılında altın madeni paraları, 1844 yılında gümüş madeni paraları üreterek uygulamaya soktu. Yeni altın ve gümüş madeni paralar, bir lira eşittir 100 kuruş sabit değerleri üzerinden piyasaya sürüldü. "Yeni sikkelerin standartları altın/gümüş oranının 15,09 da sabitlendiğini gösteriyordu."²⁴⁴ 1844 yılından itibaren tağşiş yönteminin uygulanmasına tamamıyla son verildi.

Osmanlı İmparatorluğu, metal paranın tağşişinin sonuna gelinmesi ile birlikte gelir kaynağı bulma ihtiyacının hâlâ devam etmesi yüzünden, kağıt parayı gündeme getirdi. İlk kez kağıt para ya da başka deyişle **kaime**, Haziran 1840

²⁴¹ A. e.

²⁴² Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 204.

²⁴³ İstanbul'da tüketici fiyat endeksi, 1826 yılından itibaren yükselmesi durmayıp daha da hızlandı (Bkz. Şevket Pamuk, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 16-17).

²⁴⁴ Pamuk, **Paranın Tarihi**, s. 225.

tarihinde 32.000 kese²⁴⁵ tutarında çıkarıldı. Altın karşılığı olmayan kaimenin, halk tarafından ilgi görmesi için kaimeyi elinde tutan kişiye faiz geliri kazanacağı taahhüt edildi. Ayrıca Osmanlı hükümeti, kaimenin bütün dünyada kullanıldığına ve ekonomik gelişmenin buna bağlı olduğuna dair fermanların, Takvimi Vekayi ve Ceride-i Havadis gazetelerinde yayınlanmasını sağladı.²⁴⁶ Kaimenin faiz oranı, %12,5'di. Sekiz yıllığına kullanımda kalacak kaime, nakit para hükmünde olup yurt içinde ve dışında tedavül etmesi ve kaimelerin, aynen akçe gibi varislere de kalması kabul edildi. Kaimelerin faizlerine ise İstanbul gümrüğü malından karşılık gösterildi.²⁴⁷ Bu birinci tertipten sonra ikinci tertip kaime, 10 Eylül 1840 tarihinde 48.000 kese tutarında çıkarıldı.²⁴⁸

İki tertip çıkarılan kaimelerin taklidi, elle yazıldıkları için çok kolay idi. Bu kaimelerin taklit edilmesinin önüne geçmek için kaimenin, matbu olması, kaimenin üst tarafındaki tuğranın kabartma yapılması, Maliye Nazırı'nın mührünün biraz daha kalabalık yazı ile yazılması, kaimenin ortasına verildiği günün tarihinin yazılması ve makbuz şeklinde düzenlenmesi gibi çeşitli usuller denendi. Ayrıca 1842 da el yazısı ile çıkarılan kaimelerin taklidinin önüne geçilemediği için kaldırılmasına karar verildi. Ama devletin her türlü çabasına rağmen matbu kaimelerle birlikte tedavülde kaldı.²⁴⁹

Eski kaimelerin kaldırılmadan yenileriyle tedavülde kalması, piyasada para miktarını olağanüstü artırdı. Bu ise 1843 yılında piyasada yüzde yüzlere varan bir enflasyonun doğmasına ve paranın değer kaybetmesine neden olmuştur.²⁵⁰ Faizsiz kaimeleri ellerinde bulunduranlar, kaimeleri altı ayda bir kere Darphane-i Âmir'e de kontrol ettirip darp mührü vurulmasını sağlamak ve yılda bir kere değiştirmek zorundadır. 1853 yılına gelindiğinde kaimeyi ellerinde bulunduranların kaimelerini

²⁴⁵ 1 kese= 500 kuruştur (Bkz. Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kağıt Para (Kaime)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970, s. 1).

²⁴⁶ Bkz. Kazgan, **Osmanlı'da Avrupa Finans**, s. 74.

²⁴⁷ Bkz. Ali Akyıldız, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkiler**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 30.

²⁴⁸ Bkz. a.e.

²⁴⁹ A.e, s. 34.

²⁵⁰ A.e., s. 35.

kontrol ettirmedığı gibi yılda bir kere de yenilemedikleri görülmektedir. Şubat 1853 de eski kaimelerin geçerliliği bitmesine rağmen bunları hazineye getiren azdır. Çoğu tedavülde bulunmaktadır. Haziran 1853 tarihinde yeni kaimeler basılırken eski kaimenin çoğunun tedavülde olmasının hazineye zararı vardır. Bundan sonra kontrol zamanı geçen kaimelerin itibardan düşeceği ve tedavül edilmeyeceği kararı alındı ve bu karar, gerekli yerlere bildirildi.²⁵¹ 1853 yılının Aralık ayına gelindiğinde bu kaimeleri ellerinde bulunduranların çoğunun, devletin öngördüğü bu kurala uymadığı gibi bu kaimeleri, İstanbul ve taşrada kullanmaktadır.²⁵²

Osmanlı İmparatorluğu'nun kaimeleri kaldırmak için girişimleri de oldu. 1852 yılında halktan topladığı nakdi yardım ile piyasadaki kaimelerinin bir kısmını topladı.²⁵³ İstanbul ile Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerden 350.000 kişelik (35.000.000.000 kuruş) iane-i umumiyenin toplanmasına karar verildi. Bunun 50.000 kisesinin muvazzafa takımının maaşları ile İstanbul halkının tahammülleri ve taşra halkının vergilerine kıyasla birlikte halkın adedi ölçüsünde bir birim vergi belirlendi. Kişi başına düşen 20 kuruştı. 350.000 kişelik ianenin 8.700.050 hisseye ayrılıp toplanmasına karar verildi. İaneyi verecekler, aldıkları maaş ve kazançları çerçevesinde 10 sınıfa ayrıldı. Birinci sınıfa girenlerin on hisse karşılığında 200 kuruş; onuncu sınıftakilerin bir hisse karşılığında 20 kuruş vermesi kabul edildi.²⁵⁴

Kırım Savaşı'nın çıkışı, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kaime basmak zorunda bıraktı. Faiz geliri sağlamayacak ve ordu kaimesi olarak adlandırılan kaimeler, sadece Silistre, Vidin, Erzurum, Van ve Trabzon eyaletlerinde yani savaşın geçtiği alanlar ile mücavir eyalet ve sancaklarda geçerli olmak üzere hazırlandı.²⁵⁵ Bir süre sonra kullanım alanı, bu yerlere komşu olan sancaklar olmak üzere genişletildi.

²⁵¹ **Ceride-i Havadis**, no.626, 6 Haziran 1853.

²⁵² **Takvim-i Vekayi**, no. 497, 27 Aralık 1853.

²⁵³ **BOA, MAD_d** 12364, s. 51-53.

²⁵⁴ A.b., s. 53.

²⁵⁵ Ae, s. 36.

Ordu kaimesi diye adlandırılan bu kaimeler, “2 Nisan 1854 ile 29 Haziran 1855 arasında dört parti halinde toplam olarak 171.250 kese tutarında ...”²⁵⁶ idi. Ancak bu miktar, kaimenin altın lira cinsinden piyasa değerinin itibari değerinin yarısına inmesi sonucunu doğurdu. “200-220 kuruşluk kaime bir altın liraya eşit kabul edilmeye başladı.”²⁵⁷

Eylül 1853 tarihinde İstanbul’da faizsiz tedavülde olmak üzere pembe renkli yirmilik kağıt basıldı.²⁵⁸ Yine İstanbul’da tedavülde olan faizsiz onluk ve yirmilik kaimenin değiştirilmesi mevsimi geldiğinden pembe renkli yirmilik kağıttan başka onluk kağıt da basıldı. Halkta bulunan eski kağıtların, hazinede kontrolü ve yeni ile değiştirilmesi beyan edildi.²⁵⁹

Savaş sırasında halk, elindeki kaimeyi fahiş ıskonto ile bozdurmayı göze almaktadır. Bu kaimesinden halkın kaçtığını gösteren bir durumdur. Halkın kaimesinden kaçtığını fırsat bilen vurguncular, İstanbul ve çevresinde %30 ıskonto ile kaime bozmaktadır.²⁶⁰

Vurguncuların kaimeyi yüksek bir ıskonto ile bozduğunu öğrenen devlet, harekete geçti. Kaimenin itibarını korumak ve kaimeyi elinde bulunduran halkın zarara girmesini önlemek için kaimenin bozdurulmasına bir düzen getirdi. Devlet, İstanbul ve çevresinde bulunan köşe sarraflarının içinden yirmi sarrafi görevlendirdi. Sarrafların bulundukları bölgeler, Fatih civarında Karaman, Kapan-ı dakik, Fener, Balıkpazarı, Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Aksaray, Hasan Paşa Hanı, Şehzadebaşı, Kuyumcular içi, Mercan, Kocamustafapaşa, Eyüp, Kasım Paşa, Beşiktaş, Arnavud Karyesi, Üsküdar ve Tophane’dir.

Belirli yerlerde halkın elindeki kaimeyi bozmakla görevlendirilen sarraflara, Maliye Hazine-i Celile ile Hazine-i Hassa-i Şahane tarafından her hafta sermaye

²⁵⁶ A.g.e.

²⁵⁷ Pamuk, **Paranın Tarihi**, s. 228.

²⁵⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 646, 28 Eylül 1853.

²⁵⁹ **Ceride-i Havadis**, no. 648, 9 Ekim 1853.

²⁶⁰ **Takvim-i Vekayi**, no. 499, 2 Şubat 1854; **Ceride-i Havadis**, no. 671, 7 Şubat 1854.

namıyla ve ellerinden senet alınarak gerektiği kadar para verilmesi karara bağlandı.²⁶¹ Sarrafların, kaimeyi ne kadara bozacağı da belirlendi. Buna göre “İşbu sarraflar, yüz guruşluk bir kağıd bozmaya götüren kimseye on guruşunu nakd akçe ve doksan guruşunu onluk ve yirmilik kaime ve yirmi guruşluğa yine on guruş nakd ve on guruşluk kaime ve onluk kağıda kamile nakd vererek bu mukabelede fakat vereceği on guruş nakd için otuz pare alacaktır.”²⁶² Sarraflar, bozdukları kaime ile hafta içinde kendilerine verilen parayı, hazineye teslim etmek zorundadır. Bu usul çerçevesinde kağıt bozmayı talep edip kuvvetli kefalet gösterene ruhsat verilmesi öngörüldü. Ama “...ayakta gezerek kağıd bozmağı itibar edenler bundan böyle canib-i zabtiyeden ve İhtisab Nezaret-i Behiyesi tarafından men’ ...”²⁶³ olunacağı belirlenmiştir.

İstanbul ile üç beldede yirmi sarraf dükkanı açıldıktan sonra köşe başı sarrafları, 17 Şubat 1854 tarihinden itibaren kapatılmağa başlandı.²⁶⁴ Yirmi adet sarraf dükkanının yetmemesi üzerine altmış adet dükkan daha açılmasına karar verildi. Bu dükkanlar, birbirlerine kefalet içinde bulunmaktadır. Bu karar, halka duyurulurken fahiş ıskonto ile kaime bozmaya kalkan kişinin esnaflıktan çıkarılacağı da özellikle belirtildi.²⁶⁵

Nisan 1853 tarihinde Osmanlı idaresi, önceden kesilen geçici olarak dolaşımda olması gereken mağşuş (bozulmuş) metal parayı piyasadan çekmek istedi. Mağşuş paranın, ne halka ne de devlete faydası bulunmamaktadır. Halk, kaimenin, metal paraya çevrilmesinde epey zarar görmektedir. Devlet, mağşuş paranın ortadan kaldırılması ve kağıt paranın noksansız tedavül ettirilmesi için banka kurulmasını 8 Nisan 1853 tarihli irade ile kabul etti.²⁶⁶ Bazı tüccar ve sarraf, banka kurarak bunun halledilmesini taahhüt etti.²⁶⁷ 10, 20 parelik ve 5’lik 6’lık gibi mağşuş akçenin

²⁶¹ Bkz. a.e.

²⁶² A.e.

²⁶³ A.e.

²⁶⁴ **Ceride-i Havadis**, no. 674, 24 Şubat 1854.

²⁶⁵ **Ceride-i Havadis**, no. 706, 15 Eylül 1854.

²⁶⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 619, 14 Nisan 1853.

²⁶⁷ Bkz. Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi 1806-1884**, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003, s. 11.

ortadan kaldırılıp yerine gerçek altın ve gümüş mecdiyeleri tedavül edilmesi sağlanmaya çalışıldı. Banka kurucuları, faizli kaime getirildiğinde derhal halis madeni para ile tamamen karşılığı miktarında değiştirmek ve 15 yıllık imtiyaz süresince alım ve ödeme ile mal ve eşya fiyatı için konu olan kambiyou, masrafsız yapma yükümlülüğünü kabul etti. Bankanın imtiyaz süresi sonunda, kağıt paranın tamamen kaldırılması hedeflendi. Eski madeni paraların ortadan kaldırılması için çalışma sürdürecektir bankanın, Mayıs 1853 tarihine kadar oluşturulması için gereğinin yapılması hakkında irade verildi.²⁶⁸

Bankanın kurulabilmesi için gereken her türlü kontrat ve nizamname çerçevesinde ruhsat verildi. **Osmaniye Bankası** adı verilen bu banka, eski madeni paraların kaldırılması yanı sıra kağıt paraların da değerlerinden kaybetmeksizin tedavül ettirilmesi görevi ile yükümlüydü.²⁶⁹ Kurucuları, Meskukat-ı Şahane Müdürü Düzoğlu Hoca Mihran, Darbhane-i Âmire Kuyumcubaşısı Düzoğlu Hoca Bogos, Pysichari, Sarraf Allahverdioğlu Hoca Abraham, Hoca Maksud, Tıngıroğlu Hoca Ohannes, Darbhane-i Âmire İfrazhane memuru Hoca Diran, Tüccar Mösyö David Glavany, Mösyö Charles Hanson, Mösyö Zarifi,²⁷⁰ Darbhane-i Âmire Sandık Memuru Yağlıkçioğlu Hoca Bedros ve Bilezikçioğlu Hoca Mıgırdıç'dır.²⁷¹ Banka nizamnamesindeki banka kurucularının kriterlerini belirten madde, kurucularının hangi nitelikleri baz alınarak seçildiğini göstermektedir. Kurucuların İstanbul'da oturan muteber üç tüccar ve diğerlerinin de Osmanlı İmparatorluğu tebasından olmasına dikkat edilmiş. Osmaniye Bankası, devletin kontrolü altındadır. Merkez İstanbul'dadır.

Ağustos 1854 tarihinde devlet, dolaşımda olan eski faizli ve faizsiz kaimeleri fesat karışmaması için eczalı yeni kaimelerle değiştirmek istedi.²⁷² Halkın elindeki bu kaimeleri getirmesi için çağrı yaptı. Gelen faizli ve faizsiz bütün kaimelerin karşılığında sahiplerine sadece yeni kaimelerin verilmesi öngörüldü. Bununla birlikte

²⁶⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 622, 8 Mayıs 1853.

²⁶⁹ A.e.

²⁷⁰ Mösyö Zarifi, 19. yüzyılın önemli bankerlerindendir. Zarifi'nin devlet ile sürdürdüğü mali ilişkiler için bkz. Hulkiender, a.e.

²⁷¹ **Ceride-i Havadis**, no. 623, 13 Mayıs 1853.

²⁷² A.e., no. 703, 23 Ağustos 1854.

faizli kaimeleri getirenlere faizleri ödenmeyecekti.²⁷³ Kaimelerinin teslimi Ağustos ayından başlayıp 31 Aralık 1854 tarihine kadar bitecekti.²⁷⁴ Bu tarihe kadar kaimelerini zamanında getirmeyenler için süre uzatıldı. İstanbul'da olan kaime sahiplerine, kaimeleri teslim etme tarihi olarak 1855 yılının Şubat ayı sonu; taşrada olan kaime sahiplerine ise Mart ayının sonu verildi. Kaimeleri, zamanında teslim edip değiştirmeyenlerin hiçbir hakkı kalmayacaktı.²⁷⁵ Eski kaimenin yeni kaimelerle değiştirilmesi için sürenin uzatıldığı haberi, vatandaşlarını haberdar etmeleri için dost devletlerin elçiliklerine de bildirildi.²⁷⁶

Kaimenin kopyasının çıkarılması oldukça kolay olduğu için buna kalkışanlar vardı. Kalpazanlar arasında yabancılar oluyordu. Mayıs 1853 tarihinde Fransız ve Sardinyalı kalpazanlar, 100'lük ve 250'lik epey sahte kaime ile yakalandı.²⁷⁷ Savaş döneminde de sahte kaime piyasaya sürmek isteyenler oldu. Şubat 1855 tarihinde İstanbul, Taksim civarında Parma'lı iki kişi, 1.000 kiselik sahte kaime, alet ve edevat ile yakalandı. Daha sonra bunların birkaç arkadaşının olduğu ortaya çıkarılarak tutuklandı.²⁷⁸

Savaş döneminde İstanbul'a birtakım kullanılmayan yabancı paralar ile hiçbir ülkede kullanılmayan sahte paralar, getirildi. Halk, bunların ne olduğunu bilmeden para yerine kullandı. Genel işlemleri aksatabilecek bu paraların hiçbir yerde kabul olunmaması ve halk arasında değişime sokulmaması yolunda memurlara belirtildi. Bu durum halka da ilan edildi. Dost ülkelerin sefirlerine de bu durum beyan edildi.²⁷⁹

İmparator Napolyon'un resmi olan 10 franklık Fransa altını, küçük olduğundan bunların yerine yenisi basılmıştı. Fransa da bu eski paraları toplamıştı. İstanbul'a da eski ayarı bozuk paralar geldi. Mayıs 1855 de bu paraları ellerinde bulunduranların, paralarını Galata'da Fransa askeri idaresine vererek paranın

²⁷³ A.e.

²⁷⁴ A.e., no.716, 23 Kasım 1854.

²⁷⁵ **Ceride-i Havadis**, no. 729, 25 Şubat 1855.

²⁷⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 735, 6 Nisan 1855.

²⁷⁷ **Ceride-i Havadis**, no. 624, 23 Mayıs 1853.

²⁷⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 727, 11 Şubat 1855

²⁷⁹ **Ceride-i Havadis**, no. 750, 30 Temmuz 1855.

karşılığını alabileceği ilan edildi. Toplanma süresini geçirenler dahi paralarını, karşılığı olan miktardan düşük bir bedel alarak verebileceği bildirildi.²⁸⁰

Savaş sırasında kullanılmak üzere çıkarılan bu kaimelerin, savaşın bitmesiyle piyasadan toplanması gerekmektedir. 2 Nisan 1857 tarihinde ordu kaimelerinin, emrin varış tarihinden itibaren 31 gün içinde mal sandıklarından kabul edilmesi ve bu müddetin sonunda tamamen kaldırılması yönünde ilgili yerlere emirler gönderildi.²⁸¹

Trablusgarp'ta kağıt para arzı için banka kuruldu. 1853 yılında “Evrakı nakdiye bankasının” idaresi ihale edildi. Eyalet dışına çıkacak yağların gümrük tezkereleri ihaleyi alana verildi. Basılacak kağıt paranın bedelini nakit olarak banka sandığına teslim etmesi gerekmektedir.²⁸²

Kırım Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyulması nedeniyle kaime çıkarılmasına devam edildi. Kaimenin kolay taklit edilmesi nedeniyle halkın ve devletin zarara uğramasına rağmen “1861 yılında ... 1.250 milyon kuruşluk rekor miktarda kaime piyasaları bastı.”²⁸³ Halbuki devlet, 1860 yılında kaimeyi tamamıyla tedavülden kaldırmak için girişimde bulunmuştu.²⁸⁴ Kaimenin bütün olumsuz etkileri, 1861 Kasımında kendini gösterdi. Esnaf ve tüccar, kaime almamaya başladı ve halk alışveriş yapamaz oldu. Halk, birkaç gün günlük ekmek alımı yüzünden kavgaya etmişti. Nazırlar, kaimenin değeriyle uğraşanların cezalandırılacağını ilan etti.²⁸⁵

2.3.2.4. HALKIN KATKISI

²⁸⁰ **Ceride-i Havadis**, no. 742, 28 Mayıs 1855.

²⁸¹ Akyıldız, a.g.e., s. 37.

²⁸² **Ceride-i Havadis**, no. 645, 21 Eylül 1853.

²⁸³ Pamuk, **Paranın Tarihi**, s. 228.

²⁸⁴ Bkz. Erol, a.g.e., s. 6-8.

²⁸⁵ Bkz. Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001, s. 154.

Osmanlı halkı, cephedeki ordusuna katkıda bulunmak için her çeşit yardımda bulundu. Bunun nedeni ise, savaşı Ruslara karşı verilecek önemli bir ders olarak algılamasıdır. Özellikle imparatorluğun Müslüman halkı, küstah ve aç gözlü olarak değerlendirdiği Ruslara ya da Moskoflara karşı kin beslemektedir.²⁸⁶ Bu yüzden imparatorluğun her yerinden yirmi otuz kişilik gruplar halinde Müslüman erkekler, gönüllü kafilesine yazılmak için başvurdu. Bunda devletin gönüllüler ve atlar için yemek ve yem vereceğini ilan etmesinin büyük katkısı vardır.²⁸⁷

Gönüllülerin gelmesi ve toplanmasında bazı sorunlar da çıktı. Kış başında gönüllü toplanması işine kalkışıldığı için gönüllü kafilelerin çoğu “...kar, tipi yüzünden üç aydan beri Anadolu yollarında sürünmekteydiler.”²⁸⁸ Ayrıca toplanma yerleri olan İstanbul şehrine gelirken bazı gönüllülere yiyecek vermeyen ahali de oldu. Bu nedenle gönüllüler ile bu ahali arasında çatışma da yaşandı. Üsküdar’a geldiklerinde Selimiye Kışlası’nda birkaç gün için yerleştirilip dinlendirilirdi. Belirli bir sayıyı bulduklarında Serasker Kapısı’na götürüldü. Hududa hareket etmeden önce şehrin dışındaki Rami Çiftliği ve Davutpaşa Kışlalarına götürülüp devlet ve padişah hesabına birkaç gün keyif etmeleri sağlandı. Osmanlı idaresi, bu yolu tutmasının nedeni silahlı ve disiplinsiz kalabalıkları, İstanbul’dan uzak tutma gayretidir.²⁸⁹

Anadolu, Suriye, Morokko, Tunus ve Asya’nın merkezinden çıkıp gelen disiplinsiz ve çeşitli gönüllü askerler, kendi prensleri veya padişahları gibi Osmanlı Sultanına da hizmetlerini sunmaya hazırıldılar.²⁹⁰ İstanbul’a gelen gönüllüler, pistol ve yatağanıyla cesur ve kuvvetli Arnavutlar, cilalanmış ve süslü kavisli palasıyla yaşlı Asyalı Türk ve uzun fitilli tüfek takınmış iriyarı Afganlılardı.²⁹¹ 1854 ilkbaharında

²⁸⁶ Bkz. Yorga, **Osmanlı Tarihi**, s. 453. Ruslara olan kin, ozanı belli olmayan destanın bir dizesinde, **Köpek Moskof** şeklindeki niteleme ile dışa vurulmaktadır (Bkz. Cahit Öztelli, **Uyan Padişahım**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976, s. 347).

²⁸⁷ Slade, **Kırım Harbi ve Türkiye**, s. 115.

²⁸⁸ A.e.

²⁸⁹ Bkz. Slade, a.e.

²⁹⁰ Bkz. Nolan, a.g.e, Vol. 1, s. 154.

²⁹¹ Bkz. a.e.

İstanbul'un sokaklarından o kadar sık geçtiler ki halk, bunları seyrederken heyecanlanmamağa başladı. Maraş'tan gelen gönüllüler, İstanbulluların ilgisini çekti. Aynı sülaleden olan yüz kişi, sülalenin başbuğu Kara Fatma'nın komutasındaydılar. Bir kadın komutasında bir gönüllü bölüğü, yenilikti. Sarayın dahi ilgisini çekti.²⁹²

Halkın savaşa katkısında tutulan ikinci yöntem ise halktan savaş için nakit ve aynı mal olarak yardımda bulunmasıdır. Hazinesi, ağır savaş masrafları yüzünden boşalan imparatorluk, **iane-i umumiye** tedbirine başvurdu.²⁹³ 27 Mart 1854 tarihinde devlet adamlarının, imparatorluğun savaşı devam ettirebilmesi için gerekli olan tedbirlerin görüştüğü toplantı sırasında alınan kararlardan biri de imparatorluk çapında yardım kampanyasının düzenlenmesi idi.²⁹⁴ Yardım kampanyası, halkın belirli bir bedel bağışlaması temeli üzerine kurulu idi. Bu kampanyanın İstanbul'dan başlayıp sonra diğer eyaletlere duyurulması amaçlandı. Yardım kampanyası, kararı alan "...vükela, ve bendegan ve dâ'iyân ile memurin..."²⁹⁵ arasından istekli olanların verdikleri paralar ile başladı.

İstanbul'dan başlayan yardım kampanyası, kısa zamanda eyaletlere yayıldı. 3 Ağustos 1854 tarihinden itibaren²⁹⁶ çeşitli kaza, sancak ve eyaletlerden beygir²⁹⁷ ve sabun²⁹⁸ gibi ordunun ihtiyaç duyduğu maddelerin bağışı yapıldı. Kibar hanımlar ise harem dairelerinde orduya çamaşır yaparak yardım ettiler.²⁹⁹

Yardımların en önemlisi ise nakdi yardımdı. Nakdi yardımlar, öncelikle "...albay rütbesinden yukarı bütün devlet memurlarından, ordu ve donanma da dahil, İstanbul şehri zenginlerinden ..." ³⁰⁰ toplanması için ulemadan bir meclis oluşturuldu. Yardımın gönüllü olacağı duyurulmasına rağmen yardım listeleri, hükümetçe

²⁹² Bkz. Slade, a.e., s. 115-116.

²⁹³ Besim Özcan, **Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 29.

²⁹⁴ A.e., s. 33.

²⁹⁵ **Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi**, C. 9, yay. Münir Aktepe, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, 1984, s. 94.

²⁹⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 700.

²⁹⁷ A.e.

²⁹⁸ A.e., no. 701, 10 Ağustos 1854.

²⁹⁹ Slade, a.g.e., s. 115.

³⁰⁰ A.e., s. 122.

düzenlenip dairelere gönderildi. Subay ve memurların ödemesi için tayin edilen yardım miktarı, “... maaşlarının üçte biri kadar bir şeydi”.³⁰¹ Vilayetlerde, İstanbul’dan daha gönüllü yardım yapılmaktaydı.³⁰² Başkent İstanbul’dan başka imparatorluğun çeşitli yerleşim yerlerinden nakdi yardım yapıldı.³⁰³

Osmanlı halkı, savaşta devletinin her koşulda yanındaydı. Edirne’de yeni imaret halkından bir kimsenin, beygir satın almaya parası yoktu. Buna rağmen devleti uğrunda hanesini satıp parasıyla bir tane beygir aldı.³⁰⁴

1854 ve 1855 yılında İane-i Umumiye olarak toplanan nakdi yardımın miktarı, 45.552.476 kuruş ya da 455.524,76 liradır.³⁰⁵ Slade, nakdi yardımın miktarını, 1.500.000 lira ve erzak, hayvan, yağ gibi verilen aynî yardım ile aynı olduğunu belirtmektedir.³⁰⁶

Savaştan sonra halkın orduya yardımı devam etti. Mayıs 1856 tarihinde Vidin Eyaleti’nin Lom kazasından orduya iane-i mahsusa olarak 133.539 kıyve arpa toplanıp gönderildi.³⁰⁷

³⁰¹ A.e.

³⁰² A.e.

³⁰³ Özcan, a.e., s. 86-87.

³⁰⁴ **Ceride-i Havadis**, no. 661, 16 Aralık 1853.

³⁰⁵ Özcan, a.g.e., s. 86.

³⁰⁶ Slade, a.g.e., s. 122.

³⁰⁷ **Ceride-i Havadis**, no. 789, 25 Mayıs 1856.

2.4. KIRIM SAVAŞI'NIN AVRUPA ÜLKELERİNİN EKONOMİSİNE ETKİSİ

Kırım Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu dışında Avrupa ülkelerinin mali ve ekonomik yapısına olumsuz etkileri oldu. İngiltere, Avusturya ve Rusya, mali bunalımlarını borçlanma ile aşmak zorunda kaldı.

1853 yılında Avusturya, alacağı borcu, kaimelerin ödenmesi için aldı. Tedavül ettiği kaimeler, 200.000.000 florinayı geçmişti. 45.000.000 florinanın karşılığı vardır. Aldığı 80.000.000 florina borç, kaimelerin ödemesinde kullanıldı.³⁰⁸ Avusturya Devleti'nin mali sıkıntısı, büyük ihtilalden beri kurtulamadığı gibi her yıl daha da artmaktadır. 8.000.000 kiselik kağıt para tedavüldedir. Ancak bunun 400.000 kisesi faizli geri kalanı faizsizdir. Devletin 1853 yılı gelir-masraf dengesi bozulmuştu. Yıllık masraf 2.000.000 kiseye yakındı.³⁰⁹ Avusturya, mali sıkıntısını biraz hafifletmek için Avrupa tüccarından, Eylül 1853 tarihinde 800.000 kise borç aldı.³¹⁰ Ekim ayına gelindiğinde Avusturya Devleti, beş altı aydan beri süregelen süreçte İngiliz sarraflardan iki milyon kise akçe borç aldı.³¹¹ Bu dönemde Fransa'nın 1853 yılı bütçesi ise fazla verdi.³¹²

1854 yılında Avrupa devletlerinin çoğunda gerek savaş ve gerekse masraflardan dolayı borç alınması gerekmektedir.³¹³ İstenen borcun tamamı 1854 yılı itibariyle yaklaşık 26 milyon liradan fazla olduğu hesap edilmiştir.

³⁰⁸ Ceride-i Havadis, no. 630, 7 Temmuz 1853

³⁰⁹ Ceride-i Havadis, no. 666, 13 Ocak 1854.

³¹⁰ Ceride-i Havadis, no. 645, 21 Eylül 1853.

³¹¹ Ceride-i Havadis, no. 654, 31 Ekim 1853.

³¹² Ceride-i Havadis, no. 619, 14 Nisan 1853.

³¹³ Ceride-i Havadis, no. 694, 26 Haziran 1854.

Rusya'nın savaştan önce yıllık bütçe geliri, 24 milyon liradır.³¹⁴ Gelirinin büyük kısmı, gümrük hasılatındandır. 1854 yılında savaşta olunduğundan limanların çoğu abluka altındadır. Gelirler düşerken giderler de normalden daha fazla arttı. Gelir gider dengesi bozulduğundan Rusya'nın maliyesi de bozuldu. Rusya'nın batı ve doğu bölgeleri halkından alınan yıllık vergilerinin üzerine savaş masrafından dolayı zam kondu.³¹⁵ Bu vergilerin bir ay içinde iki taksitte toplanması ve verilmediği takdirde kullandıkları mala el konulması kararı ilan edildi.

1856 yılına gelindiğinde İngiltere, savaş sırasında yaptığı 20 milyon liralık borcunu erteledi. Ancak bu borç, olağanüstü harcamaları karşılayabildi.³¹⁶

1853 yılında Avrupa borsası, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında başlayan ve gittikçe büyüyen Kutsal Yerler sorunundan etkilendi. Avrupa halkı hisselerin alım satımı nedeniyle hayli kâr ve zarar etmektedir. Kumar gibi bir saat içinde birkaç bin kese alınıp verildiği haber kaynaklarında belirtilmektedir. Avrupa haber kaynağı, bu ticareti, "... Avrupa ahalisinin merkez-i ticaret olmak üzere borsa tabir olunur bir mahal-i mahsusi olub orada esham ve sair irad hisseleri mevcut olduğu hasis-i mezkurenin alunub verilmesi ve bahasının tezayid ve tenakız etmesi ..." şeklinde anlatılmaktadır. Savaş ilanı haberi yayıldığı anda alınıp satılan hisselerin bahası düşeceğinden herkes, elindeki hisseleri hemen satmaya çalışacaktı. Savaş çıktığında ticarete durgunluk yaşanacağı düşüncesiyle ellerindeki hisse senetleri ve diğer gelir hisselerini elli, altmış kise aşağı satanlar zarar gördü. Bu durumun, devlet tarafından önlenmesi olanaksızdı. Borsanın itibarlı olduğu Londra, Paris, Hamburg, Amsterdam, Viyana ve Frankfurt'ta günde milyonlar ile alışveriş edilmektedir. Geçenlerde bir adam hisse satışından 16.000 kise zarar ettiğinden intihar etmişti.³¹⁸

³¹⁴ A.e.

³¹⁵ A.e.

³¹⁶ *Ceride-i Havadis*, no. 789, 25 Mayıs 1856.

³¹⁷ *Ceride-i Havadis*, no. 640, 28 Ağustos 1853.

³¹⁸ *Ceride-i Havadis*, no. 640, 28 Ağustos 1853.

Ekim 1854 tarihinde, Bükreş'ten Ruslar çıkıp Osmanlı askeri girdikten sonra Eflak halkının emniyeti sağlandı. Böylece Eflak tüccarı, Viyana, Sırbistan ve diğer yerlere gidip alışveriş yapmak ve bunca vakittir telef olan hububatı ve ticaretlerini yerine koymak üzere fazlasıyla gayret göstermek için fırsat buldu.³¹⁹

Ocak 1854 de yabancı gemilerin, Osmanlı sancağını takmadığı sürece Rusya kıyılarına uğraması yasak değildi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu ordusuna silah, barut ve çeşitli savaş aletleri nakil etmeleri istenmemekteydi. Rusya Maliye Bakanı, savaş malzemeleri yüklenen gemi görüldüğünde zapt edileceğini, bütün tüccarlara ilan etti.³²⁰ Bu ilan, Petersburg'da çıkan 13 Aralık 1853 tarihli resmi gazetede basıldı.

Savaştan sonra Avrupa ile olan ticaret arttı. M. 1855-56 (H. 1272) yılında İzmir'den 568.104 keselik eşya çeşitli ülkelere gönderilmiş ve şehre ise 514.003 keselik eşya gelmiştir. Bu hesaba göre 51.101 keselik kâr, ihracattan doğmuştur. İthalat ve ihracatın miktar ve ismi açık bir şekilde gösterilmiştir.

1856 yılında Avusturya kumpanya vapurları, haftanın her günü İstanbul'dan hareketle Tuna kıyılarından Kalas'a ve bir kolu dahi Viyana'ya uzanan sefer düzenlemeye başladı. İstanbul'daki yeni köprüden 29 vapurun geçmeye başlaması sahil ticaretinin geliştiğini göstermektedir.³²¹

Borsa, İstanbul'da 19. yüzyılın ortalarına doğru oluştu. Devlet tarafından çıkartılan kaimenin bir spekülasyon aracı olması; kaimenin dışında sergi, sehim gibi devlet kağıtları ve bazı itibarlı tüccar ve bankerlerin imzasını taşıyan çek ve bonoların alışverişinin hızlanması; bu spekülatif oyunlara Avrupalı tüccarların da karışması ile bazı asayiş sorunları çıktı. 1854 yılında "... İstanbullu Rum banker, sarraf ve tüccarlar Rum kiliselerinin idare heyetlerine verilen 'sefurya' adıyla bir teşkilatlanmaya giderek Galata'da Havyar Hanı'nda bir borsa..."³²² kuruldu. Ocak

³¹⁹ Bkz. **Ceride-i Havadis**, no. 711, 17 Ekim 1854.

³²⁰ Bkz. **Ceride-i Havadis**, no.666, 13 Ocak 1854.

³²¹ **Ceride-i Havadis**, no. 780, 12 Mart 1856.

³²² Haydar Kazgan, "Galata Borsası", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, 1994, s. 356

1856 tarihinde bu yarı resmi nitelikteki borsadaki tüccarın ticaret işlemlerini kolaylaştırmak ve Avrupa ile iletişimin kurulabilmesi için telgraf merkezlerinden Galata'daki borsaya bir tel uzatılma kararı alındı.³²³

Rusya Devleti kura yöntemiyle bazı yerlerde binde yedi asker almaktadır. Lehistan'da kura çekilmesi Lehlilerin ekserisi Prusya'ya firar etmiş. Prusya ele geçirdiği Lehlileri Rusyalılara teslim etmesi yönünde iki devlet arasında antlaşma var. Savaşa gönderilebilen Lehlilerin yerlerine ekip biçecek kimse kalmayınca Amerika'dan Lehistan'a gelen Nemçelilere ekip biçmek için arazi verilmesi; 25 yıl sürecek imtiyaz ile kendilerinden asker alınmayacağını taahhüt etti. 25 yılın sonunda da bir imtiyaz daha verilebileceğini de bildirdi.³²⁴

İngiltere devleti, savaş sonunda Kırım ordusunun yükünün taşınması ve diğer işlerinde kullanılmak üzere İstanbul'da bulunan hamallar ile sair işsizler ve çöpçülük edenler araştırıldı. İhtisap Nezareti, aylık 450 kuruş ücret ile işçi arandığını ilan etti. Bu ilana iki binden fazla kişi başvurdu; ancak sekiz yüz kişi kabul edildi. Bunlar Zaptiye Nezareti tarafından Kırım'a gönderildi.³²⁵

³²³ **Ceride-i Havadis**, no. 774, 28 Ocak 1856. Telgrafın sivil amaçlarla Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulma nedeni yabancı ve Levanten tüccar ve bankerlerin başlıca ihtiyaç ve taleplerinden biri olmasıdır.

³²⁴ **Ceride-i Havadis**, no. 663, 28 Aralık 1853.

³²⁵ **Ceride-i Havadis**, no. 722, 11 şubat 1855.

BÖLÜM 3: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN

İAŞE SORUNU

3.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İAŞE SORUNUNA GENEL BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğu, sarayın, ordularının ve halkının iâşesini ve diğer ihtiyaç maddelerini tüketebilmesini amaç edinmiş ve ekonomik hayatı da bu ilke doğrultusunda düzenlemiştir.¹ Tüketim önceliği saray, ordu ve İstanbul halkına tanınmıştır. Özellikle İstanbul halkının önemli tüketim maddesi olan ekmek iâşesinin sağlanmasına önem verilmektedir.

İstanbul kentinin iâşesinin önemi ise öncelikle başkent olmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul'da birkaç istisnai ürün dışında tarımsal üretim yapılmaması ve dolayısıyla başka yerlerin ürünlerine ihtiyaç duyulması, kentin iâşesinin sağlanmasının önemini daha da artıran unsurlardır. Osmanlı yöneticiler, İstanbul halkının kasaba ve köylerde olduğu gibi tarım yapamayacağını ve dolayısıyla "...havayic-i zaruriye ve akvat-ı yevmiyelerinin tedarik ve istihsal edemeyecekleri zahir ve aşikar ve beher hal iktizasına göre ..." ² imparatorluğun bereketli yerlerinden sağlanmasına çalışacaklarını ifade etmiştir.

Mantran'ın deyişiyle miğde-kent İstanbul'un doyurulması güç bir iştir.³ Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul halkının iâşesi ve özellikle en önemli iâşe maddelerinden ekmeği tüketebilmesi için elinden geleni yapmaktadır. Osmanlı

¹ Bkz. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 47.

² **BOA, CD** 16579, 15 Eylül 1794.

³ Bkz. Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kamusal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, C. 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, s. 167.

İmparatorluğu, sarayın ve ordunun yanı sıra İstanbul halkının iâşesinin sağlanması için ekonomiye müdahale politikası uygulamaktaydı.⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun, İstanbul'un iâşesinin halledilmesi için yürüttüğü politikanın belirli ana hatları vardır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu, halka belirli standart ve kaliteden uygun fiyata mal ve hizmet sunulmasını sağlamak; mali gelir elde etmek amacıyla, her düzeydeki piyasanın kurulmasına izin verme ve kontrol etme yetkisine sahipti.⁶ Herhangi bir piyasanın kurulması, bir ihtiyaçtan kaynaklanmasına ve devlet tarafından uygunluk taşınmasına bağlıydı.⁷ Pazarda satış yapacak veya bir hizmet sunacak olan elemanlar başka bölgelerden bile getirilebilmektedir.⁸

Pazarlardaki ticaretin devlet denetimi altında gerçekleşmesini sağlamak, devletin mali denetimine olanak vermekte ve bu devletin vergi gelirlerinin düşmesini önlemektedir.⁹ Devlete düzenli vergi veren esnafın korunması için seyyar satıcılık yapan ve nominal fiyattan daha düşük fiyattan satış yapanlara da izin verilmezdi.¹⁰

Osmanlı ekonomisinde İstanbul'daki piyasalar daima devletin temsilcisi olan kadıların kontrolündeydi. Halkın **İstanbul efendisi** dediği İstanbul kadısı, narhı, tartıyı ve gıda maddelerin ayarının bozulup bozulmadığını kontrol eder ve hile yapan esnafa dayak ve hapis cezaları verirdi.¹¹ Emrinde birkaç mübaşirle en umulmayan zamanlarda kentin değişik semtlerini dolaşmaktadır. Kadıyı kontrol eden ise Sadrazamdı. Görevlerinde başarılı olamayan kadılar, azil, sürgün gibi cezalara çarpılırdı.¹²

⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomiye müdahale politikası için bkz. Şevket Pamuk, "Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış", Toplum ve Bilim, sayı 83, Kış 1999-2000, s. 133-145.

⁵ Bkz. İsmail Hami Danişmend, "Osmanlı Tarihinde İstanbul İâşesi", **Cumhuriyet**, 4 İkinci Teşrin 1942.

⁶ Bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1986, s. 375-376.

⁷ Bkz. a.e., s. 375.

⁸ Bkz. a.e.

⁹ Bkz. a.e., s. 376.

¹⁰ Bkz. Ahmet Refik, **Onbirinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1592-1688)**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s. 16.

¹¹ Bkz. Danişmend, a.y.

¹² Bkz. a.y.

Kadının önemli beledi görevlerinden bir diğeri mal ve hizmetlerin narhının belirlenmesini sağlamaktır. Narh fiyatının belirlenmesi gerektiğinde “...âyan-ı şehirden ve ehl-i hibreden mutemed ve sika kimesneleri ve alakadar esnafın mümessillerini ...”¹³ toplardı. Malın maliyet fiyatıyla hayat pahalılığını inceledikten sonra genellikle esnaf için %10’u geçmeyen bir kâr payı bırakmak suretiyle fiyat ve uygulanacak usul ve tedbirler saptanırdı.¹⁴

Kadının emrinde bulunan **muhtesip** veya **ihtisap ağası** denilen beledi zabıta memuru, kadının verdiği hükümleri uygulatmak ve piyasanın düzenini sağlamak gibi görevleri yerine getirirdi.¹⁵ Bu memur, görevini genellikle iltizamla aldığı için pazarda satılan eşyalardan alınan **ihtisap rüsumunu** * kendi hesabına toplar, esnafı teftiş ederek narhtan fazla veya eksik satanları ve kötü mal üretenleri cezalandırırdı.¹⁶

Fatih Sultan Mehmet döneminden¹⁷ 1865¹⁸ yılına kadar sürdürülen her çeşit yiyecek ve zorunlu ihtiyaç maddelerine - hatta zorunlu olmayan ihtiyaç maddeleri- hükümet ve belediye tarafından fiyat belirlenme işi ya da narh usulü sürdü.¹⁹ Malın azami fiyatı olan narhtan yukarı fiyata satılması, şiddetle yasaklanmasına rağmen aşığına göz yumulurdu.²⁰

İaşenin sağlanabilmesi için para kıymetinin korunabilmesi önemliydi. 1840 yılında kaime çıkartılıncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun para düzeni, metalik

¹³ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar”, **Tarih Vesikaları Dergisi**, c.1, sayı 5, s. 2.

¹⁴ Bkz. a.y.

¹⁵ Bkz. a.y.

* İhtisap rüsumu, damga, mizan, evzan ve ekyal ve yevmiye-i dekakin, bac-ı bazar gibi ünvanlarla şehir ve kasabalarda ve panayır ve pazar mahallerinde.. “ alınan bir vergidir. Bkz. Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-i Belediye**, c.1, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1338, s. 362.

¹⁶ Bkz. a.y.

¹⁷ Ergin, a.g.e., s. 393. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul’u aldıktan sonra “Un kapanına”, “Yemiş İskelesi Çardağı”na “Sebze hane divanına ve “Salhane”ye giderek narh işlerinin tanzimi gibi konuları teftiş etmiştir. (Bkz. Barkan, a.y.)

¹⁸ 29 Temmuz 1865 tarihli bir irade-i seniyye ile ekmekten başka bütün ihtiyaç maddeleri üzerinden narh kalktı (Bkz. İlber Ortaylı, **Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul: Hil Yayın, 1985, s. 186).

¹⁹ Bkz. Ergin, a.g.e., s. 393.

²⁰ Bkz. a.e.

paraya dayanmaktaydı.²¹ Esas olarak devletin, kendi metal parasının içerdği metal miktarını korumaya çalışması, halkın paraya güvenilebilmesi için önemliydi. Devletin, halkın güvenle parayı piyasada kullanmasını sağlaması için paranın metal bileşimini bozan ve tağşiş eden insanlara karşı tedbirli olunması gerekliydi. Kişilerin paranın metal içeriğini bozmaması için bu suça idam cezası getirilmiştir.²²

Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli nedenlerle metalik paranın metal bileşimi ile oynayarak kazanç elde etmeye çalıştı.²³ Para basmak için madene ihtiyaç duyması, elindeki paranın değerini bozmasını getirdi. Düşük değerde bulunan para, piyasanın fiyat dengesini bozan bir unsurdu. Paranın çıktığı dönemde fiyatlarda bir yükselme görüldü.

Osmanlı İmparatorluğu, 1689- 1691 yıllarındaki bir mali bunalımda “... 31 aylık dönemde, her biri bir akçe değerinde 600 milyon adet bakır mangır üretti ve piyasaya sürdü.”²⁴ İlk önceleri mangır, piyasada olumlu karşılandı. Ama kalpazanlar tarafından kalp mangırlar üretilince mangır deneyimi kötü etkilendi. Ekim 1689 tarihinde et ve hububat tüccarı, mangır karşılığında İstanbul’a mal vermeyeceğini bildirdi. Tüccarlar, ödemenin gümüş veya altın ile yapılmasını istedi. İstanbul’da mal getirilmemesinin sonunda kıtlık ve pahalılık görüldü.²⁵

Osmanlı İmparatorluğu, mali bunalımlarını aşmak için belirli dönemlerde tağşiş yöntemine başvurdu. Tağşiş ile ek gelir sağlamasına rağmen bunun sonunda ortaya çıkan büyük enflasyon dalgası, ekonomik ve siyasal sorunlar yaratmıştı.²⁶ 1844 yılında Osmanlı İmparatorluğu metal parayı tağşiş ederek gelir etme yöntemini bıraktı.

²¹ Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 227.

²² Bkz. Danişmend, a.g.y.

²³ Osmanlı İmparatorluğu’nda para tağşişi, ilk II. Mehmet döneminde başladı. Tağşişlerin nedenleri üzerine bkz. Pamuk, a.g.e., s. 55- 60.

²⁴ Pamuk, a.g.e., s. 169.

²⁵ Bkz. Ahmet Refik (Altınay), **Onikinci Asrî’de İstanbul Hayatı (1689-1785)**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988, s.3- 4.

²⁶ Bkz. Pamuk, a.g.e.,s. 224.

İstanbul kenti, imparatorluğun diğer kentlerinde yaşayan halkın yaşamak istediği kentti. İstanbul halkı, vergilerden muaftı. Bu yüzden bütün devirlerde imparatorluk halkı, kente göç edip burada yaşamak istedi. İstanbul'a imparatorluğun çeşitli yörelerinden gelen ve işsiz olan nüfusun artması, 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren devletçe endişe ile izlenmiş ve önlenmeye çalışılmıştır.²⁷

Göçün önüne geçmek için türlü tedbirlere başvuruldu. Vilayetlere emirnameler gönderilerek göçler önlenmek istendi.²⁸ İmparatorluğun çeşitli yerlerinden İstanbul'a gelen ev göçü, hububat ve diğer zaruri ihtiyaç maddelerine duyulan ihtiyacı daha da artıran bir etkidir. İstanbul'da az bulunan yiyecek maddelerinde görülen kıtlığın, daha fazla hissedilmemesi ve halkın sıkıntıya düşmemesi için göç istenmedi.²⁹

I. Mahmut döneminde "... İstanbul'a iş takibi ya da davalarını görmek üzere gelmek isteyenlere de engel olunarak her ilçe ya da kasabaya bu işlere bakacak mutemetler tayin edilmiştir".³⁰ II. Mahmut döneminde, halkın denetim altında tutulması ve 18. yüzyıl ile daha öncesinde mali ve sosyal dengeyi bozan kitle göçünü önlemek için **mürur tezkeresi** düzeni getirildi.³¹ Bu tezkere, ülke içi seyahatlerde yerli ve yabancıların yanında taşınması gereken bir belgeydi.³²

İstanbul'a göçün durdurulması yanında belirli bir şekilde nüfusun gönderilmesi yöntemine de başvuruldu. Yapılan kontrollerde, İstanbul'da bulunan işsiz insanlar, memleketlerine gönderilirdi.³³

²⁷ Erol Tümertekin, "Göç", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 3, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 405.

²⁸ **BOA, CD 4125**, 26 Mart 1786.

²⁹ 17. yüzyılda, Palermo'da, yiyecek sıkıntısı çekilmesi yüzünden, dışardan buraya gelecek kişilerin yanında kendi yiyeceklerini getirmesi istenirdi (Bkz. Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 206).

³⁰ Tümertekin, a.g.m.

³¹ Bkz. Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 2: Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808- 1975**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 70. Mürur tezkeresi nizamı için bkz. Takvim-i Vekayi, no. 218, 28 Şubat 1841.

³² **BOA, CD 4425**, 1 Şubat 1822.

³³ Bkz. Ahmet Refik, a.g.e., s. 199.

18. yüzyılın sonuna gelinceye kadar İstanbul'a hububatın getirilmesinde devlet ve özel kesim birlikte yer alırdı. Şehrin günlük hububat ihtiyacı özel sermaye ile karşılanıyordu. Devlet sermayesinin alanı ise kıtlık zamanında kullanılmak üzere gerekli stokun oluşturulması ile sınırlıydı.³⁴ Kış nedeniyle hububat gelmediğinde tersane ambarından, ekmekçi esnafına hububat verilirdi.³⁵

1788/ 89 yılında İstanbul kentinin yaşadığı kıtlık,³⁶ devleti İstanbul'un iâşesi üzerine başka bir yapılanmaya gitmeye zorladı. İstanbul halkının 18. yüzyılda hububat maddesinin kıtlığından dolayı çektiği sıkıntıyı gidermek ve hububatı bizzat üretim yerinden alıp kente getirmek için **Zahire Nezareti** ve **Hazinesi**'ni kurdu.³⁷ 1793 yılında kurulan Zahire Nezareti'nin tüccarın hububat işlerinin denetlenmesi ve hububat getirmesine yardımcı olunması, kış gelmeden Eflak, Buğdan, Tuna ve Karadeniz sahillerinden ve gerekirse Akdeniz'den büyük miktarlarda hububat getirilip devlete ait ambarlarda en azından 2 milyon kile hububat bulundurulması; bütün bölgelerden hububatın öncelikle İstanbul'a gönderilmesinin sağlanması ve Rumeli'den Anadolu'ya zahire taşınmasını ve yabancılara satışının önlenmesi işlerini yerine getirmesi hedeflendi.³⁸ Zahire Hazinesi, döner sermaye biçiminde örgütlenmiş ve nezaretin görevlerinin yerine getirmesi için gerekli maddi kaynağı sağlayan hazinedir.³⁹

Zahire Nezareti'nin yerine getirdiği en önemli fonksiyon, üretim bölgelerinden hububatı satın alarak İstanbul'a getirilmesini sağlamaktır. Mübâya'âcılar aracılığıyla satın alınan hububat, devlete ait ambarlarda

³⁴ Bkz. Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İâşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 11, Ekim 1949- Temmuz 1950, s. 399.

³⁵ **BOA**, HH 54551, 1 Şubat 1789.

³⁶ Bkz. **Tarih-i Cevdet**, (tertib-i cedid), C. 4, İstanbul, 1303, s. 153- 154.

³⁷ Zahire Nezareti ve Hazinesi'nin kuruluşuna giden yol üzerinde, ilgililerin konuya eğilmelerinde H 1203 (1788-89) yılında İstanbul'da meydana gelen kıtlık olayının büyük etkisi vardır (Bkz. Yavuz Cezar, "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi", **Toplum ve Bilim**, no. 6/7, 1978, s. 118-119.

³⁸ Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s. 17-18.

³⁹ Cezar, a.y., s. 122.

depolanmaktadır. “İhtiyaç anında da bu stoklardan değirmenci ve fırıncılara dağıtım yapılmaktaydı”.⁴⁰

Devlet, mübâya’â yaparken miri ve rayiç mübâya’âsı denilen iki yöntem uyguladı. Daha önceden yalnız askeri amaçlar için kullanılan miri mübâya’â yöntemi, “... 18. yüzyılın ikinci yarısına doğru İstanbul’un iâşesi...”⁴¹ için uygulandı. Bu yöntemle göre daha çok Rumeli bölgesinde bulunan kazalara, göndermesi arzu edilen hububat miktarı fermanlar ile bildirilmekteydi. Sık olmamakla birlikte, İstanbul’a, Ege sahillerinden de miri mübâya’â yöntemiyle hububatın istendiği görülmektedir.⁴² Kazalara tertip edilen belirli miktardaki hububatın, mübâya’âcılara teslim edilmesi gerekmekteydi. Gene bu yöntemle göre “...üreticiye ödenecek fiyatlar buğday için 20, arpa için 10 pare idi.”⁴³ Bu yöntemden üreticinin en büyük şikayeti ya da bu yöntemin olumsuz yanı, üreticiye ödenecek miktarın, bir yüzyıl boyunca hiç değişmemesinden dolayı piyasa fiyatının çok altında kalmasıdır. 1830’larda zam yapılmasına rağmen zamlı fiyat, üreticiyi tatmin etmekten uzaktı.

Rayiç mübâya’â sistemi, “18. yüzyıl sonlarında Nizam-ı Cedid hareketinin bir parçası olarak, miri mübâya’â sisteminin yol açtığı haksızlıkları önlemek için miri mübâya’â yerine...”⁴⁴ getirildi. Bu sistemde miri mübâya’â sisteminin tersine fiyatın, gerçek piyasa fiyatı olması gerekliydi. İlk başlarda piyasa fiyatına oldukça yakın olarak tespit edilen rayiç fiyatı, zaman içerisinde piyasa fiyatının gerisinde kaldı.⁴⁵

Nizam-ı Cedid’in sona ermesiyle birlikte rayiç mübâya’âsı kaldırılarak, yeniden miri mübâya’âya dönüldü. İstanbul’un iâşesinde ise bu iki yöntemin aynı anda kullanıldığı görülmektedir. Zahire Nezareti, miri ve rayiç fiyatlarla mübâya’â edilecek hububatın Marmara kıyısındaki iskelelere bağlı kazalarla Akdeniz’e iskelesi

⁴⁰ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 72.

⁴¹ Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s. 19.

⁴² BOA, CM 26150, 8 Kasım 1769.

⁴³ Güran, a.e.

⁴⁴ A.e., s. 20.

⁴⁵ Bkz. a.e.

olan kazalardan tertip edilmesini sağlamaktadır.⁴⁶ İstanbul'un hububat yatağı olarak nitelendirilen yerler, Tekfurdağı, Karaağaç, Siroz, Yenişehir, Selanik, Ağrıboz ve diğer Akdeniz sahilleridir.⁴⁷

Tanzimat Dönemi'nde Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın maddelerine uygun olarak, 12 Ağustos 1839 tarihinde "... Zahir Hazinesi ile nizamı fesh ile ilga' olunarak, hazinenin sermayesi, alacağı- vereceği ve memur kadrosu yeni kurulan Ticaret Nezaret ve Hazinesi'ne aktarılmıştır."⁴⁸

Zahire Hazinesi'nin kaldırılmasından sonra İstanbul'un iâşe işi ile uğraşan kurumlar sık değişti. 1841 yılında Ticaret Nezareti, İstanbul Gümrüğü Emaneti'ne ilhak etmesinden dolayı zahire işleri de Maliye Nezareti'ne bağlı bir müdürlük ile idare edildi.⁴⁹ Diğer yandan "...hububat ve ekmek çâsnısı Ticaret Nezareti'ne, çıkarılan ekmeğin kalite ve tartısının kontrolü de zabtiyeye verilmişti."⁵⁰ İstanbul'un iâşe işi ile uğraşan kurumların sayısının fazlalılığı nedeniyle "...Zahire Hazinesi'nin alacaklarının tahsili zorlaşıp bakayası fazlalaşmış, hatta ihtiyat zahiresi dahi toplanamamıştı."⁵¹ 1846 yılında Zahire Hazinesi'nin Ticaret Nezareti'ne nakledilmesi kabul edildi.⁵² Bununla birlikte, 1849 yılında, Ticaret Nezareti maiyyetinde, hububat işlerine ilişkin konuların tartışıldığı özerk Ticaret Meclisi kuruldu.⁵³

Gene Zahire Hazinesi'nin kaldırılmasından sonra 1839 yılı içinde mübâya'ât usulüne son verildi.⁵⁴ Mübâya'acılar tarafından "... fukarayı raiyyete envai mezalim ve taaddiyât ..." ⁵⁵ olduğu için bu usulün, sonlandırılmasına karar verildi. Bununla

⁴⁶ Bkz. a.e., s. 21.

⁴⁷ BOA, CB 1366, 12 Mart 1795.

⁴⁸ Cezar, a.y., s. 131.

⁴⁹ Bkz. a.e., s. 136. 31 Temmuz 1840 tarihinden itibaren Maliye Nezareti, askerin iâşesi ve askere ait hububat ambarının idaresi işlerini de üstlendi (BOA, İ.DH 881, 10 Ağustos 1840).

⁵⁰ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 136.

⁵¹ BOA, Cİ 2193, 22 Mart 1849.

⁵² BOA, İMV 1734, lef 3, 26 Ekim 1846.

⁵³ BOA, İ.MV 3769, lef 5, 26 Şubat 1849.

⁵⁴ BOA, Cİ 1827, 5 Eylül 1839.

⁵⁵ Takvim-i Vekayi, no. 180, 19 Haziran 1839.

birlikte mübâya'ât usulünün kaldırılması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım ve ticaretin yeniden canlanacağı düşünüldü.⁵⁶ İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu hububatın, kapan ve yabancı tüccar tarafından sağlanmasına imkan tanındı.⁵⁷

Mübâya'ât usulünün kaldırılmasıyla birlikte hububatın, üreticinin ya da tüccarın istediği fiyattan, istediği yere satmasına izin verildi.⁵⁸ Ama saray, asker ve İstanbul halkının ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra hububat ürünü fazlası kaldığında izin çıkmaktaydı. Kıtlik görüldüğünde hububatın ihracına yasak getirilip İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir. Esasında mübâya'ât usulü, 13 Temmuz 1837 tarihinde kaldırılmakla birlikte İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanma zorluğu uygulanmanın devam etmesini gerektirmişti.⁵⁹ 1839 yılında da bazı yerlerin hububat ürününün, yemeklik ve tohumluk miktarına yetmemesi nedeniyle mübâya'ât usulüne, yıl bitinceye kadar devam edilmesine karar verildi. Kıtlıktan dolayı hububat fiyatı hızla artmıştı. İstanbul'un ihtiyati hububatının hızla toplanması için hububat fazlası olan yerlerin, fazla olan miktarı göndermesi emredildi.⁶⁰

Mübayaa usulünün kaldırılmasından sonra İstanbul'un ihtiyati hububatının alımının düzeni ve usulünü belirleyecek kurum, Meclis-i Umur-i Nafia'dır. Ama iâşe ile ilgili konular, önemli işlerden sorumlu bazı bakanlar arasında tartışılacaktır.⁶¹

⁵⁶ BOA, CM 19761, lef 1, 18 Ekim 1839.

⁵⁷ BOA, İ.DH 1204, Şehremaneti lefi 1, 13 Eylül 1840.

⁵⁸ Akyıldız, a.g.e., s. 128.

⁵⁹ Bkz. Akyıldız, a.g.e., s. 128.

⁶⁰ BOA, CD 4280, 30 Aralık 1839.

⁶¹ BOA, Cİ 1827, 5 Eylül 1839.

3.2. KIRIM SAVAŞI DÖNEMİNDE İAŞEYİ ZORLAYAN ŞARTLAR

19. yüzyılın başında Osmanlı idaresi, İstanbul'a sabit fiyatlarla, tarımsal ürün temin etme konusunda daha çok sorunla yüz yüze gelmişti. Ekonomik ve siyasal etkenlerden kaynaklanan bir durumdu. "... 19. yüzyılın başında İstanbul'da serbest bir mal pazarı gelişti ve zamanla etkisini artırarak devletin besin alım ve dağıtım işlemlerine sekte vurmaya başladı."⁶² Bu durum, 1832 yılında devletin İstanbul'da satılan malların fiyatlarını saptama çabasını olumsuz etkiledi; yiyecek fiyatları bu dönemde en üst düzeye çıktı.⁶³

18. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Karadeniz'den İstanbul'a mal gelmemeye başladı. Karadeniz'deki Osmanlı egemenliğini sona erdiren 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, İstanbul için büyük bir ekonomik darbe oldu. "Bundan böyle Karadeniz limanlarından alınan mallar yalnızca ... gittikçe artan biçimde Rus gemileriyle ve diğer milletlere ait gemilerle taşındı. Bu gemiler artık İstanbul'da durmuyorlardı."⁶⁴ Osmanlı kaynaklı yük taşıyan pek çok gemi de bazı sorunlardan kaçınmak için Rus limanlarında yük belgelerini değiştirip İstanbul'dan transit geçmeye başladı.

Karadeniz bölgesinden başka 19. yüzyılın başlarında Eflak ve Boğdan da yiyecek göndermemeye başladı. Eflak ve Boğdan'ın yiyecek göndermemesini doğuran 1829 Edirne Antlaşması'dır. Bu antlaşma ile Eflak ve Boğdan'ın İstanbul'a belirli bir miktarda yiyecek satma yükümlülüğü kalktı.⁶⁵

⁶² Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s. 124.

⁶³ Bkz. a.e. İstanbul'da tüketici fiyatları endeksi, 1832 yılında 114, 96 dır. Endeks, 1831 yılına göre 4,54 kadar bir artış gösterdi (Bkz. Şevket Pamuk, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 17).

⁶⁴ A.e.

⁶⁵ Bkz. a.e.

İstanbul kentinin iâşesini zorlayan başka bir neden, kentin nüfusedir. Kentin 1844 yılındaki İstanbul'daki Müslüman ve gayri Müslüman erkek nüfus, 213.693.⁶⁶ 1852 yılındaki nüfus ise 891.000 dir.⁶⁷ Kentin nüfusu, savaş sırasında konaklayan müttefik ordulara bağlı askerler ile arttı. Savaşa katılan İngiliz ordularına bağlı asker sayısı, 97.864; Fransız ordusuna bağlı askerler 300.268 ve Piyemonte'nin ise 21.000 dir.⁶⁸ Müttefik ordularına bağlı toplam 419.132 askerin çoğunun, cepheye gitmeden önce konakladığı; cepheye hastalandıkları veya yaralandıkları zaman yurtlarına dönmeden önce bir süre kaldığı kent, İstanbul oldu.

Savaş, karaborsacılığı doğuran bir olaydır. Selanik kaza ve köylerinin ürününü alan bazı kimseler, ürünü İstanbul'a getirenlerden daha aşağı fiyat ile alıp halka pahalı satmaktadır. Bu durum, halkı sıkıntıya soktu. Halkın refahı için her çeşit erzakın, uygun fiyat ile satılmasını sağlamak için uğraşıldı. Bunun için etraftan gelen her çeşit ürünün, kentin ortasında bulunan Ayasofya cami çevresinde, her cuma günü kurulacak pazara getirilip satılması taraflardan istendi. Buna 13 Kasım 1853 tarihinde başlandı.⁶⁹

1854 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı yerlerindeki ürününü çekirge telef etti. Anadolu ve Rumeli'nin çoğu yerlerinin hububat ürünü miktarı, diğer yıllardan fazla olmasından dolayı çekirgenin telef ettiği yerlere ve çeşitli yerlerde bulunan ordulara yetti.⁷⁰ Bu ihtiyaçların giderilmesinden sonra üründen arta kalan kısım, tüccara satıldı. Antalya sancağında, çekirge hububat ürününe büyük zarar vermesine rağmen çevreden sancağın idaresine yetecek miktarda ve uygun fiyatla hububat geldi. Sancak idarecilerinin, tüccara verdikleri teşvik sonucunda hububatın parası, hasat dönemine kadar ödenebilmiş ve bir akçe dahi artırılmamak şartları ile bir kilesi yirmi iki kuruştan alınması kontrata bağlanmıştır.⁷¹

⁶⁶ BOA, İDH 24402, dahiliye lefi 2, 17 Şubat 1857.

⁶⁷ Bkz. Lewis Farley, **The Resources of Turkey: Considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire**, London: Longman, Green, Longman and Roberts, 1862, s. 75.

⁶⁸ Bkz. T. F. Mills, "Crimean War 1853- 1856", (Çevrimiçi) <http://www.regiment.org/wars/19thcent/53crimea.htm>, 23 Eylül 2007.

⁶⁹ Ceride-i Havadis, no. 657, 23 Kasım 1853.

⁷⁰ Ceride-i Havadis, no. 706, 15 Eylül 1854.

⁷¹ Ceride-i Havadis, no. 673, 18 Şubat 1854.

1853 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerinde bereket görüldü. Anadolu ve Rumeli'nin bazı yerlerinde bolluk vardı. Geçmiş yıllarda emsali görülmemiş derecede yağmurlar yağarak ürün bereketli oldu; hububatın bahası, yarıya kadar indi. Yiyecek sıkıntısı ortadan kalktı.⁷² 1853 yılının sonuna doğru, Osmanlı iskelelerinde hububat birikti. Adana Valisi'nin, Mersin iskelesine hayli hububat gönderip ambarda biriktirdiği hububat, 300.000 kileyi buldu.⁷³

Konya çevresinde Söğüt namıyla meşhur büyük araziye, her yıl su bastığından tarım, mümkün olmadı ve buna bir çare bulunamadı. 1853 yılında, araziye su gelmediği gibi geçmiş yıllardan kalan su da tamamen çekildi. Ceride-i Havadis'te yer alan habere göre, gayet bereketli ve sağ olan toprak, hububat ekimi için çok uygundu.⁷⁴

Konya eyaletinde Bozkır ve Seydişehir arasındaki dağlardan su inen suyla göl gibi olan Suğla isimli arazide tarım yapılamamaktaydı. 1853 yılında bu bölgeden de su çekildiğinden hayli hububat ekildi. Her dönüme, bir İstanbul kilesi buğday ekildi. Bir tane tohumdan 30, 40 misli ürün alındığı rivayet olundu.⁷⁵

1853 yılında, hava durumunun iyi olduğu ve hububatta bereket görülen başka eyalet, Erzurum'du. Bu yıl, pek vaktinde olarak çok yağmur yağdığı ve peşinden güneş açtığından hububat ve bitkiler canlandı. Bundan dolayı hasılat çok oldu. Bununla birlikte, ambarda geçen yıldan hububat kaldığı için hububatın fiyatı, düştü.⁷⁶

1853 yılında Antalya sancağında ekim gayet iyi ve bereket olmasına rağmen çekirge çıktı. Çekirge, ekinlere hayli ziyan verdi. Bölgedeki çiftliklerde yirmi bin

⁷² Ceride-i Havadis, no. 658, 29 Kasım 1853.

⁷³ Ceride-i Havadis, no. 662, 21 Aralık 1853.

⁷⁴ Ceride-i Havadis, no. 621, 1 Mayıs 1853.

⁷⁵ Ceride-i Havadis, no. 644, 14 Eylül 1853.

⁷⁶ Ceride-i Havadis, no. 624, 23 Mayıs 1853.

kile ürünün hepsini çekirge yedi. Çekirgelerin, kavak ağacının tepesindeki yaprakları dahi yediği görüldü.⁷⁷

1854 yılında, savaştan dolayı hububata daha çok gerek duyulmasından dolayı Canik sancağında bulunan ziraatçı, mutasarrıfın teşvikiyle geçen yıllardan daha fazla ürün aldı. Bunun en büyük nedeni, önceden görülen hırsızlık, idareye karşı hareketler ve nüfus yokluğunun görülmemesidir.⁷⁸ Yine bu dönemde İstanbul'da, Anadolu ve Rumeli'de, hububat ve meyvenin çok olduğunu Ceride-i Havadis, yazmaktadır.⁷⁹

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa ülkelerine hammadde ve gıda maddeleri ihraç edilmekteydi.⁸⁰ 1840- 1878 tarih aralığında Osmanlı ihracatındaki buğday, arpa ve ham ipeğin payı yüksektir.⁸¹ Tanzimat'tan sonra, İstanbul'un ve diğer kentlerin ihtiyacı olduğu dönemde, hububatın ihraç edilmesi fiyatlarını artırmıştı. 1844 yılında İstanbul halkının ekmeği için gerekli olan unun ve hububatının fiyatı yükseldiği gibi hububatın darlığı görülme aşamasına da gelindi. 1844 yılında, İstanbul halkının ihtiyacı için Varna'dan un getirilmeye çalışılırken yabancı ülkelerin ise hububata ihtiyacı artmıştı. Yabancı tüccarlar, hububata duydukları ihtiyacın büyüklüğü nedeniyle kilesi 40 kuruşluktan olan buğdayı, 65 kuruşa satın almaktaydı.⁸² Buğdayın çok istenmesinin sonucunda çiftçiler, ellerindeki tohumlarını bile sattı. Varna'da unda dahi sıkıntı görüldüğü için fiyatı konusunda pazarlık yapma olanağı kalmadı.⁸³

⁷⁷ **Ceride-i Havadis**, no. 632, 23 Temmuz 1853.

⁷⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 684, 19 Nisan 1854.

⁷⁹ A.e.

⁸⁰ Bkz. Şevket Pamuk, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995, s. 27.

⁸¹ Bkz. a.e., s. 35.

⁸² **BOA, İ.DH 4341**, dahiliye lefi 1, sadarete yazılan bir tezkere, 5 Mayıs 1844.

⁸³ A.b.

3.3. HUBUBAT İHRACININ YASAKLANMASI

Hububat ihracına ilişkin Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretim, var olan yapısal sorunlarının yanında savaş ortamının zorlukları ve belirsizliklerinden etkilendi. Devletin en verimli tarım arazilerinin bulunduğu ve aynı zamanda İstanbul'un buğday ambarı olan Rumeli, savaş zamanında orduların geçiş bölgesi oldu.

Savaş dönemi boyunca Osmanlı İmparatorluğu, üretimde bulunan erkek nüfusunu savaş alanlarına göndermek zorunda kaldı. Osmanlı, savaşa nizamiye (düzenli ordu), redif (ihtiyat) ve mustahfız (muhafız) ordularına bağlı 140.000 asker⁸⁴ ile katıldı. Redif ordusuna bağlı askerler, yılda iki kez eğitim gören ve savaş sırasında Nizamiye ordusuna katılmaktadır.⁸⁵ Redif Ordusu'na katılan askerler, 23 ile 32 yaşları arasında sağlıklı kişilerden seçilmektedir.⁸⁶ Bu askerler, üretken oldukları çağda, savaş süresince üretim alanlarından kopmaktadır. Savaşın sonunda 45.000 Osmanlı askeri öldü.⁸⁷

Bütün olumsuz şartlara rağmen Osmanlı İmparatorluğu, yalnızca İstanbul'daki ordu için bir yılda 1 milyon kile buğday ile 434.000 kile arpayı sağlamak zorundaydı.⁸⁸ Hububatın hızlı bir biçimde biriktirilmesi zorunluluğu ve ülke içinde süre gelen hububat kıtlıkları, devleti bu ürününün ihracatını yasaklamaya

⁸⁴ Bkz. David Singer and Melvin Small, **The Wages of War 1816-1965, A Statistical Handbook**, 1972, p. 61. Başka bir kaynak ise Osmanlı askerinin sayısını 165.000 olarak belirtmektedir (Bkz. Mills, a.g.y).

⁸⁵ Bkz. Erik Jan Zürcher, "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi", **Devletin Silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775- 1925)**, Der: Erik Jan Zürcher, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 89.

⁸⁶ Bkz.a.e. Redif ordusunda bulunan asker sayısını tam olarak bulamadım.

⁸⁷ Bkz.. Singer, a.e. Tasvir-i Efkar gazetesi ise Osmanlı kaybının 35.000 asker olduğunu belirtmektedir (sayı 305/1, 9 Haziran 1865). Paul Kerr ise Osmanlı askerinin ölüm rakamının saptanmasının zorluğuna değinmektedir. (Bkz. "Aftermath", **The Crimean War**, Ed. by, Kerr, Paul, G. Pye, T. Chermas, M. Gold and M. Mulvihill, London: Boxtree, 1997, s. 180). Bu bakımdan burada verdiğimiz ölüm rakamı kuşkuludur.

⁸⁸ **BOA, MAD_d** 10568, s. 12- 13, 2 Ekim 1854.

zorladı. Hububat ürünün ihracat yasağı, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan sonra sıklıkla uygulanmamaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu, Balta Limanı Ticaret Antlaşması öncesi, “...ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için *üretim* ve *ticaret* üzerinde sıkı bir müdahaleciliği...”⁸⁹ sürdürmekteydi.⁹⁰ Müdahale politikası çerçevesinde sarayın, ordunun ve İstanbul halkının temel tüketim ihtiyaçlarının karşılanması önemliydi. Bu nedenle, “...elde edilen tarım ürünlerinin, çıkarılan madenlerin ve belirli bir ölçüde mamul maddelerin kayıtsız şartsız yabancı tüccarlara satılması...”⁹¹ mümkün değildi. Bazı ürünlerinin ihracı, üretimin yetersizliği, iç alım-satım-üretim dengesinin bozulması kaygısı ve stratejik nedenlerden dolayı yasaklanmaktadır.⁹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracını yasakladığı maddeler veya **memnu meta** olarak nitelenen ürün listesi kabarık olmaktadır. Listede “...hububat, pamuk, barut, at, silah, deri, gön, balmumu vb. mallar ...”⁹³ bulunmaktadır. Bu listede ilk sırada bulunan hububat ürününün ihracatı, imparatorluğun ilk zamanlarından beri sıklıkla yasaklamaktadır.⁹⁴ Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul'un doyurulmasında en önemli maddelerden biri olan hububatı, üretim bölgelerinden getirtirken bile üretim bölgelerinin doygunluğuna bakmaktaydı. Hububatın üretildiği yerin ürettiğiyle doyduktan sonra kalan miktarın, en yakın bölgedeki kazanın veya vilayetin doyması için gönderilmesi gündeme gelmekteydi. Kaza veya vilayet doymuşsa ve hala artı bir miktar varsa İstanbul'a gönderilmesine izin verilmekteydi. İstanbul ile birlikte diğer yerleşim bölgelerindeki halkın iâşesinin, karşılanma olanağı olup olmadığı

⁸⁹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 46.

⁹⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı Devleti'nin 17. ve 18. yüzyıllarda ticaret ve yerel piyasalara ilişkin uygulamalarının daimi ve kapsamlı bir müdahalecilik olarak değil, seçici müdahalecilik olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (bkz. “Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış”, **Toplum ve Bilim**, sayı 83, Kış 1999-2000, s. 138).

⁹¹ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991, s. 283.

⁹² A.y.

⁹³ A.y.

⁹⁴ Bkz. ay., s. 284.

önemliydi.⁹⁵ Osmanlı halkının iâşesi gerçekleştikten sonra hala kalan artı ürün varsa bu miktarın ihracı düşünülürdü. Bu durumda bile buğdayın ihracına hemen izin çıkmamaktaydı.

Hububat maddesinin ihracının yasaklanması nedenlerinden ilki, yukarda da belirttiğimiz gibi, o yılki ürün miktarının imparatorluk için yetersiz olmasıdır. Mart 1795 tarihinde İstanbul, hububat sıkıntısı çekmişti. Çünkü İstanbul'un hububat yatağı olarak nitelendirilen Tekfurdağı, Karaağaç, Siroz, Yenişehir, Selanik ve Ağrıboz şehirleri ile Akdeniz sahillerinde kuraklık nedeniyle hububat kıtlığı vardı. Bu bölgelerden hububat gelmeyince, Yafa iskelesinden alınmasına karar verildi. Bununla birlikte bu bölgeye gönderilen fermanda, özellikle Yafa iskelesinden yükletilen buğdayın, adalara ve yabancı gemilerine satılmaması ve satıldığı takdirde gemilerin reislerinin tutuklanacağı belirtilmişti.⁹⁶

İhraç yasağı getirilmesinin ikinci nedeni ise, ihraç yapılacak ülkenin **harbi kefare** olmasıdır. Savaş hali süren ülkelerin güçlenmesi istenmediği için onlara ihraç yapma yasağı getirilmektedir. Bu yasağa uymayan kişiler, en ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. İhraç yasağına uymayarak hububat alan veya satanın kimliği ne olursa olsun en yakın yerde hapis edilmesi, el konan kayık ve sefinenin İstanbul'a gönderilip yükünün Anbar-ı Âmire'de zapt edilmesi ve sefinenin de Tersane-i Âmire'de tutulması cezası uygulanmaktadır.⁹⁷

İhraç yasağı, siyasi nedenlerden dolayı da gündeme gelmekteydi. 1774 yılında kıtlık yaşayan Fransa'ya dost ülke olduğu için hububat satışına izin verilmişti.⁹⁸ Ama Eylül 1798 tarihinde de Mısır'ı kuşatan Fransa'ya karşı Osmanlı'ya destek veren Rus donanmasına, mal satışında kolaylık gösterilmişti. Rus donanmasının, uğradığı her yerde buğday ve diğer gerekli maddelerin satışına izin verildiği gibi halkın da normal fiyatla satması sağlanmaya çalışılmıştı.⁹⁹

⁹⁵ BOA, CB 5848, 23 Temmuz 1839.

⁹⁶ Bkz. BOA, CB 1366, 13 Mart 1795.

⁹⁷ Bkz. BOA, Cİ 1537, 13 Haziran 1795.

⁹⁸ BOA, CH 5067, 11 Mart 1774.

⁹⁹ BOA, CH 519, 13 Eylül 1798.

3.3.1. BALTA LİMANI TİCARET ANTLAŞMASI SONRASINDA HUBUBAT İHRACI

Osmanlı İmparatorluğu, Balta Limanı Ticaret Antlaşmasını 1838 yılında imzaladıktan sonra bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybetti.¹⁰⁰ Bu antlaşma ile Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaretine açılması için gerekli olan hukuksal çerçeve kabul edildi.¹⁰¹ 1650 den 1838 yılına gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu, 62 tane ticaret antlaşması yapmıştı.¹⁰² 1838 ticaret antlaşmasına kadar Osmanlı tarımsal ürünleri ve özellikle hububat ürünleri üzerindeki devlet kontrolü, ancak barış antlaşmaları ile kısıtlanabilmiştir. Osmanlı tarımsal ürünlerinin satın alınma özgürlüğü, 1718 yılından itibaren Avusturya ve Rusya ile imzalanan barış antlaşmalarının bir koşulu oldu.¹⁰³ Ama Osmanlı İmparatorluğu, Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve bunu izleyen diğer ticaret antlaşmalarıyla, hububat ürünleri ihracına yönelik kontrolünü kaybetti.¹⁰⁴

Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın ikinci maddesi, bazı emtia üzerindeki ihraç yasağını kaldırmaktadır. Artık İngiltere tabiiyetinde olan şahıslar veya hizmetkarları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yetiştirilen veya işlenen her cins malı satın alma hakkına sahip olacaklardır.¹⁰⁵ Ama Osmanlı müzakerecileri, antlaşmanın

¹⁰⁰ Balta Limanı Antlaşması üzerine yapılmış detaylı çalışmalar için bkz. Puryear, **International Economics and Diplomacy in the Near East**, Stanford, California, 1935; Yusuf Kemal Tengirşenk, "Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti'nin Harici Ticaret Siyaseti", **Tanzimat**, İstanbul Maarif, 1940. Antlaşmanın etkileri için bkz. Şevket Pamuk, "150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması", **Tarih ve Toplum**, sayı 60, Aralık 1988, s. 38-41.

¹⁰¹ Bkz. Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988, s. 201.

¹⁰² Bkz. Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 328.

¹⁰³ Bkz. Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 104.

¹⁰⁴ Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi üzerine bkz. Ahmet Yücekök, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, sayı 1, Mart 1968, s. 381; Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğun Çözülmesi ve Dünya Ekonomisi", **Yapıt**, sayı 10, Nisan-Mayıs 1985, s. 37-50.

¹⁰⁵ Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara 1974, s. 109.

Osmanlı ürünlerinin ihracının serbestliği ile ilgili ikinci maddesinin¹⁰⁶ görüşülmesi sırasında hububat ürünlerinin, ihracat serbestliği kapsamına alınmasına muhalefet etti. Maddenin içeriğinde olmamakla birlikte gümrük tarifesinde bulunan hububat, Osmanlı görüşmecilerinin itiraz ettiği konu oldu. Osmanlı müzakereciler, İngiliz tüccarlarının hububat ürünün kıt olduğu yıllarda satın alma talebinde bulunmamasını taahhüt etmelerini ve bunun antlaşmada belirtilmesini istemelerine rağmen İngiliz elçi, sadece şifahen hububatın bolluk yıllarında satın alınacağını söz verdi.¹⁰⁷ Hububatın kıt olması neden gösterilerek 1839¹⁰⁸, 1844¹⁰⁹ ve 1845¹¹⁰ yıllarında ihracat yasağı uygulanabildi.

Antlaşmanın kabul edilmesinden yalnız dokuz ay sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğu bölgelerinde hububat ürünün bereketli olmaması ve halkın elindeki yiyeceğin ancak kendilerini idare edebilecek derecede olması gibi nedenleri öne sürerek antlaşmayı imzalayan devletlere karşı hububat ihracını yasaklamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, buğday, arpa, çavdar, kokoroz ve darı gibi beş çeşit hububatın ihracını yasaklayarak İstanbul'a gönderilmesini sağlamaya çalışmaktaydı.¹¹¹

1845 yılında ise ihracat yasağı, Adana eyaleti meclisi tarafından istendi. Eyaletteki hububatın kıtlığı neden gösterilerek eyaletin meclisi, yabancı tüccara hububat satışının yasaklanmasına dair emir hazırladı. Bu emri içeren mazbatanın uygulanmasına dair Maliye Nazırı'nın tezkiresiyle Meclis-i Vâlâyı Ahkam-ı Adliye'ye verildi. Hububat ihraç yasağının elçiliklere bildirilmesi ile Hariciye Nazırı görevlendirildi.¹¹²

¹⁰⁶ Bkz. Hurewitz, J.C., **Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914**, V. 1, Princeton, New Jersey 1956, s. 110.

¹⁰⁷ Bkz. Kütükoğlu, a.e., s. 108.

¹⁰⁸ BOA, Cİ 153, Aralık 1839.

¹⁰⁹ Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)**, İstanbul 1976, s. 31.

¹¹⁰ Bkz. a.e.

¹¹¹ BOA, Cİ 153.

¹¹² BOA, İMV 1277, şehremaneti lefi 3, 29 Temmuz 1845.

3.3.2. KIRIM SAVAŞI'NDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN HUBUBAT İHRACINI YASAKLAMASI VE YASAĞA KARŞI VERİLEN TEPKİLER

Kutsal Yerler sorununun bir türlü halledilememesi sonucunda, 19 Mayıs 1853 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında diplomatik ilişkiler kesildi.¹¹³ 26 Mayıs'ta Rusya elçilik heyeti, Rus tebasının işlerini Prusya elçiliğine havale ederek İstanbul'dan ayrıldı.¹¹⁴ 31 Mayıs'ta Rusya Başbakanı Kont Nesselrode'un, Babıali'nin ültimatomenin reddi konusunu bir kere daha düşünmesini bildiren bir mektubu, diplomasi memuru tarafından Babıali'ye teslim edildi.¹¹⁵ Bu mektubu getiren memur, Haziranın 17. günü Babıali'nin ikinci ret cevabını alarak İstanbul'dan Odesa'ya gitti.¹¹⁶ Savaş ilan edilmeden önce bu diplomatik gelişmeler olurken Osmanlı İmparatorluğu da savaş hazırlıklarına girişti.

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile savaşa girileceğinin kaçınılmaz olduğunu anladığı anda, ordularının ve halkının en çok tüketileceği gıda maddesi olan hububat biriktirilmesine karar verdi. 30 Mayıs 1853 tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus'da, Tuna, Balkanlar ve Erzurum'da yerleşecek Osmanlı ordusunun peksimeti için gerekli olan hububat ürünlerinin toplanmasına karar verildi.¹¹⁷ Hububatın hızlı bir şekilde toplanabilmesi için özel bir memur tayini yerine hububat alınması düşünülen bölgelerin vali ve defterdarlarının görevlendirilmesine karar verildi.¹¹⁸ Edirne'den¹¹⁹

¹¹³ Bkz. S. Adulphus Slade, **Türkiye ve Kırım Harbi**, Çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul 1943, s. 57. Ayrıca Kutsal Yerler Sorunu için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babıali", **Belleten**, C. 23, sayı 89, Ocak 1959, s. 241-266.

¹¹⁴ Bkz. Slade, a.e., s. 58.

¹¹⁵ Bkz. Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, Çev. Can Yücel, 2.bs., Ankara 1988, s. 123.

¹¹⁶ Bkz. Slade, a.e., s. 58.

¹¹⁷ **BOA**, **İDH** 17028, Askeriye lefi 2, 6 Haziran 1853; askeriye lefi 1, seraskerlik tezkeresi, 30 Mayıs 1853.

¹¹⁸ A.b., Askeri lefi 1, Seraskerlik tezkeresi, 30 Mayıs 1853.

¹¹⁹ **BOA**, **İDH** 17094, Dahiliye lefi 2, Edirne Valisi'nin defterdarla müşterek tahrirâtı, 5 Haziran 1853.

Trabzon'a¹²⁰ kadar birçok yere, bir an evvel hububatın satın alınması ve biriktirilmesini emreden yazılar gönderildi.

Osmanlı İmparatorluğu, hububat toplamaya çalışırken ülkenin çeşitli yerlerinde hububat kıtlıkları görüldü. Hububat kıtlığında doğal nedenler büyük rol oynadı. 1853 yılının Ekim ayında, en önemli buğday ihraç limanı olan İzmir'de çekirge salgını ve kuraklık nedeniyle, ürün alınamadı.¹²¹ Mevcut hububat, ancak şehrin nüfusuna yetecek kadardı. İzmir'deki kuraklık, Nisan 1854 tarihinde de tekrarladı.¹²² 1853 yılında Tunus Eyaleti'nde 2-3 ay boyunca hüküm süren kuraklık, kıtlığa yol açtı.¹²³ Kıtlıktan dolayı Tunus halkı, Trablus'a göç etmek zorunda kaldı.¹²⁴ 1854 yılında da Kırım'da şiddetini arttıran kuraklık dalgası, 1855 yılında Manisa, 1856'da da Cidde, Yemen ve Kars bölgelerini etkiledi ve hububat kıtlığı bu yörelerde yaşandı.¹²⁵ Çekirge salgını, 1854 yılında tekrarlayarak imparatorluğun birçok yerinde ekili alanları yok etti.¹²⁶

Savaş ortamının belirsizliğinden faydalanarak büyük kâr elde etmenin peşinde olan hububat tüccarı ve karaborsacılar, faaliyette idi. Bunlar, bir yandan dışarıya satarken diğer yandan da hububatı biriktirmekteydi.¹²⁷ Karaborsacılık, var olan hububat ürünündeki arz-talep miktarı dengesizliğini veya başka deyişle kıtlığı hızlandıran bir faktördür.¹²⁸ Karaborsacıların İstanbul'a yiyecek gönderilmesinde de sorun çıkardıkları görüldü. Şubat 1854 tarihinde, Selanik'ten satın alınan un ve mumu, yalnızca ellerinde İstanbul'a götürecekleri şeklinde emirname olan kişiler tarafından çıkarmasına izin verilmektedir. Aynı dönemde Selanik kentinde, iâşe sorunu yaşanmasına rağmen izin alınmıştı. İstanbul'un orduların toplanma merkezi

¹²⁰ BOA, A.MKT.UM 144/75, 22 Ekim 1853.

¹²¹ BOA, A.MKT.UM 144/18, 16 Ekim 1853.

¹²² Journal de Constantinople, 4 Nisan 1854; BOA, A.MKT.UM 156/75, 5 Mayıs 1854.

¹²³ Ceride-i Havadis, no. 654, 10 Kasım 1853; no. 680, 31 Mart 1854. Ayrıca bkz. M. Yavuz Erler, Ankara ve Konya Vilayetlerinde Kuraklık, Basılmamış Doktora tezi, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, 1997, s. 83.

¹²⁴ Ceride-i Havadis, no. 654, 10 Kasım 1853.

¹²⁵ Bkz. Erler, a.g.e.

¹²⁶ Ceride-i Havadis, no. 673, 18 Şubat 1854.

¹²⁷ BOA, A.MKT.UM 144/18, 16 Ekim 1853.

¹²⁸ Bkz. Sabri Ülgener, Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayını, 1951, s. 70.

ve başkent olması, bu kentin iâşe ihtiyacının karşılanmasını önemli iş haline getirmektedir. Fermanlı kişilerin, zorluklarla toplanan ve alınan malı, İstanbul yerine İzmir ve Kal'a-i Sultaniye^{*}'ye götürdüğü saptandı. Bu olaya engel olunamadığı gibi daha önce de buna benzer olaylar da yaşandı. Karaborsacıların, un, mum ve benzeri maddeleri, İstanbul yerine başka yerlere göndermesinin önlenmesi için emir ve ferman yazıldı.¹²⁹

Osmanlı İmparatorluğu, hububat kıtlığının bir krize dönüşmemesi için Ekim 1853'de hububatın ihracını yasaklamak zorunda kaldı.¹³⁰ Bu dönemde Mısır Hidivi, darlık nedeni ile buğday, arpa, darı ve fasulyenin ihracını yasakladı.¹³¹ Umur-i Hariciye-i Mısıriye memuru Estefan Bey, 29 Eylül 1853 tarihinden sonra Mısır'da yetişen buğday, arpa, bakla ve mısır buğdayının dışarı çıkmayacağına ve bir aya kadar Mısır buğdayı hasılatı, çok olduğu halde yalnız onun çıkarılmasına izin verilebileceğini bölgedeki konsoloslara, 17 Eylül günü özel müzekkireler yayınlayıp verdi.¹³²

Hububat ihracı yasağına rağmen 18 Aralık 1853 tarihinde, Tuna sahillerinden yabancı ülkelere nakledilmek üzere 1000 den fazla tüccar teknesine hububat dolduruldu. Tüccarların İstanbul Halicine gelen gemilerden hububatı tahliye ettikleri öğrenildi.¹³³ Bu tarihten sonra hububat ihracını yasaklayan ferman, 26 Aralık 1853 tarihinde verildi.¹³⁴ Trablus Valisi, 21 Haziran 1854 tarihinden itibaren yirmi gün içinde ve çevredeki kaza ve köylerden, hububat alıp nakil edecek olanlara izin verileceği; bundan sonra yeni ürün alınıncaya değin bir habbe ihraç edilmemesine dair emir vermişti.¹³⁵

* Bugün Çanakkale il merkezi (Bkz. Nuri Akbayar, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 85).

¹²⁹ BOA, A.MKT.UM 151/79, 9 Şubat 1854.

¹³⁰ BOA, A.MKT.UM 144/18.

¹³¹ Bkz. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)**, s. 37.

¹³² Ceride-i Havadis, no. 649, 13 Ekim 1853.

¹³³ Ceride-i Havadis, no. 663, 28 Aralık 1853.

¹³⁴ BOA, A.MKT.UM 152/39.

¹³⁵ Ceride-i Havadis, no. 697, 19 Temmuz 1854.

Hububat ihracına getirilen yasağa öncelikle Osmanlı mültezim kesiminden tepki geldi. İhracattan edindiği kârdan hoşnut olan Osmanlı mültezim kesimine, hububat ihracının yasaklamasının neden önemli olduğunu anlatmak kolay olmadı.¹³⁶ Varna muhafızı, 6 Kasım 1853 tarihinde mültezim kesimine çiftçilerin büyük çoğunluğunun askerliğe çağrılacağı, hasat vaktine daha 9, 10 ay kadar bir zaman olduğu, çiftçilerin sahibi olduğu çift hayvanının savaş sırasında mühimmat, erzak ve diğer levazımın naklinde kullanılacağı için güçsüz kalacağı ve gelecek yıl tohum dahi ekemeyeceklerini belirtmişti. Bu şartlar altında hububat ürününün ihracının, bir süre sonra kıtlığa yol açacağını ve bundan dolayı Varna iskelesinden ihracat yapılmasının sakıncalı olduğunu mültezim kesimine anlatmıştı.¹³⁷

Halkın bir kısmı, mültezim kesimi ile aynı şekilde düşünmemektedir. Antalya Meclisi'nin mazbatasına göre halk, geçerli olan usul ile Avrupa'nın gösterdiği rağbetten dolayı hububatın haddinden fazla satıldığından şikayet etmektedir. Halk, bir süre sonra kendi ihtiyacı olan hububatı bulamamaktan korkmaktadır.¹³⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun hububat ürününün ihracını yasaklayan karara en büyük tepkiyi, Fransız ve İngiliz elçileri gösterdi. Bu tepki, Osmanlı ürünlerine duyulan ihtiyacın artmasından dolayıdır. 20 Aralık 1852 tarihinde İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da; 15 Ocak 1853 tarihinde Fransa'da sel baskını, Osmanlı hububat ürününe duyulan ihtiyacın, her zamandakinden fazla olmasına neden olmuştu.¹³⁹ 1853 yılındaki hububat kıtlığı, 1854 yılında Fransa ve İngiltere'de devam etmekle birlikte Avusturya'da da görüldü.¹⁴⁰

İngiltere elçisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun hububat ihracı yasağına 17 Kasım 1853 tarihinde takdim ettiği nota ile itiraz etti. Bu yasağın, öncelikle iki devlet

¹³⁶ Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasından sonra hammadde ihracatında önemli artışlar görülmüştür (Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, 2. bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 18).

¹³⁷ BOA, İMV 11699, lef 9, 6 Kasım 1853.

¹³⁸ BOA, A.MKT.UM 144/86, 23 Ekim 1853.

¹³⁹ Bkz. *The American Almanac and Repository of Useful Knowledge, for the year 1854*, Boston 1854, s. 346.

¹⁴⁰ BOA, A.MKT.UM 157/29, 16 Mayıs 1854.

arasında imzalanan ticaret antlaşmasına uygun bir karar olmadığını belirtti.¹⁴¹ İngiliz elçisinin söz ettiği ticaret antlaşması, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'dır. Antlaşma gereğince İngiliz tüccarlarının, vergisinin ödenmesinden başka şart aranmaksızın Osmanlı ürünlerini satın alabileceğini belirtti.

Ticaret Antlaşması, hububat maddesinin ihracını yasaklama yetkisini, imparatorluğa, zorlayıcı şartlar altında iken vermektedir. İngiltere elçisi, bazı zorunluluklar yüzünden, hububat ihracı yasağının inkar edilemeyeceğini kabul etti. Diğer yandan bu kararın gerekliliğinin açıklıkla beyan edilmesi ve ilgili kimselere bildirilmesi gerektiğini de belirtti. İngiltere elçisi, bunların yanında Osmanlı idaresinin hububat alımı ve nakli için yapılan kontratlara¹⁴² uyulmasını ve yasağın gereğinden fazla uzatılmamasını istemektedir. İngiltere elçisi, Osmanlı idaresinin aldığı hububat üzerindeki ihraç yasağı kararının hububat kıtlığından değil de Rusya Devleti ile girilen savaştan dolayı verildiği konusundaki tereddütlerini belirtmekten geri kalmadı. Hububat ürünün ihracına getirilen yasak, gerçek bir zorunluluğa dayanmıyorsa, ticaret antlaşmasının en önemli şartının bertaraf edildiğini de belirtti.¹⁴³

Fransa elçisi de hububat ürününe getirilen ihraç yasağından dolayı Osmanlı İmparatorluğu'na tepki gösterdi. Fransa elçisinin tepkisi, 1853 yılında Batı Avrupa'nın ve özellikle Fransa'nın Osmanlı hububatına çok ihtiyacı olmasına rağmen Fransız tüccarlar tarafından satın alınamayacağındandır.¹⁴⁴ Fransa elçisine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun her çeşit ürününde bereket görülmesine rağmen hububat ihracı, aniden yasaklandı. Fransa elçisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat bolluğu olmasına rağmen hububat ihracının yasaklanmasının zulüm olduğunu düşünmektedir. Fransa elçisi, İngiltere elçisi gibi yasağın uygulanma zorunluluğu

¹⁴¹ BOA, İ.MV 11699, lef 1, 17 Kasım 1853.

¹⁴² Kontratların nasıl düzenleneceği, 1848/49 yılında basılan Ticaret Kanunu'nda belirtilmemektedir. Kontrato nizamnamesinin ne zaman kabul edildiğine dair bilgi bulunmamakla birlikte 1860 yılında imparatorluğun her yerinde nizamnamenin uygulanmasında aksama olduğu görülmektedir. Kontrato Nizamnamesi'ne göre kontratların bir sureti, kazalar meclisine diğer bir suretinin ise kontrato memuruna teslim edilmesi gerekmektedir (Bkz. Yonca Köksal ve Davut Erkan, **Sadrızam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007, s. 49).

¹⁴³ A.b.

¹⁴⁴ A.b., lef 12, 20 Kasım 1853.

olsa dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun yapması gerekenlerin olduğunu belirtmektedir. Fransa elçisine göre Osmanlı İmparatorluğu'nun yapması gerekenlerin birincisi, yasaklamanın ilanı ile uygulama arasında bir sürenin olması ve böylelikle herkesin vaktinde haberdar edilmesidir. İkinci olarak tüccarın yasaklama kararından önce yapmış olduğu kontratların gerçekliğini ispat için her yerde aynı sürenin verilmesi ve gerekli kolaylıkların gösterilmesidir. Üçüncü ve son olarak ise hububat üzerindeki ihraç yasağı, hangi eyalette gerekli görülmez ise bunların belirtilmesidir. Tahmin edileceği gibi bu husus, büyük öneme sahipti. Fransa elçisi gibi İngiltere elçisi de buna büyük önem vermektedir. İngiltere elçisi, bu husus üzerine bir nota verdi.¹⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Fransa elçilerinin şikayetleri doğrultusunda hububat ürününün ihracını yasaklayan kararını yeniden düzenledi. Öncelikle, imparatorluğun hangi eyaletlerinden hububat ürününün ihraç edilemeyeceği belirlendi. Anadolu, Rumeli ve Sofya ordularına yakın yerlerden yani Vidin, Silistre, Belgrad, Niş, Sofya, İşkodra, Bosna, Hersek ve Trabzon eyaletlerinin sancak, kaza ve iskelelerinden, sadece kontrata dayalı hububat alımı yapılması karara bağlandı. Daha fazla miktarda hububat alımı, yeni ürün çıkıncaya kadar yapılması yasaklandı.¹⁴⁶ Kontratların tanınması için İzmir'de üç gün Varna'da 24 saat ve en son olarak 36 saat verildiği, özellikle Fransız ve İngiliz elçiliklerine bildirildi.¹⁴⁷ Ayrıca belirlenen yerlerden, kontrat olmaksızın hububat satın alınamayacağı yönünde 25 Aralık 1853 tarihinde ferman verildi.¹⁴⁸

Kasım 1853 tarihinde, İstanbul halkı ile belirli bölgelerde toplanan askerin ihtiyacı için gereken ve çiftçinin tohumluğu ve yemekliği olan hububatının elden çıkartılmaması yönünde emirler, çeşitli yerlere gönderildi.¹⁴⁹ Emirlerin gönderildiği yerler ise Ayvalık ve Hüdavendigar kaymakamlıkları, Akdeniz adaları, Hersek, Konya, Edirne, Adana, Trabzon, Selanik, Halep, İzmir, Sayda Valilikleri, Sinop, Filibe, Biga, Tırnova, İslimce, Varna, Tırhala, İzmit, Tekfurdağı, Teke, Gelibolu

¹⁴⁵ A.b., lef 11, 28 Kasım 1853.

¹⁴⁶ A.b.

¹⁴⁷ A.b., lef 12, 20 Kasım 1853.

¹⁴⁸ BOA, A.MKT.UM 152/39, 23 Şubat 1854.

¹⁴⁹ BOA, A.MKT.UM 146/35, 8 Kasım 1853.

kaymakam ve muhassıllıklarıdır.*¹⁵⁰ Bununla birlikte bu yerlerdeki aşar mültezimlerinin taksitlerini vaktinde ödemesi için ellerindeki hububatı ihraç etmesine izin verildi. Yabancı tüccarlardan, bir şikayet gelmemesi için bu durumun, Nezaret-i Celile-i Hariciye tarafından elçiliklere bildirmesine karar verildi.¹⁵¹ Devlet, dışarıya hububat çıkarılmasında sakınca görülen bu gibi yerlerde yabancı tüccar ile evvelce yapılmış kontratların dışında kalan hububat miktarının fazlasının satılmayacağını da karara bağladı.¹⁵² Emrin aksine, Tırhala'da halk, hububata gösterilen rağbetten dolayı daha fazla para kazanabilmek için ellerindeki tohumluk ve yemeklik hububatı dahi sattı.¹⁵³

Kontratlı yabancı tüccarlar, kontratta belirtilen miktar hububatı satın almasını Osmanlı hükümeti kabul etmesine rağmen bazı yerlerde engel ile karşılaştılar.¹⁵⁴ Ama Kasım 1853 tarihinden birkaç ay önce, Karaman'dan buğday satın almak üzere kontrat yapan İngiliz tüccara, engel olunmak istendi. İngiliz tüccar, konuyu elçiliğe bildirdi. İngiliz elçiliği de konuyu Meclis-i Vala'ya havale etti. Meclis-i Vala, tüccarın elindeki kontratta belirli buğday miktarını satın almasında bir sakınca olmadığını belirtti. Yasaktan evvel, kontrat yapan tüccarların, sözleşmeye varılan hububat miktarını almasına izin verildiği bu karar ile birlikte tekrarlandı.¹⁵⁵

Kontratı olan yabancı tüccara hububat satışının yapılacağı yönündeki karar, bütün elçiliklere 23 Mart 1854 tarihinde bildirildi. Kontratın ibrazı ile hububat alımının, uygun bir fiyat üzerinden yapılması gerektiği özellikle belirtildi.¹⁵⁶ Ayrıca Adana, Tarsus ve Antalya çevresinden, hububat alımının yasak olmadığı da

* Muhassıl, ellerine verilen talimatı gönderildiği yerlerde bütün memleket ileri gelenleri önünde okuyup anlamını açıklayan ve her yerde kurulan Muhassıllık Meclisleri üyeleri ile birlikte; memleketin durumuna göre verginin tespit, tevzi ve peşin tahsilini yapan, gerekli masrafları (ödemeler ve maaşlar) bu meblağdan yapan, artanı hazineye memurdur (bkz. A. Vefik Bey, **Tekalif-i Kavaidi**, C. II, Dersaadet: 1329, s. 7 vd; den aktaran İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000, s. 33).

¹⁵⁰ BOA, A.MKT.UM 146/35, 8 Kasım 1853.

¹⁵¹ A.b.

¹⁵² BOA, A.MKT.UM 153/64, 8 Mart 1854.

¹⁵³ BOA, A.MKT.UM 149/38, 15 Aralık 1853.

¹⁵⁴ BOA, A.MKT.UM 146/35.

¹⁵⁵ BOA, A.MKT.UM 148/46, 30 Kasım 1853.

¹⁵⁶ **Ceride-i Havadis**, No. 682, 10 Nisan 1854.

bildirildi.¹⁵⁷ Devlet, bu kararı alırken Avrupa'nın hububata duyduğu ihtiyacı gözettiğini özellikle belirtmişti.

Yasağın sürdüğü dönemde, 19 Temmuz 1854 tarihinde Ceride-i Havadis, hububat kıtlığının şiddetli olmadığına dair haber yayınlamıştı. Habere göre hububat kıtlığı olmadığı gibi arpanın bir kilesi 12 ve buğdayın kilesi ise 22,5 kuruşa kadar ucuzlamıştı.¹⁵⁸

Hububat ihracı yasağı, kararın çıkışından bir süre sonra kontratı olan tüccarlara satışının kabulü ile biraz esnedi. Ama düşman kabul edilen ülkelere, satış kesinlikte yasaktır ve cezalandırılması gereken bir suçtur. 1854 yılında Galos kaymakamı, gümrükçü ile anlaşıp Yunanistan'a, yüklü miktarda hububatin çıkışını sağladı. Bu durum öğrenildiğinde kaymakam azledildi.¹⁵⁹ Yine bu dönemde Bab-ı Âli, hububattan başka şeker ve kahvenin de Rusya kıyılarına gönderilmesine ruhsat verilemeyeceğini, Fransa elçiliğine bildirdi.¹⁶⁰

Hububat ürününün ihraç yasağı, savaşı sonlandıran barış görüşmelerinden¹⁶¹ sonra kaldırılabilirdi. Hububat ihracatına getirilen yasak, önce 6 Kasım 1855 tarihinde Akdeniz'deki iskelelerden kaldırıldı.¹⁶² Bu karar, ordu için gerekli olan hububatin satın alınıp biriktirilmesi sonucu alınabilirdi. Akdeniz'deki sahillerdeki hububatin, önce İstanbul'a götürülmesi ve oradan yabancı ülkelere nakledilmesi şeklinde ihracat edilmesine izin verildi. Aynı dönemde Eflak'tan buğdaydan kilede 10, mısır buğdayından 5 ve arpadan 3 kuruş reftiye vergisi tahsis olunarak memleketten zahire çıkarılmasına izin verildi.¹⁶³ Dost ülkelerin sefaretlerine de bildirilen kararda, orduların hareket noktalarına yakın olan Karadeniz iskeleleri ile Kal'a-i

¹⁵⁷ A.e.

¹⁵⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 697, 19 Temmuz 1854.

¹⁵⁹ **BOA, A.MKT.UM** 159/11, 14 Haziran 1854.

¹⁶⁰ **BOA, HR. SYS** 1192/I, lef 16, 10 Nisan 1854.

¹⁶¹ Barış görüşmeleri, 1855 Martından Haziran ayına kadar sürdü (Bkz. Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1960**, 2. bs., Ankara 1973, s. 144).

¹⁶² **Ceride-i Havadis**, no. 779, 7 Mart 1856.

¹⁶³ **Ceride-i Havadis**, no. 765, 20 Kasım 1855.

Sultaniyye'ye kadar olan iskelelerden bir müddet daha kaldırılmamasının önemi belirtildi.¹⁶⁴

Karadeniz'deki iskelelerinden yapılacak hububat ürünü ihracına 27 Şubat 1856 tarihinde bile iç piyasa ile ordunun ihtiyacı olan hububatın stoku yapılamadığından izin verilmedi.¹⁶⁵ 30 Mart 1856 tarihinde **Paris Barış Antlaşması**'nın imzalanmasından sonra, Nisan 1856 tarihinde, Karadeniz'deki ihracat yasağının da kaldırılması düşünüldü. Bu konu, en son padişahın karar vermesine bırakıldı.¹⁶⁶

Osmanlı İmparatorluğu, hububat ürününün ihraç yasağını katı bir şekilde uygulayamadı. İhraç yasağı uygulaması başladığında, bunun istisnaları da ortaya çıktı. İstisnaların çıkışında, hububat ürününün ihracından büyük yararı olan Osmanlı mültezim kesimiydi. Devletin iltizam gelirinin düşmemesi için mültezimlerin ihracına engel olmaması gerekmektedir.

Hububat ürününün ihraç yasağı uygulamasına, en büyük tepkiyi İngiltere ve Fransa elçileri gösterdi. Kıtık ile boğuşan Fransa ve İngiltere devletlerinin elçilerinin tepkileri, ihracat yasağı uygulamasının istisnalarının oluşmasında etkili oldu. 12 Mart 1854 tarihinde Fransa ve İngiltere ile yapılan **İstanbul Antlaşması** diye bilinen Bab-ı Âli'ye Asker Yardım Antlaşması¹⁶⁷ da Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracat yasağı kurallarını, müttefiklerinin lehine yumuşatmasına neden oldu. Bu antlaşma ile ortaya çıkan ittifak, aynı dönemde Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını geçip Osmanlı halkını isyana kışkırtmaya çalışması¹⁶⁸ ile daha pekişti. Artık müttefik

¹⁶⁴ A.e.

¹⁶⁵ **Ceride-i Havadis**, no. 785, 18 Nisan 1856. BOA, İ.D. 22471, 7 Nisan 1856.

¹⁶⁶ **BOA, İDH** 22471, 7 Nisan 1856.

¹⁶⁷ Antlaşma metni için bkz. Hurewitz, **Diplomacy**, pp. 144-145. Ayrıca bu antlaşma, Osmanlı halkına Takvim-i Vekayi gazetesi ile duyuruldu (bkz. no. 506, 3 Temmuz 1854).

¹⁶⁸ **Ceride-i Havadis**, no. 682. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Lord Redcliffe, Yunanlıların Osmanlı sınırlarını geçip halkı isyan için kışkırtmak yönünde uğraşısı hakkında İngiliz konsoloslarına yazı göndermişti. Bu yazıda, Yunanlılara destek verilmediğini belirtmişti. Ayrıca Fransa büyükelçisinin, kendisiyle benzer bir yazıyı konsoloslara gönderdiğini yazmıştı (Bkz. **Ceride-i Havadis**, no. 682).

olduğu Fransa ve İngiltere'ye karşı, hububat ihracı yasağını sürdürmeye çalışması zorlaşmıştı.

Hububat ürününe getirilen ihraç yasağı, sert bir şekilde uygulanmamasına rağmen savaş döneminde ihraç edilen hububat miktarı düştü. Anadolu ve Rumeli'den İngiltere'ye ihraç edilen buğday, 1853 yılında 228.417 qrs* iken 1854 yılında 156.940 ve 1855 yılında 80.688 qrs.a kadar düştü.¹⁶⁹ 1860 yılında buğday ihracatı miktarı, 200.000 qrs.ın üstüne çıktı.¹⁷⁰

Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu gibi hububatın ihracını yasakladı. 17 Temmuz 1853 tarihinde savaş ortamının getireceği belirsizlikten dolayı hububatın Avrupa'da pahalılaşacağı ve bu nedenle sıkıntı çekileceği düşüncesiyle Napoli Devleti, ülke dışına hububat satışını yasakladı.¹⁷¹ Hatta içerde hububat bollasın diye ithal edilen hububattan gümrük resmi alımı kaldırıldı.¹⁷² Ağustos 1853 tarihinde Rusya Devleti, Finlandiya'da üretilen hububatın dışarı çıkarılmamasını önerdi.¹⁷³

Savaş döneminde, hububata ihraç yasağını Rusya da uyguladı. Rusya, işgal ettiği bölgelerde de hububatın ihracını yasakladı. İhracat yasağını, Ağustos 1853 tarihinde Hocabeğ'de uyguladı.¹⁷⁴ Avrupa'nın çoğu yerinde hububat kıtlığı olduğundan Hocabeğ'den, Rusya'nın ürünü olan hububat ile yüklü gemiler, Avrupa'ya gitmekteydi. Prens Mençikof, Hocabeğ'e gelip hububatın Avrupa'ya nakledildiğini gördü. Rusya kıyılarından hububat ticaretinin yasaklanmasını imparatorundan istedi. Tüccarlar, iflaslarına neden olacak yasak gelmeden, kontratı bulunan hububatı, gemilere yükletmeğe başladı. Normal zamanda günde 50.000, 60.000 kile iken yasağın getirildiği dönemde günde 300.000, 400.000 kile hububat yüklendi. Hububat hamallarının yevmiyesi, 100 kuruşa yükseldi.¹⁷⁵ 8 Mart 1854

* 1 İngiliz quart= 1 İngiliz galon= 4, 546 litre.

¹⁶⁹ Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)*, s. 37.

¹⁷⁰ Bkz. a.e.

¹⁷¹ Bkz. *Ceride-i Havadis*, no. 634, 3 Ağustos 1853.

¹⁷² Bkz. *Ceride-i Havadis*, no. 641, 31 Ağustos 1853.

¹⁷³ Bkz. *Ceride-i Havadis*, no. 639, 23 Ağustos 1853.

¹⁷⁴ Bkz.a.g.

¹⁷⁵ *Ceride-i Havadis*, no. 655, 14 Kasım 1853.

tarihine kadar, Hoca Beğ'den Rusya sahillerine giden gemilere yüklenen ve gümrükte bulunan, parası ödenen hububata izin verildi. Bunlardan başka hiçbir gemiye hububat ve erzak yüklenmeyeceği bildirildi. Bu durum, birtakım kontratlı tüccara aşırı zarar verirken Karadeniz'den kontratı yapılmış olan 500, 600 gemi de boş döndü.¹⁷⁶

Rusya'nın Tuna bölgesindeki hububatın ihracına getirdiği yasak, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve özellikle bu bölgenin hububatını kullanan İstanbul'u etkiledi. Mart 1854 tarihinde Tuna'dan asla hububat çıkarılamayacağını ve dolayısıyla bundan sonra tüccara, hububat ve erzak satılmayacağı kararını verdi. Bu kararı, İstanbul'da bulunan yabancı devletlerin elçilerine, resmen beyan etti.¹⁷⁷

3.4. İSTANBUL HALKININ EKMEK İAŞESİNİN SAĞLANMASI

İstanbul'a yiyecek maddeleri, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden gelmektedir. Kent, "... Karadeniz ve Akdeniz gemileriyle, Trakya, Balkanlar ve Anadolu kervanlarının gelerek kentin hayatı ve faaliyeti için vazgeçilmez ürünleri boşalttıkları muazzam bir antrepo..."¹⁷⁸ dur.

¹⁷⁶ Ceride-i Havadis, no. 677, 13 Mart 1854.

¹⁷⁷ Ceride-i Havadis, no. 680, 31 Mart 1854.

¹⁷⁸ Robert Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, C. 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990, s. 172.

3.4.1. HUBUBAT GELİŞİ

İstanbul kentine hububat gönderen bölgeler, öncelikli, en kolay gönderebilecek durumda olan eyaletler olan Trakya-Marmara kıyısındaki Hüdavendigâr, Karesi; Ege Denizi kıyısındaki İzmir, Saruhan); Tuna Prenslikleri Eflak ile Buğdan ve daha az miktarda olmak üzere Karadeniz kıyısındaki Kırım, Güney Rusya, Kuzeybatı Anadolu'dur.¹⁷⁹ Rumeli'de hububat üretimi yetersiz olduğunda, İstanbul'a uzak olan Rum vilayetine (Sivas, Tokat ve Amasya) başvurulmaktadır. Bu bölgeden toplanan hububat, Samsun limanından gönderilmektedir. Gerektiğinde Trabzon ve Erzurum gibi doğudaki vilayetlerle, Kırım ve Güney Ukrayna'dan da hububat istenmekteydi. Mısır'dan da deniz kervanı ile her yıl bölgenin hububat üretiminin bir bölümü İstanbul kentine gelmektedir.¹⁸⁰

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'un ekmek iâşesi, barış döneminden daha büyük önem kazandı. Savaş süresince, Osmanlı ve müttefik ordularının toplandığı ve buradan Rumeli ve Kırım'a geçmek için bir dönem bulundukları kent oldu. Askerin geçiş noktası olan İstanbul'un nüfusu ile birlikte hububat ihtiyacı arttı. Ağustos 1853 de savaş öncesi İstanbul'da ihtiyaten bulundurulması gereken hububat miktarı, Ticaret ve İhtisap Nazırları'nın müzakeresi sonrası ortaya çıktı.¹⁸¹ İstanbul'un aylık kullanabileceği hububat miktarının 160.000- 170.000 kile olduğu belirlendi.¹⁸² 1840 yılında ise fırıncıların kış mevsiminde bir aylık bulundurması gereken hububat miktarı, 200.000 kiledir.¹⁸³ Aynural, ise "... İstanbul'un yıllık hububat ihtiyacının 19. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşık 5 milyon kile (128 bin ton) olduğunu ..." ¹⁸⁴ tahmin etmektedir. Aynural'ın tahminine göre aylık hububat ihtiyacı, 416.000 kiledir.

¹⁷⁹ Bkz. a.e., s. 175.

¹⁸⁰ Bkz. a.e., s. 175.

¹⁸¹ BOA, İMV 11288, lef 2, 12 Ağustos 1853.

¹⁸² A.b., lef 3, 11 Eylül 1853.

¹⁸³ BOA, İDH 1204, Şehremaneti lefi 1, 13 Eylül 1840.

¹⁸⁴ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları: Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 4.

Mısır'ın hububat ürünü, 1841 yılından itibaren İstanbul halkının ekmeğinde kullanılmadı. Sadece devlet, ambar stokunu oluşturabilmek için Mısır'dan alım yapabilmektedir.¹⁸⁵ Mısır ürünleri, Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. 1853 yılında da hububat ürünün önemli miktarı, çeşitli Avrupa ülkelerine satılmıştı.¹⁸⁶

1853 yılında Tuna bölgesinin buğdayı da İstanbul yerine yabancı ülkelere gitmeye başladı. Tuna sahillerinden, yabancı ülkelere nakil edilmek üzere hububat doldurmak için beklemekte olan çeşitli ülkelerin tüccar teknelerinin bin adetten fazlası, 15 Aralık 1853 tarihinde belirli parçalar halinde İstanbul Haliç'ine geldi. Tüccarlar, hububatı boşaltıp esnafa sattı.¹⁸⁷ Rusya'nın uyguladığı ihracat yasağı ve arkasından savaşın şiddetlenmesi, hububat gelişini durdurdu. Savaşın sonuna doğru, 1856 yılında gene Tuna'dan, İstanbul'a hububat gelebildi. Bir Avrupalı tüccar, Tuna sahillerinden bir gemiye 8.000 kile arpayı doldurup İstanbul'a nakletti. Kilesi 20 kuruşa mal olan arpanın, navlunu ise 11 kuruş tuttu. Bir kile arpanın maliyeti, 31 kuruştı. Tüccarın, kâr elde etme amacıyla naklettiği arpanın kilesi, İstanbul'da 9 kuruştan fazla etmediği gibi üründe kayıp çok oldu. Yükün bir kilesi, ikişer kuruş gemi kirasını ya da toplam 16. 000 kuruşu, kendi cebinden ödemek zorunda kaldı.¹⁸⁸

Kırım Savaşı döneminde nan-ı aziz ve francala ekmek çeşitlerinde kullanılan buğdayın, hangi bölgelerden sağlandığına dair bilgi, çaşni pusulalarında görülmektedir. Çaşni pusulalarına göre İstanbul'da üretilen ekmek buğdayı, İsmail, Balçık, Tekfurdağı, Samsun ve Bergos iskelelerinden sağlanabildi.¹⁸⁹

Devlet, 1839 yılından itibaren İstanbul halkına sunulan ekmeğin yapımında kullanılacak hububatın alımından kendisini çekti. Ama hububatın az olduğu ya da hiç olmadığı durumlarda halka ekmek yapıp satan ekmekçilere devletin hububat ambarından hububat verilmektedir. Devlet, bu yüzden hem askerin hem de İstanbul

¹⁸⁵ BOA, İMV 3760, lef 2, 8 Mart 1849.

¹⁸⁶ Bkz. *Ceride-i Havadis*, no. 616, 25 Mart 1853.

¹⁸⁷ *Ceride-i Havadis*, no. 663, 23 Aralık 1853.

¹⁸⁸ *Ceride-i Havadis*, no. 785, 18 Nisan 1856.

¹⁸⁹ Bkz. Tablo 1: Nan-ı Azizde Kullanılan Hububatın Sağlandığı Yerler; Tablo 2: Baş Has Francalada Kullanılan Buğdayın Sağlandığı Yerler; Tablo 3: Orta Has Francalada Kullanılan Buğdayın Sağlandığı Yerler.

halkının ekmeği için gereken hububatı alıp biriktirmeye devam etti.¹⁹⁰ İstanbul'un ihtiyati hububatının alımı ve Zahire Hazinesi'nin 2.000 kise akçesinin tertibi ve tahsisi, Ticaret Nazırı'na verildi.¹⁹¹ Ticaret Nazırı, ambarda biriktirilen buğdayı, çürütülmeden ekmekçilere dağıtımını yapmak zorundadır.¹⁹²

Devlet, hububat yokluğunda ekmekçilere verdiği hububatın tutarını almaktadır. Hububatın bedeli olarak ödenmesi gereken tutar, devletin alış fiyatı ve masrafin toplamıdır. Devlet, ekmekçilere verdiği hububattan kâr elde etmemektedir.¹⁹³

İmparatorluğun bütün bölgelerinde, ölçek birliği bulunmamaktaydı. Bu yüzden değişik bölgelerden gelen hububatın ağırlığı, çıktığı ve vardığı yerde farklı olmaktaydı. Bazı kişilerin ölçek farklılığından yararlanmasının önüne geçilmesi gerekmektedir. Tanzimat'tan sonra Osmanlı İmparatorluğu tebaasından Müslüman ve reaya tüccarıyla, yabancı malı olarak İstanbul'a getirilen hububatın, ölçek birliği sağlandı. Hububatın satışında, Galata ve İstanbul kileleri kullanılmakta idi. 1841 yılında, hububatın tartılmasında, bazı uygunsuzlukların olma olasılığına karşın bu kilelerin bir düzene konmasına karar verildi.¹⁹⁴ Yeni tayin olunan kilenin bütün imparatorlukta kullanılmasını sağlamak için Ticaret nezareti, kilenin bir numunesini gönderdi. Ayrıca İstanbul'daki kilecilerin bir düzen içinde çalışması da sağlandı.¹⁹⁵

Savaş hazırlıkları sürerken, İstanbul halkının ekmek sıkıntısı çekmemesi için 8 Eylül 1853 tarihli emir ile Tekfurdağı, Filibe, Galos ve Selanik'ten ihtiyati olarak hububat tertibi istendi.¹⁹⁶ Savaştan dolayı, diğer yıllara göre daha fazla miktarda hububat alımı gerekti. Buna rağmen hububat, hemen satın alınamadı ve hububat fiyatı gün geçtikçe artmaktaydı. İstanbul'a hububat gönderen yerlerde ürünün

¹⁹⁰ BOA, İMV 1341, 16 Mayıs 1845.

¹⁹¹ BOA, İMV 1734, 26 Ekim 1846.

¹⁹² BOA, İMV 9318, 21 Kasım 1852. Devletin 1848- 1849 ve 1852 yıllarında ekmekçilere dağıttığı buğday miktarı için bkz. BOA, MAD_d 12146, 1849; BOA, MAD_d 12234, 1852.

¹⁹³ BOA, İMV 1372, 5 Nisan 1845.

¹⁹⁴ BOA, Cİ 2000, 5 Ağustos 1841.

¹⁹⁵ A.b.

¹⁹⁶ BOA, İMV 11288, lef 3, 11 Eylül 1853.

kalmaması; kalsa bile deniz mevsimi geçmesi durumlarına karşı devlet, İstanbul ekmekçi esnafına dağıtılmak üzere ambarlarda hububat biriktirilmesi için tertip emri verdi.¹⁹⁷

Ambar-ı Âmire ihtiyacı için satın alınması düşünülen buğday ve diğer hububat çeşitlerinin fiyatı, Meclis-i Vâlâ ve hububat sahipleri arasında kararlaştırılmaktadır.¹⁹⁸ Belirli bir bölgeden satın alınacak hububatın piyasa fiyatı, İstanbul'a gönderilmesi için gereken gemi navlunu ile diğer masraflar ve hububatın toplam tutarını bölgenin emvalinden ödenip ödenemeyeceğine dair bilgiyi içeren tahrirat, Meclis-i Vâlâ'ya gönderilip durum Maliye Nazırı'na bildirilmektedir. Meclis-i Vâlâ, hububat sahipleri ile bölgeden ne kadar ve hangi fiyata satın alınabileceğini görüşmektedir. Maliye Nazırı'nın olumlu cevabı ve Meclis-i Vâlâ'nın kabulü ile satın alınma işine başlanmaktadır.¹⁹⁹

İstanbul kentine hububat gönderilmesindeki en önemli engel, hububat gönderecek bölgelerin askerin ihtiyacını karşılama zorunluluğudur. Mayıs 1854 de Ereğli ve Boğaz iskelelerinden, İstanbul'un ihtiyacı olan arpa ve buğdayın gönderilmemesine karar verildi. Bunun nedeni ise öncelikli olarak ordu ihtiyacının karşılanmasıdır. Ordunun ihtiyacı karşılandığı sürece hububat gönderilmesine izin verildi.²⁰⁰ Diğer yandan İstanbul kentinin hububat ihtiyacının karşılanmasına sekte vurulmadan ya da başkentin ihtiyacı görüldükten sonra artan ürünün satılabileceği yönündeki emirler de gerekli yerlere gönderildi.²⁰¹

Savaş döneminde yalnız hububat değil diğer zorunlu ihtiyaç maddelerinin de dışarıya çıkarılmaması veya ihraç edilmemesine dikkat edildi. İstanbul'a tüccar marifetiyle gelen halkın zorunlu ihtiyacından olan un, pirinç, fasulye, zeytinyağı ve sair erzakın dışarıya çıkarılmaması da istendi.²⁰² İstanbul'a getirilen zorunlu ihtiyaç

¹⁹⁷ A.b., lef 4, 17 Eylül 1853.

¹⁹⁸ BOA, A.MKT.UM 145/ 5, 25 Ekim 1853.

¹⁹⁹ A.b.

²⁰⁰ BOA, A.MKT.UM 158/3, 25 Mayıs 1854.

²⁰¹ BOA, A.DVNS.TZEİ.d, 28, Mühimme-i Zehair defteri, s.380, 27 Eylül 1854.

²⁰² Bkz. **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 205.

maddelerinin, dışarıya çıkarılmaması hiçbir zaman caiz olmadığı gibi savaş döneminde buna her zamandan daha çok dikkat edilmesi gerekmektedir. Ancak Mart 1854 tarihinde, buna kalkışanların olduğu görüldü. Bunun önünün kestirilmesi, emtia gümrüğü eminliğinden beklendi.

Hava durumunun nasıl olduğu, hububatın İstanbul'a kolaylıkla gelişinde ve dolayısıyla fiyatının düşüklüğünde önemli bir etkidir. Aralık 1853 tarihinde Karadeniz'den hububat gemileri, poyraz estiği için rahatlıkla İstanbul'a gelebildi. Hububatın İstanbul'a geldiğini haber yapan gazete, hububatın fiyatının da %15 kadar ucuzlayacağını belirtti.²⁰³ Ama, buğdayın²⁰⁴ ve dolayısıyla ekmeğin narh fiyatı, bu dönemde arttı.²⁰⁵

Savaş başlamasına rağmen Aralık 1853 tarihinde, Anadolu ve Rumeli taraflarından İstanbul'a çeşitli hububat gönderildi. Ceride-i Havadis, İstanbul halkına yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin rahatlıkla kente ulaştığını daha net belirtmek için Selanik iskelesinden gönderilen maddelerinin listesini vermiştir. Listeye göre, 18.020 kıyye sadeyağ, 43.400 kıyye ton yağ, 5.413 kıyye mum, 4.160 kıyye un, 773 kıyye peynir, 96 kıyye pirinç ve 60 kıyye fasulye gemilere yüklenerak, İstanbul'a geldi.²⁰⁶

1853 yılının sonuna doğru, İstanbul halkının zorunlu ihtiyacı için Edirne eyaletinden tertip ile Tekfurdağı iskelesine gönderilen hububat çeşitlerinin miktarı 50.000 kileye vardı. Yavaş yavaş biriktirilmektedir.²⁰⁷ Bununla birlikte Edirne'de yetişen hububat, iki yıldan beri dışarı satılmamaktadır. 1853 yılında, Avrupa'da buğdayın revacı yüzünden Edirne'den epey hububat ihraç edildi. Halk bundan epey yarar sağlamakla birlikte buğdayın 1 İstanbul kilesi 8- 10 kuruştan 20 kuruşa çıktı. İleride fiyatı daha da artmadan valinin teşviki ve yörenin ileri gelenlerinin gayreti ile Edirne eyaletindeki askere gerekli olan hububat, toplanabildi. Askerin ekmek

²⁰³ Ceride-i Havadis, no. 663, 28 Aralık 1853.

²⁰⁴ Bkz Tablo 6: Nan-ı Azizin Narh Fiyatını Oluşturan Unsurlar.

²⁰⁵ Bkz. Tablo 4: Nan-ı Aziz Fiyatları

²⁰⁶ Ceride-i Havadis, no. 664, 31 Aralık 1853.

²⁰⁷ A.e.

tayinatının kıyyesi, 27 pareye olmak üzere tertip edildi ve kontrata bağlandı.²⁰⁸ Askerin ekmek tayinatının bir kilesi, 13,5 kuruş tuttu. Halka satılan ekmek pahalalanmasına rağmen askerin ekmeği ucuza yaptırılabilirdi.

Ceride-i Havadis, Ocak 1854 tarihinde İstanbul halkına kentte büyük miktarda hububatın biriktiğini ve bu yüzden hububatın fiyatının da aşağı indiğini bildirdi.²⁰⁹ İmparatorluğun iskelelerinden, İstanbul'a parçalar halinde hububat gönderilmekte iken Bergos iskelesinde de büyük miktarda hububat biriktiği haberi verildi.²¹⁰ Diğer ihtiyaç maddeleri de İstanbul'a rahatlıkla gönderilmektedir. Tüccarlar, Beypazarı, Tosya, Ankara ve Kengri çevresinden, İstanbul'a gönderilmek üzere 100.000 kıyye pirinç toplayabildi.²¹¹ İstanbul'daki mum yapımı için don yağı, Ankara eyaletinin kazalarından gelmektedir.²¹²

Ekim 1854 tarihine gelindiğinde, Anadolu ile Rumeli'nin büyük bir kısmında hububatta bereket görüldüğünden fiyatlar düştü. Bazı yerlerde, yöre halkının idaresine yetecek kadar hububat ile orduyu hümayun mürettebatı ayrıldıktan sonra hayli hububat arttı. Bu yüzden dışarıya satılmasına izin verildi. Ceride-i Havadis'in, Erzurum ve Kars tarafından gelen bazı kişilerin dediklerine dayanarak verdiği habere göre Anadolu ordusunun mürettebatı, az miktarda geldiğinden Erzurum'da ekmeğin kıyyesi 16 pareye ve Kars'da da 52 pareden satıldı. Diğer eşya çeşitlerinin fiyatları, ucuzladı.²¹³

1855 yılına gelindiğinde İstanbul ve taşrada satın alınan hububat ve çeşitli erzak, birtakım karaborsacıların eline geçti. Karaborsacılar, kâr marjını yüksek tutmak için hububatı ve çeşitli erzakı piyasaya az verdi. Piyasada az bulunan

²⁰⁸ Ceride-i Havadis, no. 664.

²⁰⁹ Ceride-i Havadis, no. 665, 7 Ocak 1854.

²¹⁰ A.e.

²¹¹ A.e.

²¹² A.e.

²¹³ Ceride-i Havadis, no. 709, 6 Ekim 1854.

hububatın, fiyatı arttığı için halk sıkıntı çekti.²¹⁴ Osmanlı askeri ise günde 150 gram kadar peksimet ve bir avuç zeytin ile idare etmek zorunda bırakıldı.²¹⁵

Barış Antlaşması'na kadar İstanbul'a fazlasıyla erzak, hububat ve çeşitli eşya geldiği halde karaborsacılar yüzünden kentte pahalılık yaşandı.²¹⁶ Nisan 1856 tarihinde tüccarlar, İstanbul'da erzak, hububat ve çeşitli eşyayı ileride kâr ve menfaat sağlamak için küçük miktarlarda satmaktaydı. Antlaşmanın yapılmasıyla unun okkasının, 6,5 kuruştan 100 pareye; İtalyan pirincinin, tüccar arasında 600.000 okkalık alım satımda 5,5 buçuktan 100 pareye indiği görüldü. İsmail buğdayının kilesi de 85 kuruştan 35 kuruşa kadar indi. Bu dönemde, elde büyük miktarda bulunan hububatın azaltılmasına çalışıldı. Tuna sahilinden Avrupa'ya nakil olunmak üzere gemilere yükletilmiş olan hububat, Akdeniz adalarında çürüdüğü için elinde iyi hububat bulunan tüccar, fiyatına bakmadan müşterisini kaçırmayıp sattı. Bundan önce, gemi navlunundan dolayı büyük miktarda buğday ve arpa, nakledilememişti. Fasulye, nohut, bakla ve diğer erzak çeşitlerinin okkaları, dört, beş kat pahasına çıkmış iken birkaç gün içinde fasulyenin bir kıyyesi satış fiyatı 30 pareden satışa sunuldu. Nefis Trieste sade yağının bir kıyyesi, 25 kuruştan 12 kuruşa indi. Ani fiyat inişinden tüccarlar, zarar gördü. Fasulye tüccarı olan bir kişi, 150.000 kiselik zarara uğradı.²¹⁷

Devlet, savaş sonrasında da Ambar-ı Âmire'deki buğday stokunu tamamlamak için uğraştı. Ekim 1856 tarihinde, hububatın fiyatı yükselirken diğer yandan da ambarda hububatın azalmasından dolayı ileride İstanbul halkının sıkıntı çekmemesi için hububat alımının yapılması gerektiği görüldü.²¹⁸ Buğday ve arpanın, Tırnova sancağından Zıştovi ve Ahyolu iskelelerine; Aydın, Kütahya, Denizli ve Karahisar-ı Sâhip sancaklarından en yakın iskelelerine gönderilip İstanbul'a nakledilmesine karar verildi.²¹⁹ Kasım 1856 tarihinde, Sayda eyaletinden de buğday

²¹⁴ Bkz. **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, s. 224-225.

²¹⁵ Bkz. Slade, a.g.e, s. 104.

²¹⁶ **Ceride-i Havadis**, no. 786, 26 Nisan 1856.

²¹⁷ A.e.

²¹⁸ **BOA, İ.DH** 23736, Şehremaneti left 2, Ticaret Nezareti Tezkeresi, 26 Ekim 1856.

²¹⁹ A.b.

ve arpa istendi.²²⁰ Trabzon, Gelibolu, Tekfurdağı, İnöz, Selanik taraflarından hububat satın alınması için bu bölgelerdeki tüccar ile görüşülmesine karar verildi.²²¹

Savaş bitmesine rağmen devlet, ekmekçilere buğday vermek zorunda kaldı. Ambardan buğday verilmesinin nedeni, ekmeğin fiyatını belirli ve uygun bir düzeyde tutmaktı. Kasım 1856 tarihinde ambardan verilen buğdayın bir kilesi 28 kuruş iken Bergos buğdayının bir kilesi 47 kuruştur.²²² Buna paralel olarak, nan-ı azizin 29 Kasım- 27 Aralık 1856 tarih aralığı için geçerli olan fiyatı, önceki döneme göre düşüp 100 pare oldu.²²³

Savaş döneminde Osmanlı İmparatorluğu, piyasada hububat sıkıntısı oluştuğunda Ambar-ı Âmire’de bulunan hububat stokundan İstanbul ekmekçilerine dağıtım yaptı. Ayrıca hububatı, piyasa fiyatından daha düşük vererek ekmekçileri sübvansiye etti.

3.4.2. EKMEK YAPIMI

1838 Ticaret Antlaşması’nın imzalanmasından sonra serbest ekonomi kuralları, ekmek yapımı konusunda da kendisini gösterdi. 1839 yılında İstanbul’un hububat alımı özel sektöre bırakıldığı gibi ²²⁴ hububat idaresine dair kaleme alınan nizamname ile ekmek yapımındaki tekel kaldırıldı.

²²⁰ BOA, İ. DH 23827, Dahiliye lefi 1, 24 Kasım 1856.

²²¹ BOA, MAD_d 9226, s. 394, 30 Ekim 1856.

²²² BOA, İ.DH 23835, lef 1, Şehremaneti tezkeresi, 24 Kasım 1856.

²²³ Bkz. Tablo 4: Nan-ı Aziz Fiyatları.

²²⁴ BOA, Cİ 1827, 5 Eylül 1839.

18 Ekim 1839 tarihli nizamname ile isteyen herkesin belirli koşulları yerine getirmesiyle fırın açabileceği kabul edildi.²²⁵ Bununla birlikte nan-ı aziz ve francala üreten fırıncıların birleşmesiyle değirmenlerin idaresi üzerindeki tekel de kaldırıldı.

Ekmekçilik için başvuruda bulunan kişinin, belirli şartları yerine getirmesi gerekmektedir.²²⁶ Bu nizamname yayımlandıktan sonra hali hazırda ekmekçilik yapan ve fırın açmak isteyenlere, fırının bulunduğu yerin revacına göre yazın iki aylık, kışın ise dört aylık hububatı ambarında bulundurma zorunluluğu getirildi. Hububat harcandığında da eksikliği satın alıp tamamlayacak kadar servetinin olduğunu ve güvenilir kefilini, Ticaret Nezareti'ne bildirenlere, ruhsat verilecektir.

Fırın sahibi olan herkes, gördüğü revaca göre değirmen idare etmek zorundadır.²²⁷ Bununla birlikte ambarda tutulması zorunlu miktarın, aşağıya inip inmediği belirli aralıklarla kontrol edilecektir. Kontrolde bu şartların yerine getirilmediği görüldüğünde kefile, eksik kalan miktarı karşılattıktan başka fırın sahibi kim olursa olsun cezaya çarptırılacaktır.

Daha önceden fırınlarını kurmuş olan fırıncıların, şartları yerine getirememesi durumu da düzenlendi. Nizamnameye göre, fırın sahibi, ekonomik gücü yerinde olan bir kefil bulduğunda, Ticaret Nezareti'nden borç alıp hububatını temin edebilecektir. Hububatını saklayacak ambarı yoksa ve bunu yapıncaya kadar devletin hububat ambarını, uygun ücret ile kiralayabilecektir.²²⁸

Braudel'in dediği gibi "... ekmek ve ekmekçik vardır".²²⁹ İstanbul'da, değişik kalitede olmak üzere iki çeşit ekmek, tüketime sunulmaktaydı. Ekmek çeşitlerinden birisi nan-ı aziz, buğday, arpa ve kokoroz karışımından elde edilen undan ve yuvarlak biçimde yapılmaktadır. Diğer bir çeşit olan francala ise "... (has ekmeği olarak da adlandırılmaktadır) içinde kepek bulunmayan iyi nitelikte undan yapılan,

²²⁵ BOA, CM. 19761, lef 1, 18 Ekim 1839.

²²⁶ A.b.

²²⁷ A.b.

²²⁸ A.g.b.

²²⁹ Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, cilt: I Gündelik Hayatın Yapıları**, Ankara: Gece Yayınları, 1993, s. 110.

ince, uzun (baston) ...”²³⁰ şeklinde ekmektir. Francalanın, baş has ve orta has olarak adlandırılan ve karışımındaki buğday kalitesine göre farklılıkları olan çeşitleri üretilmektedir.

Hububat idaresi ile ekmekçilik işini düzenleyen nizamname hükümlerine göre, bayağı nan-ı aziz ile francala ekmek çeşitleri yapımı yasaklandı.²³¹ Nizamname ile birlikte ekmek, birbirinden has olmak üzere ve fırın ayrımı olmadan bütün fırınlarda üç çeşit pişirilebilecektir. Bu nizamname öncesinde nan-ı aziz ile francala çeşitleri, ayrı fırınlarda yapılırdı. Nizamname, ekmeğin tüketiciye nasıl sunulacağını da düzenledi. Nizamnameden önce adet olarak sunulan ekmek, alıcının isteği üzerine birer ve yarımşar okkalık ve yüzer dirhemlik olarak kestirilip tartılması usulü kabul edildi.²³²

Osmanlı İmparatorluğu’nda ekmeğin kalitesi, diğer mal ve hizmetlerde görüldüğü gibi, mühim bir devlet işi olarak, en büyük resmi makamlar tarafından saptanmakta ve kontrol edilmekteydi.²³³ Padişahlar, İstanbul’daki ekmek işi ile ilgilenmesi için sıklıkla sadrazama emir vermektedir. Sadrazam da gerektiğinde İstanbul’da satılan ekmeklerin kalite ve fiyat kontrolünü yapmaktaydı.²³⁴

Ekmeğin kalitesi ile birlikte satışa sunum fiyatı yani narh fiyatı da saptanmaktadır. Ekmeğin narh fiyatının belirlenebilmesi için ekmeğin numunesi yapıp çâşnı pusulası çıkartılmaktadır. İstanbul’un herhangi bir fırınında ekmekçi ve francalacı esnafından “ehl-i vukuf ve malumattan” birisi olan Habbazan Müdürü, esnaf içinden 14 kişi “üstad başısı” ve “ekmekçiler”in hazır bulunduğu bir ortamda, ekmeğin numunesi hazırlanmaktadır.²³⁵

²³⁰ Artun Ünsal, **Nimet Geldi Ekine, Türkiye’nin Ekmeklerinin Öyküsü**, İst: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 18.

²³¹ **BOA, CM 19761**, lef 1.

²³² A.b.

²³³ Ömer Lütfi Barkan, “XV. Asrın sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar”, **Tarih Vesikaları Dergisi**, c.1, sayı 5, s. 1.

²³⁴ **Şeriye Sicilleri**, 1/ 201, v. 254-b, 16 Aralık 1834.

²³⁵ **BOA, İDH 1204**, 13 Eylül 1840. Bu konu yaklaşık bir yıl sonra tekrar düzenlendi (**BOA, İDH 2501**, 2 Temmuz 1841).

1839 tarihli ekmek yapımı nizamnamesine göre aşınsı tutulan  eşıit ekmek, Ticaret Nezaret-i Celilesi ve İstanbul kadısı tarafından onaylanması gerekmektedir. Ekmeğin fiyatının belirlenmesinde, masraf ve kâr gözetilmektedir. Her 15 günde veya her ay, hububatın rayiç fiyatı gözetilerek ekmek fiyatının saptanması ve bunun Takvim-i Vekayi ile herkese ilan olunması kabul edildi.²³⁶

Nizamnamede, ekmekçilerin yapacağı  eşıit ekmeğin miktarına ve kalitesine daima dikkat etmesi gerektiği vurgulanmaktadır.²³⁷ Bir fırında pişirilen ekmeğin numuneye aykırı olduğu; narh fiyatından fazlasına satıldığı veya fırının, bulunduğu mahalle halkının ekmek ihtiyacını karşılayamadığı anlaşıldığında fırın sahibi cezalandırılacağı, nizamnamede ifade edilmektedir. Belirtilen suçları işleyen fırın sahibinden, ilkinde 150, ikincisinde 500 ve nc defasında ise 1.000 kuruş Ticaret Hazinesi'ne aktarılmak üzere ceza alınması belirtilmektedir. Kurallara dördüncü defa da uymayan fırın sahibi, krekte  ay boyunca çalışması şeklinde ceza getirmektedir.  aylık kürek cezasının sonunda fırın sahibi, nizamname gereğince, arzuhal takdimiyle tahliye edilmekle birlikte bir daha ekmekçilik yapamayacaktır.²³⁸

Hububat kıtlığı görülse dahi ekmeğin kalitesinin bozulması, arzu edilmeyen bir durumdur. Kasım 1845 tarihinde buğdayın azlığından dolayı buğdayın fiyatı yükseldi. Ekmekçi esnafı, ekmeğin fiyatını düşürebilecek belirli miktarda buğdayı bulamadı. Ekmekçiler, hububatın fiyatı yükseldiğinde, zarar etmemek için ekmeğin belirli ağırlığını azaltma veya buğday bileşimini bozma yollarına gitti. Bu yüzden devlet, halkın bozuk ekmek yememesi için ekmeğin narh fiyatının yeniden belirlenmesinin uygun olacağına karar verdi.²³⁹ 1846 yılında buğday sıkıntısı olduğu dönemde ekmeğin aşınsının aylık tutulması zorunluluğu getirildi.²⁴⁰

²³⁶ BOA, CM 19761, lef 1.

²³⁷ A.b.

²³⁸ A.b.

²³⁹ BOA, İMV 1362, Şehremaneti lefi 1, 29 Kasım 1845.

²⁴⁰ BOA, İMV 1398, lef 2, 22 Ocak 1846.

Savaşın başlamasıyla hububat fiyatı ile birlikte ekmeğin fiyatı da arttı.²⁴¹ Halkın günlük yiyeceğinden ve en fazla ihtiyaç duyduğu ekmekten dolayı sıkıntıya düşmemesi için ekmekçilik yeniden düzenlendi. Ocak 1854 tarihinde çıkarılan irade-i seniye ile ekmekçi esnafının uyması gereken kurallar düzenlenirken ekmekteki tekel de kaldırıldı.²⁴² Ekmeğin yapımındaki tekeli kaldırma amacını taşıyan 1839 tarihli nizamnamenin, bunu başaramadığı anlaşılmaktadır. Ahmed Lütfî, tarihinde savaşa kadar olan dönemde “... Dersa’âdet ve bilâd-ı selâsede nân-ı aziz tabh ve fûrûhtu ekmekçi esnafına mu’ayyen ve mahdût fırınlara...”²⁴³ ait bir iş olduğunu belirtmektedir. Nân-ı aziz pişirilmesi ve satışında uygulanan tekel usulü, karaborsacılığı doğurduğu için kaldırılıp serbestlik usulüne geçildi.²⁴⁴ Ekmek yapımının serbest bırakılması, savaştan kaynaklanan sıkıntının aşılması için alınan geçici bir karardı.²⁴⁵

Ocak 1854 tarihli irade-i seniye, ekmek yapımı ve satımı düzenlemektedir.²⁴⁶ Bu irade-i seniye, ekmekçi esnafının savaş döneminin enflasyonist koşullarından yararlanması olasılığını ortadan kaldırma amacı gütmektedir. Ekmekçi esnafının, iskelelerde ve kendi ambarlarında hububatı olduğu halde kasten ekmek çıkarmayıp sıkıntı yarattıklarında sorumlu olacağı belirtilmektedir.²⁴⁷ Hububatın yokluğundan veya iflastan dolayı ekmek çıkarılamadığında, durumun nizama uygun halledilmesi için memurlara, haber verilmesi gerekmektedir.

1854 tarihli irade-i seniyenin, 1839 tarihli nizamname ile benzer yönleri vardır. 1854 yılında da ekmeğin dirhem ve terazi ile satılacağını ve ekmeğin en küçük parçasının 50 dirhemden noksan olmayacağı kabul edildi. Ayrıca ekmeğin fiyatının, hububatın fiyatı azaldıkça elli dirhem olarak satılan ekmeğin ağırlığının

²⁴¹ BOA, İMV 11826, lef 1, 9 Ocak 1854. Bu İrade-i seniye, Ceride-i Havadis’de (no. 666, 13 Ocak 1854) yayınlandı.

²⁴² A.b.

²⁴³ Vak’a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, c. 9, yayınlayan: Münir Aktepe, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, 1984, s. 97.

²⁴⁴ Bkz.a.e., s. 98.

²⁴⁵ BOA, A.DVNS.TZEİ. d 28, Zehair Defteri, s. 186, 13 Nisan 1854.

²⁴⁶ BOA, İMV 11826, lef 1.

²⁴⁷ A.b.

artırılarak düşürüleceği belirtildi. Kusurlu olan tablalarlar, ekmeği eksik satan ekmekçilere de uygulandığı gibi cezalandırılacaktır.²⁴⁸

Ekmek yapımı ve satımında, tekel usulü kalktığı için hamur işi yapan ve diğer istekli olanların ekmek yapıp satması kabul edildi. Ekmekçi esnafına ekmekten başka istedikleri halde francala, galeta, gevrek, simit, börek gibi ürünleri pişirip satma ruhsatı verildi.²⁴⁹

1854 yılında, ekmeğin fiyatının serbest ticaret kurallarına göre belirlenmesinin önü açıldı. Ekmek, hububatın fiyatına göre pişirilip satılacağından kıyyesi ve fiyatı bir düzeyde olmayıp değişecektir. Ekmekçilerin, her türlü ekmeği pişirip istediği yere satabileceği kabul edildiği gibi fırının, içinde bulunduğu mahalle halkına hizmet etmesi kuralı da kaldırıldı. Dolayısıyla, tüketiciler de istediği yerden istediği cins ekmeği alabilecektir. Hububatı pak ve uygun fiyatla alan ve temiz pişirip az kâra kanaat eden ekmekçiler, okkasını ucuz sattıklarında çok kâr edebilecektir.²⁵⁰

Devlet, 1854 tarihli irade-i seniye ile tüketicinin ekmeğin ağırlık kontrolünü yapacağını belirtmesi ekmeğin kontrol işini bıraktığını göstermektedir. Bu düzenleme, tüketiciye, ekmeğini ekmekçiye aldanmayıp tarttırma zorunluluğu yüklemektedir. Aynı zamanda ekmekçilere ve ekmeğin satıldığı her yerde terazi ve kantar gibi ölçüm aletlerinin olacağını da taahhüt eden bir düzenlemedir. Tüketici, tartısız aldığı ekmek, eksik ağırlıkta çıktığında zararı olacaktır. Dolayısıyla tüketicinin dikkatli olması gerekmektedir.

1854 tarihli iradede, tablalarların sorumlulukları da belirtilmektedir. Tablaların, ekmekçilere karşı sorumluluğu vardır. Ekmekçilere olan borcunu ödemedен fırından ayrılıp başka yere gitmesi mümkün değildir.²⁵¹

²⁴⁸ BOA, İMV 11826, lef 1.

²⁴⁹ A.b.

²⁵⁰ A.b.

²⁵¹ A.b.

1854 tarihli irade-i seniye ile getirilen düzen, sadece nan-ı aziz yapımı hakkındadır. Bu yüzden yeniden ekmekçi fırını açmak isteyen olur ise eski düzene uyması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır.²⁵² Bütün ekmekçi esnafı, Meclis-i Vala'ya karşı güzel ekmek pişirmekle yükümlü olduğundan ileride bunu bozan olursa araştırılıp yola getirilecektir.²⁵³

Ceride-i Havadis, 1854 tarihli irade-i seniye ile getirilen ekmek yapımı ve satımına yönelik düzenin, İstanbul halkına sunulan ekmeğin kalitesine olumlu etkisi olduğunu bildirmektedir. Gazete, ekmeğin yapıp satmasına dair irade-i seniyenin ilanından sonra pazar ve çarşının, birbirinden nefis ekmeklerle dolduğunu yazmaktadır.²⁵⁴

Devlet, fırın yapımı ve açılmasını da düzenlemiştir. Balat'ta değirmen ve fırın inşa etmek isteyen kişinin arsasının inşa için uygunluğuna Ebniye Meclisi bakıp karar verdi.²⁵⁵ Yeni değirmen ve fırın inşa etmek isteyen kişinin üç taşlı değirmen idare etmesi; Ambar-ı Âmire'den dağıtılacak hububattan payına düşen kısmın tutarını ve yıllık ruhsat resmini zamanında ödeyeceğine dair tanınan bir kişinin kefaleti ile birlikte senet imzalaması gerekmektedir. Yeni açılacak fırına, Hüsrevpaşa'daki kullanılmayan fırının gediği verildi. Bu gediğin önceki sahibinden kalan borcunun, fırını yeniden açan kişi tarafından ödenmesi istendi.²⁵⁶ Gedik senedini, İhtisap Nezareti düzenlemektedir. Borcun ödeneceği yer ise Zahir Hazinesi'dir.

Ekmekçi fırının açılacağı yerin sağlık ve temizlik kurallarına uygunluğu çok önemliydi. Mart 1854 tarihinde Hasköy'de Hayriye tüccarı bir kişinin ortaklarıyla birlikte fırın açma girişimi olumlu sonuçlanmadı. Fırında kullanılacak su için kuyu açılması gerekmektedir. Ama fırının bulunduğu yerden lağım suyu geçtiği için bu yerin fırın açılmak için uygun olmadığı sonucuna varıldı. Mahallede oturan Yahudi

²⁵² Ceride-i Havadis, no. 666.

²⁵³ A.e.

²⁵⁴ Ceride-i Havadis, no. 669, 29 Ocak 1854.

²⁵⁵ BOA, İMV 11540, lef 1, 18 Ekim 1853.

²⁵⁶ A.b., lef 2, 15 Kasım 1853.

milletin cemaat başlarının, bu fırının açılmasını istemesine rağmen onay verilmedi.²⁵⁷

Ekmeğin numunesinin yapımında kullanılan buğday, kokoroz ve arpa karışımından ne kadar un elde edildiği ve elde edilen un miktarından da ne kadar ekmeğin çıktığı çâşnı pusulasına işlenirdi.²⁵⁸ Maliyet hesaplamasında ise hububat karışımının toplam fiyatı, öğütme-piştirme ve ondalık²⁵⁹ ücreti baz alınır. Nan-ı aziz çeşidinde hububat karışımı, daha çok buğday, arpa ve kokorozdan oluşmaktadır. Francalada ise sadece buğdaydan elde edilen un kullanılmaktadır. Francalanın maliyetine bayat ziyarı diye bir unsur daha eklenmektedir. Maliyet tutarının üstüne kâr miktarı eklendiği takdirde ekmeğin narh fiyatı oluşmaktadır.

Ekmeğin çâşnı pusulasını, Ticaret Nazırı ile İstanbul Kadısı onaylamaktadır.²⁶⁰ Onaylanan narh fiyatının, on beş günde bir veyahut ayda bir Takvim-i Vekayi ile ilan edilmesi kabul edildi.²⁶¹ Bu karara rağmen, 1839- 1856 yılları arasında çıkan Takvim-i Vekayi nüshalarında, ekmek narh fiyatlarının ilan edildiği görülmedi.

Zahire Hazinesi, Maliye Nezareti'ne devredildiğinde ekmek çâşnisi, nezaret tarafından belirlenirken ekmeğin kalitesinin ve ağırlığına ise İhtisap Nezareti bakmaktadır. Zahire Hazinesi, Maliye Nezaretinden alınıp Ticaret Nezareti idaresine geçirildiğinde ekmeğin çâşnisinin tayin edildiği yer de değişti. Artık ekmeğin çâşnisi, Ticaret Nezareti'nde belirlenirken ekmeğin kalitesi ve ağırlığının kontrolü İhtisap Nezareti'nde kaldı.²⁶² 25 Temmuz 1855 tarihinde İhtisap Nezareti lağvedildiğinde görevleri, yeni kurulan şehremanetine devredildi.²⁶³

²⁵⁷ BOA, İMV 12431, Arz, 9 Nisan 1854.

²⁵⁸ BOA, İDH 17845, lef 3, çâşnı pusulası, 30 Kasım 1853.

²⁵⁹ Ondalık, tablakarlara sattıkları ekmeğin kıyyesi üzerinden verilen ücrettir (Bkz. BOA, İDH 2478, Askeriye lefi, 23 Haziran 1841).

²⁶⁰ BOA, CM 19761, lef 1, 18 Ekim 1839.

²⁶¹ A.b.

²⁶² BOA, İDH 9163, lef 3, 29 Ağustos 1852.

²⁶³ Bkz. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi*, s. 289.

Zahire Hazinesi, Ticaret Nezareti'ne geçmesinden sonra ekmekçi esnafının düzeni konusu, İhtisap Nezareti'nin görevi oldu. Ekmekçilerin, devlete ve kişilere olan borçlarının muhasebesinin, İhtisap Nezareti tarafından düzenlenmesine karar verildi.²⁶⁴ Bu karara göre ekmekçi ve değirmenci esnafının borcunun, esnafın ekonomik durumuna göre taksite bölünmesi ve taksit miktarının bir komisyon tarafından saptanması gerekmektedir. Borcun esnaftan toplanması, Maliye Nezareti'nin yetkisi içindedir.²⁶⁵

Zahire Hazinesi'nin, Ticaret Nezareti'nin devredilmesiyle pişirilecek ekmeğin çâşnisi, ağırlığı ve fiyatının saptanma yöntemi tekrar düzenlendi. Ev ve konak fırınları, pişirdikleri francalanın ağırlığı, çâşnisi ve bedeli, esnafın çıkaracağı francaladan farklı olmadığı takdirde ruhsat alabileceği kabul edildi. Kimse bu kuralın dışında hareket edemeyecektir. Bundan böyle iki veya üç ayda bir piyasa fiyatına uygun bir şekilde ekmek çâşni ve fiyatı belirlenecektir.²⁶⁶

Ekmek çeşitlerinin narh fiyatının belirlenmesi, 1839 sonrası da devam etti. 1853 yılında Meclis-i Vala, ekmeğin dışında et, erzak ve hububat fiyatlarını saptayıp narh defteri düzenledi. Bu defterin, uygulanmak üzere gerekli yerlere gönderilmesi emredildi.²⁶⁷ Şevket Pamuk'un uzun dönemli fiyat araştırmasında İstanbul için hazırlanan "...narh listelerinin... sürekli ya da düzenli olarak hazırlanmadığı ..." ²⁶⁸ şeklindeki saptamasından farklılık göstermektedir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekmeği, halka uygun fiyattan standart ve olabildiğince yüksek kalitede sunulmasını önemseyişini göstermektedir. Ekmek çeşitlerinden nân-ı azizin narh fiyatı, francalanın narh fiyatına göre daha sık ve düzenli olarak saptanmaktadır.

²⁶⁴ A.b., şehremaneti lefi 5, 28 Ekim 1852.

²⁶⁵ BOA, İMV 10976, Ticaret lefi 1, 17 Şubat 1853.

²⁶⁶ A.b.

²⁶⁷ BOA, İ. MV 10715, şehremaneti lefi 2, 9 Haziran 1853. Ekmekten başka bakkal esnafının satacağı yağ, zeytin yağı, pirinç ve çeşitli erzağın narh fiyatının pazarbaşı, esnafın nizam ustaları ve tüccarların hazır olundukları halde çâşnileri saptanarak defterin düzenlenmesi gerekliliği bulunmaktadır (BOA, DÜİT 37- 1/1- 46, lef 3, 29 Eylül 1854.

²⁶⁸ Şevket Pamuk, "Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış", **Toplum ve Bilim**, sayı 83, Kış 1999- 2000, s. 137.

Ekmek narh fiyatının geçerlilik süresi, genelde üç ay veya bir başka deyişle bir mevsimliklidir. Ama herhangi bir değişiklikte narh fiyatının geçerlilik süresinin bitmesi beklenmeden yeni narh fiyatı konulabilmektedir. Ekmek yapımında temel girdi olan hububat karışımının veya un fiyatının artması veya düşmesi, yeni narh fiyatının konması için önemli nedendir. Narh fiyatı, az kâr içermesi ve bunun ekmekçi esnafı tarafından şikayet etmesi sonucunda değiştirilebilmektedir.²⁶⁹ Devlet, esnafın şikayetini değerlendirerek narhı artırdığında ekmeğin girdisi olan buğday veya hububat karışımının fiyatının düşmesinde de narh fiyatını düşürme hakkını saklı tutmaktadır.²⁷⁰

Ekmek satışında serbest usule geçilmesi, Ticaret Nezareti marifetiyle, her hafta ekmek çâşnısının hazırlanıp hububatın bahasına göre ekmek ve francalanın fiyatının saptanması usulünü değiştirememiştir. 1853 yılında da hazırlanan çâşnı sonucunda belirlenen ekmek ve francalanın fiyatı, matbu evrak şeklinde ilan olunması gerekmektedir.²⁷¹ Doğal olarak ekmekçi esnafından da tutulan çâşniye sadık kalması beklenmektedir. Ayrıca ekmekçi esnafından daha ucuza ekmek yapıp satması koşuluyla çörekçi ve simitçi esnafına ekmek yapımı hakkı verildi.²⁷² Savaş öncesinde çörekçi ve simitçi esnafının, ekmek yapma ve satma hakkı bulunmamaktadır.

Savaş döneminde İstanbul'daki ekmeğin çâşnisi aylık tutuldu. Maliyet unsuru olan buğday ya da hububat karışımının fiyatının savaş döneminde devamlı yükselme eğiliminde olması, çâşninin aylık olmasını gerektirdi. Hububatın fiyatının yükselmesini takip etmek ve ekmeğin fiyatının buna göre şekillenmesi için çâşninin aylık yapılması zorunluydu. Çâşnide temel alınan hububatın fiyatının yükselmesi, maliyeti yükselten bir etkidir. Ekmekçinin, maliyeti karşılayan bir fiyattan ekmeği satması gerekmektedir. Maliyeti karşılayan bir fiyattan ekmeğini satamaması, ekmekçinin halka ekmek sunumu olumsuz etkilenebilecek bir durumdur. Osmanlı

²⁶⁹ BOA, İD 5614, 23 Ekim 1845.

²⁷⁰ BOA, İD 16992, Şehremaneti left 4, 13 Mayıs 1853.

²⁷¹ **Ceride-i Havadis**, no. 765, 21 Kasım 1855.

²⁷² **BOA, İDH** 22602, 25 Nisan 1856.

idaresi, ekmeğin narh fiyatının, maliyetine bağlı olarak çaşnisinin değiştirilmesini ekmekçi esnafının usulünden olarak görmektedir.²⁷³

Ekmekçiler, artan hububat maliyetinin, ekmeğin fiyatına yansıtılmasını kârlarını azaltmamak için istemektedir. 1840 ile 1860 yılları arasında, İstanbul ekmekçi esnafının, sadece 13 Ekim 1841 tarihinde kendisine hiç kâr bırakmayan narh fiyatını kabul ettiği görülmektedir.²⁷⁴ Savaşa karar verilmeden önce Şubat-Mayıs 1853 tarihlerinde geçerli olmak üzere ekmeğin yeni narh fiyatının belirlenmesinde yükselen hububat fiyatları gözetilmeden eski narh fiyatının devam etmesine karar verildi.²⁷⁵ Ağustos 1853 tarihinde çaşni döneminin geçmesine ve hububat fiyatının yükselmesine rağmen sadrazamlıktan çaşni hazırlanması yönünde emir gelmesi uzun sürdü. Bunun üzerine ekmekçi esnafı, yeni çaşni hazırlanması için arzuhal verdi.²⁷⁶

Savaş yıllarında devlet, ekmekçileri az kâr veya sıfır kârla ekmek satmaya ikna edemedi. Kasım 1853 tarihinde devlet, hububat fiyatının yükselmesinden dolayı “... ahali ve sekenenin istihsal-i esbabı refahları zımnında inhisar maddesinin muvakkaten feshiyle...”²⁷⁷ ekmek fiyatını serbest bıraktı. 1854 tarihli irade-i seniye bu kararı pekiştirdi. Fiyatların “... serbest bırakılması ile fiyatlarda bir indirim gözlenmiş ve bunun üzerine aynı sistem ette de uygulanmıştı.”²⁷⁸ Fiyat serbestliğinin daha uzun sürmesini sağlayan en önemli faktör, başkent halkının aç kalmasını önlemeye çalışmaktı. Devletin bütün çabalarına rağmen 1854-55 kışında İstanbul halkı, yiyecek bulamamaktan dolayı açlık sınırına gelmişti.²⁷⁹ Tuna nehrinin kuzey depolarında hububatın bir ölçeği 6 kuruş iken İstanbul’da 60 kuruştı.²⁸⁰ Rusların, Tuna’nın bankası olan Besarabya’dan hububatın ithalatına izin vermemesinin bir sonucudur.

²⁷³ BOA, İ.DH 17697, lef 1, 20 Ekim 1853.

²⁷⁴ BOA, İ.DH 2256.

²⁷⁵ BOA, İ.DH 16682, şehremaneti lef 1, 5 Mart 1853.

²⁷⁶ BOA, İ.DH 17477, şehremaneti lef 1, İhtisap Nazırı tezkeresi, 10 Ağustos 1853.

²⁷⁷ BOA, İ.DH 17845, lef 1, 30 Kasım 1853.

²⁷⁸ Akyıldız, *Tanzimat Dönemi*, s. 289.

²⁷⁹ Bkz. Edward Henry Nolan, *The Illustrated History of the War Against Russia*, London: Virtue and Co., 1857, Vol. 2, s. 65.

²⁸⁰ Bkz. a.e.

Serbest ekonomi kurallarının işlemeye başladığı 1839 yılından 1856 yılına kadar olan dönemde, nân-ı azizin narh fiyatı, savaş yıllarında daha sık ve yüksek bir oranda artmaktadır. Paris Barış Antlaşması'nın imzalandığı 30 Mart 1856 tarihinden itibaren altı ay geçmesine rağmen nan-ı azizin fiyatı, yükselme eğilimdedir. Ekmekçi esnafı, Ticaret Nezareti'nden 23 Ekim 1856 tarihinde yeni çaşni tutulup ekmek fiyatının saptanmasını istedi.²⁸¹ Bu istek üzerine hububatın rayiç fiyatı da göz önünde tutularak ekmeğin fiyatı çıkarıldı. Ekmekçi esnafı, ekmeği kabul edilen fiyattan, üç ay boyunca çıkarmayı kabul edemeyeceklerini belirtti. Hububatın fiyatının yükselme eğiliminin sürmesine karşılık Ticaret Nezareti, ekmeğin sadece bir ay için geçerli olduğunu kabul etti.²⁸² Savaşın piyasalar üzerindeki olumsuz etkisi, barış antlaşmasının imzalanması ile hemen bitmemiştir.

Ekmek fiyatlarının, en yüksek noktaya ulaştığı Kasım 1855'te devlet, narhın aşağısında ekmek satılmasına izin verdi.²⁸³ 1854 yılında kabul edilen nizamname gereğince, ekmeğin saptanan fiyattan düşüğe satılmasının yolu açıktı. Devlet, 1854 yılı öncesinde narh fiyatının aşağısında veya yukarısında mal satışını yasaklayıp şiddetle cezalandırmaktaydı. Aynı dönemde hububat sıkıntısı yaşanan Paris'teki ekmekçiler, devlet tarafından halkın ucuz ekmek yemesi için ikna edildi. Bu da ancak, devletin, hububat ucuzladığı zaman ekmekçilerin, ekmeği bir miktar pahalı satmasına izin vereceğine dair söz vermesi ile mümkün oldu.²⁸⁴

Savaş döneminde ekmeğin yüksek fiyatından en çok yararlanan ekmekçiler veya başka deyişle fırın sahipleridir. 1840-1860 dönemi boyunca nan-ı aziz ile francala çeşitlerinin maliyet unsurlarının maliyet tutarlarına ve oranlarına bakıldığında öğütme-pişirme bedeli ile ondalık bedelinin belirleyici olmadığı ortadadır.²⁸⁵ Öğütme-pişirme bedeli, birkaç yıl boyunca aynı düzeyde kaldığı için narh fiyatını etkileyen önemli bir unsur değildir. Ondalık ise satış bedeli üzerinden

²⁸¹ BOA, İ.DH 23734, Şehremaneti lefi 2, Şehremaneti tezkeresi, 29 Ekim 1856.

²⁸² BOA, İ.DH 23734, Şehremaneti lefi 3, 5 Kasım 1856.

²⁸³ BOA, İ.DH 21748, 15 Aralık 1855.

²⁸⁴ Ceride-i Havadis, no. 650, 17 Ekim 1853.

²⁸⁵ Bkz. Tablo 6, 7 ve 8.

alındığı için narh artış oranına eşit oranda artacak bir unsurdur. Ama ekmeğin ana girdisi olan hububat karışımı veya buğday fiyatı, ekmeğin narh fiyatını doğrudan etkileyen değişkendir. Ekmekçi esnafına bırakılan kâr miktarı ise değişkendir. Ama görülen o ki İstanbul halkının yiyecek sıkıntısı içinde olduğu dönemde, 16 Aralık 1855 tarihinde ekmek çeşitlerinin narh fiyatı, en yüksek kâr miktarını içermektedir.²⁸⁶

3.5. ORDU EKMEĞİ

Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Dönemi öncesinde ordusunun iâşesini sağlamak için halktan nüzul ve sürsat vergilerini toplamaktaydı. Ayrıca iştirâ yöntemini kullanmaktaydı.²⁸⁷

Nüzül, askerî ve malî kavram olarak, cins ve miktarı önceden tayin edilmiş hububatın, ordunun geçeceği menzillere götürülerek hazırlanması, indirilmesi anlamını taşımaktadır.²⁸⁸ Başlangıçta aynî ve bedeni olarak alınan avârız vergisinin, zamanla nakdî vergiye dönüşmesi ile un ve arpadan aynî olarak toplanan nüzül vergisi ortaya çıktı. Bu vergi, sefere yakın olan yerlerden aynî, uzak olan bölgelerde ise nakil güçlüğü dolayısıyla nakdî olarak toplanırdı. Toplanan arpanın oranı, genellikle una göre daha fazladır. Bunun sebebi, arpanın orduda bulunan hayvanların yemi olarak kullanılmasıdır. Buğday yerine un toplanması, buğdayın öğütülmesi, kalburlanması gibi, hareket halindeki ordunun hantallaşmasına vesile olacak sebeplerin önüne geçme fikrinden kaynaklanmış olmalıdır. Nüzül hububatının toplanıp belirlenen menzillere götürülerek Ordu Nüzül Emîni'ne ya da devlet

²⁸⁶ Bkz. Tablo 6: Nan-ı Azizin Narh Fiyatını Oluşturan Unsurlar.

²⁸⁷ Bkz. Caroline Finkel, **The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606**, Wien: VWGÖ, 1988, S. 130.

²⁸⁸ Bkz. Lütfi Güçer, **XVI., XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububatdan Alınan Vergiler**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1964, s. 69

hububat ambarlarına teslim edilmesi, bazen merkezden görevlendirilen mübaşirler tarafından yürütülse de, genellikle kadıların uhdelerine verilen bir vazifeydi.²⁸⁹

Sürsat, yürüyüş halinde bulunan orduların yol boyunca iâşesini sağlamak üzere halktan alınan aynî yükümlülüğün adıdır. Sürsat, belli miktardaki erzakın, belirlenen bir yere sürülmesi, nakledilmesi ve birliklere satılması işlemini ifade eder.²⁹⁰ Sürsat yükümlülüğünde avarız ve nüzulün muafiyetleri geçerli değildir. Ancak kişilerin, açıkça sürsattan muaf olduklarına dair belgesi olması gerekmektedir. Aynî yükümlülük halka ağır geldiğinden zamanla bedele dönüşerek vergi haline geldi. Halk, aynî yükümlülüğü yerine getirmektense bedel ödemeyi tercih etmekte, bu tercih devletin de işine gelmektedir.

7 Şubat 1840 tarihinde, yeniden düzenlenen vergi sisteminde, tekalif-i örfiye veya tekalif-i şeriye olarak toplanan vergiler kaldırıldı.²⁹¹ Dolayısıyla bu vergiler arasında bulunan nüzul ve sürsat vergisi, mürettebat adı verilen hizmet vergisi ile değiştirildi.

Çeşitli yerlerden toparlanan ve ambarlarda saklanan erzak, aylık olarak kışla ambarlarına gönderilirdi.²⁹² Kışla ambarlarından da mevcuda göre askerin günlük ihtiyacı karşılanırdı. Askere günlük olarak verilen tayinat, sınırlıydı. Tayinatı içeren maddeler, ekmek, et, pirinç, sadeyağ ve atları için yemdi. Askerlerin tayinatını oluşturan maddelerin miktarı, hiyerarşiye ya da askerin rütbelerine göre belirlenmekteydi. Bir erin günlük erzak tayini, “... 960 gram ekmek, 250 gram et, 300 gram pirinç, 520 gram nohut, 40 gram soğan, 40 gram tuz, 3,5 gram mum, 3,5 gram sabun, 35 gram zeytinyağı, 700 gram odundan ibaret idi.”²⁹³ Kış mevsiminde,

²⁸⁹ Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının iâşe ve ikmâli: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, **Türkler**, C. X., Ankara 2002, s.151.

²⁹⁰ Bkz. Güçer, **XVI., XVII. Asırda Osmanlı**, s. 93

²⁹¹ Bkz. Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 2: Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808- 1975**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 118.

²⁹² Bkz. **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekatı (1853-1856)**, Ankara: T.C. Genelkurmay Bşkliği, 1986, s. 158.

²⁹³ A.e.

dört aya mahsus olmak üzere her ere, 291,2 gram kömür verilmektedir.²⁹⁴
Hayvanların yem tayini ise 4 kilo arpa, 5,2 kilo samandı.²⁹⁵

3.5.1. HUBUBATIN SAĞLANMASI

Osmanlı idaresi, savaş hazırlığı olarak öncelikle ordu merkezlerinde buğday ve arpa birikimi yapmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya karşı savaş ilan etmeden önce 30 Mayıs 1853 tarihinde Tuna ve Balkan taraflarında savaş hazırlığı olarak buğday ve arpanın satın alınıp biriktirilmesi işini başlattı. Hazine-i Celile-i Maliye'den bir memur, buğday ve arpa satın alımı işi ile görevlendirildi. Ama Osmanlı idaresi, alım işinde gecikme olmaması için mahallerin vali ve defterdarları marifetleriyle buğday ve arpa alımının yapılmasını istedi.²⁹⁶

İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde toplanan belirli sayıdaki askerin altı aylık yiyeceği için kullanılacağı tahmin olunan buğday ve arpa miktarını içeren pusula gönderildi.²⁹⁷ Buğday ve arpa satın almakla görevlendirilen bölgelerin vali ve defterdarları, pusuladaki belirlenen miktar üzerinden alımdan sorumlu tutuldu. Satın alınan buğday veya arpa bedelinin, alım yapılan bölgelerin emval sandıklarından karşılanması istendi.²⁹⁸

²⁹⁴ Bkz. a.e.

²⁹⁵ Bkz. a.e.

²⁹⁶ BOA, İDH 17028, askerlik lefi 1, seraskerlik tezkeresi, 30 Mayıs 1853.

²⁹⁷ A.b.

²⁹⁸ BOA, İDH 17028, askeriye lefi 2, zehair miktar pusulası, 31 Mayıs 1853.

ASKERLER İÇİN GEREKLİ BUĞDAY VE ARPA MİKTARI			
Yer	Asker miktarı	Buğday (Kile)	Arpa (Kile)
Varna kalesi	8.000	48.000	15.000
Silistre kalesi	6.000	36.000	15.000
Ruscuk kalesi	6.000	36.000	15.000
Vidin kalesi	8.000	48.000	25.000
Şumnu kasabası	40.000	100.000	40.000
Toplam	68.000	268.000	110.000

Kaynak: İD 17028, Askeriye lefi 2, zehair miktar pusulası, 30 Mayıs 1853.

Osmanlı İmparatorluğu, askeri ihtiyaçları karşılamak için H. 1269 (M. 1852/ 53) yılında, iltizam sözleşmeleri biten yerlerden ürün almaya çalıştı. Kırım Savaşı'nın sürdüğü 1853- 1856 yılları arasında bazı bölgelerin öşür gelirinin doğrudan devlet adına (emaneten idaresi) veya kısmen para kısmen ürün alınmak üzere iltizama verilmesi uygun görüldü.²⁹⁹ H. 1268 (M. 1851/ 52) yılında Yanya sancağı ile Narda kaymakamlığı kazalarının aşarıyla emlak-ı hümayun çiftlikleri ve diğer gelirleri ihalesine alan kişilerin kötü işe kalkıştıkları merkeze bildirildi. Yapılan araştırma sonucunda mültezimlerin suçu olmadığı anlaşıldı. Buna rağmen sözü geçen yerlerin gelirlerinin emaneten idaresine karar verildi.³⁰⁰

Savaş başlamadan, Rumeli'nin çeşitli yerlerinde toplanan askerin peksimeti için gerekli olan buğday miktarının bir kısmı olan 15.000 kile alınabildi. Alınan hububatın bir kısmının bedeli, hububat sahibinin emval sandığına olan borcundan düşürülerek karşılandı. Hububatın diğer kısmı ise bedeli verilerek satın alındı. Hububat sahibine ödenecek bedelin, Emval Sandığı'ndan ödeneceği belirtildi.³⁰¹

Rumeli'ye geçmek üzere İstanbul, Davut Paşa Kışlası'nda toplanan askerlerin tayinatını ve özellikle ekmeğini sağlayabilmek, idarenin halletmesi gereken önemli ve zor bir işti. Ayrıca memleketlerine dönmek üzere ruhsat verilen Rumeli ordusundan muvazzaf askere de tayinat verilmektedir. Dönüşte Üsküdar hanlarında

²⁹⁹ Bkz. Tefik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)", **Belgeler**, C. XIII, sayı 17'den ayrı basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 15.

³⁰⁰ **BOA, İMV** 9699, lef 1, 10 Ocak 1853.

³⁰¹ **BOA, İDH** 17094, dahiliye lefi 2, Edirne Valisi'nin defterdarla ortak tahrirâtı, 5 Haziran 1853.

ikamet eden askerlere tayinat, Nizamiye Hazinesi'nden verildi.³⁰² İstanbul'da cepheye gidişte veya cepheden dönüşte konaklayan asker gruplarına, yalnızca 29 Nisan 1854- 20 Şubat 1855 tarihleri arasında bir aylık tayinat olarak verilen 44.870 kıyye ekmek, 3.011 kıyye kömür, 9.899 kile arpa ve 200.553 kıyye samandır.³⁰³ Askerin tayinatı olarak et, pirinç, sade yağ da olmasına rağmen sadece ekmek verildi. Bu süre içinde verilen tayinatın tutarı, 385.487 kuruştur.³⁰⁴

İstanbul'da geçiş yapan ordulara verilen tayinat tutarı, Dersaadet orduyu hümayunu süvari üçüncü alayının alay emini tarafından mühürlü varak ile sunuldu, hazineye. Nizamiye Ruznamçesi'nin yoklamasında tayinat bahası, hesap olundu. Meblağın Maliye Hazinesi tarafından Nizamiye Hazinesi'ne ödenmesi için hazine kalemlerinin gereğini yapması için Nizamiye Muhasebesi'ne ilmühaber hazırlandı. Bu şekilde Nizamiye Muhasebesi'nin kaydına girdi.³⁰⁵

Eyaletlerden, tertibat toplanmasının zorlukları bulunmaktadır. Sayda eyaletinden, geçmiş yılların bakayasası ile 1853 yılının yeni ürününün, hemen uygun bir navul ile mümkün miktarda gemi kiralanarak numunesi ile beraber İstanbul'a gönderilmesi istendi. Sayda eyaletinin idarecilerine gönderilen emir ile Kudüs-i Şerif ve çevre kazalarından öncelikle iskelelere gönderilmesi mutat olan yerlerden hububatın hemen elde edilmesi ve arkasından ambarlara biriktirilmesi istendi. Bölgenin yeni hububatından başka hemen tahsili mümkün bakayadan ne kadarının iskelelere indirilmesinin mümkün olacağını bildirilmesi emredildi. İdarecilerden, Yafa ve Gazze ambarlarında ne kadar buğday olduğu; on güne kadar daha ne kadar buğday tahsil edilip gönderileceği; Nablus'dan Yafa'ya buğday nakli istendiğinde beher kilesinin kaç pareye nakil olunabileceği gibi konularda bilgi vermesi beklenmektedir. Kazaların halkının borcu olan yeni ürün ve eski tertipten buğdayın, ambarlara gönderilmesine başlanması, 23 Haziran 1853 tarihli emirname-i seniye ile emredildi. Yeni ürün mevsiminin, gelmesinden dolayı kazaların ambarlarındaki hububatın satıldığı öğrenildi. Fakat Gazze ambarında kalan 1.000 küsur kile buğday

³⁰² BOA, MAD_d 9222, s. 674, 20 Şubat 1855.

³⁰³ Ab., s. 144-146, 367, 420, 421, 628, 674.

³⁰⁴ A.b.

³⁰⁵ A.b.

ile geçen yılın mürettebatından alınmayıp kalan hububat, yeni ürün olmadığından gene alınamadı. Çünkü hububat sahiplerinin bazılarının köyleri harap ve arazilerinin halinin kalmadığı tespit edildi. Kısa zamanda Gazze ve Yafa ambarlarına 100.000 kileden fazla buğdayın varacağı ve Nablus sancağından Yafa'ya hububat naklinde bir kile için seksen, doksan pare nakliye ücreti verileceği bildirildi.³⁰⁶

Sayda eyaletinden, İstanbul'a 100.000 kile buğdayın gelmesi beklenmekteydi. Bunun için Akka, Hayfa, Taberiyye ve Safed ambarlarında bulunan hububat, 1853 yılının mürettebatı ile geçmiş yılların bakayasından elde edilen miktarın, iskelelerdeki ambarlara teslimi gerekmekteydi. Akka sancağına tabi kazalardan, kısa zamanda 1853 yılının mürettebatıyla bakayadan ne kadar hububatın toplanıp iskele ambarlarına teslim edilebileceği soruldu. Kazaların müdür ve meclislerine, hububatın belirtilen ambarlara gönderilmesi emredildi. Hububatın elde edilmesi için Şurayı Asker-i Şahane Zabıtasından ve neferat-ı muvazzafadan mübaşirler tayin kılındı. Bu mübaşirlerin, zabitan ile istirahatsız, gece, gündüz kazalarda gezip hububatı, bir an önce toplayıp ambarlara göndermesini emreden tahrirat, tekrar müdürlere gönderildi. On gün içinde sadece Akka ve Hayfa ambarlarında, 10.000 kile buğday toplanabildi. Safed ve Taberiyye ambarlarından Akka'ya kadar bir kilenin devlet tarafından belirlenen nakil ücretinin, 67,5 pare olduğu bildirildi.³⁰⁷

Sayda eyaletinden, tertibat yapılmasını zorlaştıran ve tertibat miktarını azaltan bazı nedenler vardı. Bunlar, kazalarda görülen yağmursuzluk, eşkıyanın bazı köyleri harap etmesi ve bundan önceki yıllarda da yeterli ekin olmamasıdır. Ayrıca Safed ve Taberiyye'deki hububat, burada bulunan asker tayinatına yetmemekte; hatta diğer taraflardan hububat celbi gerektirmektedir. Akka idaresinin, Asakir-i Nizamiyenin tayinatı için buğday sağlama zorunluluğu olduğundan fazla hububat gönderemeyeceği ortaya çıktı.³⁰⁸

³⁰⁶ BOA, İMV 11288, lef 9, 5 Temmuz 1853.

³⁰⁷ BOA, İMV 11288, lef 1, 27 Temmuz 1853.

³⁰⁸ A.b.

24 Temmuz 1854 tarihinde, İstanbul'un ihtiyat deposu olarak kullanılan Ambar-ı Âmire'ye tertibat yöntemi ile Bergos iskelesinden üç gemilik buğday geldi. Gelmesi tertip edilen buğday miktarı, 22.906 kile olmasına rağmen 22.612,5 kile geldi. 293,5 kile noksan çıktı. Buğdayın navul bedeli, İstanbul'a gelen gerçek buğday miktarı üzerinden hesaplandı. Navul bedeli, kıyye başına 90 pareden olmak üzere 50.878 kuruş tuttu. Masrafın, Hazine-i Celile'den ödenmesi gerekmesine rağmen toplanan ihtisap rüsumatından karşılanmasına karar verildi. Eksiklik ise buğdayın gönderildiği ve tertip edildiği yer olan İslimye Kaymakamı'na Mektubi-i Maliye Odası'nın yazacağı tahrirat ile bildirildi. Ambar-ı Âmire'ye mevcudun kaydı için Varidat ve Tahsilat Muhasebeleri'ne ilmühaber yazıldı.³⁰⁹

Taşradan, askeriye ve bahriye sınıfları için tertip edilip İstanbul'a getirilen hububatın miktarında oynama olmamasını sağlamak için tedbirler alındı. Bunlardan biri hububatın yaptırılan gerçek ayar kilelerle ölçülmesidir. İhtisap Nezareti, bu iş ile ilgilenmektedir. Hatta bu kileden, gerektiği kadar yaptırılıp dağıtılmasının önemli olduğu da özellikle belirtildi.³¹⁰

25 Ağustos 1854 tarihinde, İstanbul kentinin ihtiyati hububat ihtiyacını karşılamak üzere Adana eyaletinden buğday ve arpa gönderildi. Adana'nın iskelesi olan Mersin'den 5.936 kile buğday ve 2.044 kile arpa yüklenerek İstanbul, Ambar-ı Âmire'ye getirildi.³¹¹

Ambar-ı Âmire'de bulundurulması icap eden buğday, Edirne eyaletinden alındı. Tekfurdağı iskelesinden İstanbul'a getirilen buğdayın miktarı, 30.317 kile. Ama gelmesi gereken miktar 31.111,5 kile ve 794,5 kile noksan olduğu görüldü. Ayrıca Edirne eyaletinden tertip edilen 50.000 kile buğdaydan gelen miktar da alındı.³¹²

³⁰⁹ BOA, MAD_d 9222, s. 287, 24 Temmuz 1854.

³¹⁰ A.b., s. 382-383 arasındaki ek, 13 Eylül 1854.

³¹¹ A.b., s. 354.

³¹² A.b., s. 365, 1 Eylül 1854.

Ambar-ı Âmire’de yeterli miktarda hububat depolayabilmek için satın alınma yöntemi de kullanıldı. Edirne eyaletinden buğday alındı. Edirne’den satın alınıp Tekfurdağı iskelesine nakil edilen buğdayın toplam miktarı, 31.417 kile, 3;5 şinik. Buğdayın kile birim fiyatları, 19 ve 20 kuruştı.³¹³ Bahası 611.639,5 kuruş, 5 pare tuttu. Tutar karşılığında senet verildi.³¹⁴

Devlet, 1854 yılında süre gelen savaş durumu nedeniyle gerekli hububatın tedarik ve celp usulünün değişmesinin gerekliliğinin farkına vardı. İstanbul’daki ordunun bir yıllık buğday ihtiyacının bir milyon kile ve arpanın ise dört yüz otuz dört bin kile olacağı tahmin edildi.³¹⁵ Bu miktardaki hububatın toplanabilmesi için üç usulün kullanılmasının yerinde olduğuna karar verildi. Bu usuller, Hazine-i Celile’nin bazı yerlerin aşarından mahsuben hali hazırda mevcut olan hububatın alınması; gereken hububatın uygun yerlerden ahalinin vergisine mahsuben aynen ve nakden karşılanmasıdır.³¹⁶ Bu usullerin, aynı dönemde bir arada kullanılabileceği ve içinde bulunulan şartlara uyan yöntemin uygulanabileceği belirtildi.³¹⁷ Hububatın, karadan ve denizden İstanbul’a getirilmesi; getirildikten sonra biriktirilmesi ve harcanması konularına bakmak üzere yetkili özel memurun tayini gerekli görülmektedir.³¹⁸

Ekim 1854 tarihinde, İstanbul’daki ordunun ekmek tayinatı için gerekli olan hububatın hüsnü suretle sağlanması istendi. Bu konuda karar verilmesine rağmen Dâr-ı Şûrâ-ı Askeri üyesi Rasim Efendi’den layiha istendi. Rasim Efendi, kendisinden istendiği gibi hububatın istenmesi, alınması ve bedelin ödenmesine dair usul ve işlemlerin neler olabileceği hakkında bir layiha hazırladı.³¹⁹ On üç bentlik lahiya, Varidat-ı Muhasebesine kaydettirilerek uygulanmaya konuldu.³²⁰

³¹³ 20 kuruşluktan 14.700 kile, 19 kuruşluktan ise 16.717 kile, 3;5 şinik alındığı görülmektedir (Bkz. a.b.).

³¹⁴ A.b., s. 420, 10 Ekim 1854.

³¹⁵ BOA, İDH 19235, lef 1, 20 Temmuz 1854

³¹⁶ BOA, MAD_d 10568, s. 13, 2 Ekim 1854.

³¹⁷ BOA, İDH 19235, lef 1.

³¹⁸ A.b.

³¹⁹ BOA, MAD_d 10568, s. 12- 13, 2 Ekim 1854.

³²⁰ A.b., s. 13.

Layihada ilk öncelikle ele alınan konu, İstanbul'da bulunan asker-i beriye ve bahriyenin tayinatına gerekli olan yıllık buğday ve arpa miktarına kimin karar vereceğidir. İlerleyen yıllarda Dâr-ı Şûrâ ve Meclis-i Bahriye, İstanbul'daki askerlerin tayinatı için gerekli olan buğday ve arpa miktarına dair mühürlü müzekkire vermesi gerektiği ifade edilmektedir. Hazine-i Celile ise tertip edilen sağlam hububat mevcudunu, Nizamiye Hazinesi'ne ilmühaber vererek bildirmesi gerekmektedir.³²¹

Layihada ikinci düzenlenen konu, hububatın geldiği yerlerin rayicine göre Maliye Nezareti'nin, tertibi, satın alınması ve masrafıyla kaç kuruşa mal olacağına dair tahriratı hazırlama şeklidir. Hazine-i Celile, tertip edilen hububatın sağlanması ve biriktirilmesinin mümkün olup olmayacağını karara bağlayacak en son organdır. Hububatın alınmasına karar verilen yerin satıp satmayacağı hazineye bildirilecektir. Yazışmalar, Dâr-ı Şûrâ'da görülecektir. Ruznamçeye kayıt olunduktan sonra bu bilgiler, Nizamiye muhasebesinde saklanacaktır.³²²

Layihada ele alınan üçüncü konu, tertip edilen hububatın gönderilmesi için kullanılan geminin navlununun ödenmesi hakkındadır. Liman yetkilisi, limandan hububatı alıp yükleyen gemi sahibine, navlun, ölçüğü ve durum hakkında mühürlü tezkere verecektir. Tezkerede belirtilen gemi navlunun, gemi sahibine verilmesi için Hazine-i Celile'den tahrir istenecektir.³²³

Hububatın büyük sıkıntılar içinde toplanarak sağlanmaya çalışılmasının amacı, askere temiz ve nefis ekmek yedirtmektir. Bunun için Hazine-i Celile'nin iyi ve temiz hububat temin etmesi gerekmektedir. Hazinenin temin edeceği buğday ve arpanın örnekleri, öncelikle Dâr-ı Şûrâ'da görülecektir. Kabul edildiği takdirde satın alınacaktır.³²⁴

³²¹ Ab., s. 12.

³²² Ab.

³²³ Ab.

³²⁴ Ab.

Tertip edilen yerden gönderilecek hububatın ölçęi, yüklenecek geminin kaptanından alınacak. Bu usul gereğince mühürlü numune, Meclis-i Maliye'nin mazbatası ile Hazine-i Celile'ye gönderilecek; gereken yer kayıt ve işaret olunduktan sonra numune ile mazbata aynen bildirilecektir. Gelen mazbata, senet ve numune poliçeleri sağlandığında beyan olacaktır. Teslim mazbatası üzerine işlemler ile miktar teslimini içeren mühürlü ilmühaber Nizamiye muhasebesinden Hazine-i Celileye verilmesi gerekmektedir.³²⁵

Hububatın, yolda iken denizde telef olduğu veya İstanbul'a gelişinden sonra noksan, çürük, bayat veya hileli olduğu ortaya çıktığında, durumun, Hazine-i Celile'ye bildirilmesi gerekmektedir. Hububat, İstanbul'a gönderilmeden önce gönderilen yerin kaymakam ve memurları tarafından incelenecekti. Satın alınan hububatın temizliği ve ağırlılığının eksiksiz olması önemlidir. Mühürlü iskan kayıtlı, numuneye uygun buğday ve arpanın ağırlılığı eksik geldiğinde, yüklenen geminin kayıtlarında hata olup olmadığı incelenecekti. Ölçeğin doğruluğu da önemlidir. Yükün miktarı belirtildiği gibi değilse sorumluluk, satıcıya aittir. Memurlara bu durumun bildirilmesi gerekmektedir. Hububat tertip edilen yerlere damgalı birer kile gönderilmesi, irade-i seniye gereğince emredildi.³²⁶

İstanbul'daki ordunun hububatının sağlanması ve ekmek iaşesi, önemli olduğu kadar ve belki ondan daha önemlisi, savaşın geçtiği bölgelerdeki orduların durumudur. Rusya ile ilişkilerin kesildiği tarihten itibaren Osmanlı yöneticileri, olası savaş bölgelerinde orduların bulundurulması yanında orduların iaşesinin teminine yönelik tedbirler aldı. 3 Şubat 1854 tarihli talimat ile halkın himayesi ve askere hububat sağlanması konularında gereğinin yapılmasını emredildi.³²⁷ Talimata uygun hareket etmeyenlerin, cezalandırılacağı belirtildi. Uygunsuzlukların önlenmesi için gerekli tedbirleri almak üzere tam ruhsatlı ve kesin talimatlı özel bir memur atanması düşünöldü. Bu memurun görevini yerine getirmesinde gerekli kuvvet, Ömer Paşa'dan istenecekti. İşini doğru yapmayan Varna Muhafızı'nın, azledildiği halka

³²⁵ Ab.

³²⁶ Ab.

³²⁷ BOA, HR. SYS 1192/I, lef 18, 3 Şubat 1854.

bildirildi. Özel atanan memurdan, köy ve kasaba halkının her türlü erzak ve hububatını uygun bir fiyat ile askere vermesi için teşvik etmesi; bunun aksine davrananların cezalandırılacağına halka bildirmesi görevlerini yerine getirmesi beklenmektedir.³²⁸ Aralık 1854 tarihinde, Asakir-i Beriye ve Bahriye'nin tayinatı için gerekli olan hububatı, taşradan toplayıp biriktirmek üzere az miktarda memur tayin edildi.³²⁹ Bundan başka, alınan ve toplanan hububata bakmak üzere bir ambar memuru ve bir katip de atandı.³³⁰

Anadolu ordusu erkanından Ali Rıza Paşa, Çıldır sancağı kaymakamı ile birlikte Eylül 1853 tarihinde görüşüp ordunun hububat ve diğer yiyecek ihtiyacını saptadı. Sancağın kazalarından 1.416.000 kıyye un, 1.488.000 kıyye arpa, 21.000.000 kıyye saman 18.500 kıyye sade yağ tertip edilip satın alındı.³³¹ Askerin tayinatı için gerekli olan et, Çıldır kazası halkının iane ettiği koyun ve sığır ile karşılandı.³³²

Bölgelerin idari yetkilileri, ordunun ihtiyacı olan hububatın satın alınmasından sorumluydu. Batum ordusu için, irade-i seniye ile Amasya ve Merzifon'dan satın alımı tertip edilen 80.000 kile hububat, Amasya sancağı mutasarrıfı ile meclisin tayin ettiği memurlar marifeti ve meclis gözetmesiyle satın alındı. Fiyat da rayiç-i belde üzerinden saptandı.³³³ Bedelin, peşin ve nakit ödenmesiyle hububatın Samsun iskelesine gönderilmesine başlandı. Mutasarrıf, ordu için hububat alımı yapılmasına rağmen tüccarın, hububat satın almasını yasaklamadı. Ordu tertibinin yanı sıra tüccarın, büyük miktarda hububat satın alması, bölgedeki hububat fiyatını artırmadı. Hububat fiyatının artmaması nedeniyle halkın beslenmesinde sıkıntı görülmedi.³³⁴

³²⁸ A.b.

³²⁹ BOA, İ.MV 13624, bahriye lefi 1, 13 Aralık 1854.

³³⁰ BOA, İ.MV 13625, 7 Aralık 1854.

³³¹ Ceride-i Havadis, no. 654, 10 Kasım 1853.

³³² A.e.

³³³ Ceride-i Havadis, no. 673, 18 Şubat 1854.

³³⁴ A.e.

Ordunun Erzurum tarafına nakli için para, hayvan ve diğer levazımata hızlı bir şekilde toplanması emri gönderildi.³³⁵ Erzurum çevresinde toplanacak asker için altı aylık tayinat için gerekli olan hububatın ve erzakın Erzurum ve Van tarafından sağlanması gerekmekteydi. Erzurum ve Hakkari valilerine, bu görevi yerine getirmesi için ferman verildi.³³⁶

Savaş başladığında, orduların iâşe sorunu, devam etti. Ocak 1854 tarihinde Batum ordusunun altı aylık hububatının toplanma sorunu gündeme geldi. Maliye Nezareti, bu sorunun çözümü için iki yol önerdi. Toplanması ve alınması düşünülen hububatın tutarına karşılık, Batum'un geçmiş yılların ve 1853 yılının gelirinden belli miktarın havalesi veya hububatın ve erzakın İstanbul'dan aynen gönderilmesi yöntemleri dile getirildi. Ama sonunda hububatın o bölgeden sağlanması ve tutarının kaza gelirinden havale edilmesine karar verildi.³³⁷

Batum çevresinde bulunan ordunun tayinatı ve gerekli mühimmatın tamamlanması ve gönderilmesi konusuna Trabzon Valisi, çaba göstermekteydi. Orduya, Amasya'dan mürettep buğday ile un değiştirilerek şimdiye kadar 120.000 kıyyeden fazla un, vapurlara yüklendi. Un peyder pey gönderildi.³³⁸ Amasya ve Merzifon tarafından satışı tertip olunan 80.000 kile hububat, tayin edilen memurlar aracılığıyla alındı. Belde rayicine göre fiyatı takdir olundu. Tutarın, peşin ve nakden ödenmesiyle, Samsun iskelesine nakil edildi.³³⁹

Şubat 1854 tarihinde, Anadolu ordusunun Ardahan'da biriken fırkasının tayinatı ve diğer levazımata, Çıldır kaymakamı tertip etti. Kars'da bulunan ordu için de arpa, buğday, un ve pirinci kendisine bağlı kazalardan topladı. Nakil ücretini, peşin vererek bunları getirtebildi. Kaymakam, ordunun ihtiyaçlarını sağlarken halkın asayiş ortamında yaşamasını da sağlayabildi.³⁴⁰

³³⁵ BOA, İ.DH 17187, Dahiliye lefi 1, Erzurum Valisi'nin tahrirâtı, 27 Mayıs 1853.

³³⁶ BOA, İ.DH 17028, Askeriye lefi 1, Seraskerlik tezkeresi, 30 Mayıs 1853.

³³⁷ BOA, İ.DH 18069, Dahiliye lefi 10 Ocak 1854.

³³⁸ Ceride-i Havadis, no. 667, 20 Ocak 1854.

³³⁹ Ceride-i Havadis, no. 673, 18 Şubat 1854.

³⁴⁰ Ceride-i Havadis, no. 671, 7 Şubat 1854.

Rumeli’de kaza müdürlerinin, bölgeye gelen askerlerin erzakını karşılaması önemlidir. Ahyolu kazası müdürü, Haziran 1854 tarihinde hububat ihracı yasağı ile birlikte erzak tertibatına dikkat etmediği için azledildi.³⁴¹

Anadolu ve Rumeli’deki orduların hububat ihtiyacının karşılanabilmesi için Ankara eyaletinden de hububat tertip edildi. Buradan tertip edilen hububat, Mersin iskelesine gönderildi.³⁴²

Orduya gerekli olan hububat çeşitlerinin, her taraftan nakil edilmesi için uğraşıldı. Şumnu ordusuna gereken 200.000 kıyye buğday, Yenipazar halkı tarafından uygun fiyat ile sağlandı.³⁴³ Ordunun et ihtiyacı için de Edirne eyaletinden, koyun tertip edilmesine karar verildi.³⁴⁴

Ordu yiyeceği bedelinin, halk tarafından karşılandığı da oldu. Sivas’ta bulunan memur ve hanedan tarafından ödemesi kabul edilen hububat, şimdiye kadar 20.000 İstanbul kileye vardı.³⁴⁵ Ülkede havaların iyi gitmesiyle hububatta görülen bereket, ekmeğin fiyatını uygun bir düzeyde tutulmasını sağladı. Sivas’taki askere verilen tayinattaki ekmeğin kıyyesi, 11 pareye mal oldu.³⁴⁶

Ekim 1854 e gelindiğinde Anadolu ve Rumeli’de hububat ürününde bereket görülmektedir. Anadolu ordusunun ihtiyacı karşılanmasına rağmen geriye hububat kaldı. Bunun dışarıya satışı düşünüldü.³⁴⁷ Sivas’tan tertip edilen hububattan başka servet sahiplerinin, iane olarak verdiği 4.457 İstanbul kilesi buğday ve arpa da ordunun yiyeceği oldu.³⁴⁸ Ayrıca orduda, demirbaş suretiyle çalıştırılmak üzere hayvan gönderildi. Bunun dışında kalan ve aynı bölgeden gönderilen hayvan, 76

³⁴¹ BOA, A.MKT.UM 159/ 36, 20 Haziran 1854.

³⁴² Ceride-i Havadis, no. 671.

³⁴³ A.e.

³⁴⁴ Ceride-i Havadis, no. 665, 7 Ocak 1854.

³⁴⁵ Ceride-i Havadis, no. 677, 13 Mart 1854

³⁴⁶ A.e.

³⁴⁷ Ceride-i Havadis, no. 709, 6 Ekim 1854.

³⁴⁸ A.e.

tanedir. Bölgeden gelen mektuplarda, hububat ianesinden başka hububat satın alımı ile hayvan gönderilmesi konusunda özen gösterildiği belirtilmekteydi.³⁴⁹

Savaş döneminde, eyaletlerin yöneticilerinden bölgelerindeki tarımı teşvik edip desteklemeleri istenmekteydi. Anadolu Ordusu'nun hububatının temini sorunu üzerine Erzurum Valisi'nin dikkati ve çabası beklenilmektedir. Ayrıca önemli bir konu olan tarıma dikkat edilmesi de Erzurum Valisi'nin göreviydi. Görevini yerine getirirken devlet ile tarım erbabının yararını gözetmek zorundaydı. Memurun hareketi için araba tertibine gayret ve ordunun malzemelerini başarıyla dağıtımına dikkat etmesi gerekmekteydi.³⁵⁰ Erzurum Valisi, çiftçinin tarlasını ekmesi için teşvik etmekle yükümlüydü. Gerek devlet ve gerekse çiftçi erbabının yararlarını gözeterek memurun hareketi için gerekli olan arabalar tertibine gayret etmekle ve ordunun malzemelerini düzgün bir şekilde sağlamakla sorumludur.³⁵¹

Orduların tertip edilen hububat ve diğer ihtiyaçlarının taşınması da bir sorundu. Anadolu ordusunun Sivas'tan tertip edilen hububat ve erzakın Erzurum'a nakli için Maraş sancağından donanmış üç yüz beygir Sivas'a gönderildi.³⁵²

İngiltere ise cephedeki ordusunun yiyeceğinin taşınma sorununa farklı bir çözüm getirdi. İngiltere, Balaklava'daki ordusuna hububat ve mühimmatın taşınmasında kullanılan demiryolu inşasına 1855 yılında başladı.³⁵³

Savaş sırasında alınan hububat bedelinin ödenmediği, 1860 yılında Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli teftişi sırasında ortaya çıktı. Rumeli Ordusu için satın alınan arpanın bedeli olan otuz bin beş yüz seksen kuruşun, Kavarna köyü muhtâr ve müdür vekîli İbrahim Ağa'nın zimmetinde kaldığı görüldü. Ayrıca bu kişinin kefilinin olmadığı da ortaya çıktı. Borcun, kişinin emlâkının satışıyla

³⁴⁹ A.e.

³⁵⁰ **Ceride-i Havadis**, no. 684, 19 Nisan 1854.

³⁵¹ **Ceride-i Havadis**, no. 690, 1 Haziran 1854.

³⁵² **Ceride-i Havadis**, no. 725, 27 Ocak 1855.

³⁵³ **Ceride-i Havadis**, no. 744, 13 Haziran 1855. Ayrıca demiryolunun yapımı için bkz. John Sweetman, "Military Transport in the Crimean War, 1854-1856", **The English Historical Review**, Vol. 88, January 1973, pp. 81- 91.

karşılanması istendi.³⁵⁴ Rahova kazası ahalisinden ordu için alınan malların muhasebesinin araştırılması için gönderilen memurun da görevini, düzgün yerine getirmediği ortaya çıktı.³⁵⁵

Kırım'a gönderilmek üzere olan Varna'daki askerin tayinatı için erzak alımında yolsuzluk yapıldığı saptandı. Bundan dolayı Balçık kazası eski müdürü, tutuklandı; Ahyolu eski müdürü ise usulsüzlük nedeniyle görevden alındı.³⁵⁶

Niş sancağından Rumeli ordusuna gönderilen erzak, hububat ve diğer gerekli mürettebata dair tutulan muhasebesinde yolsuzluk yapıldığı görüldü.³⁵⁷ Radomir kazası halkının orduya verdiği hayvan ve diğer ihtiyaç maddelerinin bedelinin de karşılanmadığı da bu teftiş sırasında saptandı.³⁵⁸ Bu bölgenin halkı, müdür için yapılan evin bedelini, verginin yanı sıra ödediklerinden dolayı müfettişe şikayet etti.

Osmanlı İmparatorluğu, 24 Mayıs 1854- 27 Nisan 1856 tarihleri arasında dağıttığı ekmek tayinatına 4.124.209 kuruş, 38 pare harcadı.³⁵⁹ Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu, cephedeki askerin yiyeceğini sağlamak için verdiği büyük uğraşısı tam başarılı olamadı. 1854- 1855 kışında, Kırım'da Osmanlı askerine İngilizlere oranla daha az yiyecek verildiğini Slade yazmıştır. Osmanlı askerler, İngilizlerin tayınındaki domuz pastırması ile Rum içkisini kabul etmemekteydi. Kabul edilmeyen yiyecekler, İngiliz ordusu ambarında kalırken bunlar için Osmanlı erine 250 gram kadar fazla peksimet verilmekteydi.³⁶⁰ Slade, çay, kahve, şeker gibi birtakım yiyecek ve içecek maddeleri ambarda daima bol olduğu halde bunların Osmanlılara gerektiği kadar dağıtılmadığını ifade etmektedir.³⁶¹

1855 kışında Kars'ta Osmanlı askeri, yiyecek kıtlığı ve dolayısıyla açlığı yaşadı. Rusların, Ekim- Kasım 1855 tarihleri arasında, Kars'ı kuşatması sırasında

³⁵⁴ Bkz. Köksal, **Sadrazam Kıbrıslı**, s. 76.

³⁵⁵ Bkz. a.e., s. 221- 222.

³⁵⁶ Bkz. a.e., s. 54- 55.

³⁵⁷ Bkz. a.e., s. 158.

³⁵⁸ Bkz. a.e., s. 181.

³⁵⁹ **BOA, MAD_d** 10601, s. 104, 105.

³⁶⁰ Bkz. Slade, a.g.e., s. 202.

³⁶¹ Bkz. a.e.

kente yiyecek maddesi gelmediği gibi olan yiyecek stoku da eridi. Bu yüzden Rus Ordusu'nun kuşatmasına dayanacak güç kalınmadığı için kent, 7 Kasım 1855 tarihinde teslim oldu.³⁶²

3.5.2. ORDU EKMEĞİNİN YAPIMI

Askere ekmek, iki çeşit olarak sunulmaktadır. Savaşta olunmadığı ya da savaş alanında fırın varsa askere taze ekmek verilir. Savaş olduğunda sefere giden asker, uzun yıllar bayatlamadan dayanabilen peksimeti³⁶³ tüketmek zorunda kalır.

İstanbul'da bulunan askerin iâşesinin önemli bir konu olarak ele alındığı bilinmektedir. Halkın tükettiği ekmekte olduğu gibi askerin ekmeğinin yapımında numune tutturulması usulü uygulanmaktadır.³⁶⁴ Numuneye uygun ekmek pişirilip sunulmadığında kontrat gereğince durum halledilmektedir.

1842 yılında askere verilecek ekmekte kullanılacak unun elde edilmesi için Masarifat Nezareti tarafından vapur (buhar) değirmeni alındı. Hububatın öğütme işlemi, beygir değirmeninde kilesi 3 kuruştan yapılmakta iken vapur değirmeninde 2 kuruşa olmaktadır.³⁶⁵

Osmanlı idaresi, İstanbul'da Asakir-i Nizamiye-i Şahane'nin ekmek tayinatı için, iki ekmekçi ile 24 Ocak 1853 tarihinden itibaren bir yıl sürecek kontrat yaptı.³⁶⁶ Bu kontrat öncesinde, başka ekmekçilerle yapılan anlaşma bozuldu. 16 Ocak 1853 tarihinde iki ekmekçi, askerler için ekmek yapımı işini bırakmak istedi. Yaptıkları

³⁶² Bkz., **Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 141.

³⁶³ Bkz. Finkel, a.g.e., s. 169.

³⁶⁴ **BOA, İDH** 11283, 6 Temmuz 1849.

³⁶⁵ **BOA, İDH** 3175, 28 Temmuz 1842.

³⁶⁶ **BOA, İMV** 9802, lef 1, 26 Ocak 1853

kontratın şartları, çarşı ekmeğinden kıyyede iki pare ucuz olması,³⁶⁷ tartılarak satılması ve aylık verilecek ekmeğin bedelinin üç ay sonra verilmesidir.³⁶⁸

Yeni ekmekçilerin uyması gereken şartlardan birincisi, asker için yapılacak nan-ı azizin çarşı ekmeğinin sikkesi ile aynı ve fiyatından ise iki pare düşük olmasıdır. Eğer çarşı ekmeğinin sikkesinden düşük olur ise hemen ret edilecek. Kışla ve karakollara verilecek ekmek vezne ve kantar olunarak alınacaktır. Devletin, çarşı ekmekçilerine uygun fiyat ile hububat vermek gibi bir yardım varsa da bundan böyle az ve çok noksan işlemlerinden dolayı böyle bir yardımda bulunulmayacak.³⁶⁹

Ekmekçilerin aylık olarak verdikleri nan-ı azizin bedeli, üçüncü ay olan ocakta ödenmesi gerekirken bundan böyle mart ayı başından itibaren ödenecektir. Ekmeğin bedeli, hazineden istenecek fiyattan her kıyyede üç pare noksanına almak üzere her ayın nihayetinde ve sonuç olarak ertesi ayın içinde tamamıyla ödenebileceği de kabul edildi. Hiçbir kimseye daha aşağı fiyat teklif edilmemesi de kontrat maddesindendir.³⁷⁰ Temmuz 1854 tarihine gelindiğinde, Osmanlı idaresi, ekmeği, maktu' veya kesinleşmiş bir bedel üzerinden, kontrat ile yaptırmayı düşünmüştür.³⁷¹

Askerin ekmeğini yapacak kişilerle yapılan kontratın süresi, Ocak 1853 tarihinden itibaren bir yıldır. Ekmekçiler, zamanında alacağını almaması, ekmeklerin çok ret edilmesi ve ekmek fiyatına zam yapılmasını istemesi gibi çeşitli nedenlerle ekmekçilikten istifa edemeyecekler. Eğer düzgün çalışmayıp ekmeklerin içeriğini uygun yapmazlarsa ekmekçiliği bırakmaları istenecektir. Ama kontratları bitinceye kadar yapmaları gereken ekmek, askeri ekmekçiler tarafından çarşıdan alınacaktır. Bedeli ise kontratı bozulan kişiler tarafından ödenecektir.³⁷²

³⁶⁷ Bazı yıllarda asker için yapılan ekmek, çarşı ekmeğinden bir pare eksik satılabilmektedir (**BOA, İDH** 5001, 16 Mart 1845).

³⁶⁸ **BOA, İMV** 9802, lef 1, 26 Ocak 1853.

³⁶⁹ A.b.

³⁷⁰ A.b.

³⁷¹ **BOA, İDH** 19235, lef 1, 20 Temmuz 1854.

³⁷² **BOA, İMV** 9802.

Ekmekçilerin kullanacağı Unkaparı'ndaki kömür değirmeni, Maliye Hazine-i Celile tarafından ihale edilecektir. Değirmenin tamiri, devletin idaresindedir.³⁷³

Kontrat süresi içinde fiyatı düşürerek ekmekçiliğe başka birisi talip olan kişi, kontratın süresinin sonuna kadar Dâr-ı Şûrâ'dan kabul edilmeyecektir. Kontratın bitmesinden iki ay önce kontrata devam edilip edilemeyeceği Dâr-ı Şûrâ'ya bildirilecektir.³⁷⁴

³⁷³ A.b.

³⁷⁴ A.b.

SONUÇ

Çalışmanın birinci bölümünde Kırım Savaşı'nın nedenleri, gelişimi ve sonucu incelendi. Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı'ndan galip çıkmasına rağmen Doğu Sorunu'ndan veya Avrupa devletlerinin üzerinde hakimiyet kurma ve parçalama arzularından kurtulamadı. 1774 yılından itibaren süre gelen Doğu Sorunu, bu savaşta ve savaş sonrasındaki imzalanan Paris Barış Antlaşması ile giderilemedi. Paris Barış Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa genel hukuku ve birliği avantajlarından faydalanabileceği ve imparatorluğun toprak bütünlüğü ile bağımsızlığına saygı gösterileceği kabul edildi. 1869 yılına gelindiğinde Paris Barış Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Heyeti'nin başında olan Sadrazam Ali Paşa, antlaşmayı imzalayan diğer devletlerin, imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını zedeleyen hareketleri karşısında hüsrana kapıldı. Avrupa devletleri, imparatorluğun Eflak, Buğdan, Sırbistan, ve Karadağ ve Suriye- Cidde bölgelerinde çıkan sorunlara karışarak antlaşmayı ihlal ettiler.

1 Şubat 1855 tarihinde Viyana'da saptanan barış prensiplerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan teb'asının imtiyazlarını açıklamasıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan teb'asının imtiyazlarını saptamak için topladığı ve yabancı devletlerin elçilerinin de bulunduğu komisyon sonunda Islahat Fermanı çıktı. 1839 Tanzimat Fermanı ile imparatorluğun Hristiyan ve Müslüman unsurları arasında eşitlik prensibini kabul edilmesine rağmen bu fermanda da tekrar edildi. Müslüman ve Hristiyan unsurları arasında toplumsal, haklar, vergiler, askerlik, milli eğitim ve devlet memurluklarına giriş gibi konulardaki farklar, bu fermanla kaldırıldı. Islahat Fermanı, esasında imparatorlukla ilgili bir örgütlenme reformunu öngören bir metindir.

Kırım Savaşı'nın ekonomik etkileri, ikinci bölümde ele alındı. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi, Avrupa devletlerinin yaşadığı Sanayi Devrimi ve kapitalist ekonomik düzeninin çevre ülkelerine yayılması çerçevesinde şekillenmişti. Avrupa devletleri, düşük maliyetle ve büyük miktarda mamul mal üreten ekonomilere dönüşürken Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu çevre ülkeler, bol ve ucuz gıda maddeleri ve hammadde kaynağı sağlamaktaydı. Savaştan önce İngiltere ile olan dış ticaret, savaştan sonra daha gelişti.

Kırım Savaşı, bütün savaşlar gibi savaşan devletlerin ekonomisini ve mali yapısını bozan bir etki yarattı. Osmanlı idaresi, savaşın gidişatı ile ilgilenirken imparatorluk halkının huzurunu bozan ve ekonomik üretimini olumsuz etkileyen eşkiyâ hareketleri vardı. Eşkiyâlar, sosyal hayat kadar ticaret hayatını da olumsuz etkileyen unsurlardı. Savaş dönemi boyunca imparatorluğun çeşitli yerlerinden eşkiyâların, tüccarların ve halkın çeşitli kesimlerinin mallarını ele geçirmek üzere zora başvurduğuna dair haberler, Ceride-i Havadis'in nüshalarında sık yer bulmaktadır. İmparatorluğun savaş içerisinde bulunmasının, eşkiyâların halkın malına ve canına kastetmesini kolaylaştırıcı bir ortam olduğu görülmektedir.

Kırım Savaşı döneminde cephedeki Osmanlı, Fransız ve İngiliz askerleri, çatışmadan başka kolera, tifüs ve iskorbüt gibi salgın hastalıklar ile can verdi. Salgın hastalıklara yakalanıp ölmeyenler, İstanbul'daki hastaneler taşındı. İngiliz ve Fransız askerlerine İstanbul'daki hastanelerin hepsine yerleştiği için Osmanlı askerlerine tedavi olabilecekleri yer kalmadı. Kırım Savaşı, Florence Nightingale'nin hastane yönetimi konusundaki başarısı ile birlikte anılmasına rağmen Osmanlı askeri ve halkı, salgın hastalıklar karşısında tedavi olanağından yoksun kaldığı bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, salgın hastalıklar yüzünden nüfusunun ne kadarını kaybettiğine dair veri bulunmamakla beraber salgın hastalıkların, cephedeki yaralanmalardan on katı hastalığa ve ölüme yol açtığını biliyoruz.

Kırım Savaşı'nın sonuna doğru Kırım'dan Osmanlı topraklarına en büyük göç dalgası başladı. Rusya'nın 1783 yılında Kırım'ı almasından sonra Kırımlıların

Besarabya ve Dobruca'ya gidip yerleşmesiyle bu bölgeden göçler başladı. 1856 yılına kadar belirli aralıklarla göçler, devam etti. Bu göçler, Rusların Kırım'daki Tatarların sürülüp yerine Rus ya da Ruslara dost yanlısı unsurların yerleştirmesi politikası sonucu başladı. 1856 yılından 1860 yılına kadar göç eden Kırımlıların sayısı, 46.000'dir. Kırım'dan başka Rusya, Kafkasya'daki halkın göç ettirilmesine de çalıştı. 1859 yılında Şeyh Şamil'in esir düşmesi, Kafkasya'dan göçü tetiklemiştir. Mart 1860 tarihinde İstanbul'da 14.000 Çerkes ve Nogay göçmeni bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu, gelen her göçmeni yerleştirmek ve geçimlerini sağlamaları için çalıştı. Devlet, göçmenlerin evlerinin yapılması, tarımla uğraşacak göçmenlere tarlalarını ekebilmeleri için öküz, araba dağıtımı ve tarımla uğraşamayanlara hububat verilmesi işlerini üstlendi. Devletin, göçmenler için yaptığı bütün harcamalarının miktarı, tam olarak bilinmemektedir. 1856- 1865 yılları arasında devlet bütçesi, 403.135.204 kuruş açık verirken göçmenlere toplam 16.185.376,46 kuruş harcandı. Devletin mali ve idari yapısını zorlayan bir sorun olmasına rağmen 19. yüzyılın başında nüfusu az olan imparatorluk için nüfus kazanımı oldu.

Kırım Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olmayan mali yapısını daha da zorladı. Osmanlı İmparatorluğu, savaşta kendi ordusunun yanı sıra yapılan ittifak antlaşması gereğince İngiliz ve Fransız ordusunun ihtiyacını karşılamak zorundaydı. Savaş giderleri, imparatorluğun normal bütçe gelirlerinden karşılanması mümkün değildi. Savaş giderlerini karşılamak için çeşitli yöntemlere başvuruldu. Bu yöntemler, tüccar ve sarraf kesimi ile eytam sandığından borçlanma, esham ihracı, dış borç alımı ve emisyonudur.

Kırım savaşı sırasında devlet, savaş giderini karşılayabilmek için eski eshamdan ayrı olmak üzere İstanbul emtia gümrüğü malından esham oluşturdu. Bu çıkartılan eshamların 1854 yılından itibaren üç yıl sonra toplanması kararı alındı. Eshamların, esham sahibi olanların öldükten sonra varisine geçmesi nedeniyle devlet, vergi kaybına uğramak istemedi. Savaş sırasında 68.389.000 kuruşluk esham çıkartıldı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kez dış borç aldığı dönem Kırım Savaşı oldu. 1854 yılında alınan dış borç miktarının yetmediği görüldüğünde 1855 yılında tekrarlandı. 1858 yılında alınan dış borç da savaşın yaraları sarılmak için kullanıldı. Yapılan dış borç anlaşmaları ile imparatorluk, ödeme yükümlülüğü altına girilen miktarın fazlasıyla altında olan miktarı alabildi. Savaştan sonra da dış borç almaya devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, gelir bulmak için emisyonu da başvurdu. 1840 yılında metal paranın taşışında yolun sonuna gelindiğini gören devlet, kağıt parayı bastı. Kaimeelerin sakıncaları görüldüğü için 1852 yılında piyasadan toplanmasına çalışıldı. Kırım Savaşı, devleti, yeni kaime basmak zorunluluğu ile baş başa bıraktı. Faiz geliri sağlamayacak ordu kaimesini, sadece savaşın geçtiği yerlerde geçerli olmak üzere hazırladı. İstanbul'da da geçerli olmak üzere faizsiz kaime bastı. Halk, yüksek ıskonto ile bozdurduğu görüldü. Halkın zarara girmesini önlemek için devlet, sarrafların çalışmasını düzenledi.

Sarayın, orduların ve halkın iaşesinin sağlanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatı müdahalesinde gözetdiği ilkelerden biridir. Osmanlı idaresinin İstanbul kentinin özellikle hububat- ekmek tüketimine özel dikkat ettiği ve kente hububat getirilmesi için organizasyon kurduğu görülmektedir. 1788/89 yılında İstanbul'un yaşadığı kıtlık, devleti, 1793 yılında Zahir Nezaleti'ni kurmaya yöneltmişti. Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın kabulüyle başlayan serbest ticaret politikası, Zahir Hazinesi'nin kaldırılmasını getirdi. Serbest ticaret kurallarının işlediği ortamda İstanbul iaşesinin daha kolay sağlanacağı düşünüldü. İstanbul ekmekçi esnafı, bundan sonra hububat alımından sorumlu oldu.

1838 Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu, bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybetti. Bu antlaşma ile Osmanlı pazarlarının ve hammaddelerinin Avrupa ticaretine açılması için gerekli olan hukuksal çerçeve ile birlikte hububat ürünleri ihracını yasaklama politikasını da bıraktı. Savaşın başlama olasılığı kuvvetlendiğinde Osmanlı idaresi, imparatorluğun çeşitli yerlerinden

hububat toplamaya başladı. Hububat toplamaya çalışırken ülkenin çeşitli yerlerinde hububat kıtlıkları görüldü. Osmanlı İmparatorluğu, hububat kıtlığının bir krize dönüşmemesi için Ekim 1853’de hububatın ihracını yasaklamak zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu’nun hububat ürününün ihracını yasaklayan karara en büyük tepkiyi, ülkelerinde kıtlık görülen Fransız ve İngiliz elçileri gösterdi. Bu tepki, ticaret antlaşmaların kendilerine verdikleri olanak gereğince tüccarlarının, Osmanlı ürünlerini vergilerini ödemesi şartından başka şart aranmaksızın satın alınabileceği maddesine dayanarak gösterdiler. Savaşın sonuna doğru ve hububatın ürünün ihtiyacından fazla olduğu durumunda hububat ürününün ihracatı yasağı kaldırıldı. Osmanlı İmparatorluğu, müttefiki olan devletlerin dayatmasına rağmen yasağı sürdürme iradesini gösterebildi. Hububat ürününe getirilen ihraç yasağı, savaş döneminde ihraç edilen hububat miktarının düşmesine neden oldu.

Kırım Savaşı sırasında İstanbul’un ekmek iâşesi, barış döneminden daha büyük önem kazandı. Savaş süresince Osmanlı ve müttefik ordularının toplandığı ve buradan Rumeli ve Kırım’a geçmek için bir dönem bulundukları kent oldu. Askerin geçiş noktası olan İstanbul’un nüfusu ile birlikte hububat ihtiyacı arttı. Eski hububat yatağı olan yerlerden İstanbul’a hububatın gelmediği ve diğer yerlerden de hububatın toparlanmasının zorlaştığı durumda devlet, ambarlarında bulunan stok olarak bulundurduğu hububattan fırıncılara buğday dağıtımını yaptı.

Savaşın başlamasıyla hububatın fiyatının artması ile birlikte ekmeğin fiyatı da arttı. Halkın günlük yiyeceğinden ve en fazla ihtiyaç duyduğu ekmekten dolayı sıkıntıya düşmemesi için ekmekçilik, yeniden düzenlendi. Ocak 1854 tarihinde ekmekçi esnafının uyması gereken kurallar düzenlenirken ekmek yapımı ve satımındaki tekel kaldırıldı. Ekmeğin pişirilmesi ve satışında uygulanan tekel usulü, karaborsacılığı doğurduğu için kaldırılıp serbestlik usulüne geçildi.

İstanbul halkına ekmek sıkıntısı çektirmeme gayret, 1854 yılında ekmeğin fiyatının serbest ticaret kurallarına göre belirlenmesinin önünü açtı. Bununla birlikte ekmeğin narh fiyatının belirlenmesi kuralı değişmedi. Savaş döneminde ekmeğin en önemli girdisi olan buğday ya da hububat karışımının fiyatı arttıkça ekmeğin narh

fiyatının yeniden belirlenmesi yoluna gidildi. Savaş yıllarında devlet, ekmekçileri az kâr veya sıfır kârla ekmek satmaya ikna edemedi. Serbest ekonomi kurallarının işlemeye başladığı 1839 yılından 1856 yılına kadar olan dönemde, savaş yıllarında ekmeğin narh fiyatı, daha sık ve yüksek bir oranda arttı. Paris Barış Antlaşması'nın imzalanmasının üstünden altı ay geçmesine rağmen ekmeğin fiyatı, yükselmeye devam etti. Savaşın piyasalar üzerindeki olumsuz etkisi, barış antlaşmasının imzalanması ile hemen bitmedi.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

1.1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

1) Defterler:

a) **Maliyeden Müdevver Defterler**

No: 9222, 9226, 10568, 10601, 12146, 12234, 12252.

b) **Kamil Kepeci Defterleri**

No: 5591, 5592.

c) **Divan-ı Hümayun, Tevziat-ı Zehair, Esnaf ve İhtisâb Defterleri**

No: 28.

2) Vesikalar:

a) **Cevdet, Belediye**

No: 968, 1366, 3324, 5099, 5848.

b) **Cevdet, Dahiliye**

No: 1523, 4125, 4280, 4425, 5662, 7402, 7403, 9733, 16579.

c) **Cevdet, Eyalet-i Mümtaze**

No: 339.

d) **Cevdet, Hariciye**

No: 519, 5067.

e) **Cevdet, İktisat**

No: 153, 292, 802, 832, 1026, 1537, 1827, 1992, 2000, 2193.

f) **Cevdet, Maliye**

No: 659, 1866, 1873, 16676, 19113, 19761, 20008, 21774, 26150.

g) **Cevdet, Nafia**

No: 244, 2009.

h) **İrade, Dahiliye**

No: 431, 881, 958, 1156, 1204, 1338, 1992, 2256, 2468, 2501, 2793, 2933, 3189, 3309, 3175, 4122, 4315, 4341, 4421, 4568, 4596, 5001, 5437, 5614, 6021, 6120,

6560, 6664, 7208, 7900, 8454, 9041, 10731, 11438, 11811, 12707, 12905, 13295, 13818, 14230, 14909, 15484, 15818, 16163, 16169, 16178, 16682, 16992, 17028, 17036, 17046, 17094, 17118, 17187, 17215, 17234, 17398, 17477, 17519, 17531, 17553, 17697, 17845, 17874, 18031, 18069, 19235, 21731, 21748, 21790, 22132, 22239, 22471, 22602, 22982, 23734, 23736, 23827, 23835, 23899, 24365, 24402, 24408, 24554, 24758, 24892, 25313, 26306, 26465, 26544, 27143, 27335, 27624, 28076, 28271, 28593, 29861.

ı) İrade, Meclis-i Vala

No: 1277, 1341, 1362, 1372, 1398, 1421, 1734, 3760, 3769, 4399, 9163, 9194, 9318, 9699, 9670, 9802, 10452, 10976, 11288, 11540, 11699, 11826, 11854, 12431, 13572, 13624, 13625, 13696, 14069, 17187.

ı) İrade, Mesail-i Mühimme

No: 135.

k) Dosya Usulü İradeler

No: 37-1/ 1-46.

l) Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret Evrakı, Mektebi Kalemi, Umum Vilayet Kısmı

Dosya/ Gömlek No: 143/87, 144/18, 144/30, 144/34, 144/75, 144/86, 145/5, 145/47, 145/ 50, 145/62, 145/95, 146/1, 146/35, 146/40, 148/46, 149/33, 149/38, 149/78, 150/47, 150/77, 151/34, 151/79, 151/84, 151/100, 152/29, 152/39, 152/44, 152/67, 153/64, 153/89, 154/57, 154/75, 155/18, 155/69, 156/46, 156/75, 156/100, 157/29, 158/3, 158/93, 159/11, 160/63, 160/66, 160/92, 161/56.

1.2. İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ ŞERİYE SİCİLLERİ

İstanbul Kadılık Sicilleri: 201.

1.3. DOLMABAĞÇE SARAYI MÜZESİ, HAZİNE-İ HASSA ARŞİVİ

Defter No: 1871

II- BASILI YAPITLAR

2.1. KİTAP ve MAKALELER

Abadan, Yavuz: “Tanzimat Fermanının Tahlili”, **Tanzimat 1**, 2. bs., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1999, s. 31- 58.

Adye, John: **A Review of the Crimean War, to the Winter of 1854-5**, London: Hurst and Blackett Publishers, 1860.

Ahmet Cevdet Paşa: **Tezahir 1-12**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1953.

Ahmet Rasim: **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi**, C. 4, Konstantiniye: Matbaa-ı Ebülziya, 1328-1330.

Akad, M. Tanju: “Kırım Savaşı’nda İstanbul”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 566-567.

Akarlı, Engin Deniz: **Belgelerle Tanzimat. Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

Akbayar, Nuri: **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Aksan, Virginia H.: “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı’da Zorunlu Askerlik Stratejileri”, **Devletin Silahlanması: Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775- 1925)**, Der.: Erik Jan Zürcher, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 23- 44.

Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

Altınay, Ahmet Refik: **“Türkiye’de Islahat Fermanı”**, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, **14/81, 1 Temmuz 1340, s. 193- 215.**

Onikinci Asrı Hicrî’de İstanbul Hayatı (1689-1785), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.

Anderson, Matthew Smith: **Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslar Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çev. İdil Eser, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Andıç, Fuat ve Süphan Andıç: **Kırım Savaşı Ali Paşa ve Paris Antlaşması**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.

Arıpınar, Seval: “XIX. Yüzyılda Ülkenin Tarım Sorunlarına Eğilme Hareketleri ve ‘Halkalı Ziraat Okulu’nun Açılışı”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No: 36, Eylül 1970, s. 53- 60.

Armaoğlu, H. Fahir: **Siyasi Tarih 1789-1960**, 2. bs., Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1973.

Ateş, Toktamış: **Siyasal Tarih**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Aynural, Salih: **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahire Ticareti (1740-1840)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Barkan, Ömer Lütfi: “XV. Asrın sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar”, **Tarih Vesikaları Dergisi**, c.1, sayı 5, s.1-15.

Türkiye’de Toprak Meselesi: Toplu Eserler, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.

Baban, Şükrü: “Tanzimat ve Para”, **Tanzimat I’dan** ayrı basım, İstanbul Maarif, 1940.

Bilsel, Cemil: “Tanzimatın Harici Siyaseti”, **Tanzimat**, C. 2, 2.bs., İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 661-701.

1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekatı, Ankara: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, 1977.

Besbelli, Saim: **1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1977.

Bozkurt, Rıza: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri**, Ankara, 1966.

Braudel, Fernand: **Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm XV- XVIII. Yüzyıllar**, C. 1: Gündelik Hayatın Yapıları, Ankara: Gece Yayınları, 1993.

Cevdet Paşa, **Tezakir 1-12**, Yayınlayan Cavid Baysun, Ankara: TTK, 1953.

Cezar, Yavuz: “Osmanlı Devleti’nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi”, **Toplum ve Bilim**, no. 6/7, 1978, s. 111-156.

Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yüzyıldan Tanzimat’a Mali Tarih), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Clausewitz, Carl Von: **Savaş Üzerine**, Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: May Yayınları, 1975.

Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Küre Yayınları, 2001.

Çanlı, Mehmet: “Eytam İdaresi Sandıkları ve Osmanlı Devleti’nde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması”, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, Editörler: Emine Gürsoy ve Aylin Koç, İstanbul: Umut Kağıtçılık, 2003.

Dağlar, Oya: “Kırım Savaşı’nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge”, **Tıp Tarihi Araştırmaları**, sayı 12, 2004, s. 41- 58.

Danişmend, İsmail Hami: ”Osmanlı Tarihinde İstanbul İaşesi 1”, **Cumhuriyet**, 4 İkinci Teşrin 1942.

Davison, Roderic: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856- 1876**, C. 1, Çev. Osman Akınhay, Ankara: Papirüs Yayınevi, 1997.

Du Velay. **Türkiye Maliye Tarihi**, Der.: Maliye Tetkik Kurulu, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1978.

Durand De Fontmagne: **Kırım Harbi Sonrasında İstanbul**, Çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul: Tercüman yayını, 1977.

Düstûr, C. 1, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1289.

Eldem, Vedat: **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Engelhardt. **Türkiye ve Tanzimat 1826-1882**, Çev. Ali Reşad, İstanbul: Mertebini-i Osmaniye Matbaası, 1328.

Engin, Vahdettin: **Rumeli Demiryolları**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Eren, Ahmet Cevat: **Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul, 1966.

Ergin, Feridun: **Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi**, basılmamış doktora tezi, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1954.

Ergin, Osman Nuri: **Mecelle-i Umur-i Belediye**, c.1, Dersaadet: Matbaa-ı Osmaniye, 1338.

Mecelle-i Umûr-i Belediye, C. 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Erlor, M. Yavuz: **Ankara ve Konya Vilayetlerinde Kuraklık**, Basılmamış Doktora tezi, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, 1997.

Erol, Mine: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Kağıt Para (Kaime)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1970.

Farley, Lewis: **The Resources of Turkey, considered with Especial Reference to the Profitable Investment of Capital in the Ottoman Empire**, London: Longman, Green, Longman and Roberts, 1862.

Finkel, Caroline: **The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606**, Wien: VWGÖ, 1988.

Genç, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.

Gooch, Brison D.: “A Century of Historiography on the Origins of the Crimean War”, **American Historical Review**, V. 62, 1-2, 1956-1957, pp.33-58.

Gökbilgin, M. Tayyib: “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri”, **Belleten**, C. 31, no: 121, Ocak 1967, s. 93-111.

Gözaydın, Ethem Feyzi: **Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri Coğrafi, Tarihi, Harsi, İktisadi ve Siyasi**, İstanbul: Vakıf Matbaası, 1948.

Güçer, Lütfi: **XVI., XVII. Asırda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububatdan Alınan Vergiler**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1964.

“XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 11, Ekim 1949-Temmuz 1950, s. 397- 416.

Güran, Tevfik: “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)”, **Belgeler**, C. XIII, sayı 17’den ayrı basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.

“Tanzimat Döneminde Tarım Politikası”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Der.: Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. bs., Ankara: Phoenix, 2006, s. 513- 521.

Hobsbawm, Eric: **Devrim Çağı: 1789- 1848**, Çev. Jülide Ergüder- Alâeddin Şenel, Ankara: V Yayınları, 1989.

Sermaye Çağı 1848-1875, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Yayınları, 1998.

Hulkiender, Murat. **Bir Galata Bankerinin Portresi: George Zarifi, 1806-1884**, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2003.

Hurewitz, J.C.: **Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914**, V. 1, Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Company, Inc., 1956.

Iorga, N.: **Osmanlı Tarihi, cilt: 5 (1774-1912)**, Çev. B. Sıtkı Baykal, Ankara: Ankara Üniversitesi yayını, 1948.

İbrahim Fazıl, “Osmanlı İstikrazları, Birinci kısım: Kırım Muharebesi’nden-Muharrem Kararnamesine” **Darülfunun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, sene 4, sayı 23, Mart 1926, s. 64- 91.

İrtem, Süleyman Kâni: **Abdülmecid Devrinde Saray ve Bâb-ı Âli**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2007.

İşbilir, Ömer: “Osmanlı Ordularının iâşe ve ikmâli: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, **Türkler**, C. X., Ankara 2002, s.151.

Kamil Paşa: **Tarih-i Siyasi Devlet-i Aliye-i Osmaniye**, C.3, Matbaa-ı Ahmed İhsan, sene maliye 1325, sene hicriye 1327.

Karadağ, Raif: **Şark Meselesi**, İstanbul: Turan Yayıncılık, ty.

Karal, E. Ziya: **Osmanlı Tarihi, C. 5: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, 6. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994.

Osmanlı Tarihi, cilt 6: Islahat Fermanı Devri (1856-1861), 5. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Karamursal, Ziya: **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, 2. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Karpat, Kemal H.: “Eflak”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, s. 466- 469.

Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Kasaba, Reşat: “Osmanlı İmparatorluğun Çözülmesi ve Dünya Ekonomisi”, **Yapıt**, sayı 10, Nisan-Mayıs 1985, s. 37-50.

Kazgan, Haydar: “Galata Borsası”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, 1994, s. 356- 357.

Kerr, Paul: “Aftermath”, **The Crimean War**, Ed. by: Paul Kerr, vd., London: Boxtree, 1997, s. 178- 183.

Kıray, Emine: **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Koloğlu, Orhan: “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve Mısır Tehdidi”, **Tarih ve Toplum**, sayı 60, Aralık 1988, s. 26-37.

Köksal, Yonca, Davut Erkan: **Sadrızam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa’nın Rumeli Teftişi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007.

Kurat, Akdes Nimet: **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.

Kütükoğlu, Mübahat: **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974.

Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, 1976.

Mantran, Robert: **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi**, C. 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.

Marriott, J. A. R.: **The Eastern Question An Historical Study in European Diplomacy**, Oxford: Clarendon Press, 1917.

Marx, Karl ve Friedrich Engels: **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Ankara: Sol Yayınları, 1977.

Mills, T. F.: “Crimean War 1853- 1856”, (Çevrimiçi) <http://www.regiment.org/wars/19thcent/53crimea.htm>, 23 Eylül 2007.

Nikiforuk, Andrew: **Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Nolan, Edward Henry: **The Illustrated History of the War Against Russia**, Londra: Virtue and Co., 1857.

Ortaylı, İlber: **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul: Hil Yayın, 1985.

Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Ankara 2000.

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Özcan, Abdülkadir: “Boğdan” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 269- 271.

Özcan, Besim: **Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Teb'anın Harb Siyaseti (1853-1856)**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayını, 1997.

“Kırım Savaşı (1853-1856), **Osmanlı**, C. 2, Editörler: Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yayın Kurulu Bşk.: Halil İncik, Ankara: Semih Ofset, 1999, s. 97-112.

Öztelli, Cahit: **Uyan Padişahım**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1946.

Özyüksel, Murat: **Hicaz Demiryolu**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Palmer, Alan: **1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu**, Çev. Meral Gaspıralı, İstanbul: Sabah Kitapları, 1999.

: **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi)**, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

Pamuk, Şevket: “150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması”, **Tarih ve Toplum**, sayı 60, Aralık 1988, s. 38-41.

100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1988.

Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), gözden geçirilmiş 2. bs., İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1994.

19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1995.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

“Osmanlı Ekonomisinde Devlet Müdahaleciliğine Yeniden Bakış”, **Toplum ve Bilim**, sayı 83, Kış 1999-2000, s. 133-145.

İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000.

Pinson, Mark: “Russian Policy and The Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire, 1854-1862”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı 1, 1972, s. 37-56; sayı 2-3, 1973-74, s.101-114.

Poole, Stanley Lane: **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, Çev. Can Yücel, 2.bs., Ankara: Yurt Yayınevi, 1988.

Porter, James, **Turkey: Its History and Progress**, London: Hurst and Blackett Publishers, 1854.

Potyemkin, Vladimir: **Uluslararası İlişkiler Tarihi: Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi**, C. 1, İstanbul: May Yayınları, 1977.

Puryear, **International Economics and Diplomacy in the Near East**, Stanford, California, 1935.

Quataert, Donald: “Ottoman Handicrafts and Industry in the Age of European Industrial Hegemony, 1800-1914”, **Review**, V. XI, number:2, Spring 1988, pp. 169-178.

“The Age of Reforms, 1812-1914”, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914**, Ed. Halil İnalcık and Donald Quataert, Cambridge University Press, 1994, s. 759- 943.

Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, Çev: Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

Reşad Hikmet, “Bonapart’ın Mısır Seferinin Esbab-ı Hakikiyesi”, **Darülfunun Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Sayı 4, Eylül 1332, s. 338- 347.

Sander, Oral: **Siyasi Tarih, C. 1: İlkçağlardan 1918’e**, 3. bs., Ankara: İmge Kitabevi, 1994.

Sarc, Ömer Celâl: “Tanzimat ve Sanayiimiz”, **Tanzimat 1**, 2.bs., Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 423- 440.

Sarıyıldız, Gülden: **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

“XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolera Salgını”,
Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Âfetler ve Deprem Semineri, Bildiriler, 2. bs.,
İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2002, s. 309- 318.

Saydam, Abdullah: **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

“Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876), **Osmanlı**, C. 4, Editörler: Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz, Yayın Kurulu Bşk.: Halil İnalçık, Ankara: Semih Ofset, 1999, s. 677- 686.

Sertoğlu, Mithat: “Kırım Harbi ve Sivastopol”, **Resimli Tarih Mecmuası**, sayı 30, Haziran 1952, s. 1513-1518.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet: “Tanzimat Dönemi İmâr Meclisleri”, **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı 3, 1992, s. 323- 332.

Shaw, Stanford ve Ezer Kural Shaw. **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. 2: Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye’nin Doğuşu, 1808- 1975**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 1983.

Singer, David and Melvin Small: **The Wages of War 1816-1965, A Statistical Handbook**, John Wiley and Sons, 1972.

Slade, S. Adolphus: **Türkiye ve Kırım Harbi**, Çev. Ali Rıza Seyfi, İstanbul: İstanbul Askeri Matbaa, 1943.

Sönmezoğlu, Fahri: **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

Sungu, İhsan: “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, **Tanzimat 2**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 777- 857.

Suvla, Refik Şükrü: “Tanzimat Devrinde İstikrazlar”, **Tanzimat I’dan ayrı basım**, İstanbul: Maarif, 1940.

Süleyman Sûdi, **Defter-i Muktesid**, C. 1, 2. bs., İstanbul, 1307.

Sweetman, John: “Military Transport in the Crimean War 1854-1856”, **The English History Review**, Vol. 88, 1973, pp 81-91.

Şehsuvaroğlu, Bedi N.: “Kırım Harbinde İstanbul Hastaneleri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, sayı 10, Kasım 1965, s.19-26.

Şeref, Abdurrahman: “Ecanibden İlk İstikraz Teşebbüsümüze Ait Birkaç Vesika”, **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, Sayı 30, 1 Şubat 1330, s. 321-337.

Tabakoğlu, Ahmet: **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1986.

Tarih-i Cevdet, (tertib-i cedid), C. 4, İstanbul, 1303.

Tekeli, İlhan: “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed. P. Dumont, F. Georgeon, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 19-30.

Tengirşenk, Yusuf Kemal: ”Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Siyaseti”, **Tanzimat I**, İstanbul: Maarif, 1940.

Terzioğlu, Arslan: “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri”, **Tarih ve Toplum**, sayı 85, Ocak 1991, s. 38-46.

The American Almanac and Repository of Useful Knowledge, for the year 1854, Boston: Phillips, Sampson and Company, 1854.

The American Almanac and Repository of Useful Knowledge, for the year 1856, Boston: Crosby, Nichols and Company, 1855.

Tilly, Charles: **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Toprak, Zafer: **İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik, 1914- 1918**, İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekatı (1853-1856), Ankara: T.C. Genelkurmay Bşkılığı, 1986.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, 1. Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi yayını, İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

Ülgener, Sabri F.: **Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayını, 1951.

Ülman, Haluk: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dış Politika ve Doğu Sorunu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 272-292.

Ünsal, Artun: **Nimet Geldi Ekine, Türkiye’nin Ekmeklerinin Öyküsü**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Vak’a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, c. 9, yayınlayan: Münir Aktepe, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayını, 1984.

Yazıcı, Nesimi: “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı” **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, sayı 3, 1992, s. 333- 377.

Yeniay, İbrahim Hakkı: **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, Ankara: Mehmet İhsan Matbaası, 1936.

Yerasimos, Stefanos: **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizanstan 1971’e**, Çev. Babür Kuzucu, 3. bs., İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.

Yücekök, Ahmet: “Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 23, sayı 1, Mart 1968, s. 381- 425.

Yüksel, Gül: **Florence Nightingale’in Kırım Harbi Esnasında Hasta Bakımı ve Hastaneciliğe Getirdiği Yenilikler**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1998.

Zürcher, Erik Jan: “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi”, **Devletin Silahlanması: Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775- 1925)**, Der.: Erik Jan Zürcher, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s. 87- 104.

2.2. GAZETELER

Ceride-i Havadis

Takvim-i Vekayi

Journal de Constantinople

EKLER

Ek 1: Osmanlı İmparatorluğu Meclis-i Âli-i Umuminin Müzakerat Neticesi Olan İlan¹

Ahval-i haliyayı mübeyyin Dersaadet'de ve gerek memalik-i mahruse-i hazret-i şahanede neşri muktezayı irade-i seniye-i cenab-i mülükaneden olan ilannamedir.

Bazı hususdan dolayı Devlet-i Âliye ile Rusya Devleti beyinde muvafakat hasıl olamaması cihetiyle Rusya Devleti Devlet-i Aliye ile münasebat-ı resmiyesini kat etmiş ve Dersaadet'den sefareti dahi kaldırmış olduğundan ve devlet-i mişaürileyhanın beri ve bahri tedarikat-ı külliyesi dahi meydanda bulunduğundan saltanat-ı seniyenin dahi sarf-i ihtiyati ve tahaffuzu olmak üzere bazı tedabir-i askeriye ve istihkamiyeye teşebbüs buyurduğu bundan mukaddemce Takvim-i Vekayi'de ilan kılınmış idi. Rusya Devletiyle münazaat-ı haliyenin sebep-i hakikisi Rum kiliselerinin ve ruhbanlarının imtiyazat-i mezhebiyesinin Rusya Devleti bir nevi taahhüde rabt etmek isteyüb Devlet-i Âliye'nin dahi bihak razı olamaması kaziyesidir. Halbuki imtiyazati mezhebiyenin tahtmekan Fatih Sultan Mehmed Han Hazretleri taraflarından ihsan buyrulub selatin-i maziye hazaratı asırlarında dahi sırasıyla ifa ve takrir olunmuş ve taraf-ı eşref hazret padişahiden dahi eslâf-ı azamlarının eser-i âlisine iktifa-i kezalik tasdik ve teyid buyrulmuş olduğundan saltanat-i seniyenin böyle kendiliğinden ihsan buyurmuş olduğu imtiyazat-i kadimeyi bozmaklık hiçbir vakitte kimsenin hatırına bile gelmediğinden böyle bir madde-i mukarreden dolayı Devlet-i Âliyenin bütün aleme teminat verebileceği misullu Rusya Devleti'nin mevzu' bahis edilen şübühât-ı ârızasını izaleye kafi bir suret-i teminiyeden dahi istinkaf buyurmamış olduğu ve bir devletin tebasından olup bunca milyon nüfusu câmi' olan bir milletin imtiyazat-i mezhebiyesi üzerine ahar bir

¹ Ceride-i Havadis, no. 634, 3 Ağustos 1853.

devletle ahid renginde veya kuvvetinde bir suret-i tanzimiye icra eylemek müteahhid olacak devletin istiklaline ve hukuk-i hükümet meşrûasına dokunacak cihetle böyle bir şeyin yapılamayacağı bil-defaat dostane ve halasane beyan olunduğu halde bu madde üzerine bu rütbe ısrâr olunmak icab etmez iken Rusya Devleti yine davasından feragat etmeyerek hatta bu defa Eflak ve Buğdan memleketlerini muvakkaten zabt ve istila etmek üzere Rusya askerinin Prut nehrini mürur etmiş saltanat-i seniyeye bir hayrat-ı müessireyi müstelzim olmuştur ve bu vechle tecavüz-i hudud kifayeti uhud-i meriyeye muhalif olduğundan usul-i düvelliyeden olduğu üzere bu hareket üzerine derhal protesto edilmiştir. Yani muahedata mugayir böyle bir keyfiyetin nezdi Devlet-i Âliye’de kabul olunamayacağı düvel-i fâhîmeye bir suret-i resmiye ve aleniyede olarak bildirilmiştir. Çünkü devletler beyninde birbirinin tamamiyet-i mülk ve istiklali hakkında uhud-i men’kide iktizasınca bir nevi kefalet-i mütekabele ve müteselsile bulunduğundan bu misullu büyücek davalar zuhurunda cümlesinin inzimâm rey ve marifeti usul-i cariyeden olarak Rusya Devleti tarafından dahi asıl murad Devlet-i Âliye ile muharebe sureti olmayarak husul-i mütalebe kadar Eflak ve Buğdan memleketlerini hini tarikiyle elinde tutacağı ilan olunub Devlet-i Âliye’ye cümle düvel-i fâhîme tarafından bil-istisna derece derece ızhar-ı efkar dostu olunmasıyla beraber içlerinden İngiltere ve Fransa devletleri ise düvel-i bahriyeden oldukları heyetiyle saltanat-i seniye kuvve-i istinâdiye ve i’timâdiye olacak vechle dostluk ve hayr-hâhlıklarının eser-i fiilisini dahi göstermiş olduklarına binaen Devlet-i Âliye dahi düvel-i müşârûn-ileyh ile hesabül usul muharebe etmekde olub her nasıl olsa saltanat-ı seniye istiklal-i âlisini ve hukuk-i hükümdarisini ihlal edecek bir teklifi kabul edemeyeceğinden maslahatın nasıl renk kesb edeceği anlaşıncaya kadar Devlet-i Âliye kendü muhafazasıçun Tuna sevahilinde ve gerek Anadolu hududlarında bir heyet-i müsâlaha ile durmaklığa ittihad ara ile karar vermiştir işte Rusya devletiyle münazaanın sebep-i âlisi ve maslahatın hal-i hazırı bu surette olarak taraf-ı Devleti Âliye’den ise gerek her dürlü lazım gelen tedabirin icrasına ve gerek asker ve mühimmatca ve istihkamatca iktiza eden keyfiyata layıkıyla himmet ve dikkat olunmakda olmakla saltanat-i seniyenin her sınıf tebasına göre vazaif-i zimmet kendü hal ve rahatlarında bulunarak ve mesalih-i mahsûsa ve ziraat ve ticaretleri ile iştilal ederek taraf-ı Devlet-i Âliye’den kendülerine her nasıl emr ve irade buyrulur ise anı icraya müsâraat etmekden ibarettir. Mukaddemat-i meşruhadan

müsteban olacağı vechle Rusya Devleti'nin davası her ne kadar Rumların imtiyazat-ı mezhebiyesi üzerine ise de bundan Rum milleti rüesasının ve gerek ekradının kat'a müdahil ve malumatları olmayarak hatta kendülerinin devlet matbualarından her cihetle memnuniyet ve şükranıyetleri dahi ber kemal iken böyle bir davanın meydana çıkarılmasından dolayı Rum milletinin herkesden ziyade müteessir oldukları dahi nezd-i saltanat-i seniyyede rütbe-i tahkikde olmakla bu madde münasebetiyle anlara asla nazar-i adâvat ile bakılmak layık olmayub Ermeni ve Katolik ve Protestan ve Yahudi taifeleri veliyy-i ni'met bî- minnetimiz Padişahımız efendimizin nasıl sadık tebası iseler Rumlar dahi aynıyla o surette bulunduğundan herkes birbiriyle hüsn-i muaşeret etmek ve birbiri aleyhinde adâvetkârane hareket etmemek ve elhasıl ehl-i İslam ve gerek sair sunuf-i teba-ı Devlet-i Âliye birbirlerine muamele refikiye icra ederek hiç kimse vazifesinden haric sözlere karışmayub ve mugayir-i rıza efaalde bulunmayub kendi işine ve gücüne bakmak lazım gelecekdir işbu şerh ve beyan olunan tedbir ve karar ve gerek tenbihat-ı meşruha cenab mualla elkab şeyhülislami ve sadr-ı ulamayı ilam ve zat-ı valayı seraskeri ve bilcümle hidmeti askeriyyeye memur vüzerayı azam ve sair vükela ve rical-i devlet hazır oldukları halde huzur-i hazret-i sadrazamıde münkad Meclis-i Umuminin netice-i mülahazatı olarak emr ü ferman hazret-i Padişahi dahi bu merkezde şeref sudûr buyrulmuş olmakla her kim bu kararı beğenmeyerek ve tenbihat-i mukarrenin hilafına hareket edecek olur ise itaatsizlik demek olacağından şedide tedib olunacaktır.

Fi 21 L 1269

Meclis-i Âli-i Umuminin netice-i müzakeratı iktizasından olan işbu ilannamenin karar ve ahkamını ve muntazaman olduğu tenbihat-i seniyyeyi kabul ve tasdik ve tensib edub temhir eden zevatın isimleri cümleinin malumu olmak üzere bu mahale tab ve temsil kılınmıştır.

Sadrazam Mustafa Naili Paşa

Şeyhülislam Arif Hikmet Beğefendi

Mecalis-i Âliyyeye memur sadr-ı esbak Rauf Paşa Sadr-ı esbak İzzet Mehmed Paşa

Sadr-i esbak Hüseyin Mehmed Paşa

Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa

Sadr-i esbak Ali Paşa

Serasker Mehmed Ali Paşa

Tophane-i Âmire müşiri Ahmed Fethi Paşa

Meclis-i Vala reisi Refet Paşa

Kapudan Mahmud Paşa Serasker-i esbak Said Paşa

Serasker-i esbak Rıza Paşa Hassa müşiri Mehmed Paşa

Meclis-i Vala azasından Ali Galib Paşa Hazine-i Hassa Nazırı Hasib Paşa

Mecalis-i Âliyye memur Arif Paşa Maliye Nazırı sabık Nafiz Paşa

Maliye Nazırı esbak Safveti Paşa Ticaret Nazırı Namık Paşa

Zabtiye Müşiri Hayreddin Paşa Meclis-i Vala azasından Yusuf Kamil Paşa

Hassa müşiri esbak Reşid Paşa Ticaret Nazırı esbak İzzet Paşa

Edirne valisi Mehmed Paşa İzmir Valisi İsmail Paşa

Selanik valisi esbak Yakub Paşa Zimemat komisyonu reisi sabık Salih Paşa

Anadolu müfettişi sabık İsmet Paşa Trablusgarb Valisi sabık İzzet Paşa

İzmir Valisi esbak Halil Kamil Paşa Cidde Valisi sabık Agah Paşa

Yanya Valisi sabık Ali Rıza Paşa Yemen Valisi esbak Sırrı Paşa

Sudûrdan reis-ül ulemâ' Abdulhak efendi Sudûrdan İbrahim Efendi

Sudûrdan ve Meclis-i Vala azasından Arif Efendi

Rumili kazaskeri Tahsin Beğefendi

Sudûrdan ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri azasından Rüşdü Efendi

Sudûrdan ve Meclis-i Vala azasından İzzet Efendi

Sudûrdan ve Meclis-i Maarif-i Umumiye azasından İsmet Beğ

Sudûrdan ve Meclis-i Muhasebe-i Maliye azasından Nafi Efendi

Müsteşar Sadr-i Ali Şevket Beğ Maliye Nazırı Muhtar Beğ

Hariciye Nazırı esbak Fuad Efendi İhtisab Nazırı Hüseyin Beğ

Masarifat Nazırı Tevfik Beğ Tersane-i Âmire Nazırı Zühdü Beğ

Evkaf-i Hümayun Nazırı Zebur Efendi Meclis-i Vala azasından Şefik Beğ

Deavi Nazırı sabık Mazlum Beğ Deavi Nazırı Ömer Cemil Efendi

Müsteşar-i Askeri Nafi Efendi Amedi-i Divan Hümayun Mahmud Beğ

Beğlikçi-i Divan-i Hümayun Akif Beğ Teşrifat-i Divan-i Hümayun Nazif Beğ

Meclis-i Vala azasından Ali Rıza Efendi Meclis-i Vala azasından Mümtaz Efendi

Meclis-i Vala azasından Muhtar Beğ Meclis-i Vâlâ azasından Hayrullah Efendi

Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Cemalleddin Efendi

Mektub-i Sadr-i Âli Cenab Efendi

EK 2: FRANSIZ GAZETESİNDE YER ALAN ŞİİR²

Fransa’da daima nahif sözler yazan Şarbovari isimli gazetede Osmanlı’nın vahşi olduğu ve Rusyalının insancıl olduğundan dem vurarak bu savaşta Osmanlı’nın haklılığını; Rusya’nın haksızlığını mizahi sözlerle dile getiren şiir:

“Osmanlılar vahşidir ki düşmanlarının memaliğine riayetle ayak basmadı
İnsanietlu bulunan Rusyalu kuvvet kimde ise hak o tarafda itikadındadır.
Vahşiler Avrupa’nın mizanı sulhunu bozmamak üzere düvel-i fehime ile mükaleme ederler.
Rusyalular askerlerinin dağıdılacağına yemin ederler ve muharren yine sevk-i asker eylerler
Vahşiler asker sevkine dair halkın itikadını düzeldirler.
Rusyalular kukla oyunu gibi mükalemeye girerler sonra zevklenirler.
Vahşiler mükalemelere riayet edüb anın üzerine hareket ederler.
Rusyalular sulh vaktinde usul-i harb üzere hareket edüb herkesin malını yağma ve gâret ederler.
Vahşiler harbe aldıkları yerin ahalisine kemal-i emniyet verüb mal ve canlarından olmalarını ilan ederler.
Rusyalular zabt ettiği memleketlerin muharebesini kat ederler.
Vahşiler düşmanlarının gemilerinin ticaretine birkaç ay müsaade ederler.
Rusyalular fukarayı esnafdan aldıkları emtia ve eşyanın paresini vermediklerinden başka sahibi görmeden sirkat ederler.
Vahşiler her ne alırlar ise tamamen paresini teslim ederler.
Rusyalular cebren ve kahren Yahudilerin dine muhalifi bulunan sakallarını keserler.
Vahşiler herkesi dilediği heyette gezmek üzere tahbir ederler.
Rusyalular politikiye merakları olanları sınıra kadar isâl ederler.
Vahşiler kendü aleyhinde olan küttabları basdırub herkese neşr ederler.
Rusyalular kamçı ile herkesi Rum mezhebine davet ederler.

² Ceride-i Havadis, no. 658, 29 Kasım 1853.

Vahşiler dinlerine girecek olanları layıkıyla istintak ederler.

Rusyalular birtakım cühelayı dince kavga vardır deyü iknâ' ederler.

Vahşiler kendi tebaları hakkında usul-i politikiye vechle ilan ederler.

Rusyalular zengin olmak için kavgaya ibtidâr ile sefk-ı dimâ'-ı beşeriyeye sebep olurlar.

Vahşiler kendü hukuklarını muhafaza için ilan-ı harbe ibtidar ederler.

Rusyalular topsuz tüfenksiz ticaret vapurunu zabt ederler.

Vahşiler tüccar gemilerini muhafaza edüb fakat cenk vapurunu gark ve şikest ederler.”

Ek 3: ISLAHAT FERMANI³

Badel elkab,

Yed-i müeyyed-i mülukâneme vedi'a-yı cenâb-ı bârî olan kaffe-i sunûf-ı te'ba-yı şahanemin her cihetle tamamı husûl-i saadet-i hal akdem efkâr hayriyet disar-ı Padişahanem olarak cülus-i meymenet-i menus hümayunum gününden beri bu babda zuhura gelen himem-i mahsusa-yı şahanem hamdolsun pek çok semere-i nafiası meşhud olub mülk ve mültezimin memuriyet ve serveti an be an tezayid etmekte ise de Devlet-i 'Aliyyemizin şanına muvafık ve milel-i mütemeddine arasında bihakkın haiz olduğu mevki-i âli ve mühimme layık olan halik kemale izali için şimdiye kadar vaz ve tesisine muvafık olduğum nizam-ı cedide-i hayriyyenin ez ser-i nev tekid ve tevsil matlub-ı mâdelet mashub-ı Padişahanem olduğu halde umum teba-ı şahanemizin mesai-i cemile-i hamiyetkaraneleri ve müttelik-i hass-ı bahirü'l-ihlasımız olan düvel-i mufahhamanın himmet ve muavenet-i hayırhahâneleri eseri olmak üzere Devlet-i 'Aliyyemizin bu kere bi-inayetillahi te'âlâ haricen hukuk-ı seniyyesi bir kere daha tekküt eylediğine ve bu cihetle şu Devlet-i 'Aliyyemiz için bir zaman hayriyet iktiranın mebde olacağından dahilen dahi saltanat-ı seniyyemizin

³ Düstûr, C. 1, İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1289, s. 7- 14

tezyid-i kuvvet ve meknetini ve revâbıt-ı kalbiye-i vatandaşı ile birbirine merbut olan ve nazar-ı mâdelet eser-i müşafakatamda müsavi bulunan kaffe-i sunuf-ı te'ba-yı şahanemin her yüzden husul tamamı-yı saadet-i hal ve memalik-i şahanemizin mamuriyetini müstelzim olacak esbab ve vesailin an-be-an ilerülemesi murad-ı merhamet itiyad-ı mülükanem iktizasından bulunduğuna binaen hususat-ı atiyetü'z-zikrin icrasına irade-yi mâdlet ifade-yi pâdişahanem şeref-sâdır olmuştur şöyle ki Gülhane'de kıra'at olunan Hatt-ı Hümayunum ile ve Tanzimat-ı Hayriyye mucibince her din ve mezhebde bulunan kaffe-i teba-ı şahanem hakkında bila-istisna emniyet-i can ve mal ve mahfuziyet-i namus için taraf-ı eşref-i Padişahanemden vaad ve ihsan olunmuş olan teminat bu kere dahi te'kid ve teyid kılındığından bunun kamilen fiile çıkarılması için tedabir-i müessirenin ittihaz olunması ve zir-i cenah-ı âtifet-i seniye-i Padişahanem de olarak memalik-i mahruse-i şahanemde bulunan Hristiyan ve sair te'ba-yı gayr-i müslime cemaatlerine ecdad-ı azamı taraflarından verilmiş ve sinin-i ahirede ita ve ihsan kılınmış olan bilcümle imtiyazat ve muafiyat-ı ruhaniyye bu kere dahi takrir ve ifa kılınub fakat Hristiyan ve teba-ı gayr-i müslime-i sairenin her bir cemaati bir mehil-i muayyen içinde imtiyazat ve muafiyat-ı hazıralarının rüyet ve muayenesine ibtidar ile olbabda vaktin ve gerek asar-ı medeniyet ve malumat –ı müktesibenin icab ettirdiği ıslahatı irade ve tensib-i şahanem ile ve Bab-ı Âli'mizin nezareti tahtında olarak mahsusan patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bil-müzakere canib-i Bab-ı Âli'mize arz ve ifade eylemeğe mecbur olarak cennetmekan ebu'l-feth Sultan Mehmed Han sani hazretleri ve gerek ahlaf-ı azamları taraflarından patrikler ile hristiyan piskoposlarına ita buyrulmuş olan ruhsat ve iktidar niyet fetvetkarane-i padişanemden naşi işbu cemaatlere temin olunmuş olan hal ve mevki-i cedid ile tevfiğ olunub ve patriklerin elhaletü hazihi cari olan usûl-i intihabiyeleri ıslah olunduktan sonra patriklik berat-ı âlisinin ahkamına tatbiken kayd-ı hayat ile nasb ve tayin olunmaları usulünün tamamen ve sahihen icra ve Bab-ı Âlimiz ile cemaat-ı muhtelifenin rüesa-ı ruhaniyesi beyninde karargir olacak bir surete tatbiken patrik ve metropolid ve murahhasa ve piskopos ve hahamların hin-i nasbında usul-ı tahlifiyenin ifa kılınması ve her suret ve namla olur ise olsun rahiylere verilmekde olan cevaiz ve avaidat-ı cümle men olunarak yerine patriklere ve cemaat başlarına varidat-ı muayene tahsis ve ruhban-ı sairenin dahi rütbe ve mansıplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendülerine

bervech-i hakkaniyet maaşlar temin olunub fakat hristiyan rahiplerinin emval-ı menkule ve gayr-i menkulelerine bir güne sekte iras olunmayarak hristiyan ve sair tebaa-ı gayrimüslime cemaatlerinin milletce olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin ruhban ve avamı beyninde müntahab azadan mürekkeb bir meclisin hüs-ü muhafazasına havale kılınması ve ahalisi cümleten bir mezhepte bulunan şehir ve kasaba ve karyelerde icrayı ayine-i mahsus olan ebniyenin ve gerek mekteb ve hastahane ve mezarlık misullu sair mahallerin heyet-i asliyeleri üzere tamir ve termimlerine bir güne mevaki ifa olunmayub böyle mahallerin müceddeden inşası lazım geldikde patrik veya rüesayı milletin tasvibi halinde bunların resm ve suret inşası bir kere canib-i Bab-ı Âlimize arz olunmak iktiza edeceğinden ya suver-i mâruza kabul ile müteallik olacak irade-i seniye-i mülükanem mucibince iktizası icra veya bir müddet-i muayene zarfında ol babda olan itirazat beyan olunub bir mezhebin cemaati yalnız olarak yani sairiyile karışık olmayarak bir mahalde bulunur ise o yerde ayine müteallik hususatı zahiren ve alenen icrada bir dürlü kuyuda düçar olmayub ahalisi edyan-ı muhtelifede bulunan cemaatlerin mürekkeb olan şehir ve kasaba ve karyelerde ise her bir cemaatin takımı sakın olduğu ayruca mahalde balada basit ve beyan olunan usule etba'a kendü kilise ve hastahane ve mekteb ve mezarlıklarını tamir ve termime muktedir olabilmesi ve mücedda inşa olunması iktiza eyleyen ebniyeye gelince bunlar için ruhsat-ı lazimeyi patrikler veyahud cemaat metropolidleri canib-i Bab-ı Âlimiz'den istida edüb Devlet-i Âliyemizce bundan bir güne mevaki-i mülkiye olmadığı halde ruhsat-ı seniyem erzen kılınması ve bu makule işlerde hükümet tarafından vuku bulacak muamelat-ı külliye hesabı olması ve bir mezhebe tabi olanların adedi ne miktar olur ise olsun o mezhebin kemal-i serbesti ile icra olunmasını temin için tedabir-i lazime ve kaviyyenin ittihaz kılınması ve mezhep ve lisan veyahud cinsiyet cihetleriyle sunuf-ı teba-ı saltanat-ı seniyemden bir sunufun ahar sunufdan aşağı tutulmasını mutazammın olan kaffe-i tabirat ve elfaz ve temyizat muharrerat-ı divaniyyeden ilelebet mahv ü izale kılınması ve ahad-ı nas beyninde veyahud memurin taraflarından dahi mucib-i şin ve ar olacak veya namusa dokunacak her dürlü tarif ve tavsifin istimali kanuna men' olunması ve çünkü memalik-i mahrusemde bulunan her din ve mezhebin ayinini bervech-i serbest-i icra olunduğundan teba-ı şahanemdeb hiçbir kimesne bulunduğu dinin ayinini icradan men' olunmaması ve bundan dolayı cevır ve eza görmemesi ve tebdil-

i din ve mezheb etmek üzere kimse icbar olunmaması ve saltanat-ı seniyeimizin memurin ve hademesinin intihab ve nasbı tensib ve irade-i şahaneme menut olarak teba-ı Devlet-i Âliyemin cümlesi her kangı milletten olur ise olsun devletin hidmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından bunlar ehliyet ve kabiliyetlerine göre umum hakkında meri ül icra olacak nizamata imtisale memuriyetlerde istihdam olunmaları ve saltanat-ı seniye tebasından bulunanlar mekatib-i şahanemin nizam-ı mevzualarında gerek since ve gerek imtihanca mukarrer olan şeraiti ifa eyledikleri takdirde cümlesi bila-fark ve temyiz Devlet-i Âliyemin mekatib-i askeriye ve mülkiyesine kabul olunması bundan başka her bir cemaat maarif ve hıref ve sanayi'e dair milletçe mektebler yapmağa mezun olub fakat bu makule mekatib-i umumiyenin usul-i tedris ve muallimlerinin intihabı azası taraf-ı şahanemden mensub-i muhtelit bir meclis-i maarifin nezaret ve teftişi tahtında olması ve ehl-i islam ile hristiyan ve sair teba-ı gayri müslime meyanesinde veyahud teba-ı iseviye ve sair teba-ı gayri müslimeden mezahib-i muhtelifeye tabi olanların her biri beyninde ticaret veyahud cinayete müteallik zuhura gelecek cemi de'âvi muhtelit divanlara havale olunub istima'-ı dava için işbu divanlar tarafından akd olunacak meclisler aleni olacağından müdde'i ile müdde'i aleyh müvacehe olunarak bunların ikame edecekleri şahidler tekarir-i vakıalarını daima kendü ayin ve mezhepleri üzere icra edeceklerini birer yemin ile tasdik eylemeleri ve hukuk-ı adiyeye aid olan dava dahi eyalat ve elviye-i muhtelit meclislerinde vali ve kadı-i memleket hazır oldukları halde şeri ve nizama rüyet olunub işbu muhakem ve mecalisde muhakemat vakıa aleni icra olunması ve Hristiyan ve sair teba-ı gayri müslimeden iki kimse beyninde hukuk-ı irsiyye gibi de'âvi-yi mahsusa sahib-i dava olanlar istedikleri halde patrik veya rüesa ve mecalis marifetiyle rüyet olunmak üzere havale kılınması ve mücazat ve ticaret kanunlarıyla muhtelit divanlarda icra olunacak usul ve nizam mürâfa'at mümkün mertebe süratle ikmal olunrak ve zabt ve tedvin kılınarak memalik-i mahruse-i şahanemde müsta'mel olan elsine-i muhtelifeye tercüme ile neşr ü ilan olunması ve hukuk-ı insaniyeyi hukuk-ı adalet ile tevfiik etmek için müzanne-yi su' olanların veyahud te'dibat-i cuz'ıyyeye müstehak bulunanların habs ve tevkiflerine mahsus olan kaffe-i meclis ve mahal-i sairede usul-i habsiyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslahata mübaşeret olunması ve her halde habshanelerde bile canib-i saltanat-ı seniyeinden vaz kılınan nizam-ı inzibatiyeye muvafık olan

muamelattan maada hiçbir güne mücazat-ı cismaniye ve eziyet ve işkenceye mesabe kaffe-i muamele dahi kamile lağv ve iptal kılınması ve bunun hilafında vuku bulacak hareket-ı şedide men' ve zecr olunacağından maada bunun icrasını emreden memurin ile bilfiil icra eyleyen kesianın dahi Ceza Kanunnamesi iktizasınca tekdir ve tedib olunması ve darü's-Saltanat-ı Seniyyem ve eyalat ve bilad ve kurada umur-ı zabtiyyenin tanzimi maddesi asude hal olan kaffe-i teba-ı mülükaneme kendü mal ve canlarının muhafazasına sahiha vukuya emniyet verecek surette tanzim kılınması ve verginin müsavatı tekalif-i sairenin müsavatını muceb olduğu misullü hukukca olan müsavat dahi vazaifce olan müsavatı müstelzim olduğundan Hristiyan ve sair teba-ı gayri müslime dahi ahali-i islam misillü hisse-yi askeriye itası hakkında muharraren verilen karara inkıyad mecburiyetinde bulunması ve bu hususda bedel vermek veya nakden akçe itasıyla hizmet-i fiiliyeden muaf olmak usulünün icra olunması ve İslamdan maada tebanın sınıf-ı askeriye içinde suret-i istihdamları hakkında nizamat-ı lazıme yapılub müddet-i kalile-i mümkün zarfında neşr ü ilan kılınması ve eyalat ve elviye meclislerinde teba-ı müslime ve iseviye ve saireden bulunan azanın emr-i intihablarını bir suret-i sahihaya koymak ve ârânın doğruca zuhurunu temin eylemek için işbu meclislerin sür'at-ı tertip ve teşkilleri hakkında olan nizamatın ıslahına teşebbüs ile Devlet-i Âliyen netice-i ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahiha bilmek ve buna nezaret etmek esbab ve vesail-i müessiresinin istihsalini mütalaa eylemesi ve çünkü bey' ve fûruht ve tasarruf-ı emlak ve akar maddeleri hakkında olan kavanin-i kafe-i teba-ı mülükanem hakkında müsavi olduğundan kavanin-i Devlet-i Âliyeme ve nizamat-ı zabıta-ı belediye ittiba ve imtisal eylemek ve asıl yerlü ahalinin verdikleri tekalifi vermek üzere saltanat-ı seniyyem ile düvel-i ecnebiyye beyinde yapılacak suret-i tanzimiyyeden sonra ecnebiyye dahi tasarruf-ı emlak müsaadesinin tarh olunacak vergü ve tekalif sınıf ve mezheblerine bakılmayarak bir surette ahz olunmakda edduğünden işbu tekalifin ve ale'l-husus aşarın ahz ve istifasında vuku bulmakda olan su-yi istimaatın ıslahı tedabir-i seriası mütalaa ve müzakere olunub doğrudan doğruya ahz vergü etmek usulünün peyder peyi icrası kabil oldukça varidat-ı devlet-i aliyeimin iltizam olunması usulünün yerine bu suret ittihaz kılınub usul-i haliya cari oldukça memurin-i Devlet-i Âliye ile mecalis azalarının müzayedeleri alenen icra olunacak olan iltizamattan birini deruhde ettirmeleri veya bir güne hisse almaları mücazat-ı şedide ile men' kılınması ve tekalif-i mahalliye

dahi mehma-emken mahsulata hanel vermeyecek ve ticaret-i dahiliyeye mani olmayacak surette vaz ve tayin olunması ve umur-i nafia için tayin ve tahsis olunacak mebalîğ-i münasibeye berren ve bahren inşa ve ihdas olunacak taraf ve mesalikden istifade edecek olan eyalat ve sancaklarda vaz ve tesis kılınacak vergü-i mahsuslar dahi ilave edilmesi ve saltanat-ı seniyyemin beher sene için varidat ve masarifât defterinin tanzim ve iraei hakkında muharren bir nizam-ı mahsus yapılmış olduğundan bunun tamamı icrayı ahkâmına itina olunması ve her bir memurine tahsis kılınmış olan maaşların hüsn-i tesviyesine mübaşeret kılınması ve her bir cemaatin rüesasıyla taraf-ı eşref-i şahanemden tayin olunacak bir memurları teba-ı saltanat-ı seniyyemin umumuna aid ve raci olan maddelerin müzakeratında Meclis-i Vala'da bulunmak üzere makam-ı celil vekalet-i mutlakamdan mahsuse celb olunub ve işbu memurlar birer sene için tayin kılınub bunlar memuriyetlerine başladıkları gibi tahlif olunmaları ve Meclis-i Vala'nın azası gereke adi ve gerek fevkalade vuku bulan icima'larında rey ve mütalaalarını doğruca beyan ve ifade etmeleri ve bundan dolayı asla rencide olunmamaları ve efsad ve irtikab ve itisafa dair olan kavaninin ahkâmı kaffe-i teba-ı saltanat-ı seniyyem haklarında her kangî sınıfta ve ne dürlü memuriyette bulunurlar ise bulunsalar usul-i meşruasına tevfiğe icra olunması ve Devlet-i Âliyyemin tashih-i usul-i sikke ile umur-ı maliyesine itibar verecek banka misillü şeyler yapılub memalik-i mahruse-i şahanemin memba-ı servet-i maddiyesi olan hususata iktiza eden sermayelerin tayiniyle ve mahsulat-i memalik-i şahanemin nakli için icab eden tarik ve cedavilin küşadiyla ve emr-i ziraat ve ticaretin tevessüüne hail olan esbabın meniyle tahsilat-ı sahihanın icra olunması ve bunun için maarif ve ulum ve sermaye-i Avrupa'dan istifadeye bakılması esbabının bi'l-etraf mütalaasıyla pey-der-pey mevki-i icraya konulması maddelerinden ibaret olmakla siz ki sadrazam-ı sûtüde şiyem-i müşarun-ileyhsiz işbu ferman-ı celilü'l-unvan-ı mülûkânemi usulü üzere gerek Dersaadetim'de ve gerek memalik-i şahanemin her bir tarafında ilan ve işâatle hususat-ı meşruhanın baklada beyan olunduğu vechle icrayı iktizalarına ve bundan böyle ahkâm-ı celilesinin daima ve müstemirren mer'ıyyü'l-icra tutulması esbab-ı lazıme ve vesail-i kaviyesinin istihsal ve istikmalî hususuna bezl-i celil-i himmet eyleyesiz şöyle bilesiz alamet-i şerifeme itimad kılınız

Tahriren fi evâil-i şehri cumâdiye'l-âhire sene isna ve seb'in ve mieteyn ve elf.

Ek 4: İKİ YENİ ÇÖZÜM ŞARK MESELESİ⁴:

Brüksel’de basılan *Le Nord* gazetesi bir yıldan biraz fazla bir zaman önce yayın hayatına girerek bayrağını çekti: bu bir Rus gazetesidir! Her sayısına iyice bakmak gerekiyor.

Düşünce özgürlüğü mükemmel bir şey olduğundan, ifade ettiği şeylerden ötürü bu gazeteyi suçlamıyoruz, ama Şark hakkındaki ifadelerinin ne derece kıymetli olduklarına bakma hakkımız var.

Adet olduğu üzere, okurlar gazeteyi bir ya da birkaç konuda aynı düşüncede oldukları için seçerler.

Le Nord’un, kendi sütunlarında Şark meselesini çözme üzerine diyalog geliştiren iki tane okuru var: birisi Aix-la Chapelle’li, diğer ise Trieste’li. Herhalde birincisi Rus, ikincisi ise Yunan. Hangi çözümün bunlardan hangisine ait olduğunu anlamak kolay.

Aix-la-Chapelle’li okur, kararlılıkla konuya giriyor: Paris Kongresi’nin verdiği kararı iğrenç buluyor ve taraflarca yapılan kişisel ve parasal bütün fedakarlıkların tamamen heba olduğunu ileri sürüyor.

Bu okur neden bahsediyor? İslamiyeti ortadan kaldırmaktan, Müslüman hakimiyetini yok etmekten ve Hıristiyan nüfusu kurtarmaktan...Bu da epey kolay: bütün yapılması gereken, zaten bağımsız bir yönetimden ve *self-government*’tan yana olan Moldavya, Eflak, Sırbistan, Bosna, Bulgaristan, Arnavutluk ve Karadağ’dan oluşan bir federatif devlet kurmak ve Constantiople’ü de, Boğaz ve Marmara

⁴ *Journal de Constantinople*, 5 Temmuz 1856.

boyunca uzanan bütün kısımlarıyla, Hamburg ve Lubeck örneklerindeki gibi bir ya da birkaç bağımsız şehre dönüştürmek.

Peki bu niçin hala yapılmadı? Çünkü Paris Kongresi meseleyi hiç anlamadı. Ayrıca, bütün hükümetler arasında bu hususlarda mutabakatın olduğu bir dünyada bu işin daha kolay yapılmaması da Aix-la-Chapelle’li okuru epey şaşırtıyor.

Ayrıca bu okur, kendisinin önerdiği çözüm konusunda çok yetkin olmadığını kabul ediyor ve bu gerçekten büyük, mucizevi plan, diyor, yalnızca bir taslaktır ve daha uygulanabilir olan taslaklar arasına giremeyebilir bile. Bunu teklif ederken yalnızca bir şey istiyor: yanılsamalardan, yalanlardan ve alışkanlıklardan nihayet bir kurtuluş ve bu büyük meselenin bütün yönleri üzerinde açık açık konuşma.

Bu okurun çağrısına Trieste’li, Yunan okur karşılık veriyor ve onun planını, iyi niyetler içermeyen, sonuçları, kendisinin bahsettiği Paris Kongresi’nin sonuçlarından daha iyi olmayacak kötü bir ütopya olarak değerlendiriyor. İsterseniz, diyor, aynı konfederasyona Yunanistan’ı ve Slavları da dahil edin; zira, mizacın, prensiplerin, karakterlerin ve tarzların farklılığı esastır. Planınız ne kadar hatalı! Şark’a uygun tek rejim monarşidir ve çözümlerin en şaheseri, iki büyük devlet oluşturmaktır: birisi, Tuna Prenslığı, Sırbistan, Bulgaristan, Bosna ve Karadağ’dan, diğeri ise başkenti Constantinople olmak üzere, Teselya, Yanya, Makedonya, Yunanistan’dan, İyon Adaları ve Takımadalar’dan meydana gelecek.

Aix-la-Chapelle’li okur gibi, Trieste’li okur da kendi kombinasyonunun bir taslak olduğunu ve kusursuz, mükemmel olmadığını büyük bir masumiyetle itiraf ederek bitiriyor.

Aix-la-Chapelle’li okur bu sözlere karşılık veriyor ve Trieste’li okura, kıymeti şu anda kendisine tartışmalı görünen kendi kombinasyonundan daha az değerli olan çözümünün sakatlığını itiraf etmekte haklı olduğunu belirtiyor. Belki de Polonya ve Rusya’nın diğer halkları için daha iyi bir önerisi vardır.

Sanıyoruz Trieste’li okur karşılık verecek ve Aix-la-Chapelle’li okura, kendi düşüncelerinin daha üstün ve Şark’ın Hristiyan halkları konusunda Avrupa’nın ortak

tavrının hazırladığı sıkıntıları ve tehlikeleri bertaraf eden yegane düşünce olduğunu kanıtlayacak.

Hükümetleri hırslı ve bilgisiz olmakla, İslamiyeti barbarlıkla ve Türkleri korkunç baskılar uygulamakla suçlayan sayısız nazik ifadeden arındırıldığında, Le Nord gazetesinin iki okuru tarafından önerilen çözümlerin analizi budur ve bu deli saçmalarının ciddiye alınacağı zannediliyordu.

Burada memnuniyet verici olan şu: iki taraf da kendi düşünceleriyle ilgili olarak şunu kabul ediyorlar: bütün hükümetlerin mutabık kalmasından başka yol yok. Böylece görüyoruz ki bunlar yalnızca iki kişi oldukları halde anlaşıyorlar; diğerleri hiçbir zaman anlaşılamayacaklar.

Kibirli bir hoşnutlukla, dünyanın en büyük buluşunu yaptıklarını söylüyorlar. Aix-la-Chapelle’li okur, Dr.Barrachin’in, Avrupa’nın ciddi çevrelerini uzun süre güldüren parlak fikrini kendisine mal ediyor. Trieste’li okur ise kimseden çalıntı yapmıyor; onun fikri tam Yunan fikri ki bu yüzden bu fikri kimse benimsemiyor. Hazırladığı taslak daha kişisel, bu yüzden bu taslağı savunmaya daha istekli. Yine de kesin bir fikir değil; tam tersi.

Nord’un iki okurunun muhakemesi, tamamen yanlış bir temele dayanıyor. Savaşın Osmanlı’yı ortadan kaldırma ve İslamiyet’i yıkma işini başlatmadığını, bütün Avrupa’nın, Türkiye’yi Rusya’nın ihtirasından kurtarmaktan başka bir şey istemediğini gösterişli bir biçimde ilan ettiğini ve istibdata karşı olan bu adalet savaşının dini bir karakter taşımadığını, taşıyamayacağını sanıyorlar. Bu iki okura öyle geliyor ki isteyen, hükümetlerin dürüstlüğü ve onuruyla oynayabilir ve birinin gücü yetiyorsa, hiç çekinmeden, mantıklı olanın yerine, bulunabilecek en saçma ve en ahlaksız koymaktan imtina etmemelidir. Güçlü olanın yasasının her şey sayıldığı zamanlar olmuştur: on dokuzuncu yüzyılda, her şeye, en güçlülere bile, baskın gelen, haktır ve Bab-ı Ali’nin hakkı, en güçlü devletin hakkına eşittir. Türkiye, Avrupa kongresinde bütün hükümler ve dokunulmazlık haklarıyla beraber kabul edilmiştir. Devletlerin hakkına saygı gösterilmediği vakit, onun geleceğinde hiçbir şey kesin olmaz; güçlü ya da zayıf, her devlet bu durumda olmaktan korkar; çünkü

güç, onu yerinden oynatacaktır. Sadece hak hiçbir zaman değişmez. Dün ne idiyse bugün de odur, yarın da o olacaktır. En büyük, en esaslı menfaat onu hiç zayıflatmamaktır. Zira, onu yıkmak isteyenlerin geçebileceği bir gedik varsa, kimse ayakta kalamaz.

Şüphesiz, burada bahsettiğimiz ve temelinde Eflak ve Moldavya'nın birleşmesine dair proje olan yabancı taslaklar, Nord'un iki okuruna mal edilemez. Bu iki eyalet birleşirse, diğerleri de birleşir; ikinci söylediğimiz, birinciden daha az mantıklı değildir. Bu devam ederse Türkiye'nin ve tabi öteki devletlerin de yıkılması gibi bir sonuç çıkar.

Gerçekte bu, Rusya'nın arzularına karşı bir set oluşturma, sanki Hristiyan tebanın mülkü, St.Petersburg'un istilasını önünde doğal bir set, tebasının Hristiyan tebaya olan nefretini bastıran ve yatıştıran doğal bir arabulucu olan imparatorluk hükümetinin ilerleyen çalışmalarıyla güvenceye alınmamış gibi, ticareti, tarımı, hoşgörüyü ve medeniyeti geliştirme gerekçeleriyle Şark'ı, bütün tebası açısından karışıklığa ve anarşiye sürüklemek, Hristiyan nüfusa, onları daima diğerlerinden ayıran dini nefret vasıtasıyla ayrılma, parçalanma imkanı verme isteğinden gelen bir fikirdir.

Hatt-ı Hümayun, Bab-ı Ali'nin mükemmel niyetlerinin delilidir. 30 Mart antlaşması, bu yasanın (Hatt-ı Hümayun) geçerliliğini tanıyarak ve kimsenin Türkiye'nin içişlerine karışma hakkı bulunmadığını ilan ederek, Şark meselesini en hakkaniyetli ve en eşitlikçi şekilde çözdü. Eminiz ki müdahaleyi dışlayan bu sistem, yaklaşık 100 yıldır işleyen karşı sistemden daha memnuniyet verici sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

EK 5: YENİ KÖŞE SARRAFLARININ AÇILMASI⁵

Bir müddetten berü bazı muhtekirler yüzde otuz kadar noksanına kaime bozmakda ve bu keyfiyet-ı muzıra köşe sarrafları taraflarından dahi icra olunmakda olduğuna mebni bu hal muamelat nasi taziyata düçar ve ibadullahı giriftar zarar ve hasar etmekte olub saye-i merahvaye-i hazret-i şahanede ibadullahın bu yüzden dahi vikaye-i istirahat ve asayiş zımnında Dersaadet ve bilad-ı selasede bulunan köşe sarraflarının içlerinden esnafça bil-intihab kuvveyi küfelaya rabtla zirde muharrer mahallerde ikamet etmek üzere yirmi aded dükkan tertib olunub Meclis-i Vala kararı üzerine merhamet-i efzayı menuh ve sudur buyrulan emr ü ferman hümayun hazret-i şehriyari mantuk-i celili mucibince karargir olan nizam-ı cümle malumu olmak için bend bend işbu mahalle derc ile ilan kılındı.

Nizam-ı mezkur

İbadullahın tesviye-i umur ve teshil-i malumatı için işbu yirmi nefer sarrafa Maliye Hazine-i Celilesiyle Hazine-i Hassa-yı Şahane caniblerinden beher hafta sermaye namıyla ve yedlerinden sened ahzıyla luzumu miktar akçe verilecektir.

İşbu sarraflar yüz kuruşluk bir kağıd bozmağa götüren kimseye on gurusunu nakd akçe ve doksan gurusunu onluk ve yirmilik kaime ve yirmi gurusluğa yine on gurus nakd ve on gurusluk kaime ve onluk kağıda kamile nakd vererek bu mukabelede fakat vereceği on gurus nakd için otuz pare alacaktır.

Yüz guruslukdan yukarı kağıd bozmayub işbu alacakları otuz pare kendilerinin temettuları alarak beher hafta içinde verilen akçe ile bozdukları evrakı canib-i hazineye götürüb teslim edeceklerdir.

Yüz guruslukdan yukarı ve iki yüz elli ve nihayet beş yüz gurusluk kaime tebdili murad edenlere ufak evrak-ı nakdiye ile meccanen tebdil edüb bir akçe baş almayacak ve işbu büyük kaimeleri hazine-i celileye verecekleri evrakdan tebdil eyleyeceklerdir.

⁵ Takvim-i Vekayi, no. 499, 2 Şubat 1854.

Bu usul üzere kendü tarafından olarak kağıd bozmağa taleb olanlar bulunur ise anlara dahi kefalet-i kuvveye ile ruhsat verilip ayakda gezerek kağıd bozmağı itibar edenler bundan böyle canib-i zabtiyeden ve ihtisab nezareti behiyesi tarafından bir güne uygunsuzluk ve hile vukua getirilmemesine Maliye ve Hazine-i Hassa Nezaret-i Celileleri caniblerinden daima nezaret ve ihtimam olunacağı misillü müceddeden tahsis olunacak işbu dükkânlar civarında bulunan zabtiye memurları tarafından dahi bu hususa itina ve dikkat kılınacaktır.

Mezkur dükkânların küşad olunacak mahalleri

Fatih civarında Karaman	Kapan-ı dakik	Fener
aded	aded	aded
1	1	1

Balık pazarı	Kumkapı	Yenikapı	Samatya
aded	aded	aded	aded
1	1	1	1

Aksaray	Hasan Paşa Hanı	Şehzade Başı
Aded	aded	aded
1	1	1

Kuyumcular içi	Mercan	Kocamustafapaşa	Eyüb
Aded	aded	aded	aded
1	1	1	1

Kasım Paşa	Beşiktaş	Arnavud Karyesi	Üsküdar
aded	aded	aded	aded
1	1	1	1

Tophane	Cem'a
Aded	20
1	

EK 6: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Halkından Yahudi Olanlara Yardım Etmesi Hakkında.⁶

Kırım ahalisinden ve yahud milletinden olub Dersaadet'e nakil ve hicret etmiş olanların rikab-ı merahimmeab cenab-ı mülükanlerine takdim edüb icrayı icabı zımında Meclis-i Vala'ya ita buyrulan bir kıta arzuhallerinde kendülerine iskan edecek bir mahal iraesıyla lecelüt-taayyüi arazi-i kafiye ihsan buyrulması niyaz ve istida olunub kadimden hicret edenlerin saye-i hazret-i şahanede Rumili canibinde münasib mahallere yerleştirilerek esbab-ı huzur ve rahatları istihsal olunduğuna binaen bunların dahi oralarda münasib yerlere iskanı sureti Ticaret Nezareti Celilesiyle lede'l-muhabere gelen cevap ile olbabda Nafia Meclisi'nden tanzim ve takdim kılınan mazbatada Dobruca ovasında bulunan muhacirine iktizası karar arazi haliye ve haneler gösterilerek ve yemeklik dakik ve tohumluk zahire ve hayvanat ve araba misillü şeyler verilerek saye-i ihsanvaye hazret-i şehinşahide cümlesinin refah ve asayiş halleri işidilmekte olduğundan bunların dahi emsali vechile navl-i sefineleri verilerek şehremaneti marifetiyle havali-i mezkureye izamlarıyla ovada münasib mahallere yerleştirilmek üzere Silistre Valisi Devletlu Said Paşa Hazretlerine emirname-i samileri tastiri gösterilmiş olmasıyla ber minval-i muharrer icrayı iktizasının şehremanetine emr ve iş'arıyla vali-i mişarüleyh hazretlerine dahi emirname-i samileri tastiri Meclis-i Vala'da tezekkür kılınmakla olbabda emr ve ferman hazret-i menneü'l-emrindir. Fi Selh-i S sene-i 73.

⁶ BOA, İD 23899, dahiliye left 1, 1 Kasım 1856.

EK 7: İhracat yasağı hakkında bir belge⁷

Memalik-i mahruseden ihrac-ı zahairin tahdidine dair vülât-ı azam ve memurin-i saltanat-ı seniyeye irsal olunan tahrirat-ı mahsusanın bir kıta hülasasıyla beraber Hariciye Nezaret-i Celilesi tarafından mah-ı halin dokuzunda canib-i sefarete gönderilen müzekkirenin melleri malum-ı senaveri olmuştur. Devlet-i Aliyenin malumu olduğu vechleri kıllet-i mahsulden dolayı bu sene Avrupa memalik-i garibasının ve ali ül husus Fransa diyarının zahireye pek çok muhtaç oldukları ve bilakis memalik-i şahanede her nevi mahsulden feyz ü bereket olduğu halde taraf-ı devlet-i aliyyeden ihrac-ı zehairin öyle apansız ve gayr ez memul men' olunması Avrupa tüccarından ne derecede ıstırab vukuna badi olacağı derkardır. Valilere ve sair memurlara gönderilen tahrirat-ı mezkurede ecnebi tüccarıyla ashab-ı mahsul beynlerinde bundan evvel mukaveleye rabt olunmuş zehairin satılmasına mümanaat olunmaması derc ve tastir olunmuş ise de yine tahrirat-ı mezburede münderc olan bazı diğer ibareler manayı hakikasında tutulmadığı halde vülât ve memurin-i sairenin hakikat hali tahkik etmeksizin zir idarelerinde bulunan mahalde ancak Dersaadet sekenesine ve asker-i şahaneye lazım olan ve ashab-ı ziraat ve hırsasetin ve ahali-i memleketin tohumluk ve yemekliğine muktazi görünen zahire bulunub fazlası olmadığını diyerek mukaveleye merbut zehaire dair tenbihatı icra etmemelerine bir vesile değil midir ve böyle şeyin olmayacağı farz olursa bile tüccarın memnuniyet-i vakadan evvel yaptıkları kontrato ve mukavelelerin tanılması ve kayd olunması için tüccar-ı merkumeye ne güne teminat ve ne mühlet verilmiştir ve memnuniyet-i mezkurenin herkesin vaktinde malumu olması esbab-ı lazimesine tesbit olunmuştur. Zikr olunan mukavelelerin kayd olunmasıçün mesela İzmir'de ancak üç gün ve Varna'da yirmi dört ve nihayet otuz altı saat verildiğine dair canib-i sefarete tevarüd etmekde olan şikayattan hususat-ı mezbureye dair devlet tarafından talimat-ı musarraha verilmediği görünüyor bu halde zehairin apansız men' olunmasıyla ticaret muamelatı ekserinin nekahat-ı tevfiğ ve tüccarın ne derecede ıstırab ve tereddüde ıskat olunduğu iş'ârı sefaret-i senaveri vazınan zimmetinden ad olunmuştur ve

⁷ BOA, İ.MV 11699, lef 12, 20 Kasım 1853.

elhasıl her vakit ve her yerde mer'î olan usul üzere evvela memnuniyetin ilanıyla icrası arasında bir mühlet-i kafiye verilmesi ve saniyen tüccarın memnuniyet-i mezkure ilanından evvel hakikaten yapmış oldukları kontrato ve mukavelelerin zimmetini ısbat eylemeleri için her yerde bir olarak bir müddet-i kafiye ile teshilat-ı lazımenin itası ve salisen memnuniyet-i mezkurenin icrası memalik-i mahruseden kangi mahal ve eyaletinde lazımeden görünmez ise anların birer birer zıkr ve iş'âr olunması iktiza edeceğini zat-ı valayı nezaretpenahileri dahi itiraf buyuracaklarında iştibâh olmamakla olbabda icrayı icabı olduğu gibi devlet-i aliyenin karar-ı ahiri sefaret tarafından dahi icab edenlere bildirilmek hususuna mübaderet kılınacaktır. Fi 18 S sene-i 70.”

EK 8: Tablo 1: Nan-ı Azizde Kullanılan Hububatın Sağlandığı Yerler⁸

Narh Dönemi	Buğday				Arpa	Mısır
	Akdeniz	Karadeniz	Rumeli	Diğer		
17 Ekim-15 Kasım 1841	Ambardan		Tekfurdağı			Var
	Kızılca					
12 Nisan-11 Mayıs 1842	Antalya,Kızılca			İznikmid	Var	Var
13 Ağustos-11 Eylül 1842	Mısır		İnöz		Var	Var
	Kızılca		Golos			
6 Ekim-5 Kasım 1842	Mısır		Köstence			Var
	Kızılca		Golos			
			İnöz			
25 Ekim-12 Kasım 1843	Mısır			Münekki		Var
	Antalya					
	Kızılca					
2 Temmuz-1 Ağustos 1844	Kızılca			Münekki		Var
14 Eylül-13 Ekim 1844	Kızılca		Tekfurdağı	Münekki		Var
13 Ekim-11 Kasım 1844	Kızılca			Münekki		Var
3 Eylül-2 Ekim 1845	Kızılca		Tekfurdağı	Münekki		Var
22 Ekim 1845	Kızılca			Münekki		Var
30 Aralık 1845-28 Ocak 1846	Kızılca		İsmail	Münekki		
			Tekfurdağı	Münekki		
13 Şubat-11 Mart 1846	Kızılca		Tekfurdağı	Münekki		
13 Nisan-12 Mayıs 1846	Kızılca			Münekki		
13 Ekim-12 Kasım 1846	Kızılca		Tekfurdağı	Münekki		
14 Mart-11 Nisan 1846	Kızılca		Tekfurdağı		Var	Var
13 Ağustos-11 Eylül 1847	Kızılca		Tekfurdağı	Münekki		
			Taygan			
13 Aralık 1847-12 Ocak 1848	Kızılca		Tekfurdağı	Münekki		
13 Nisan-11 Haziran 1848	Kızılca		Tekfurdağı	Münekki		
13 Eylül-12 Ekim 1849	Kızılca			Münekki		
13 Aralık 1849-12 Mart 1850	Kızılca			Münekki		
12 Temmuz-10 Ağustos 1850	Kızılca		İsmail	Münekki		
			Taygan			
13 Kasım 1850-12 Mart 1851	Kızılca			Münekki		
13 Mart-11 Haziran 1851	Kızılca			Münekki		
30 Haziran-29 Temmuz 1851	Kızılca		İsmail			

⁸ Tabloda kullanılan belgeler sırasıyla şunlardır: **BOA**, **İDH** 2256, 3189, 2793, 3309, 4122, 4421, 4568, 4596, 5437, 5614, **İMV** 1398, 1421, **İDH** 6120, 6560, 7208, 7900, 8454, 9041, 11438, 11811, 12707, 13295, 13818, 14230, 14909, 15818, 16992, 17046, 17215, 17477, 17697, 17845, 21748, 22602, 23734, 23835, 24554, 24758, 24892, 25313, 26465, 27143, 27335, 27624, 28076, 28271, 28593, 29861.

* Kızılca: Tuna'ya özel bir buğday türü (Bkz. **BOA**, **C. Eyalet-i Mümtaze** 339, 16 Şubat 1794).

13 Aralık 1851-12 Mart 1852	Kızılca		İsmail	Münekki		
13 Ağustos-12 Kasım 1852	Kızılca		İsmail	Münekki		
			Tekfurdağı			
10 Mayıs-7 Haziran 1853			İsmail	Münekki		
			Tekfurdağı			
8 Haziran-7 Temmuz 1853	Kızılca		İsmail	Münekki		
			Tekfurdağı			
13 Temmuz-12 Ağustos 1853			İsmail	Münekki		
			Tekfurdağı			
9 Eylül-11 Ekim 1853			İsmail	Münekki		
21 Ekim-23 Kasım 1853			Tekfurdağı	Münekki		
23 Kasım-22 Aralık 1853			Tekfurdağı	Münekki		
16 Aralık 1855		Samsun	Bergos			Var
			Balçık			
27 Nisan 1856		Samsun	Balçık			
			İnöz			
14 Ekim 1856			İbrail			Var
			Bergos			
29 Kasım-27 Aralık 1856	Kızılca		Bergos			var
25 Şubat-26 Mart 1857	Kızılca			Münekki		var
5-24 Nisan 1857			Bergos			
			Balçık,İbrail			
25 Nisan-24 Mayıs 1857			Bergos			
			Balçık			
			İbrail			
1 Ağustos 1857		Samsun	Balçık			
			Taygan			
13 Nisan-24 Mayıs 1858	Kızılca		Balçık			
			Tekfurdağı			
13 Ağustos-12 Eylül 1858			Rumili			
			Balçık			
			Bergos			
22 Eylül-22 Ekim 1858	Kızılca		Balçık			
13 Kasım 1858-12 Ocak 1859			İbrail			
			Bergos			
16 Şubat-20 Mart 1859			Bergos			
			Balçık			
			İbrail			
4 Nisan-4 Mayıs 1859			Taygan			
			Balçık			
			İbrail			
26 Mayıs 1859			Bergos			
			Balçık			
			İbrail			

10 Şubat-12 Mart 1860			Balçık			
			Rumili			

EK 9: Tablo 2: Baş Has Francalada Kullanılan Buğdayın Sağlandığı Yerler⁹

Narh Dönemi	Buğday			
	Akdeniz	Karadeniz	Rumeli	Diğer
30 Haziran 1841			Taygan	Münekki
1 Eylül 1850den itibaren 2 ay			Taygan	
			İsmail	
13 Ağustos-12 Kasım 1852			Taygan	
			İsmail	
21 Ekim-23 Kasım 1853			Taygan	
			İsmail	
			Tekfurdağı	
23 Kasım-22 Aralık 1853			İsmail	
			Tekfurdağı	

EK 10: Tablo 3: Orta Has Francalada Kullanılan Buğdayın Sağlandığı Yerler¹⁰

Narh Dönemi	Buğday			
	Akdeniz	Karadeniz	Rumeli	Diğer
30 Haziran 1841			İsmail	Münekki
			Tımarova	
1 Eylül 1850den itibaren 2 ay			Taygan	
			İsmail	
13 Ağustos-12 Kasım 1852			Taygan	
			İsmail	
21 Ekim-23 Kasım 1853			Taygan	
			İsmail	
			Tekfurdağı	
23 Kasım-22 Aralık 1853			İsmail	
			Tekfurdağı	
16 Aralık 1855		Samsun	İsmail	
27 Nisan 1856		Samsun	İsmail	

⁹ Tabloda kullanılan belgeler sırasıyla şunlardır: **BOA, İDH** 2501, 12905, 15818, 17697, 17845.

¹⁰ Tabloda kullanılan belgeler sırasıyla şunlardır: **BOA, İDH** 2501, 12905, 15818, 17697, 17845, 21748, 22602.

EK 10: Tablo 4: Nan-ı Aziz Fiyatları¹¹

Narh Dönemi	Adi Nan-ı Aziz			Orta Has Nan-ı Aziz		
	1 k./p.	100 d./p.	İndeks	1k./p.	100 d/p.	İndeks
17 Mart 1840	40	10	100			
29 Ağustos 1840	40		100			
27 Ekim-25 Kasım 1840	43	10,9	107,5	53	13	100
25 Aralık 1840-23 Ocak 1841	47,5		118,75			
21 Haziran-19 Ağustos 1841	38	9,4	95			
30 Haziran 1841	30	7,5	75			
17 Ekim-15 Kasım 1841	38		95			
10 Ocak 1842	30		75			
20 Nisan 1842	32	8	80			
19 Mayıs 1842	32	8	80			
12 Nisan-11 Mayıs 1842	32		80			
13 Ağustos-11 Eylül 1842	33,5	8	83,75			
6 Ekim-5 Kasım 1842	34	8,5	85			
25 Ekim 1843	32	8	80			
15 Nisan 1844	34		85			
2 Temmuz-1 Ağustos 1844	36	9	90			
14 Eylül-13 Ekim 1844	36	9	90			
13 Ekim-11 Kasım 1844	34	8,6	85			
3 Eylül-2 Ekim 1845	34	8,6	85			
22 Ekim 1845	32	8	80			
30 Aralık 1845	49	12,3	122,5			
30 Aralık 1845-28 Ocak 1846	52	13	130			
13 Şubat-11 Mart 1846	48	12	120			
13 Mart-12 Nisan 1846	48	12	120			
13 Nisan-12 Mayıs 1846	46	11,5	115			
13 Ekim-12 Kasım 1846	42	10,5	105			
18 Kasım 1846	42	10,5	105			
14 Mart-11 Nisan 1846	48	12	120			

¹¹ Tabloda kullanılan belgeler, sırasıyla şunlardır: **BOA**, **İDH** 431, 958, 1156, 1338, 1992, 2501, 2256, 2468, **CB** 968, **İDH** 2933, 3189, 2793, 3309, 4122, 4315, 4421, 4568, 4596, 5437, 5614, **İMV** 1362, 1398, 1421, **İDH** 6021, 6120, 6560, 6664, 7208, 7900, 8454, 9041, 10731, 11438, **İMV** 4399, **İDH** 11811, 12707, 13295, 13818, 14230, 14909, 15818, 16163, 16992, 17046, 17215, 17477, 17697, 17845, **Ceride-i Havadis** no. 765, **İDH** 21748, 22132, 22239, 22602, 23734, 23835, 24408, 24554, 24758, 24892, 25313, 26465, 27143, 27335, 27624, 28076, 28271, 28593, 29861.

13 Ağustos-11 Eylül 1847	44	11	110			
13 Aralık 1847-12 Ocak 1848	48	12	120			
13 Nisan-11 Haziran 1848	40	10	100			
27 Mart 1849	46		115			
13 Eylül-12 Ekim 1849	46	11,5	115			
18 Kasım 1849	46		115			
13 Aralık 1849-12 Mart 1850	47	11,8	117,5			
12 Temmuz-10 Ağustos 1850	50	12,5	125			
13 Kasım 1850-12 Mart 1851	44,5	11,1	111,25			
13 Mart-11 Haziran 1851	44,5	11,1	111,25			
30 Haziran-29 Temmuz 1851	44,5	11,1	111,25			
13 Aralık 1851-12 Mart 1852	47	11,1	117,5			
13 Ağustos-12 Kasım 1852	42	10,5	105			
13 Kasım 1852den itibaren 3 ay	46,5	11,6	116,25			
10 Mayıs-7 Haziran 1853	44,5	11,1	111,25			
8 Haziran-7 Temmuz 1853	45,5	11,3	113,75			
13 Temmuz-12 Ağustos 1853	47,5	11,9	118,75			
9 Eylül-11 Ekim 1853	53	13,3	132,5			
21 Ekim-23 Kasım 1853	59	14,9	147,5			
23 Kasım-22 Aralık 1853	77	19,2	192,5			
16 Kasım 1855	4g.		400			
16 Aralık 1855	4g.		400			
26 Ocak 1856	90		225	120		226
2 Şubat 1856	100		250	140		264
27 Nisan 1856	84		210			
14 Ekim 1856	110		275			
29 Kasım-27 Aralık 1856	100		250			
14 Şubat 1857	90		225			
25 Şubat-26 Mart 1857	95		237,5			
5-24 Nisan 1857	90		225			
25 Nisan-24 Mayıs 1857	90		225			
1 Ağustos 1857	80		200			
13 Nisan-24 Mayıs 1858	70	17,5	175			
13 Ağustos-12 Eylül 1858	84		210			
	74(b)		185			
22 Eylül-22 Ekim 1858	80	20	200			
13 Kasım 1858-12 Ocak 1859	76	19	190			
16 Şubat-20 Mart 1859	70		175			
	60 (b)		150			
4 Nisan-4 Mayıs 1859	70		175			

26 Mayıs 1859	84		210			
	74(b)		185			
10 Şubat-12 Mart 1860	80		200			

b: Çörekçi ve simitçi esnafının ürettiği nan-ı azizin fiyatı.

d: Dirhem. k: Kıyye. 1 Kıyye=400 dirhemdir. p: Pare.

EK 11: Tablo 5: Francaların Fiyatları¹²

Narh Dönemi	Baş has			Has ül has	Orta has		
	1k./p.	İndeks	100 d./p.	1 k./p.	1 k./p.	İndeks	100d./p
25 Aralık 1840-23 Ocak 1841	80	100		160			
21 Haziran-19 Ağustos 1841	64	80					
30 Haziran 1841	88	110	22		56	100	14
13 Ağustos-11 Eylül 1842	80	100			54	96	
13 Mart-12 Nisan 1846	100	125	25		64,5	115	17
13 Nisan-11 Haziran 1848	85	106,25	21,3		66	118	17
1 Eylül 1850den itibaren 2 ay	94	117,5	23,5		70	125	17,5
13 Ağustos-12 Kasım 1852	94	117,5	23,5		70	125	17,5
13 Kasım 1852den itibaren 3 ay	94	117,5	23,5		70	125	17,5
10 Mayıs-7 Haziran 1853	89	111,25	22,3		67	120	16,7
21 Ekim-23 Kasım 1853	114	142,5	28,5		85	151	20,8
23 Kasım-22 Aralık 1853	80	100	37,8		108	193	28,8
16 Kasım 1855	200	250			200	357	
16 Aralık 1855					200	357	
26 Ocak 1856	160	200			160	286	
2 Şubat 1856	140	225			140	321	
27 Nisan 1856	120	150			120	214	
13 Ağustos-12 Eylül 1858	134	167,5					
	120 (b)	150					
16 Şubat-20 Mart 1859	105	131					

¹² Tabloda kullanılan belgeler, sırasıyla şunlardır: İDH 1338, 1992, 2501, 3189, 6021, 9041, 12905, 15818, 16163, 16992, 17697, 17845, Ceride-i Havadis, no. 765, İDH 21748, 22131, 22239, 22602, 27143, 28076, 28593, 31406.

	95(b)	119					
26 Mayıs 1859	126	157,5					
	116 (b)	145					

Ek 12

Tablo 6: Nan-ı Aziz'in Narh Fiyatını Oluşturan Unsurlar¹³

Narh Dönemi	Toplam Hububat Bedeli (1keyl/pare)	Öğütme- Pişirme bedeli (pare)	Ondalık (Pare)	Maliyet (Pare)	Narh Fiyatı (Pare)	Kâr-Zarar (Pare)
17 Ekim-15 Kasım 1841	700	250	50	1050	950	-100
12 Nisan-11 Mayıs 1842	503,5	220	40	763,5	789	25,5
13 Ağustos-11 Eylül 1842	522,5	220	40	783	826	43
6 Ekim-5 Kasım 1842	533	220	42	795	838	43
25 Ekim-12 Kasım 1843	540	220	41	801	838	37
2 Temmuz-1 Ağustos 1844	567,5	220	41	832	887	55
14 Eylül-13 Ekim 1844	575	220	42	837	854	17
13 Ekim-11 Kasım 1844	520	220	42	782	838	56
3 Eylül-2 Ekim 1845	543,5	220	40	803,5	818,5	15
22 Ekim 1845	599	250	40	894	912	18
30 Aralık 1845-28 Ocak 1846	895	250	60	1205	1222	17
13 Şubat-11 Mart 1846	807,5	250	57,5	1115	1152	37
13 Nisan-12 Mayıs 1846	751,25	250	55,125	1056,275	1104	47,625
13 Ekim-12 Kasım 1846	670	250	50	970	1008	38
14 Mart-11 Nisan 1847	860	250	57,5	1167,5	1152	-15,5
13 Ağustos-11 Eylül 1847	710	250	52	1012	1012	0
13 Aralık 1847-12 Ocak 1848	818	250	57	1125	1152	27

¹³ Bu tabloda kullanılan belgeler, sırasıyla şöyledir: **BOA**, **İDH** 2256, 3189, 2793, 3309, 4122, 4421, 4568, 4596, 5437, 5614, **İMV** 1398, 1421, **İDH** 6120, 6560, 7208, 7900, 8454, 9041, 11438, 11811, 12707, 13295, 13818, 14230, 14909, 15818, 16992, 17046, 17215, 17477, 17697, 17845, 21748, 22602, 23734, 23835, 24554, 24758, 24892, 25313, 26465, 27143, 27335, 27624, 28076, 28271, 28593, 29861, 31406,.

13 Nisan-11 Haziran 1848	625	250	48	923	960	37
13 Eylül-12 Ekim 1849	760	280	56	1096	1134	38
13 Aralık 1849-12 Mart 1850	755	280	57	1092	1134	42
12 Temmuz-10 Ağustos 1850	792,5	280	58,5	1131	1174	43
13 Kasım 1850-12 Mart 1851	686	280	54	1020	1074	54
13 Mart-11 Haziran 1851	687,5	280	53	1020,5	1064,5	44
30 Haziran-29 Temmuz 1851	692,5	280	52	1024,5	1064,5	40
13 Aralık 1851-12 Mart 1852	705	320	87	1112	1158,5	46,5
13 Ağustos-12 Kasım 1852	636	320	76	1032	1035	3
10 Mayıs-7 Haziran 1853	640	320	82	1042	1097	55
8 Haziran-7 Temmuz 1853	670	320	81	1071	1088,5	17,5
13 Temmuz-12 Ağustos 1853	725	320	87	1132	1171	39
9 Eylül-11 Ekim 1853	870	320	98	1288	1314	26
21 Ekim-23 Kasım 1853	1000	320	109,5	1429,5	1470,5	41
23 Kasım-22 Aralık 1855	1400	320	142,5	1862,5	1897,5	35
16 Aralık 1855	2420	800	382	3602	3828	226
27 Nisan 1856	1135	600	202	1937	2020	83
14 Ekim 1856	1645	600	271	2516	2711,5	195,5
29 Kasım-27 Aralık 1856	1480	600	246	2326	2465	139
25 Şubat-26 Mart 1857	1370	600	233	2203	2340	137
5 Nisan-24 Nisan 1857	1260	600	222	2082	2218	136
25 Nisan-24 Mayıs 1857	1260	600	222	2082	2218	136
1 Ağustos 1857	1060	600	196	1856	1960	104
13 Nisan-24 Mayıs 1858	920	480	172	1572	1725,5	153,5
13 Ağustos-12 Eylül 1858	1320	480	207	2007	2071	64
22 Eylül-22 Ekim 1858	1210	480	197	1887	1972	85
13 Kasım 1858-12 Ocak 1859	1120	480	187	1787	1873	86
16 Şubat-20 Mart 1859	960	480	168	1608	1686	78
4 Nisan-4 Mayıs 1859	1030	480	168	1678	1686	8
26 Mayıs 1859	1200	480	196	1876	1963	87
10 Şubat-12 Mart 1860	1274,5	400	236,5	1871	1971	100

EK 13: Tablo 7: Baş Has Francalanın Maliyet Unsurları¹⁴

Narh Dönemi	Toplam Buğday Bedeli (Pare)	Öğütme-Piştirme (Pare)	Ondalık (Pare)	Bayat Ziyanı (Pare)	Maliyet (Pare)	Narh (Pare)	Kâr-Zarar (Pare)
1 Eylül 1850den itibaren 2 ay	800	280	160	80	1320	1400	80
13 Ağustos-12 Kasım 1852	745	320	141	80	1286	1400	114
21 Ekim-23 Kasım 1853	1200	320	140	80	1740	1788	48
23 Kasım-22 Aralık 1853	1610	320	340	80	2350	2360	10

EK 14: Tablo 8: Orta Has Francalanın Maliyet Unsurları¹⁵

Narh Dönemi	Toplam Buğday Bedeli (Pare)	Öğütme-Piştirme (Pare)	Ondalık (Pare)	Bayat Ziyanı (Pare)	Maliyet (Pare)	Narh (Pare)	Kâr-Zarar (Pare)
1 Eylül 1850den itibaren 2 ay	800	280	221	80	1381	1477,5	96,5
13 Ağustos-12 Kasım 1852	745	320	213	80	1358	1477,5	119,5
21 Ekim-23 Kasım 1853	1200	320	219	80	1819	1872	53
23 Kasım-22 Aralık 1853	1610	320	340	80	2350	2428	78
16 Aralık 1855	3020	800	420		4240	4400	160
27 Nisan 1856	1640	600	252		2492	2600	108

¹⁴ Bu tabloda kullanılan belgeler sırasıyla şöyledir: **BOA**, **İDH** 12905, 15818, 17697, 17845.

¹⁵ Bu tabloda kullanılan belgeler sırasıyla şöyledir: **BOA**, **İDH** 12905, 15818, 17697, 17845, 21748, 22602.

EK 15:**TABLO 9: 1853- 1855 Yılları Arasında İstanbul'un Tertibatı**

Geldiği Yer	Tertip Edilen	Gelen	Tertip Edilen	Gelen
	Buğday (kile)	Buğday (kile)	Arpa (kile)	Arpa (kile)
Teke (a)	10.000	18.906	2.000	1.500
İçili (a)	12.500	8.511	2.000	2.496,50
Hamid (a)	10.000	0	2.000	0
Alaiye (a)	5.000	0	2.000	0
Tırhala (a)	150.000	0	50.000	0
İzmid (a)	50.000	0	10.000	0
Selanik (a)	150.000	33.724,50	50.000	9.160,50
Siroz (a)	100.000	84.146,50	50.000	49.603,50
Drama (a)	50.000	40.933	50.000	47.099
Belirsiz (a)		476.952		273.911
Edirne (a)	25.000	12.855	25.000	5.532,50
Tekfurdağı (a)	50.000	1.434	25.000	1.633,50
Filibe (a)	50.000	34.474,50	10.000	9.640,50
Gelibolu (a)	10.000	6.069,50	5.000	1.887,50
Kaza-ı erba' (a)	25.000	5.649,50	10.000	0,00
Hüdavendigar (a)	5.000	4.916,50	2.000	2.200
Karesi (a)	50.000	36.734,50	10.000	6.500
Kocaili (a)	50.000	27.098	10.000	0,00
Sayda (a)	125.982	49.946	277.018	68.788
Halep (a)	50.000	16.840	25.000	0
Kudus-i şerif (a)	81.516	58.346,50	122.909	45.219,50
İzmid (a) (b)		3.000		226
Biga (c)		16.586		14.455
Tekfurdağı (c)		43.891,50		20.610
Çorlu (c)				471
İslimye		86.231		33.166
Edirne (c)		15.490		2.400
Selanik (c)		75.383		51.803
Halep (c)		540		
Gelibolu (c)		51.360,50		30.685,50
Karesi (c)		15.300		
Filibe (c)		4.785		
İzmir (c)		13.268		
Siroz (c)		24.317		
TOPLAM	1.059.998	1.267.689	739.927	678.989
Sayda (d)	***125.982	125.982	277.018	277.018
Kudus-i Şerif(e)	81.516	81.516	122.909	122.909
Halep (e)	50.000	50.000	25.000	25.000
TOPLAM	1.217.496	1.422.187	1.164.854	1.418.916

(a) 1270 yılı tertibidir. Kaynak BOA, KK 5591.

(b) Kaynak: BOA, KK 5592

- (c) 1271 yılı tertibidir. Kaynak: BOA, KK 5592.
- (d) 1269 ve 1270 yılı tertibidir. Kaynak: BOA, MAD 10568
- (e) 1270 yılı tertibidir. Kaynak: BOA, MAD 10568

EK 16: Asker Ekmeğine Dair Kontrat¹⁶

“İşbu kontrotada muharrer mevadın icrasına Simon ve Kirkor’un dokuz bendi şamil müteahhid oldukları mevad-ı mezkurenin harf be harf icrasına dördüncü bend ile altıncı bendde bir tafsil gösterildiği üzere sikkesi çarşu etmeği sikkesinden dun etmek ita olunub da red olunduğu veyahud bütün bütün etmeklerin sikkesini bozub da ber muceb mukavele kontrotolar fesh kılındığı halde çarşu fırınlarından beher yev mübayaa olunacak etmek bahasının ve hidmet-i mezkureden çıkarıldıkları vakit zimmetlerine ziyade akçe geçmiş bulunur ise inha-ı kamile-i tediye ve itasına ytaraf-ı aharına müddet-i tekeffül ve taahhüd olunmuş olmakla işbu mahalle-i şerh verilerek temhir olunmuştur.

Dersaadette bulunan sunuf-ı asakir-i nizamiye-i şahane nan-ı aziz tayinatının çarşu etmeği fiyatından iki pare noksanı ile işbu altmış dokuz senesinde vaki altmış sekiz senesi şehir-i Kanun-i sanisi ibtidasından itibaren bir sene-i kamile tarafımızdan tabh ve itasına taahhüd olunmuş olmakla olbabda Dar-ı şurada karargir olub harf be harf icrası ... acizanemiz olan usul ve şerait ber vech-i ati bend bend beyan olunur.

Asakir-i şahaneye ita edeceğiniz nan-ı azizin sikkesi Divan yolu misullu en muharrer ve muteber mahallerde bulunan çarşu furunlarının çıkardığı ekmeklerin ayni ve fiyatı daima çarşu fiyatından iki pare noksan olacaktır. Eğer sikkesi çarşu ekmeğinden dun olur ise heman red ve icab eden nan zabitan-ı askeriye marifetiyle çarşu furunlarından ahz ve olunarak alınan nan-ı azizin iktiza eden bahası külliyetlü

¹⁶ BOA, İMV 9802, lef 1, 26 Ocak 1853.

matlubumuz ve akçe alınamıyor yollu hiçbir güne özür ve bahane irad olunmayarak ol gün taraf-ı acizanemizden tesviye ve ita kılınacaktır

Kaffe-i kışla ve karakolhanelere verilecek nan-ı aziz kemaken vezne ve kantar olunarak alınacaktır.

Her ne vakit olur ise olsun çarşı etmekçilerine canib-i miriden ehven baha ile zahire verilmek gibi bir bir güne iane vuku bulur ise bu misullu ianeden ve bir de çarşı etmekçilerinin az ve çok noksan işlemelerinden dolayı asla ve kataen bir güne iane iddiasına selahatımız olmayub edecek olmak dahi hiçbir vakitte mesmu' olmayacaktır.

Beher mah vereceğimiz nan-ı azizin bahası üçüncü ay zarfında yani Kanun-i sanide ita olunan etmeğin iktiza eden akçesi şehir-i mart ibtidasından beda ile tesviye olunacaktır. Ve her nah ita edeceğimiz nan-ı azizin hesabı nihayet üçüncü mahın nihayetine değin behemhal rüyet olunan ilişik bırakılmayacaktır.

Bedel almak istek edenlerin nan-ı aziz bedelatı hazineden ahz edeceğimiz fiyattan beher kıyyeden üç pare noksanına almak üzere her mahın nihayetinde ve elhasıl ertesi mahın içinde kamilen tarafımızdan tesviye ve ita kılınacaktır ve hiçbir kimesneye dun fiyat teklif olunmayacaktır.

Balada beyan olunduğu vechle hidmet-i mezkure işbu altmış dokuz senesinde vaki şehir-i Kanuni sani ibtidasından itibaren bir sene-i kamile uhdemizde bulunacağından vaktiyle pare almadan veya etmekçilerimizin çok red olunuyor veyahud etmek fiyatına zam olunsun yollu vesair dürlü vesile ile elhasıl hiçbir sebeble tarafımızdan istida ve istifa olunmayub senesi hitamına değin ifayı hüsnü hidmet olunacaktır ve eğer senesi içinde hidmetten çıkarılmalara vesile olmak için etmeklerin sikkelerini bozduğumuz halde ol vakit kontoratonun hükmü fesh ve bizler etmekçilikden tard olunarak hitam-ı seneye değin iktiza eden nan-ı aziz habbazan-ı askeriye marifetiyle çarşı furunlarından mübayaa birle icab eden bahası tamamen ve serian tarafımızdan eda kılınacaktır.

Kapan-ı dakikde kain vapur değirmeni seleflerimiz misullu tarafımızdan dahi istek olunacağından ve değirmen-i mezkurun suret-i ihalesi Maliye Hazine-i Celilesi tarafından icra olunmakda eddüğünden ana müteferri hususata Dar-ı Şura'ya dokunulmayub Maliye Nezaret-i Celilesi tarafına ifade kılınacağı derkar ise de şayed değirmen-i mezkurun tamiri icab edüb de biraz müddet işlemediği halde bundan ve elhasıl değirmen-i mezkurun idaremisde bulunmasından dolayı hiçbir suretle azar ve iddiaya salahiyetimiz olmayacaktır ve istima' kılınmayacaktır.

Sene-i merkume zarfında tenzil-i fiyat ile ekmekçiliğe ahar taleb zuhur eder ise işbu kontoratonun iktizayı müddetine kadar Dar-ı Şura'dan kabul olunmayacaktır.

İşbu kontoratonun müddet-i münfekiye olduktan sonra bir müddet-i malume için dahi hizmet etmekçilerimiz tarafının rızasına muvaki olmak lazım geleceğinden vaktiyel icab-ı icra olunmak üzere mezkur kontoratonun müddet-i munkaziye olmazdan iki mah mukaddem yine hizmet edüb etmeyeceğimizi keyfiyeti tarafımızdan Dar-ı Şura'ya ihbar ve ifade kılınacaktır.”

ÖZGEÇMİŞ

- Eğitim :
- İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Doktora Programı, 2008.
Tez: “Kırım Savaşı’nın Osmanlı İmparatorluğu’na
Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu”
-İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Türk İktisat Tarihi Yüksek Lisans Programı, 1992.
Tez:“İstanbul Mukataaları ve Mültezim Kesimi (1550-
1605)”
-İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü, 1988.
- İş Deneyimi :
- Proje Asistanlığı, Şubat 1993-Ağustos 2001.
Prof. Dr. Şevket Pamuk’un yayınlarının araştırması için
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi ve
İstanbul Şer’iye Sicilleri Arşivi’nde belge taramak ve
döküm yapmak.
- Prof. Dr. Şevket Pamuk’a asistanlık ettiğim
yayınlar:**
- 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Dış
Ticaretı,** Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik
Enstitüsü, 1994.
- Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi,**
İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve
Ücretler, 1469-1998,** Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet
İstatistik Enstitüsü, 2000.
- “İstanbul ve Diğer Osmanlı Kentlerinde Fiyatlar, 1469-
1914”, **XIII. Türk Tarih Kongresi,** Ayrı basım,
Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

“Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire 1489-1914”, **The Journal of Economic History**, Vol. 62, No. 2, June 2002, pp. 293-321.

Yabancı Dil : İngilizce. Orta düzeyde.
Araştırma Alanları : -Osmanlı İmparatorluğu Tarihinde Tanzimat Dönemi.
-Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Dünyada Kıtık Olgusu.

Uluslar arası Bilimsel

Toplantıda Sunulan Bildiri

: “Kırım Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hububat Ürününün İhracatını Yasaklaması”, **Kırım Savaşı: Yeni Yaklaşımlar ve Yeni Araştırma Alanları Sempozyumu**, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 26-27 Kasım 2004.
“Kırım Savaşı’ndan Sonra Osmanlı Devleti’ne Yönelik Göç Dalgası ve Devletin Göçmenlere Yönelik Çalışmaları”, **Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması Sempozyumu**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 22- 23 Mayıs 2006.

Yayınlar :

“Ambarlı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, s. 235.

“Atıkali”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, s. 412.

“Azapkapı”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993, s. 500.

“Cağaloğlu”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 370.

“Cibali”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 428.

“Çapa”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 469.

- “Çatladıkapi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 479.
- “Çemberlitaş”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1994, s. 483.
- “Kırım Savaşı Hakkında Bir Sempozyum”, **Toplumsal Tarih**, sayı 133, Ocak 2005, s. 60-63.
- “Osmanlı Karikatüristlerinin Gözünden Balkan Krizi”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, sayı 6, 2004, s. 159-173.
- “İstanbul Darülfünunun Mustafa Kemal Atatürk İçin Hazırladığı Armağan Kitap”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, İstanbul: İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yıl 5, sayı 9, 2006.
- “Kırım Savaşı’ndan Sonra Osmanlı Devleti’ne Yönelik Göç Dalgası ve Devletin Göçmenlere Yönelik Çalışmaları”, **Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması Sempozyumu, 22- 23 Mayıs 2006 Bildiriler**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, s. 235-244.